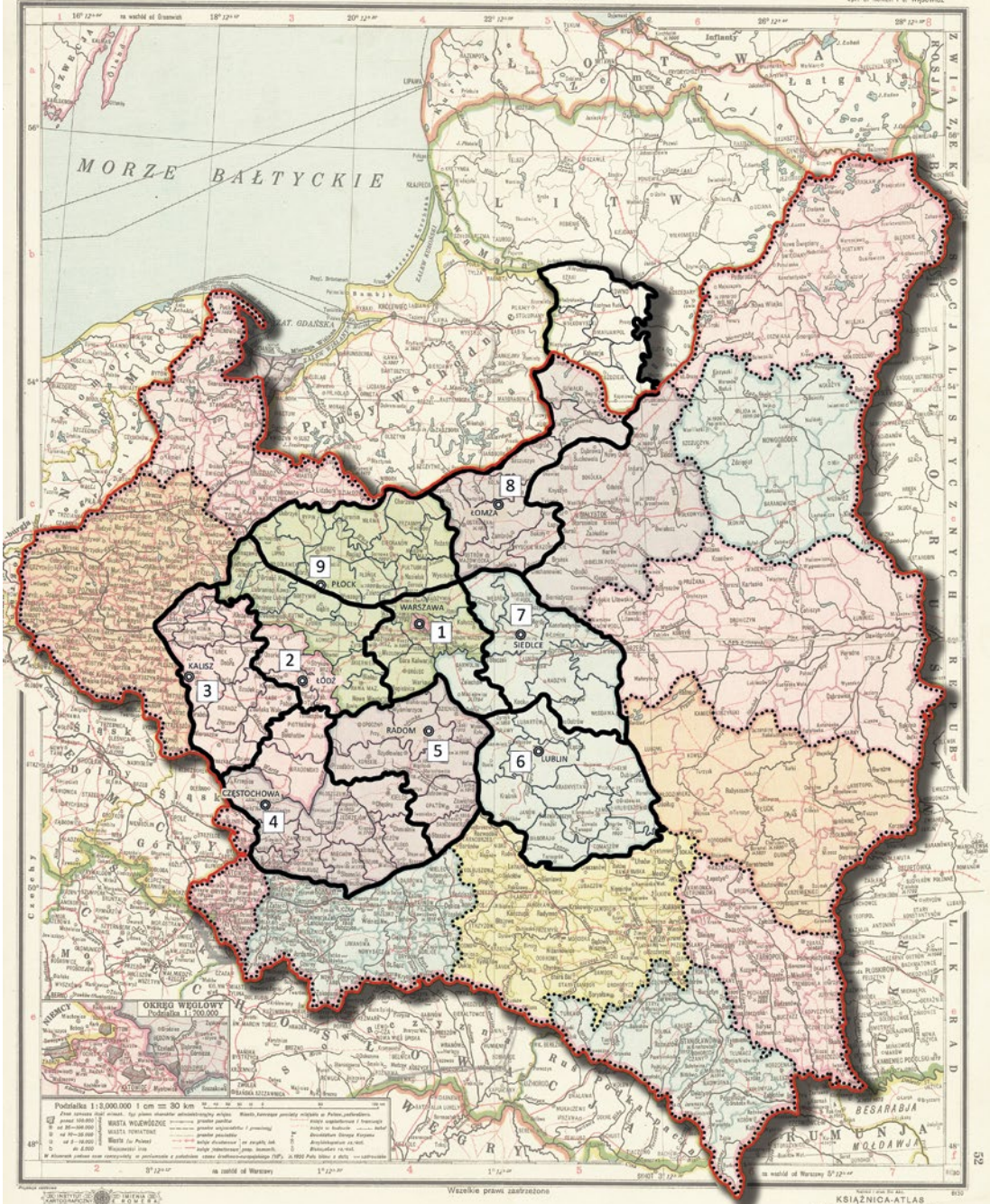

*Działaj
i miej nadzieję*

Stulecie państwowych służb konserwatorskich w Polsce
1918-2018

LEGENDA

- GRANICA PAŃSTWA POLSKIEGO
- GRANICE OKRĘGÓW KONSERWATORSKICH
- GRANICE WOJEWÓDZTW
- GRANICE POWIATÓW

- 1 OKRĘG WARSZAWSKI
- 2 OKRĘG ŁÓDZKI
- 3 OKRĘG KALISZKI

- 4 OKRĘG CZĘSTOCHOWSKI
- 5 OKRĘG RADOMSKI
- 6 OKRĘG LUBELSKI

- 7 OKRĘG SIEDLECKI
- 8 OKRĘG ŁOMŻYŃSKI
- 9 OKRĘG PŁOCKI

PODZIAŁ PAŃSTWA POLSKIEGO NA OKRĘGI KONSERWATORSKIE W ROKU 1919

Wszelkie prawa zastrzeżone

KSIAŻNICA ATLAS

*Działaj
i miej nadzieję*

Stulecie państwowych służb konserwatorskich w Polsce

1918-2018

Działaj i miej nadzieję

Stulecie państwowych służb konserwatorskich w Polsce
1918-2018

pod redakcją
Jacka Rulewicza i Romana Marcinka

Redaktorzy tomu

Jacek Rulewicz, Roman Marcinek

Autorzy

Piotr Dobosz, Olga Dyba, Andrzej Gaczoł, Roman Marcinek, Jacek Rulewicz, Andrzej Siwek, Tomasz Woźniak

Redaktor prowadząca

Jadwiga Marcinek

Współpraca redakcyjna

Beata Bauer

Korekta

Teresa Lachowska-Zielińska

Fotografie

P. Kobek, J. Liżewski, R. Marcinek, P. Ogrodzki, T. Rizov-Ciechański, J. Rulewicz, M. Rymkiewicz, A. Siwek, R. Stasiuk, Z. Wikłacz, J. Zych, archiwum Zarządu Głównego Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków, archiwa prywatne

DTP i projekt okładki

Wojciech Skrzypiec, Attyka

Opracowanie map

Maria Myczkowska-Szatankiewicz

Wydawca

Narodowy Instytut Dziedzictwa w Warszawie

Recenzja wydawnicza

dr hab. Iwona Niżnik-Dobosz, prof. UJ

© Copyright by Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków

Druk i oprawa

Drukarnia ????

**Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.**

niepodlega

POLSKA
STULECIE ODZYSKANIA
NIEPODLEGŁOŚCI

Publikacja sfinansowana ze środków

Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Na okładce

Komisja konserwatorska w trakcie konserwacji ołtarza Wita Stwosza w kościele Mariackim w Krakowie (1933); od lewej: Eugeniusz Czuchorski (artysta konserwator), N.N., Jerzy Remer (Generalny Konserwator Zabytków), Franciszek Maćkowski (stolarz snycerz), prof. Jan Rutkowski z Warszawy i prof. Juliusz Makarewicz z Krakowa (kierownicy prac konserwatorskich), inż. arch. Bogdan Treter (Wojewódzki Konserwator Zabytków w Krakowie), p. Taborski.

ISBN 978-83-66160-15-6

Spis treści

Wstęp

Magdaleny Gawin	7
Andrzeja Kadłuczki	9

Rozdział I:

Piotr Dobosz, Andrzej Gaczoł, <i>W stulecie niepodległości</i>	11
--	----

Rozdział II:

Piotr Dobosz, <i>Prawny fundament ochrony zabytków w Polsce</i>	15
---	----

Rozdział III:

Andrzej Gaczoł, <i>Z dziejów ochrony i konserwacji zabytków w Polsce</i>	45
--	----

Rozdział IV:

Piotr Dobosz, Andrzej Gaczoł, <i>Wybrane zagadnienia ochrony zabytków w latach 1989–2018</i>	57
--	----

Rozdział V:

Roman Marcinek, Tomasz Woźniak, <i>Służby konserwatorskie – armia ludzi z pasją</i>	65
Prekursorzy	66
Instytucje centralne	68
• Generalny Konserwator Zabytków	68
• Instytucje centralne wspierające działalność Generalnego Konserwatora Zabytków	71
• Ośrodki i pracownie centralne wraz z oddziałami terenowymi	73
Wojewódzkie struktury ochrony zabytków	77
• Województwo dolnośląskie	77
• Województwo kujawsko-pomorskie	81
• Województwo lubelskie	84
• Województwo lubuskie	87
• Województwo łódzkie	89
• Województwo małopolskie	91
• Województwo mazowieckie	96
• Województwo opolskie	101
• Województwo podkarpackie	102
• Województwo podlaskie	106
• Województwo pomorskie	108

• Województwo śląskie.....	111
• Województwo świętokrzyskie.....	116
• Województwo warmińsko-mazurskie.....	118
• Województwo wielkopolskie.....	119
• Województwo zachodniopomorskie.....	122
Województwa kresowe.....	124
• Województwo lwowskie.....	124
• Województwo nowogródzkie	124
• Województwo poleskie	124
• Województwo stanisławowskie	125
• Województwo tarnopolskie	125
• Województwo wileńskie	125
• Województwo wołyńskie	126
Konserwatorzy zabytków archeologicznych.....	126
Organizacje społeczne.....	132

Rozdział VI:

Andrzej Siwek, <i>Polska państwowa służba konserwatorska</i> <i>jako problem badawczy ochrony dóbr kultury</i>	133
---	-----

Rozdział VII:

Jacek Rulewicz, <i>Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków – ważne wydarzenia</i>	141
---	-----

Bibliografia	151
---------------------------	-----

Noty o autorach	169
------------------------------	-----

Wykaz skrótów i akronimów	170
--	-----

Indeks osobowy	171
-----------------------------	-----

Z archiwum fotografii Zarządu Głównego SKZ	177
---	-----

Szanowni Państwo!

Rok 2018 to data bardzo ważna dla nas wszystkich – sto lat temu odrodziła się Polska jako państwo wolne i niezależne. Razem z odrodzeniem struktur państwa powołano do życia setki nowych instytucji, w tym archiwa i służby konserwatorskie. 31 października 1918 powstał pierwszy polski akt normatywny dotyczący prawnej ochrony zabytków: dekret Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami kultury i sztuki. Ten podwójny jubileusz: odzyskania niepodległości i powołania do życia służb konserwatorskich jest doskonałą okazją do spojrzenia na dziedzictwo kulturowe w szerszym wymiarze, także przez kontekst naszej przestrzeni kulturowej.

Rozwój społeczny, ekonomiczny i procesy infrastrukturalne przynoszą Polsce wiele korzyści. Każdy, kto pamięta ponure lata osiedziesiąte, okres zastoju w rozwoju cywilizacyjnym, i każdy, kto tego okresu nie pamięta, ale rozejrzy się wkóło, doceni pozytywne zmiany, jakie zaszły przez ostatnie trzy dekady. Polska na naszych oczach wychodzi z cywilizacyjnego zapóźnienia: autostrady, drogi szybkiego ruchu, odrestaurowane starówki miejskie i kamienice, dobrze utrzymane świątynie, urzędy publiczne, zadbane zieleńce i zabytkowe parki. To niewątpliwie powód do dumy. Ale powinniśmy szczerze zadać sobie pytanie – czego nam się nie udało osiągnąć? Gdzie jeszcze mamy wiele do naprawienia?

Intensywna modernizacja, jeśli nie jest poddana rygorom estetyki krajobrazu i prawidłom wynikającym z szacunku dla tradycji architektonicznej, może przynieść niepowetowane szkody w postaci zaniku specyfiki regionalnej zabudowy, materiałów, charakterystycznego detalu, koloru. Źle zdefiniowane zasady wolnego rynku mogą przyczynić się do oszpecenia miejskich ulic, choćby w postaci wielkoformatowych billboardów, zagłuszających się nawzajem krzykliwych reklam obecnych na budynkach, ogrodzeniach, oknach wystawowych sklepów i zakładów usługowych. Ignorancja w zakresie zasad renowacji architektury modernistycznej, zarówno tej ładniejszej, jak i mniej udanej, może skutkować zmorą zjawiska nazwanego potocznie mianem „pastelozji”: malowaniem bloków na kolory niemające nic wspólnego ze stonowaną stylistyką modernizmu. Karczowanie drzew liściastych w alejach przydrożnych, na cmentarzach i w parkach, zastępowanie ich tujami i drzewami iglastymi – to jedne z przejawów lekceważenia zasad dbałości o krajobraz kulturowy.

Dlaczego krajobraz kulturowy jest ważny z punktu widzenia zabytków? Dlatego, że zabytki jako relikty przeszłości łączą się i przenikają ze zjawiskami współczesnymi: nową architek-

tura, estetyką ulic, placów miejskich, dróg dojazdowych. Zabytki jako element dziedzictwa potrzebują ekspozycji i właściwego otoczenia. Przestrzeń publiczna, powiedzmy to głośno, jest dobrem wspólnym i rzeczą ważną dla każdego z nas. Dlatego nawet prywatny właściciel powinien liczyć się z ograniczeniami w kwestii koloru dachu, bryły domu oraz koloru ogrodzenia. Dopiero po przekroczeniu progu domu zaczyna się przestrzeń *ex definitione* prywatna, obszar całkowitej wolności wyboru i gustu właściciela.

Często przywoływane hasła, że o gustach się nie dyskutuje, albo że prywatna własność oznacza całkowitą dowolność, są wybiegiem albo nieprawdą. Estetyka przestrzeni publicznej wpisana jest w rozwój cywilizacyjny. Potrzebujemy estetyki równie mocno jak czystego powietrza, ciszy, spokoju, bezpieczeństwa. Najbardziej zaawansowane cywilizacyjnie kraje, jak Wielka Brytania, Francja, Szwajcaria, już dawno wdrożyły zasady architektonicznego ładu przestrzeni kulturowej. Niektóre, jak przemysłowa Anglia, która zniszczyła w XVIII wieku wiele cennych kulturowo obszarów, potrafiły z tej drogi zawrócić i doprowadzić do rewitalizacji krajobrazu kulturowego, uchronić przed destrukcją tradycyjne cechy architektury, powrócić do wypartych przez produkcję maszynową wzorów tkanin, przedmiotów użytkowych, zapewnić generacyjną transmisję umiejętności rzemieślniczych. Powiada się, że „postęp jest kontynuowaną tradycją, tradycja zachowanym postępem” (Richard von Weizsäcker).

Najwięcej w zakresie pogodzenia wyzwań nowoczesności z tradycją zależy od samorządów, które układają plany miejscowego zagospodarowania przestrzennego, prowadzą gminną ewidencję zabytków, nierzadko dysponują budżetami na prace konserwatorsko-budowlane. Zdejmowanie reklam powiodło się na terenach zabytkowych, które zostały objęte formułą parku kulturowego, z którego skorzystały wciąż nieliczne samorządy. Zdecentralizowany system władzy odwołujący się do zasady komplementarności państwa daje zatem samorządom ogromne pole działania na rzecz ładu krajobrazowego i tego, co na konferencji nazwane zostało mianem polskiej przestrzeni kulturowej, estetycznej, przyjaznej dla mieszkańców i turystów, która swoją siłę czerpie z szacunku dla zachowanego dziedzictwa.

dr hab. Magdalena Gawin, prof. IH PAN
podsekretarz stanu w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego
Generalny Konserwator Zabytków

Polonia Restituta dla dziedzictwa narodowego

Sto lat temu, po 123 latach bez własnej państwowości, Polacy dokonali rzeczy niezwyklej, wydawać się mogło niemożliwej: mimo zróżnicowania politycznego, życia w odmiennych strukturach administracyjnych mocarstw zaborczych i pod wpływem odmiennych uwarunkowań kulturowych potrafili wyłonić pierwszy oficjalny rząd niepodległej Polski z premierem Jędrzejem Moraczewskim na czele. Powołanie państwowych struktur chroniących zabytki jest fenomenem, ale i dowodem na to, jak wielką wagę rozdzielone granicami społeczeństwo polskie przywiązywało do pamiątek narodowych i zabytków minionych epok, będących świadectwem wielkiej przeszłości, źródłem narodowej świadomości.

W ostatnich latach poprzedzających upadek Rzeczypospolitej ostatni król Polski Stanisław August sfinansował wielki program dokumentowania zabytków architektury, angażując w tym celu wybitnych artystów polskich i zagranicznych. Rody szlacheckie i magnackie gromadziły pamiątki po wielkich Polakach i historycznych wydarzeniach, chroniąc je w prywatnych kolekcjach. Dramatyczne doświadczenia powstań narodowych wpisały na listę miejsc historycznych nie tylko pola bitew, lecz także dwory, pałace i zamki, które niezależnie od ich cech artystycznych stały się centrami oporu przeciw zaborcom, kumulując w swych murach pamięć o przeszłości.

Szczególnym wyrazem narodowych priorytetów u progu odzyskania niepodległości był Dekret Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury, ogłoszony 31 października 1918, jeszcze przed jej samorozwiązaniem i przekazaniem Józefowi Piłsudskiemu tymczasowej władzy w odrodzonej Polsce. Pod wieloma względami jest to dokument wyjątkowy i wciąż powinien być przedmiotem studiów i analiz. W porównaniu ze współczesnymi aktami prawnymi dekret jest niezwykle – liczy zaledwie 6 stron, ale precyzyjnie i wyczerpująco opisuje podstawowe zasady ochrony zabytków, określa definicje z podziałem na zabytki nieruchome, ruchome oraz wykopaliska i znaleziska, ustala strukturę i hierarchię instytucji rządowych odpowiedzialnych za ich ochronę oraz prawa i obowiązki właścicieli, wreszcie ustala sankcje za niszczenie narodowego dziedzictwa.

Polskie zabytki u progu niepodległości wymagały odbudowy, stworzenia nowoczesnej myśli konserwatorskiej i poszukiwania nowych form dobrze wkomponowanych w pejzaż kulturowy. Priorytetowa restauracja Zamku Królewskiego na Wawelu prowadzona przez Adolfa Szyszko-Bohusza, prace konserwatorskie w zamku Giedymina w Trokach, odbudowa Kalisza i jego zabytkowego centrum, restauracje monumentalnych kościołów i zespołów sakralnych, założeń rezydencyjnych i zamków świadczą o gigantycznym zaangażowaniu zarówno społeczeństwa, jak i instytucji. Towarzyszył temu wysiłkowi mozolny, ale skuteczny proces budowania sprawnej i fachowej służby konserwatorskiej, a także cieszące się wielkim zainteresowaniem naukowe dyskusje nad zasadami ochrony zabytków, animowane w ramach Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości, na zjazdach konserwatorskich, w środowiskach architektów, artystów i historyków sztuki. Zasady te zostały opublikowane już w roku 1920 jako instrukcja Ministerstwa Kultury i Sztuki pt. *Opieka nad zabytkami i ich konserwacja*. Publikacja zakładała odbudowę zniszczonych zabytków bez uciekania się do mocno krytykowanych restauracji historycznych. Wyrazem takich poglądów stał się tzw. styl dworkowy, nadający wielu różnym typom budowli swojskie, stylizowane formy nawiązujące do przeszłości. Doświadczenia polskie ujęte zostały w głośnej rozprawie Alfreda Jana Lauterbacha *Pierścień sztuki* z roku 1929. Autor, wraz z architektem Marianem Lalewiczem, wziął udział w redakcji Karty Ateńskiej z 1931 – fundamentalnego europejskiego dokumentu okresu międzywojennego poświęconego ochronie zabytków.

W ciągu 10 lat Polonia Restituta określiła ramy prawne, stworzyła skuteczną służbę konserwatorską, przystąpiła do prac przy setkach pamiątek przeszłości, wniosła swój wkład w międzynarodową teorię konserwatorską. A wszystko to w czasach formowania niepodległej państwowości, walki w obronie granic, kryzysu gospodarczego. Spraw zabytków nie odkładano na czas sposobniejszy, lecz walczono o ich byt od pierwszego dnia niepodległości.

prof. dr hab. inż. arch. Andrzej Kadłuczka,
prezes Zarządu Głównego
Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków

W stulecie niepodległości

Rok 2018 to czas uroczystych obchodów stulecia odzyskania niepodległości przez państwo polskie. To zarazem okres radości wynikający z jubileuszu „zmartwychwstania” Polski i ponownego pojawienia się państwa polskiego na mapie świata. To także moment zadumy i refleksji nad zdarzeniami roku 1918 i jego skutkami dla państwowości polskiej. Na tym tle szacunek budzi ochrona zabytków, jej zinstytucjonalizowane struktury oraz sposób ich kształtowania się we wskrzeszonym państwie.

Gdy w roku 1918 Polska odzyskiwała utraconą niepodległość, odbudowa struktur państwowych odbywała się we wszystkich płaszczyznach kształtowania segmentów strukturalnych właściwych suwerennemu państwu. Wysiłek państwowotwórczy wymagał wykreowania, odtworzenia lub przebudowy wielu instytucji publicznych uosabiających instytucję państwa. Wymagało to również wykorzystania dla dobra ojczyzny potencjału ludzkiego ukształtowanego w okresie zaborów, osób identyfikujących się z odrodzoną Polską i deklarujących gotowość pełnego zaangażowania dla jej dobra. Wskrzeszone z niebytu niepodległe państwo polskie uzyskało możliwość ustrojowego ukształtowania własnych i zarazem nowych podmiotów władzy publicznej, zgodnych z oczekiwaniami społeczeństwa. Spoglądając wstecz, sięgając do początków wskrzeszonego niczym Feniks z popiołów państwa polskiego, można dostrzec fenomen kreatywności społeczeństwa, konstruktywnych zdolności twórczych ośrodków świadomości konserwatorskiej i rozmaitych centrów decyzyjnych, otwartych na potrzeby społecznej, a zarazem państwowej ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Oto ta Polska, która dopiero co „wybiła się na niepodległość”, która miała niestabilne granice, przed którą pojawiały się liczne zagrożenia zewnętrzne i wewnętrzne, w tym śmiertelne dla jej bytu państwowego i dla życia jej mieszkańców, potrafiła nie tylko obronić swą egzystencję, lecz także kształtować własne prawo ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, publiczną politykę w tym zakresie, ustanawiając administracyjny aparat państwa chroniący te wartości i dobra. A okoliczności nie były sprzyjające. Jarosław Wojciechowski pisał: „Stan zabytków, jaki odrodzone państwo polskie odziedziczyło po władzach zaborczych, uznać należy za bardzo niepomysłny”¹. W tym kontekście mamy prawo mówić o fenomenie odradzającej się Polski, dostrzegającej potrzeby i konieczność działań nie tylko w sferze obronności czy gospodarki, lecz także zachowania dziedzictwa chronionego pod postacią zabytków.

¹ J. Wojciechowski, *Organizacja opieki państwowej nad zabytkami w Polsce*, „Wiadomości Konserwatorskie” (dodatek do „Ziemi”) 1929, nr 10–12, s. 37.

Jednym z pierwszych aktów prawnych niepodległej Polski był wydany przez Radę Regencyjną Królestwa Polskiego dekret z 31 października 1918 o opiece nad zabytkami sztuki i kultury, ogłoszony w Dzienniku Praw Państwa Polskiego 8 listopada 1918 (nr 16, poz. 36)², czyli zbiorze źródeł prawa, który dziś jest uważany za pierwszy rocznik Dziennika Ustaw RP³. Ponownie cytujemy Jarosława Wojciechowskiego: „Zmartwychwstała po długiej niewoli Polska poszczycić się może, iż pod tym względem nie pozostała za innemi wielkimi narodami Zachodu. Ma ona już także swoje prawo zabytkowe”⁴. Polska odzyskująca niepodległość, ale jeszcze przed formalnym, międzynarodowym jej potwierdzeniem, w zakresie działalności prawotwórczej w obrębie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami jest związana aktem prawnym wysokiej rangi w systemie, który dzisiaj nazwalibyśmy źródłami prawa powszechnie obowiązującego. Podkreślenia wymagają dwie kwestie.

Dekret, mający moc ustawy, wprowadzał powszechną opiekę prawną nad zabytkami i imperatywnie stanowił, że opiece prawa podlegają „Wszelkie zabytki kultury i sztuki, znajdujące się w granicach państwa polskiego, wpisane do inwentarza zabytków sztuki i kultury” (art. 1 zd. 1), który miał być prowadzony „z ramienia i pod kierunkiem Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego” (art. 5). Dekret zawierał ustalenia prawnoustrojowe dla administracji opieki nad zabytkami, stanowiąc, że opieka nad zabytkami sztuki i kultury ma należeć do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (art. 2) (ściślej: do ministra jako organu naczelnego administracji publicznej), a czynności związane z opieką nad zabytkami będą sprawować konserwatorzy zabytków sztuki i kultury, mianowani przez ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego (art. 3). W późniejszym okresie były to kompetencje ministra kultury i sztuki. Tym samym w dekreście, który dzisiaj można by nazwać „konstytucją dla ochrony zabytków”, zarysowane zostały zręby państwowej administracji opieki nad zabytkami na szczeblach centralnym i terenowym. Dekret z 31 października 1918 był aktem, którego ogłoszenie – i to w tak wczesnym momencie tworzenia polskiej państwowości – urosło do rangi symbolu: umiłowanie zabytków i indywidualne działania podejmowane przez wybitnych uczonych i filantropów skupionych w towarzystwach naukowych i kulturalnych przybrały formy prawne o dużym stopniu szczegółowości i stały się domeną działalności państwa. Akt ten pozostał opoką, na której do dziś budowane są struktury państwowej ochrony zabytków⁵. Fenomen dekretu znajduje również wyraz w wyznaczeniu przyszłych kierunków ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Idee i rozwiązania w nim zawarte stały się podstawą późniejszego myślenia o rozwijaniu i przebudowie polskiego prawa ochrony zabytków, a następnie prawa dziedzictwa kulturowego. Z perspektywy stulecia, jakie upłynęło od dnia, w którym został wydany, podkreślenia wymaga, że to źródło powszechnie obowiązującego prawa jest głęboko osadzone w epoce, w której powstało. Jest ono odzwierciedleniem – normatywną wypadkową – ówczesnej rzeczywistości politycznej, społecznej i gospodarczej. Stanowi zarazem przykład kultury prawnej oraz sposobu

² Zob. <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19180160036/O/D19180036.pdf>. W tej kwestii zob.: A. Gaczoł, *Z dziejów państwowej służby ochrony zabytków w Polsce*, [w:] *90 lat służby ochrony zabytków w Polsce*, materiały sesji naukowej, Wojanów 26–28 listopada 2008, red. J. Jasieńko, K. Kuśnierz, Wrocław 2008, s. 71–76.

³ Zob. Internetowy System Aktów Prawnych, <http://isap.sejm.gov.pl/>.

⁴ [J. Wojciechowski], *Opieka nad zabytkami i ich konserwacja. Z 30 ilustracjami*, Warszawa 1920, s. 9.

⁵ A. Gaczoł, *Z dziejów państwowej służby ochrony zabytków w Polsce*, [w:] *90 lat służby ochrony zabytków w Polsce*, s. 40.

pojmowania dziedzictwa stanowiącego spuściznę przeszłości, obejmującego kwalifikowane normatywnie rzeczy nazywane zabytkami⁶.

Ochrona zabytków i opieki nad zabytkami w okresie kształtowania się struktur wskrzeszanego państwa polskiego w roku 1918 przejawiała się w nowoczesnej myśli konserwatorskiej, ukształtowanej jednak pod wpływem aktywności konserwatorskiej w okresie zaborów. Spoglądając z perspektywy roku 2018, wyraźnie dostrzegamy drogę od epoki ochrony, opieki nad zabytkami (ale i zarządzania nimi) do czasów sterowalności dziedzictwem kulturowym. Dobitnie tę metamorfozę wyraził Jacek Purchla: „Trzeba przy tym koniecznie zaznaczyć, że o ile zabytek należy do przeszłości, o tyle dziedzictwo służy współczesnym celom”⁷.

Celem publikacji nie jest szczegółowa prezentacja ewolucji systemu prawa ochrony zabytków, w tym także administracji ochrony zabytków w Polsce od roku 1918 do dnia dzisiejszego, lecz uwypuklenie ogólnych mechanizmów i kierunków przekształceń w dziedzinie ochrony zabytków/dziedzictwa kulturowego, które zostały zapoczątkowane w roku 1918. O kwestiach tych bowiem pisano już wielokrotnie. Założeniem jest spojrzenie uogólniające, ale przez pryzmat zdarzeń sprzed stu lat. Autorzy zamieszczonych tutaj opracowań, właśnie ze względu na „jubileuszowe” spojrzenie na prawną i administracyjną ochronę zabytków w Polsce, akcentują te aspekty funkcjonowania państwa w perspektywie swoistej wyjątkowości, fenomenu społecznego, państwowego, samorządowego, prawnego i administracyjnego. Z tej perspektywy, a także ze względów prawnoustrojowych, mocnego zaakcentowania wymaga powstanie w 1918 administracji państwowej do spraw ochrony zabytków, która – przeszedłszy różne etapy historii – jest częścią współczesnej administracji publicznej w Polsce, stanowiącej państwo urzeczywistniające zasady demokratycznego państwa prawnego (art. 2 Konstytucji RP). Tym samym możemy wskazywać początki rodzimej administracji ochrony zabytków niepodległego państwa polskiego, począwszy od roku 1918, pamiętając, że jednym z fundamentów ustrojowych państwowości jest administracja publiczna, bez której istnienia żadne państwo nie może się obejść.

Lata 1918–1939 to okres, w którym polskie konserwatorstwo w niepodległej Polsce, po ponad stu latach niewoli, ukształtowało podstawy prawidłowego funkcjonowania struktur ochrony zabytków, rozpoczęło proces dokumentowania i rejestracji zabytków oraz wypracowało podstawowe metody postępowania konserwatorskich, które niezależnie od tendencji i nurtów obowiązują do dziś, w całkowiec odmiennych warunkach życia społecznego⁸. W II RP stało się oczywiste, że ochrona dziedzictwa kulturowego to nie tylko ochrona fundamentów rozwoju cywilizacji, lecz także wymiernego bogactwa, którym trzeba umiejętnie gospodarować i zarządzać dla wspólnego, publicznego dobra. Dla służb konserwatorskich to bardzo trudny okres znikomej obsady personalnej, ale też czas, w którym zakres działań – chociaż szeroki – był węższy od tego, z którym przychodzi mierzyć się współczesnym służbom konserwatorskim. Można z całą odpowiedzialnością stwierdzić, że uznany dorobek polskiego konserwatorstwa po

⁶ P. Dobosz, *Art. 10. Wszystkie czynności władzy rządowej...*, [w:] *Dekret Rady Regencyjnej z 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury z komentarzem, czyli eseje o prawie ochrony dziedzictwa kultury*, red. K. Zeidler, M. Marcinkowska, Gdańsk 2017, s. 75.

⁷ J. Purchla, *W stronę systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce*, „Zarządzenie Publiczne” 2010, nr 2 (12), s. 70.

⁸ Zwrócił na to uwagę m.in. Marek Konopka w *Przedmowie do książki Konserwator i zabytek. In memoriam Jerzego Remera*, red. M. Gumkowska, Warszawa 1991, s. 5.

roku 1945 nie byłyby możliwe, gdyby nie dokonania okresu międzywojennego. Myśląc o przyszłości skutecznej ochrony zabytków i przywróceniu wysokiego autorytetu państwowej służbie ochrony naszego dziedzictwa, należy uwzględnić stuletnie doświadczenia znakomitych polskich teoretyków i praktyków konserwatorstwa.

Stulecie niepodległości to czas refleksji – nie tylko dla tych, którzy funkcjonują zawodowo w ochronie zabytków, lecz także wszystkich działających w formule *pro publico bono* na rzecz szeroko rozumianego dziedzictwa kulturowego. Nie jest to tylko święto państwa i jego administracji – takie bytoby oderwane od społeczeństwa, któremu państwo ma służyć. Trzeba tu przypomnieć cytowanego już Jarosława Wojciechowskiego, który w roku 1920 pisał: „Zabytki giną i resztki ich, z pogromów i burz dziejowych ocalałe, ulegną niechybnej zagładzie, jeśli natychmiast nie zostaną otoczone należyłą opieką. Otoczenie ich opieką prawa jest troską rządu, od społeczeństwa zależy będzie, czy ta opieka wyda pożądane skutki”⁹. Jeżeli z cytatu usuniemy słowo „natychmiast”, uzyskamy uniwersalną zasadę, która – sformułowana przed stu laty – nie utraciła aktualności.

⁹ [J. Wojciechowski], *Opieka nad zabytkami i ich konserwacja*, s. 6.

Prawny fundament ochrony zabytków w Polsce

Dekret Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego z 31 października 1918 o opiece nad zabytkami sztuki i kultury¹

Początki organizacji i funkcjonowania administracji ochrony zabytków, czyli administracji konserwatorskiej w sferze ochrony zabytków albo służb urzędów konserwatorskich, związane są z wydaniem dekretu Rady Regencyjnej z 31 października 1918 o opiece nad zabytkami sztuki i kultury, pierwszego prawa najwyższego rządu wydanego w niepodległej Polsce, normującego kompleksowo problematykę ochrony zabytków². Dekret obowiązywał niemal przez połowę niepodległego bytu odrodzonej Rzeczypospolitej Polskiej i od okresu międzywojennego jest pozytywnie oceniany przez przedstawicieli nauki i praktyki konserwatorskiej³.

Dekret został wydany w Królestwie Polskim, proklamowanym aktem 5 listopada 1916 i gwarantującym samodzielne państwo w bliżej nieokreślonych granicach. W Królestwie Polskim Rada Regencyjna była dość powszechnie uważana za organ zależny od państwa niemieckiego i Austro-Węgier, nie cieszyła się więc wielką popularnością. Stanowiła organ kolegialny, który miał sprawować władzę zwierzchnią do czasu objęcia władzy państwowej przez króla lub regenta⁴. Radę Regencyjną tworzyli: prezydent Warszawy książę Zdzisław Lubomirski, prymas Królestwa Polskiego, arcybiskup warszawski Aleksander Kakowski i ziemianin Józef Ostrowski, a Kancelarię Rady Regencyjnej stanowił Gabinet Cywilny, którym kierował sekretarz, ks. prałat Zygmunt Chetmicki⁵.

Charakteryzując polskie prawodawstwo konserwatorskie odnoszące się do zabytków, nieodzowne jest zwrócenie uwagi na daleko idącą złożoność polityczną i prawnoorganizacyjną tamtego okresu, ulegającą dynamicznym przemianom dla realizacji celów nadrzędnych, do których należało: odzyskanie niepodległości przez Polskę, zapewnienie jej bezpiecznych granic, zorganizowanie ładu strukturalno-organizacyjnego i społecznego we wszystkich obszarach aktywności państwowej oraz odparcie działań innych państw dążących do zbrojnego

¹ Dekret Rady Regencyjnej z 31 października 1918 o opiece nad zabytkami sztuki i kultury, DPKP z 8 listopada 1918, nr 16, poz. 36. Dekret ten został wydany wraz z komentarzami o charakterze esejów: *Dekret Rady Regencyjnej z 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury z komentarzem, czyli eseje o prawie ochrony dziedzictwa kultury*, red. K. Zeidler, M. Marcinkowska, Gdańsk 2017. Zob. także: A. Gaczoł, *Z dziejów państwowej służby ochrony zabytków w Polsce*, [w:] *90 lat służby ochrony zabytków w Polsce*, Wrocław 2008, s. 71–76.

² Zob. szerzej: P. Dobosz, *Ponadczasowe wartości dekretu Rady Regencyjnej z dnia 31 października 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury*, [w:] *Prawna ochrona dziedzictwa kulturowego*, t. 3: *Wokół problematyki prawnej zabytków i dzieł sztuki*, red. W. Szafranski, K. Zalasinska, Poznań 2009, s. 21–29.

³ Tamże, s. 22 (przyj. 7).

⁴ Tamże, s. 24 i n.

⁵ Tamże, s. 25.

DZIENNIK PRAW

PAŃSTWA POLSKIEGO.

WARSZAWA.

№ 16.

8 listopada 1918.

Treść:	36. Dekret o opiece nad zabytkami sztuki i kultury	93
	37. Dekret w przedmiocie zarządu sprawami komunalnymi na terenie c. i k. wojskowego Generalnego Gubernatorstwa Lubelskiego	98

36.

DEKRET

Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury.

MY, RADA REGENCYJNA KRÓLESTWA POLSKIEGO postanowiliśmy i stanowimy, co następuje:

Zasady ogólne.

Art. 1. Wszelkie zabytki kultury i sztuki, znajdujące się w granicach Państwa Polskiego, wpisane do inwentarza zabytków sztuki i kultury, podlegają opiece prawa.

Należące do Państwa Polskiego lub do jego obywateli, lub do instytucji polskich zabytki sztuki i kultury, znajdujące się zagranicą, mogą być przedmiotem szczególnych środków ochrony ze strony władzy państwowej polskiej oraz umów międzynarodowych, stosownie do osobnych w tej mierze postanowień.

Art. 2. Opieka nad zabytkami sztuki i kultury należy do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Art. 3. Czynności związane z opieką nad zabytkami sztuki i kultury sprawują konserwatorzy zabytków sztuki i kultury, mianowani przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

wyeliminowania Polski z grona państw niepodległych albo znacznego ograniczenia jej granic i maksymalnego osłabienia, jak również zapewnienie uznania przez inne państwa niepodległej Polski oraz uregulowanie pokojowych stosunków w płaszczyźnie międzynarodowej.

Dekret Rady Regencyjnej z 31 października 1918 został uchwalony, a następnie wszedł w życie w okresie sprawnego kształtowania się niepodległej państwowości polskiej oraz daleko idącej kreatywnej konsolidacji politycznej i społecznej polskich środowisk niepodległościowych. Powyższe zdarzenia nastąpiły już po wydaniu przez Radę Regencyjną 7 października 1918 „Orędzia do Narodu Polskiego”⁶ w sprawie zapowiadanego nieodległego „ziszczenia się nigdy nieprzedawnionych dążeń narodu polskiego do zupełnej niepodległości”⁷, a także po pozbawieniu pięć dni później Hansa von Beselera – generał-gubernatora warszawskiego – dowództwa nad Polską Siłą Zbrojną, powołaniu 25 października 1918 rządu Józefa Świeżyńskiego, „który jako pierwszy nie zabiegał o akceptację władz okupacyjnych niemieckich i austriackich”, a następnie po powołaniu 28 października 1918 gen. Tadeusza Rozwadowskiego, będącego uprzednio nieoficjalnym doradcą Rady Regencyjnej, na stanowisko Szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego i niezwłocznym przystąpieniu do organizacji struktur Sztabu Generalnego i Ministerstwa Spraw Wojskowych⁸.

Podkreślić należy także, że dekret z 31 października 1918 został wydany przed przekazaniem przez Radę Regencyjną brygadierowi Józefowi Piłsudskiemu (11 listopada 1918) naczelnego dowództwa wojsk polskich⁹ i samorozwiązaniem się Rady Regencyjnej (14 listopada 1918). Dzień 11 listopada stał się następnie narodowym Świętem Niepodległości. Zostało ono ustanowione ustawą z 23 kwietnia 1937 o Święcie Niepodległości¹⁰ dla upamiętnienia odzyskania przez Polskę niepodległości w 1918, po 123 latach zaborów (1795–1918). Święto to, tak ważne dla tożsamości państwowej, zostało zniesione przez Krajową Radę Narodową w roku 1945¹¹ i przywrócone w okresie przekształceń ustrojowych w roku 1989¹².

Dekret Rady Regencyjnej z 3 stycznia 1918 o tymczasowej organizacji władz naczelnych w Królestwie Polskim

Zastanawiając się nad znaczeniem dekretu z 3 stycznia 1918 o tymczasowej organizacji władz naczelnych w Królestwie Polskim¹³ dla budowy naczelnych i terenowych struktur administracyjnych sztuki, kultury i opieki nad zabytkami, ich zadań i kompetencji, obsady personalnej urzędów, dostępu mężczyzn i kobiet zamężnych do stanowisk funkcjonariuszy publicznych w administracji rządowej, należy się odwołać do innego dekretu Rady Regencyjnej. W myśl art. 2 dekretu Rada Regencyjna, będąca „władzą zwierzchnią” i wydająca „dekrety i reskrypty”, związana była klauzulą stanowiącą, że „Wszelkie ustawy wydawane będą według przepisów

⁶ „Orędzie do Narodu Polskiego”, DPKP z 21 października 1918, nr 12, poz. 23.

⁷ Tak w preambule (nienazwanej) przywołanego orędzia.

⁸ P. Dobosz, *Ponadczasowe wartości*, s. 25 i n.

⁹ Orędzie Rady Regencyjnej w przedmiocie przekazania naczelnego dowództwa wojsk polskich brygadierowi Józefowi Piłsudskiemu z 11 listopada 1918, DPKP z 29 listopada 1918, nr 17, poz. 38.

¹⁰ Ustawa z 23 kwietnia 1937 o Święcie Niepodległości, Dz.U. z 30 kwietnia 1937, nr 33, poz. 255.

¹¹ Ustawa z 22 lipca 1945 o ustanowieniu Narodowego Święta Odrodzenia Polski, Dz.U. z 31 sierpnia 1945, nr 7, poz. 22.

¹² Ustawa z 15 lutego 1989 o ustanowieniu Narodowego Święta Niepodległości, Dz.U. z 21 lutego 1989, nr 6, poz. 34.

¹³ Dekret Rady Regencyjnej z 3 stycznia 1918 o tymczasowej organizacji władz naczelnych w Królestwie Polskim, DPKP 1918, nr 1, poz. 1.

Ustawy o Radzie Stanu”¹⁴. Zgodnie z brzmieniem art. 3, „Dekrety, nie mając charakteru ustaw”, normowały „stosunki w sposób ogólny”.

Współczesne nauki prawne, podkreślając specyfikę dekretów, uznają, że są one kategorią aktów normatywnych posiadających moc ustawy, niebędących aktami władzy ustawodawczej (parlamentu), lecz przejawem prawotwórczej działalności władzy wykonawczej (prezydenta, premiera, rządu)¹⁵.

Art. 9 dekretu z 3 stycznia 1918 określał pozycję ustrojową rządu: „Rada Ministrów jest naczelnym organem zbiorowym, stanowiącym Rząd Państwa Polskiego. Zwołuje ją Prezydent Ministrów bądź z własnej inicjatywy, bądź na żądanie poszczególnych Ministrów. Żądaniu zwołania Rady, zgłoszonemu przez trzech Ministrów, Prezydent Ministrów zadość uczyni”. Skład Rady Ministrów został zbudowany następująco: „Rada Ministrów składa się z Prezydenta oraz wszystkich Ministrów. W razie nieobecności Ministra, właściwy Podsekretarz Stanu, a jeżeli takiego w danym Ministerstwie nie ma, jeden z Naczelników Sekcji, przez Ministra naznaczony, zastępuje go z głosem stanowczym tylko w sprawach dotyczących tegoż Ministerstwa. Minister lub jego zastępca może też powołać do udziału w posiedzeniu dla omówienia poszczególnej sprawy innych urzędników swego Ministerstwa. Urzędnicy ci głosu stanowczego na posiedzeniu Rady Ministrów nie mają. Prezydent lub Rada Ministrów mogą zawezwać na posiedzenie osoby postronne, jeżeli uznają potrzebę złożenia przez nich wobec Rady wyjaśnień” (art. 10).

W zakresie udziału rządu w procedurze stanowienia prawa przyjęto, że „Rada Ministrów rozpoznawać będzie opracowane przez Prezydenta lub poszczególnych Ministrów projekty ustaw, dekretów i reskryptów, które po przyjęciu przez Radę Ministrów będą przedkładane Radzie Regencyjnej” (art. 12). Jednocześnie rząd otrzymał kompetencje do wydawania aktów niższego rzędu (poddekretowych). Art. 13 stanowił, że „Rada Ministrów uchwalać będzie rozporządzenia wykonawcze do dekretów Rady Regencyjnej, a także regulaminy tak samej Rady Ministrów, jak i poszczególnych Ministerstw”.

W art. 19 w sposób ogólny określono zadania ministrów: „Poszczególni Ministrowie w przekazanych im zakresach służby publicznej stanowią naczelną władzę rządzącą. Oprócz działalności ściśle rządzącej oraz opracowywania projektów ustawodawczych, Ministrowie opracowują też organizację władz w swoim zakresie i sposób jej przejmowania od rządów okupacyjnych. W razie jeżeli Minister z jakichkolwiek bądź powodów czynnym być nie może, zastępuje go we wszystkich jego funkcjach Podsekretarz Stanu, w Ministerstwach zaś, w których takiego urzędu nie będzie, jeden z Naczelników Sekcji przez Ministra do tego naznaczony”. W art. 26 sprecyzowano kompetencje ministra oświaty i wyznań: „Do Ministra Oświaty i Wyznań należy zarząd szkolnictwa wszelkich stopni i typów, opieka nad nauką, literaturą i sztuką, nad archiwami, bibliotekami publicznymi, czytelniami, muzeami i teatrami oraz wykonywanie wszelkich praw i opieki państwa w sprawach wyznaniowych”. Jednocześnie art. 38 przekształcił departamenty w ministerstwa: „Z chwilą wejścia w życie niniejszego dekretu, Ministrowie obejmują poszczególne departamenty, przekształcając je na Ministerstwa, z wyjątkiem Departamentu Spraw Politycznych i Komisji Wojskowej. Minister Sprawiedliwości obejmuje w swe zawiadywanie Departament Sprawiedliwości, Minister Spraw Wewnętrznych – Departament Spraw Wewnętrznych, Minister

¹⁴ Ustawa o Radzie Stanu, DPKP 1918, nr 2, poz. 2.

¹⁵ P. Dobosz, *Ponadczasowe wartości*, s. 23.

Skarbu – Departament Skarbu, Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego – Departament Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Minister Opieki Społecznej i Ochrony Pracy – Departament Pracy, Ministrowie: Rolnictwa i Dóbr Koronnych, Przemysłu i Handlu oraz Apropowizacji obejmują Departament Gospodarstwa Społecznego, którego agendy dzielą pomiędzy siebie, stosownie do art. 27, 28 i 30 niniejszego dekretu”.

Z kolei w art. 37 zawarty został przepis dostosowawczy, zapewniający ciągłość organizacyjną względem wcześniej ukształtowanych struktur polskiej władzy publicznej sprzed odzyskania niepodległości przez Polskę. W myśl tego przepisu: „O ile w niniejszym dekreście inaczej nie przepisano, atrybucje administracyjne Wydziału Wykonawczego byłej Tymczasowej Rady Stanu oraz Komisji Przejściowej przechodzą na rzecz Rady Ministrów; atrybucje Marszałka Koronnego i Przewodniczącego Komisji Przejściowej – na Prezydenta Ministrów; atrybucje Dyrektorów Departamentów – na Ministrów, Wicedyrektorów – na Podsekretarzy Stanu, rad Departamentowych – na Rady Ministerstw. Dzienniki urzędowe Departamentów otrzymują nazwę dzienników urzędowych właściwych Ministerstw”.

Urzeczywistnienie idei nowych struktur władzy publicznej, konstruowanych z uwzględnieniem wcześniej funkcjonujących podmiotów władzy publicznej i przy zachowaniu ciągłości dla osób wchodzących w skład uprzednio ukształtowanych podmiotów władzy publicznej, znalazło odzwierciedlenie w kilku przepisach przywoływanego dekretu. Przepisy te stanowiły podstawę dalszego zatrudnienia w administracji publicznej. W praktyce dotyczyły osób, które już wcześniej działając w administracji publicznej, udzielały się na rzecz ochrony zabytków, np. Jarosława Wojciechowskiego. Jak stwierdza Jacek Goclon: „Duża liczba urzędników Rady Stanu podjęła następnie pracę w biurach Rady Regencyjnej. Jeszcze w pierwszych miesiącach niepodległości urzędnicy ci stanowili od 15 do 65% wszystkich wyższych urzędników zatrudnionych w poszczególnych ministerstwach. Niewątpliwie dowodzi to dużej fachowości pierwszej grupy urzędników rodzącej się polskiej administracji państwowej. I dzięki temu w momencie ‘wybuchu niepodległości’ istniały już podstawowe ramy centralnego aparatu państwowego, chociaż duże znaczenie miała również dobrze przygotowana ‘armia’ galicyjskich urzędników o długoletniej praktyce w urzędach Austro-Węgier”¹⁶.

Art. 35 dekretu z 3 stycznia 1918 regulował procedurę mianowania urzędników działu służby publicznej przejmowanych przez nowe struktury władzy publicznej: „Z chwilą przekazania danego działu służby publicznej w zawiadywanie władz polskich, wydany zostanie dekret Rady Regencyjnej, określający tryb mianowania właściwych urzędników”. Z kolei art. 36 regulował tryb mianowania oraz zwalniania urzędników: „Mianowanie przez Radę Regencyjną wyznaczonym jest na daną kategorię urzędu, wskazanie zaś miejsca urzędowania oraz przeniesienie w tej samej kategorii należy do właściwego Ministra. Zwolnienie urzędnika z urzędu bez prośby z jego strony należy do władzy, która go mianuje. Zwolnienie na skutek podania – do właściwego Ministra”. Natomiast w myśl art. 39, zawierającego przepis dostosowujący w zakresie stabilizacji sytuacji urzędniczej, stwierdzono: „Wszyscy urzędnicy Departamentów stają się z mocy niniejszego dekretu, tymczasowo na podstawie obecnych warunków, urzędnikami

¹⁶ J. Goclon, *Organy polskiej administracji państwowej w Królestwie Polskim 1916–1918. Struktura i gabinety/Polish Administrative Government in the Kingdom of Poland 1916–1918. Departments and structure*, „Folia Iuridica Wratislaviensis” 2014, vol. 3, s. 88.

odnośnych Ministerstw, w których zajmują stanowiska poprzednio zajmowane w Departamentach. Urzędnicy Sekretariatu i Kancelarii byłej Tymczasowej Rady Stanu stają się urzędnikami Kancelarii Rady Ministrów”. Urzędy państwowe nosiły tytuł „królewsko-polskich” i działały „w imieniu Korony Polskiej” (art. 40).

W tym czasie funkcji urzędników nie mogły pełnić kobiety zamężne bez zgody męża. Art. 6 zd. 2 ustawy z 17 lutego 1922 o państwowej służbie cywilnej¹⁷ – niezgodnie z art. 96 akapitem pierwszym Konstytucji Marcowej¹⁸, stwierdzającym, że „Wszyscy obywatele są równi wobec prawa. Urzędy publiczne są w równej mierze dla wszystkich dostępne na warunkach prawem przepisanych” – odsyłał do ustawodawstwa cywilnego: „Przy przyjmowaniu do służby państwowej osób nieletnich i kobiet zamężnych władza będzie przestrzegać zasad obowiązujących ustaw cywilnych”. Konsekwencje prawne takiego odesłania sprowadzały się do konieczności stosowania kodeksu cywilnego Królestwa Polskiego, który przyznawał małżonkowi daleko idące uprawnienia względem żony. Kodeks cywilny Królestwa Polskiego¹⁹ obowiązywał w Królestwie Kongresowym od 1 stycznia 1826, był wielokrotnie nowelizowany i stosowany jeszcze po zakończeniu II wojny światowej; został uchylony przez dekret z 12 listopada 1946 Przepisy ogólne prawa cywilnego²⁰, który wszedł w życie 1 stycznia 1947. Skutkiem prawnym odesłania do przepisów prawa cywilnego było uzależnienie przyjęcia kobiety zamężnej do służby państwowej od zgody jej męża. Podobne problemy dotyczyły dostępu kobiet do urzędu sędziego.

Uregulowania prawnoustrojowe Dekretu Rady Regencyjnej z 31 października 1918 o opiece nad zabytkami sztuki i kultury

Dekret z 31 października 1918 o opiece nad zabytkami sztuki i kultury, zawierający normy prawnoustrojowe odnoszące się do administracji opieki nad zabytkami, ustanawiał administrację konserwatorską na szczeblach centralnym i terenowym. W art. 2 stanowił, że opieka nad zabytkami sztuki i kultury ma należeć do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (precyzyjnie: do ministra stojącego na jego czele, jako organu naczelnego administracji publicznej). Kolejny artykuł określał, że czynności związane z opieką nad zabytkami będą sprawować konserwatorzy zabytków sztuki i kultury, mianowani przez ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Pod dekretem widnieją nazwiska następujących osób: Aleksander Kakowski, Zdzisław Lubomirski, Józef Ostrowski, Prezydent Ministrów Józef Świeżyński, minister spraw wewnętrznych Zygmunt Chrzanowski, minister sprawiedliwości Józef Higersberger, minister rolnictwa i dóbr koronnych Władysław Grabski, minister przemysłu i handlu Andrzej Wierzbicki, minister aprowizacji Antoni Mińkiewicz, minister spraw zewnętrznych (dzisiaj byłoby to Ministerstwo Spraw Zagranicznych) Stanisław Głąbiński, minister komunikacji Wacław Paszkowski.

Zgodnie z art. 3 dekretu „Czynności związane z opieką nad zabytkami sztuki i kultury sprawują konserwatorzy zabytków sztuki i kultury, mianowani przez Ministra Wyznań Religijnych

¹⁷ Ustawa z 17 lutego 1922 o państwowej służbie cywilnej, Dz.U. 1922, nr 21, poz. 164 ze zm. (obowiązywała aż do 1 stycznia 1975).

¹⁸ Ustawa z 17 marca 1921 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1921, nr 44, poz. 267 ze zm.

¹⁹ Ustawa Kodex Cywilny Królestwa Polskiego – w Warszawie dnia 1 (13) Czerwca 1825 r., DPKP, t. 10, nr 41, s. 3.

²⁰ Dekret z 12 listopada 1946 Przepisy ogólne prawa cywilnego, Dz.U. 1946, nr 67, poz. 369 ze zm.

i Oświecenia Publicznego”, a „Ilość i granica okręgów oraz siedziby i etaty konserwatorów określone będą osobnym rozporządzeniem ministerialnym”. Konserwatorzy, których można nazwać okręgowymi, mieli zatem wykonywać swoje kompetencje w okręgach, czyli jednostkach podziału terytorialnego państwa. Dekret nie przesądzał, czy okręgi te należałyby z punktu widzenia koncepcji terytorialnego podziału państwa traktować jako jednostki zasadniczego czy specjalnego podziału terytorialnego państwa. Delegacja zawarta w dekreście, obli-gująca do wydania w formie rozporządzenia aktu normatywnego niższej rangi, przewidywała cztery istotne z punktu widzenia organizacyjnego desygnaty prawidłowego ukształtowania struktury organizacyjnej: 1) liczba okręgów, 2) granice okręgów, 3) siedziby konserwatorów okręgowych, 4) etaty konserwatorów okręgowych. Pierwsze urzędy konserwatorskie zostały utworzone w Warszawie, Krakowie, we Lwowie, w Poznaniu, Wilnie i Lublinie²¹. Opierały się na wcześniejszych strukturach konserwatorskich, a nawet były obsadzone osobami o doświadczeniu nabytym we wcześniejszej działalności konserwatorskiej. Uwagę tę odnieść można np. do Tadeusza Szydłowskiego, który w roku 1914 został rządowym Krajowym Konserwatorem Zabytków powołanym dla Galicji Zachodniej, a w niepodległej Polsce aż do 1929 pełnił funkcję okręgowego konserwatora zabytków z siedzibą w Krakowie²².

Art. 4 omawianego dekretu stanowił, że „Ministrowi Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego przysługuje prawo wydawania w zakresie niniejszej ustawy zarządzeń, dotyczących się tak organizacji urzędu konserwatorskiego, jak również w ogóle opieki nad zabytkami sztuki i kultury”.

Niebawem powyższe kompetencje zostały przekazane ministrowi sztuki i kultury, zgodnie z dekretem z 5 grudnia 1918 o utworzeniu Ministerstwa Sztuki i Kultury²³, wydanym przez Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego na wniosek Rady Ministrów. Na opublikowanym urzędowo tekście tego dekretu widnieją także podpisy Jędrzeja Moraczewskiego, premiera, Ksawerego Praussa, ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego, i Medarda Downarowicza, ministra sztuki i kultury, czyli urzędu ministerialnego utworzonego powyższym dekretem. W myśl art. 1 dekretu z 5 grudnia 1918 Naczelnik Państwa, działając na wniosek Rady Ministrów, postanowił, że „Zostaje utworzone Ministerstwo Sztuki i Kultury”. Art. 2 przewidywał, że do ministra sztuki i kultury należało będzie „zawiadywanie i opieka nad sztuką, literaturą piękną, zabytkami, muzeami sztuki, teatrami i wykształceniem estetycznym narodu”. Dziedziny, które wyszczególniono w art. 2, zostały „wyjęte z zakresu kompetencji Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, w którego zawiadywaniu pozostają wszystkie inne dziedziny, wyszczególnione w art. 26 Dekretu o tymczasowej organizacji władz z dnia 3 stycznia 1918” (art. 3). Jednocześnie zmieniono treść art. 3 Statutu Rady Oświecenia Publicznego z 13 września 1918: „Rada Oświecenia Publicznego składa się z 37 osób, a mianowicie oprócz osób, wyliczonych w ust. b tego artykułu, w skład Rady Oświecenia Publicznego wejdzie jeden przedstawiciel Ministerstwa Sztuki i Kultury” (art. 4). W myśl art. 5 wykonanie powyższego dekretu powierzono ministrowi sztuki i kultury, który został zobligowany do działania w porozumieniu z ministrem wyznań religijnych i oświecenia publicznego.

²¹ J.P. Pruszyński, *Organizacja ochrony zabytków w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Ochrona Zabytków” 1988, nr 41 (2), s. 78.

²² Zob. szerzej m.in. P. Dobosz, A. Gaczoł, *80. rocznica utworzenia Krajowego Urzędu Konserwatorskiego w Krakowie*, „Ochrona Zabytków” 1994, nr 3–4, s. 323–346.

²³ Dekret Naczelnika Państwa z 5 grudnia 1918 o utworzeniu Ministerstwa Sztuki i Kultury, DPKP z 14 grudnia 1918, nr 19, poz. 52.

Przepisy wykonawcze do dekretu o utworzeniu Ministerstwa Sztuki i Kultury zostały wydane 11 grudnia 1918²⁴ i sygnowane wspólnie przez K. Praussa (ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego) oraz M. Downarowicza (ministra sztuki i kultury); z punktu widzenia hierarchii źródeł prawa miały one charakter zarządzenia. Art. 1 aktu wykonawczego stanowił, że z Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego zostaje wyłączony dotychczasowy Departament Sztuki, który wszedł w całości w skład nowo utworzonego Ministerstwa Sztuki i Kultury. W ramach przeobrażeń strukturalno-organizacyjnych dotychczasowy skład personalny Departamentu Sztuki stał się *ex iure* i *incorpore* częścią Ministerstwa Sztuki i Kultury, a przeniesieni pracownicy – podwładnymi Ministerstwa Sztuki i Kultury. Inwentarz Departamentu Sztuki przeszedł „w zawiadywanie” ministra sztuki i kultury. Zgodnie z art. 2 powyższych przepisów na ministra sztuki i kultury przeszło przewodniczenie Radzie Sztuk Pięknych i wszelkie inne „atrybucje”, czyli „kompetencje”, które zgodnie ze statutem tej Rady przysługiwały ministrowi wyznań religijnych i oświecenia publicznego.

Statut Rady Sztuk Pięknych przy MWRiOP²⁵, przyjęty Reskryptem Rady Regencyjnej 13 września 1918, przewidywał w art. 2, że Rada Sztuk Pięknych obraduje pod przewodnictwem ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego (następnie pod kierunkiem ministra sztuki i kultury, a później ponownie pod przewodnictwem tego pierwszego) lub, w jego zastępstwie, przedstawiciela Departamentu Sztuki i składa się z 15 przedstawicieli: architektury, malarstwa, rzeźby, sztuk graficznych i zdobniczych, „konserwacji zabytków przeszłości”, muzeologii, krajoznawstwa, literatury, muzyki, teatru, historii sztuki, estetyki, a także nauczania artystycznego. Członkowie Rady Sztuk Pięknych byli powoływani przez ministra (odpowiednio w układzie temporalnym: wyznań religijnych i oświecenia publicznego, sztuki i kultury i ponownie tego pierwszego) na okres trzech lat, przy czym co rok w kwietniu ustępowała jedna trzecia członków: po upływie pierwszego roku pięciu członków ustępowało przez losowanie, po upływie drugiego roku następnych pięciu również przez losowanie, pięciu następnych z liczby pierwszych członków Rady Sztuk Pięknych (art. 3 i 4 Statutu Rady Sztuk Pięknych).

Zgodnie z treścią art. 5 akapit pierwszy tych przepisów na ministra sztuki i kultury przeszły „atrybucje” („kompetencje”) ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego w zakresie opieki nad zabytkami sztuki i kultury, zwłaszcza wynikające z dekretu z 31 października 1918. Spod tego mechanizmu zostały jednak wyłączone te zabytki, które miały „znaczenie naukowe, a nie artystyczne”; pozostały one nadal „pod opieką i zawiadywaniem” ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Do tej kategorii zaliczono wymienione w art. 12 ust. a zabytki nieruchome: jaskinie, grodziska (tzw. szwedzkie góry i okopy), kurhany, mogiły, usypiska, cmentarzyska, ślady osad nawodnych, głązy ze stopami, misami, krzyżami, podkowami, baby kamienne itp.; w art. 18 ust. d: monety, medale, pieczęcie, tłoki mennicze, i ust. e: druki, archiwalia, rękopisy zwykłe i ozdobne, oprawy ksiąg oraz wykopaliska i znaleziska, o których stanowił art. 23 (wykopaliska świadczące o dawnej kulturze: groby, pola urn i urny, narzędzia kamienne, wyroby kruszcowe i szklane, tkaniny, ceramika, monety, broń itp.; przypadkowe znaleziska na powierzchni ziemi lub na dnie zbiorników wody, mające cechy dawnej kultury, z rodzaju wyżej wymienionych, oraz skarby i archiwalia ukryte w murach, puszkach, skrytkach itp.).

²⁴ Dekret z 5 grudnia 1918 o utworzeniu Ministerstwa Sztuki i Kultury, MP z 17 grudnia 1918, nr 231.

²⁵ Statut Rady Sztuk Pięknych przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, MP z 18 września 1918, nr 152.

Zgodnie z treścią art. 5 akapit drugi przywoływanych przepisów konserwatorzy zabytków sztuki i kultury, będąc urzędnikami podległymi ministrowi sztuki i kultury i służbowo zależnymi wyłącznie od niego, zobligowani zostali do wykonywania zarządzeń ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego wynikających z zachowanych atrybucji/kompetencji uregulowanych w Dekrecie z 31 października 1918.

Do kompetencji ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego nadal należało wydawanie pozwoleń na prowadzenie prywatnych poszukiwań archeologicznych, o których była mowa w art. 25 dekretu z 31 października 1918. W przepisach wykonawczych nie odniesiono się do kompetencji w zakresie wykonywania kontroli nad prywatnymi poszukiwaniami archeologicznymi, co mogło prowadzić do sporów kompetencyjnych pomiędzy obydwojema ministrami.

Ponieważ oprócz kwestii strukturalno-organizacyjnych istotne znaczenie dla realizacji zadań i kompetencji mają również sprawy budżetowe, należy stwierdzić, że do Ministerstwa Sztuki i Kultury przeszła ta część budżetu Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, która obejmowała „wszystkie pozycje dotyczące wydatków osobistych i rzeczowych Departamentu Sztuki i Rady Sztuk Pięknych, tudzież dotacje i subwencje dla instytucji ze sztuką związanych” (art. 3 przepisów wykonawczych do dekretu o utworzeniu Ministerstwa Sztuki i Kultury).

Jak wynika z pisma Ministerstwa Sztuki i Kultury z 30 sierpnia 1919, nr 5933/19, skierowanego do Prezydium Rady Ministrów Sekcja Legislacyjna²⁶ oraz schematu organizacyjnego Ministerstwa Sztuki i Kultury 1919–1920²⁷, instytucja ta składała się z dwóch sekcji, przy czym problematyka zabytków połączona była z materią muzeów i umiejscowiona w Sekcji Sztuk Plastycznych, Wydział III Zabytków i Muzeów. Sekcją I kierował Jan Heurich (szef Sekcji w randze podsekretarza stanu), Wydziałem III Zabytków i Muzeów – Jarosław Wojciechowski (naczelnik Wydziału)²⁸. Zarząd Muzeów składał się z 25 osób, z czego na szczebel centralny przypadało 7 osób (naczelnik Wydziału, starszy referent muzeów, referent inwentaryzacji, dwóch pomocników referenta inwentaryzacji, sekretarz inwentaryzacji, rysownik inwentaryzacji). Na szczeblu terenowym w tej mocno scentralizowanej strukturze administracji rządowej, przyjmującej formułę strukturalno-organizacyjną odpowiadającą współczesnej terenowej administracji niespolonej, znajdowało się 9 konserwatorów i 9 ich sekretarzy²⁹. Odnotować należy, że w Wydziale III pracowali wyłącznie mężczyźni. Podobnie było w Sekcji II Literatury, Muzyki i Teatru, gdzie kobiety wykonywały tylko obowiązki administracyjne³⁰.

Organizacja okręgów konserwatorskich i urzędów okręgowych konserwatorów zabytków sztuki i kultury oraz status prawny Rady Konserwatorów

Analizując zagadnienie tylko od strony prawnoustrojowej, w wykonaniu dyspozycji art. 4 dekretu z 31 października 1918 minister sztuki i kultury wydał 5 kwietnia 1919 rozporządzenie

²⁶ *Ministerstwo Kultury i Sztuki w dokumentach 1918–1998*, przedmowa: A. Siciński, wybór: A. Siciński, A.G. Dąbrowski, J. Gmurk, Warszawa 1998, s. 44 i n.

²⁷ Tamże, s. 54 i n.

²⁸ Tamże, s. 45.

²⁹ Tamże, s. 45, 54 i n.

³⁰ Tamże, s. 45.

w przedmiocie organizacji urzędów konserwatorskich³¹. Już w art. 1 tego rozporządzenia postanowiono, że: „Państwo polskie podzielone będzie na okręgi konserwatorskie”. W „Monitorze Polskim” nr 118 z 27 maja 1919, w „Dziale nieurzędowym” na s. 3, podano „z ramienia Ministerstwa Sztuki i Kultury” informację o mianowaniu „do spełniania bezpośredniej opieki nad zabytkami sztuki i kultury” 9 konserwatorów w okręgach, których nazwy można wywieść od siedziby konserwatora okręgowego: Teofila Wiśniowskiego (okręg warszawski), Józefa Piotrowskiego (okręg łódzki), Józefa Raciborskiego (okręg kaliski), Jerzego Remera (okręg częstochowski), ks. Józefa Rokosznego (okręg radomski), Jerzego Siennickiego (okręg lubelski), Wacława Husarskiego (okręg siedlecki), ks. Piotra Śledziewskiego (okręg łomżyński) i Zygmunta Rokowskiego (okręg płocki). Z chwilą przyłączenia Galicji Zachodniej „przeszedł z dniem 1 lipca 1919 pod fachową kompetencję Ministra Sztuki i Kultury utworzony przez rząd austriacki w 1914 r. Krajowy Urząd Konserwatorski w Krakowie. W tym samym czasie powstał w Departamencie Sztuki Ministerstwa b. dzielnicy pruskiej urząd Konserwatorski w Poznaniu, podległy na razie Ministrowi b. dzielnicy pruskiej. Skutkiem tego liczba konserwatorów wzrosła do 11-tu”³².

W celu uregulowania spraw galicyjskich minister sztuki i kultury wydał 1 lipca 1919 rozporządzenie w sprawie przejścia działów administracji Galicji należących do kompetencji Ministerstwa Sztuki i Kultury³³. W art. 1 rozporządzenia powołano się na uchwałę Rady Ministrów z 30 czerwca 1919: Ministerstwo Sztuki i Kultury objęło „dział administracji Galicji, należący do zakresu jego kompetencji, w myśl Dekretu o utworzeniu Ministerstwa Sztuki i Kultury z dnia 5 grudnia 1918 i przepisów wykonawczych do tego dekretu z dnia 11 grudnia 1918”. W powyższych sprawach Generalny Delegat Rządu podlegał ministrowi sztuki i kultury (art. 2). W kwestiach reorganizacyjnych i dostosowania dotychczasowych struktur administracyjnych Galicji postanowiono, że „Ministerstwo Sztuki i Kultury z władzami pierwszej instancji w Galicji oraz władze te z Ministerstwem Sztuki i Kultury znosić się będą przez Generalnego Delegata Rządu”. Na terenie byłego zaboru austriackiego działały również struktury konserwatorskie. Jan Piotr Pruszyński odnotował: „Z powołanego jeszcze w 1914 r. pod zarządem austriackim Krajowego Urzędu Konserwatorskiego w Krakowie utworzono urząd, którym kierował Tadeusz Szydłowski”³⁴. W ramach wyraźnie dostrzegalnego w tamtym okresie oparcia kadr konserwatorskich na osobach, które umiejętności i doświadczenia nabywały w okresie zaborów, w Krakowie nowym urzędem konserwatorskim (okręgiem konserwatorskim) kierował Tadeusz Szydłowski, który funkcję rządowego krajowego konserwatora zabytków pełnił od roku 1914.

W następstwie wejścia w życie w 1919 ustawy tymczasowej o organizacji władz administracyjnych włączono okręgowe oddziały sztuki wraz z kierującymi nimi okręgowymi konserwatorami do urzędów wojewódzkich i bezpośrednio podporządkowano wojewodom. Reorganizacja objęła w pewnym okresie zarówno urzędy na terenie dawnego zaboru rosyjskiego,

³¹ Rozporządzenie Ministra Sztuki i Kultury z 5 kwietnia 1919 w przedmiocie organizacji urzędów konserwatorskich, MP z 9 kwietnia 1919, nr 81.

³² J. Wojciechowski, *Organizacja opieki państwowej nad zabytkami w Polsce*, „Wiadomości Konserwatorskie” (dodatek do „Ziemi”) 1929, nr 10–12, s. 39.

³³ Rozporządzenie w sprawie przejścia działów administracji Galicji należących do zakresu kompetencji Ministerstwa Sztuki i Kultury, MP z 10 lipca 1919, nr 152.

³⁴ J.P. Pruszyński, *Organizacja ochrony zabytków w dwudziestoleciu*, s. 78.

jak i powstałe później w województwach wschodnich, a także w Krakowie i Poznaniu. Zostały one włączone w skład urzędów wojewódzkich jako oddziały sztuki z konserwatorem zabytków będącym ich kierownikiem³⁵. Włączenie „dzielniczycy małopolskiej”, która obejmowała „cztery województwa małopolskie”, spowodowało jej podział na dwa okręgi konserwatorskie: krakowski (z siedzibą w Krakowie) i lwowski (z siedzibą we Lwowie)³⁶.

Rada Konserwatorów

W treści art. 6 Rozporządzenia Ministra Sztuki i Kultury z 5 kwietnia 1919 ustanowiono Radę Konserwatorów, w skład której weszli: naczelnik Wydziału Zabytków i Muzeów w Ministerstwie Sztuki i Kultury, referenci do spraw inwentaryzacji zabytków oraz „konserwatorowie”, obradujący pod przewodnictwem naczelnika Wydziału Zabytków i Muzeów lub jego zastępcy wyznaczonego przez ministra. Posiedzenia Rady Konserwatorów mógł zwoływać wyłącznie naczelnik Wydziału Zabytków i Muzeów (art. 7). Zgodnie z art. 8 Rada Konserwatorów obradowała na zjazdach, odbywających się przynajmniej cztery razy w roku. Przedmiotem obrad była opieka nad zabytkami oraz ich konserwacja, wyrażano również opinie, które następnie były analizowane przez ministra. Rada Konserwatorów opiniowała projekty przebudowy, restauracji, zmiany itp. ważniejszych gmachów kościelnych i świeckich, wyrażała opinię w przypadkach, kiedy właściciel zabytku albo urząd zarządzający zabytkiem protestował przeciwko wpisaniu zabytku do inwentarza. Tryb ten z punktu widzenia współczesnego prawa proceduralnego może wywoływać liczne wątpliwości natury prawnej, ale stanowił interesujące rozwiązanie z zakresu współdziałania w ramach administracji publicznej.

Zgodnie z art. 9 omawianego rozporządzenia naczelnik Wydziału Zabytków i Muzeów albo jego zastępca, jako przewodniczący Radzie Konserwatorów, mógł zapraszać gości na posiedzenia Rady, ale mieli oni wyłącznie głos doradczy.

Dla „prawomocności” posiedzeń Rady Konserwatorów wymagana była obecność przynajmniej trzech czwartych jej członków. Podejmowane opinie wymagały zwykłej (prostej) większości głosów członków obecnych na sali, a głosowanie odbywało się w sposób jawny (art. 10). Porządek obrad był przygotowywany przez naczelnika Wydziału Zabytków i Muzeów. Wnioski, które nie znalazły się w porządku obrad, mogły być rozpatrywane jedynie po wyczerpaniu uprzednio zaplanowanego porządku. Przepis ten, postrzegając go od strony racjonalnej organizacji obrad, w sposób wyraźny przewidywał gradację aksjologiczną materii analizowanej podczas posiedzenia: najpierw omawiano sprawy wcześniej ułożonego porządku obrad, później ewentualne inne kwestie (art. 11). Ten sposób wzbogacania porządku obrad odbiega od współczesnej praktyki, w której wnioski o poszerzenie porządku obrad dopuszczają zwyczajowo możliwość umieszczenia dodatkowego punktu w dowolnym miejscu porządku dziennego.

Posiedzenia Rady Konserwatorów protokołowane były przez sekretarza, wybranego przez Radę zwykłą/prostą większością głosów na rok (art. 12). Z brzmienia tego przepisu nie wynika wprost, że sekretarz był wybierany spośród członków Rady, ale konkluzję taką można wysnuć z zasad prawidłowej wykładni prawa.

³⁵ J. Wojciechowski, *Co zrobiono w Polsce w zakresie odbudowy, restauracji i konserwacji zabytków sztuki w latach 1919–1921*, „Ochrona Zabytków Sztuki” 1930/1931, z. 1–4, s. 244.

³⁶ Tamże.

2 sierpnia 1919 została uchwalona ustawa tymczasowa o organizacji władz administracyjnych II instancji³⁷. W art. 1 stanowiła ona, że „Do czasu wejścia w życie ustawy o ustroju administracyjnym Rzeczypospolitej Polskiej tworzy się na razie następujące województwa, jako władze administracyjne II instancji, a mianowicie: Warszawskie, Łódzkie, Kieleckie, Lubelskie i Białostockie; stolica Rzeczypospolitej Warszawa stanowi odrębną jednostkę administracyjną” (podział terytorialny na poszczególne okręgi II instancji zawarto w załączniku 1. do tej ustawy). W tym samym artykule postanowiono, że „Utworzenie nowych województw lub podział ustalonych tą ustawą województw na województwa mniejsze nastąpić może w drodze ustawy”. Art. 2 zawierał normy prawne określające pozycję prawnoustrojową wojewody, zgodnie z którymi na czele województwa stał wojewoda, mianowany przez Naczelnika Państwa na wniosek ministra spraw wewnętrznych, uchwalony przez Radę Ministrów. Wojewoda pełnił trzy istotne funkcje, będąc: 1) „a) przedstawicielem Rządu centralnego, sprawującym z jego ramienia władzę państwową i odpowiedzialnym wobec niego za zarząd województwa. Zarząd ten sprawuje wojewoda przy pomocy urzędników, mianowanych dla poszczególnych działów administracji, a to do VII kategorii płac włącznie przez właściwych Ministrów. Urzędników poniżej VII kategorii mianuje wojewoda”; 2) „odpowiedzialnym wykonawcą zleceń poszczególnych ministrów”; 3) „zwierzchnikiem władz i urzędów, które mu podlegają (art. 3), tudzież służbowym przełożonym urzędników tychże władz i urzędów”, mając w tej mierze uprawnienia zaliczane do służbowych i osobowych.

Włączenie urzędów okręgowych konserwatorów zabytków do kierowanych przez wojewodów urzędów wojewódzkich

Na mocy art. 9 ustawy tymczasowej z 2 sierpnia 1919 o organizacji władz administracyjnych II instancji, który wykonanie tej ustawy poruczał ministrowi spraw wewnętrznych w porozumieniu z właściwymi ministrami, a także w myśl art. 18 rozporządzenia wykonawczego z 13 listopada 1919 wydanego przez Radę Ministrów do tej ustawy³⁸, który przewidywał, że „Oprócz spraw wyszczególnionych w artykułach 7 do 18 należeć będą do kompetencji Wojewody wszystkie te sprawy, które przez poszczególnych Ministrów na zasadzie art. 7 ustawy z dn. 2 sierpnia 1919 r. (Dz. Pr. P. P. № 65 poz. 395) lub przez późniejsze ustawy Wojewodom przekazane zostaną”, zostało wydane 20 lutego 1920 rozporządzenie ministra spraw wewnętrznych oraz ministra sztuki i kultury o włączeniu urzędów konserwatorskich w skład urzędów wojewódzkich³⁹. „Rozporządzenie niniejsze nabiera mocy obowiązującej z dniem jego ogłoszenia w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” (art. 4). Zgodnie z art. 1 tego rozporządzenia konserwatorzy zabytków sztuki i kultury weszli w skład właściwych urzędów wojewódzkich, tracąc status odrębnego i niespolonego terenowego organu administracji rządowej. Z organu, który posiadał status organu administracji niespolonej, stał się podmiotem zespolonym z wojewodą. W konsekwencji czynności władzy rządowej, przewidziane w Dekrecie z 31 października 1918, po reformie sprawował „wojewoda przy pomocy konserwatorów w I instancji” (art. 2).

³⁷ Ustawa tymczasowa z 2 sierpnia 1919 o organizacji władz administracyjnych II instancji, Dz.U. z 14 sierpnia 1919, nr 65, poz. 395 ze zm.

³⁸ Rozporządzenie Wykonawcze Rady Ministrów do ustawy tymczasowej z 2 sierpnia 1919, DPPP, nr 65, poz. 395.

³⁹ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych oraz Ministra Sztuki i Kultury z 20 lutego 1920 o włączeniu urzędów konserwatorskich w skład urzędów wojewódzkich, Dz.U. z 1 marca 1920, nr 19, poz. 97.

W tym samym rozporządzeniu zostały zawarte sformułowania dotyczące dwuinstancyjności postępowania w sprawach sztuki i kultury. W myśl art. 3 „na decyzje i czynności” podejmowane przez wojewodę przysługiwało „osobom interesowanym” (odpowiednik współczesnej nam instytucji prawnej strony w postępowaniu administracyjnym) prawo skargi do ministra sztuki i kultury, zgodnie z treścią art. 6 ustawy tymczasowej z 2 sierpnia 1919 o organizacji władz administracyjnych II instancji, w ciągu dni 14 od dnia zawiadomienia o decyzji. Mówiąc „o prawie do skargi na decyzję będącą decyzją administracyjną”, przyjmujemy, że jest to instytucja prawna odwołania od decyzji administracyjnej.

Negatywne strony przyjętego rozwiązania zostały dostrzeżone już w roku 1929. Jarosław Wojciechowski podkreślał, że o ile w początkowym okresie funkcjonowania struktur konserwatorskich państwa działania konserwatorów okręgowych sprowadzały się do opieki nad zabytkami, o tyle po włączeniu urzędów konserwatorskich do urzędów wojewódzkich i utworzeniu oddziałów sztuki z konserwatorami okręgowymi jako ich kierownikami obowiązki urzędowe znacznie się rozszerzyły: „Konserwatorzy stali się odtąd doradcami wojewodów i informatorami Ministerstw we wszystkich sprawach związanych ze stroną kulturalną danego województwa, a oddziały sztuki placówkami kulturalnymi o ogromnych nieraz, zwłaszcza w województwach kresowych, zadaniach propagandowych. Prócz więc głównych czynności, związanych z opieką nad zabytkami, konserwatorzy załatwiają szereg czynności dodatkowych i biorą udział w Radach Wojewódzkich oraz zgromadzeniach starostów i naczelników wydziałów województwa, a także w komisjach budowlanych miejskich lub w radach artystycznych, współdziałają z Dyrekcjami Okręgowymi Robót Publicznych w sprawach architektury i regulacji osiedli, załatwiają przewidziane Dekretem z dnia 3 stycznia 1919 r. zatwierdzanie pomników ze stanowiska artystycznego; zasiadają też w Okręgowych Komisjach Konserwatorskich i Komisjach tzw. mieszanych, czyli biskupich”⁴⁰.

Oceniając powyższy stan z perspektywy sprawności organizacyjnej, tak rozległy zakres urzędowej aktywności konserwatorów okręgowych musiał zawęzić aktywność konserwatorską w sferze opieki nad zabytkami. Jest zatem w pełni zrozumiałe stanowisko Jarosława Wojciechowskiego, który w roku 1929 sformułował taki wniosek organizacyjny (w zasadzie także o charakterze *de lege ferenda*): „Normę wynoszącą 1-go konserwatora, na każde województwo, uznać należy za minimum, od którego zależną będzie bardziej, sprawna niż obecnie i bardziej wydajna działalność poszczególnych oddziałów sztuki”⁴¹.

Dalsze przekształcenia okręgów konserwatorskich (do roku 1939)

Z ustrojowo-organizacyjnego punktu odniesienia, odwołując się tylko do tych regulacji ustawowych, które normują strukturę administracji konserwatorskiej, należy wyszczególnić wydane 24 stycznia 1920 przez ministra sztuki i kultury rozporządzenie o podziale obszaru byłego zaboru rosyjskiego na okręgi konserwatorskie⁴². W zastępstwie ministra sztuki i kultury podpisał je Jan Heurich. Wprowadziło ono, a w zasadzie utrwaliło dotychczasowy podział obszaru

⁴⁰ J. Wojciechowski, *Organizacja opieki państwowej nad zabytkami w Polsce*, s. 41.

⁴¹ Tamże.

⁴² Rozporządzenie Ministra Sztuki i Kultury z 24 stycznia 1920 o podziale obszaru byłego zaboru rosyjskiego na okręgi konserwatorskie, Dz.U. 1920, nr 7, poz. 48.

byłego zaboru rosyjskiego na 9 okręgów konserwatorskich: warszawski, włocławski, płocki, łódzki, kielecki, radomski, siedlecki, lubelski i białostocki.

W myśl art. 1 omawianego rozporządzenia były zabór rosyjski został podzielony na następujące okręgi konserwatorskie:

- I – w województwie warszawskim: 1) okręg⁴³ warszawski, obejmujący powiaty: błoński, grójecki, mińsko-mazowiecki, radzyński, warszawski, z siedzibą konserwatora w Warszawie; 2) okręg włocławski, obejmujący powiaty: gostyński, kutnowski, lipnowski, łowicki, nieszawski, rawski, rypiński, skierniewicki, sochaczewski i włocławski, z siedzibą konserwatora we Włocławku; 3) okręg płocki, obejmujący powiaty: ciechanowski, makowski, mławski, płocki, płoński, pułtuski, przasnyski, sierpecki, z siedzibą konserwatora w Płocku;
- II – w województwie łódzkim: 4) okręg łódzki, obejmujący powiaty: brzeziński, kaliski, kolski, koński, łaski, łęczycki, łódzki, piotrkowski, radomszczański, sieradzki, słupecki, turecki, wieluński, z siedzibą konserwatora w Łodzi;
- III – w województwie kieleckim: 5) okręg kielecki, obejmujący powiaty: będziński, częstochowski, jędrzejowski, kielecki (z wyjątkiem miejscowości: Zagnańsk, Suchedniów, Wzdół, Bodzentyn, Święta Katarzyna i Słupia Nowa), miechowski, olkuski, pińczowski, stopnicki, włoszczowski, z siedzibą konserwatora w Kielcach; 6) okręg radomski, obejmujący powiaty: iłżecki, konecki, kozienicki, opatowski, opoczyński, radomski, sandomierski oraz z powiatu kieleckiego miejscowości: Zagnańsk, Suchedniów, Bodzentyn, Wzdół, Święta Katarzyna i Słupia Nowa, z siedzibą konserwatora w Radomiu;
- IV – w województwie lubelskim: 7) okręg lubelski, obejmujący powiaty: biłgorajski, chełmski, hrubieszowski, janowski, krasnostawski, lubartowski, lubelski, puławski, tomaszowski, zamojski, z siedzibą konserwatora w Lublinie; 8) okręg siedlecki, obejmujący powiaty: bialski, garwoliński, konstantynowski, łukowski, radzyński, siedlecki, sokołowski, węgrowski, włodawski, z siedzibą konserwatora w Siedlcach;
- V – w województwie białostockim: okręg białostocki, obejmujący powiaty: augustowski, białostocki, bielski, kolneński, łomżyński, ostrołęcki, ostrowski, sejneński, sokolski, suwalski, szczuczynski, wysokomazowiecki, z siedzibą konserwatora w Białymstoku.

Zgodnie z art. 2 rozporządzenia o podziale obszaru byłego zaboru rosyjskiego na okręgi konserwatorskie dotychczasowy podział został uchylony. Rada Ministrów, działając na podstawie art. 8 i 12 ustawy z 23 czerwca 1921 o wprowadzeniu dekretów, ustaw sejmowych i rozporządzeń Rządu oraz o dalszym uzgodnieniu ustawodawstwa na obszarze b. dzielnicy pruskiej⁴⁴, wydała 20 lutego 1922 rozporządzenie w przedmiocie rozciągnięcia mocy obowiązującej dekretu o opiece nad zabytkami sztuki i kultury na obszar b. dzielnicy pruskiej⁴⁵. W roku następnym Rada Ministrów wydała rozporządzenie w przedmiocie rozciągnięcia na województwa: nowogródzkie, poleskie i wołyńskie oraz na powiaty: grodzieński, wołkowski i białowieski województwa białostockiego mocy obowiązującej dekretu z 31 października 1918

⁴³ W oryginale: „okrąg”.

⁴⁴ Ustawa z 23 czerwca 1921 o wprowadzeniu dekretów, ustaw sejmowych i rozporządzeń Rządu oraz o dalszym uzgodnieniu ustawodawstwa na obszarze b. dzielnicy pruskiej, Dz.U. RP nr 75, poz. 511.

⁴⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z 20 lutego 1922 w przedmiocie rozciągnięcia mocy obowiązującej dekretu o opiece nad zabytkami sztuki i kultury na obszar b. dzielnicy pruskiej, Dz.U. RP z 1922, nr 14, poz. 122.

o opiece nad zabytkami sztuki i kultury⁴⁶. Zostało ono wydane na podstawie art. 6 ustawy z 4 lutego 1921 o unormowaniu stanu prawno-politycznego na ziemiach przyłączonych do obszaru Rzeczypospolitej na podstawie umowy o preliminaryjnym pokoju i rozejmie, podpisanej w Rydze 12 października 1920⁴⁷. Zgodnie z par. 1 tego rozporządzenia moc dekretu z 31 października 1918 została rozciągnięta na województwa: nowogródzkie, poleskie i wołyńskie oraz na powiaty: grodzieński, wołkowyski i białowieski województwa białostockiego. Wykonanie rozporządzenia powierzono ministrowi sztuki i kultury (par. 2), a ono samo zyskało moc obowiązującą z dniem ogłoszenia (par. 3).

Zgodnie z par. 1 rozporządzenia z 20 lutego 1922 w sprawie rozciągnięcia mocy obowiązującej dekretu o opiece nad zabytkami sztuki i kultury na obszar b. dzielnicy pruskiej moc obowiązująca dekretu z 31 października 1918 o opiece nad zabytkami sztuki i kultury została rozciągnięta na obszar b. dzielnicy pruskiej w brzmieniu zawartym w tym rozporządzeniu. Znajdujące się w nim „Zasady ogólne” obejmowały zagadnienia o charakterze ustrojowym i materialnoprawnym w zakresie prawa administracyjnego i części prawnokarnej. Rozciągnięcie mocy obowiązującej polegało na powtórzeniu w treści tego rozporządzenia dekretu z 31 października 1918 o opiece nad zabytkami sztuki i kultury. Powtórzenie to dotyczyło zatem materii już uregulowanej uprzednio dla innej części Polski pozaborczej (byłego zaboru rosyjskiego). Współczesne standardy legislacyjne w przypadku normy ustawowej odsyłającej do innej regulacji ustawowej nie przewidują konieczności dosłownego powtórzenia przenoszonych treści.

Zgodnie z art. 1 rozporządzenia z 20 lutego 1922 wszystkie zabytki kultury i sztuki, które znalazły się w granicach państwa polskiego, wpisane do inwentarza zabytków sztuki i kultury, podlegały opiece prawa. Zabytki sztuki i kultury, które należały do państwa polskiego, do jego obywateli lub do instytucji polskich, znajdujące się wówczas za granicą, mogły stanowić przedmiot szczególnych środków ochrony „ze strony władzy państwowej polskiej oraz umów międzynarodowych, stosownie do osobnych w tej mierze postanowień”. Art. 2 zawierał przepis zbudowany na zasadzie klauzuli generalnej, zgodnie z którą opieka nad zabytkami sztuki i kultury została powierzona ministrowi wyznań religijnych i oświecenia publicznego, naczelnemu organowi administracji państwowej, wykonującemu zadania i kompetencje przy pomocy posiadanej przez niego aparatu pomocniczego. Art. 3 ustanawiał także terenową administrację opieki nad zabytkami w postaci terenowej administracji konserwatorskiej, nazywając ją – tak jak w innych częściach Polski – konserwatorami zabytków sztuki i kultury. W myśl tego przepisu: „Czynności związane z opieką nad zabytkami sztuki i kultury sprawują konserwatorzy zabytków sztuki i kultury, mianowani przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Ilość i granica okręgów oraz siedziby i etaty konserwatorów określone będą osobnym rozporządzeniem ministerialnym”. Zgodnie z art. 4 ministrowi wyznań religijnych i oświecenia publicznego przyznano „prawo wydawania w zakresie niniejszej ustawy zarządzeń dotyczących się tak organizacji urzędu konserwatorskiego, jak również w ogóle opieki nad zabytkami sztuki i kultury”. Zgodnie z par. 2 wykonanie rozporządzenia poruczono ministrowi byłej dzielnicy

⁴⁶ Rozporządzenie w przedmiocie rozciągnięcia na województwa: nowogródzkie, poleskie i wołyńskie oraz na powiaty: grodzieński, wołkowyski i białowieski województwa białostockiego mocy obowiązującej dekretu z 31 października 1918 o opiece nad zabytkami sztuki i kultury, Dz.U. RP z 20 października 1921, nr 83, poz. 585.

⁴⁷ Ustawa z 4 lutego 1921 o unormowaniu stanu prawno-politycznego na ziemiach przyłączonych do obszaru Rzeczypospolitej na podstawie umowy o preliminaryjnym pokoju i rozejmie, podpisanej w Rydze 12 października 1920, Dz.U. RP z 1921, nr 16, poz. 93.

pruskiej. W ramach współdziałania wewnętrznego rozporządzenie podpisał prezes Rady Ministrów Antoni Ponikowski i minister byłej dzielnicy pruskiej Józef Wybicki.

Wydanie rozporządzenia z 20 lutego 1922 nastąpiło trzy dni po uchwaleniu ustawy z 17 lutego 1922 o zniesieniu Ministerstwa Sztuki i Kultury⁴⁸. Art. 1 tej ustawy stanowił, że „Utworzone dekretem z dnia 5 grudnia 1918 (DPPP, nr 19, poz. 52) Ministerstwo Sztuki i Kultury znosi się”, a w myśl art. 2: „Wszystkie sprawy, przekazane przez dotychczasowe ustawy i rozporządzenia Ministrowi Sztuki i Kultury, przechodzą do zakresu działania Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego”. Jednocześnie „Z dniem wejścia w życie ustawy niniejszej uchyla się dekret z dnia 5 grudnia 1918 o utworzeniu Ministerstwa Sztuki i Kultury (DPPP, nr 19, poz. 52)” (art. 3). Wykonanie ustawy powierzono prezesowi Rady Ministrów oraz ministrowi wyznań religijnych i oświecenia publicznego (art. 4). Ustawa weszła w życie z dniem ogłoszenia, co nastąpiło 6 marca 1922. Wydane trzy dni wcześniej rozporządzenie postęgiwało się nazwą „Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego”, gdyż w chwili wydania dekretu z 31 października 1918 urząd ministra sztuki i kultury jeszcze nie istniał.

Pod koniec roku 1920 było 11 okręgowych konserwatorów, a w 1921, „po wprowadzeniu organizacji władz administracyjnych II instancji w województwach wschodnich, zaszła potrzeba wprowadzenia tam konserwatorów, względnie obsadzenia kierowników oddziałów sztuki, w województwach: nowogrodzkim, poleskiem, wołyńskim”⁴⁹. Ponieważ minister b. dzielnicy pruskiej ustanowił oddzielnego konserwatora w Toruniu, zaistniała konieczność utworzenia nowego okręgu konserwatorskiego (okręg pomorski). W konsekwencji liczba konserwatorów pod koniec 1921 r. zwiększyła się do 13.

W roku 1922, gdy zlikwidowane zostało ministerstwo b. dzielnicy pruskiej, „zarząd opieki państwowej w dziedzinie sztuki i kultury przeszedł na Ministra Sztuki i Kultury, a w zasadzie na Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego”⁵⁰. W związku z tą zmianą i likwidacją etatu konserwatora pomorskiego zreorganizowano tamtejszą strukturę podziału administracyjnego, tworząc z całego obszaru b. dzielnicy pruskiej jeden okręg konserwatorski. W tym samym roku „po inkorporacji Litwy środkowej i wprowadzeniu organizacji władz administracyjnych II instancji na Ziemię Wileńską, został obsadzony urząd konserwatora i kierownika oddziału sztuki, również w Wilnie”⁵¹. Tym samym liczba konserwatorów zmniejszyła się i pod koniec roku 1922 było ich o dwóch mniej, czyli 11. W kolejnych latach z uwagi na sytuację finansową państwa nastąpiła redukcja etatów konserwatorskich. Nie tylko nie udało się wprowadzić do struktury każdego województwa przynajmniej jednego urzędu rządowego okręgowego konserwatora zabytków, lecz także pod koniec roku 1927 ogólna ich liczba została zredukowana do siedmiu. Stan ten trwał aż do 1 lipca 1927, gdy został mianowany ósmy rządowy konserwator, sprawujący nadzór nad całym województwem śląskim⁵².

W roku 1929 podział Polski na 8 okręgów konserwatorskich przedstawiał się następująco:

1. Warszawa – miasto, z miastem stołecznym Warszawa stanowiącym odrębną jednostkę administracyjną, oraz województwo łódzkie (siedziba konserwatora w Warszawie – Komisariat

⁴⁸ Ustawa z 17 lutego 1922 o zniesieniu Ministerstwa Sztuki i Kultury, Dz.U. z 6 marca 1922, nr 14, poz. 128 ze zm.

⁴⁹ J. Wojciechowski, *Organizacja opieki państwowej nad zabytkami w Polsce*, s. 40.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ Tamże.

⁵² Tamże, s. 41.

Rządu na m.st. Warszawę, na czele którego stał komisarz rządu na m.st. Warszawę, podlegający ministrowi służbowo właściwemu dla danej czynności, dyscyplinarnie ministrowi spraw wewnętrznych z zakresem działania obejmującym czynności wojewody i starosty);

2. warszawski, obejmujący województwo warszawskie, z wyłączeniem miasta stołecznego Warszawy, oraz województwo biłostockie (siedziba konserwatora w Warszawie – Urząd Wojewódzki);
3. krakowski, obejmujący województwa krakowskie i kieleckie (siedziba konserwatora w Krakowie – Urząd Wojewódzki);
4. lwowski, obejmujący województwa: lwowskie, tarnopolskie i stanisławowskie (siedziba konserwatora we Lwowie – Urząd Wojewódzki);
5. poznański, obejmujący województwa poznańskie i pomorskie (siedziba konserwatora w Poznaniu – Urząd Wojewódzki);
6. lubelski, obejmujący województwa: lubelskie, poleskie i wołyńskie (siedziba konserwatora w Lublinie – Urząd Wojewódzki);
7. wileński, obejmujący województwa wileńskie i nowogródzkie (siedziba konserwatora w Wilnie – Urząd Wojewódzki);
8. śląski, obejmujący województwo śląskie (siedziba konserwatora w Katowicach – Urząd Wojewódzki)⁵³.

Stan ten ustabilizował się, a kolejne zmiany nastąpiły dopiero w roku 1939. W kontekście ich umiejscowienia okręgi konserwatorskie można przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego uznawać za odpowiedniki współczesnych jednostek specjalnego podziału terytorialnego państwa.

Okręgowe komisje konserwatorskie i komisje mieszane dla ochrony zabytków sztuki i kultury znajdujących się w katolickich kościołach i lokalach kościelnych

Rozporządzeniem ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z 17 maja 1924 o utworzeniu okręgowych komisji konserwatorskich⁵⁴ zostały powołane organy o charakterze wspomagającym, które w pewnym stopniu miały zaradzić problemom niewystarczającego składu personalnego rządowych struktur konserwatorskich⁵⁵. Funkcjonalne poszerzenie struktur rządowej administracji konserwatorskiej (opieki nad zabytkami) miało dokonywać się nie tylko poprzez powoływanie okręgowych komisji konserwatorskich, jako organów kolegialnych o charakterze doradczym, lecz także wskutek mianowania w razie konieczności dla każdego powiatu członka korespondenta do bieżącej kontroli zasobu i informowania konserwatora o stanie zabytków⁵⁶. Komisje powołano w Warszawie, Krakowie, we Lwowie, w Poznaniu, Wilnie i Lublinie. W ich skład wchodził przewodniczący, konserwator zabytków danego okręgu, dwaj przedstawiciele miejscowego uniwersytetu, dwaj przedstawiciele duchowieństwa, a także korespondenci powołani przez ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego na wniosek wojewody⁵⁷.

⁵³ Tamże.

⁵⁴ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 17 maja 1924 o utworzeniu okręgowych komisji konserwatorskich, MP nr 135, poz. 391.

⁵⁵ J.P. Pruszyński, *Ochrona zabytków w Polsce. Geneza, organizacja, prawo*, Warszawa 1989, s. 81.

⁵⁶ Tamże, s. 81–82.

⁵⁷ P. Dobosz, A. Gaczoł, *80. rocznica utworzenia Krajowego Urzędu Konserwatorskiego*, s. 333.

Rozporządzenie z 19 grudnia 1925 w sprawie komisji mieszanych dla ochrony zabytków sztuki i kultury, znajdujących się w katolickich kościołach i lokalach kościelnych⁵⁸ zostało wydane na podstawie art. XIV Konkordatu pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisanego w Rzymie 10 lutego 1925⁵⁹, oraz art. 2 ustawy z 23 kwietnia 1925 o zatwierdzeniu układu ze Stolicą Apostolską, określającego stosunek państwa do Kościoła rzymskokatolickiego⁶⁰. Rozporządzenie weszło w życie z dniem ogłoszenia (par. 14). W myśl par. 1 rozporządzenia „Dla ochrony znajdujących się w katolickich kościołach i lokalach kościelnych starożytności, dzieł sztuki, dokumentów archiwalnych i rękopisów, posiadających wartość historyczną lub artystyczną” utworzono w każdej diecezji komisję składającą się z ordynariusza, jako przewodniczącego, i czterech osób, wśród których znajdował się konserwator państwowego zabytków sztuki i kultury lub inny przedstawiciel Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Procedura obsady personalnej komisji mieszanej przebiegała w kilku etapach. Ordynariusz przysyłał listę wybranych przez siebie osób ministrowi wyznań religijnych i oświecenia publicznego w celu uzyskania jego opinii. Komisja rozpoczęła działalność dopiero wtedy, gdy minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego wyraził zgodę na proponowanych czterech członków komisji albo jeżeli w ciągu 42 dni, licząc od daty stempla pocztowego pisma ordynariusza, nie nadeszła odpowiedź ministra. W ten sposób milczenie⁶¹ ministra wyrażało skutek pozytywnej akceptacji.

Komisja nosiła nazwę „komisja mieszana do opieki nad zabytkami kościelnymi” (albo komisja mieszana konserwatorska) i jej zadaniem było sprawowanie opieki nad zabytkami wyszczególnionymi w par. 1 rozporządzenia z 19 grudnia 1925. Dokumenty, które w myśl prawa kanonicznego miały charakter tajny (m.in. przechowywane w tajnym archiwum biskupim), oraz przedmioty specjalnego kultu (np. obrazy cudowne) wyłączone były z właściwości komisji (par. 2). Siedzibą komisji było miejsce rezydencji ordynariusza (par. 3). On też lub wyznaczony przez niego zastępca przewodniczył komisji mieszanej (par. 4).

Komisja mieszana była organem kadencyjnym. Członkowie byli powołani na trzy lata, po których upływie mogli być powołani ponownie. W razie śmierci lub ustąpienia członka podczas kadencji biskup powoływał na jego miejsce inną osobę trybem przepisany w par. 1 rozporządzenia (par. 5). Sposób finansowania działalności komisji miał być przedmiotem osobnego zarządzenia (par. 6). Posiedzenia komisji odbywały się przynajmniej raz na kwartał, na wezwanie przewodniczącego. Do ważności podejmowanych uchwał wymagana była obecność przewodniczącego i przynajmniej dwóch członków. Uchwały zapadały zwykłą większością głosów; przy równym podziale głosów przeważał głos przewodniczącego, któremu służyło tzw. prawo złotego głosu (par. 7). Komisja zajmowała się rozpatrywaniem inwentarzy przedmiotów zabytkowych, przygotowanych przez proboszczów, rektorów kościołów i przełożonych klasztorów, oraz „utworzy wspólny inwentarz diecezjalny zabytków

⁵⁸ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 19 grudnia 1925 w sprawie komisji mieszanych dla ochrony zabytków sztuki i kultury, znajdujących się w katolickich kościołach i lokalach kościelnych, Dz.U. z 20 stycznia 1926, nr 6, poz. 35. Rozporządzenie to zostało uchylone Rozporządzeniem Prezydenta RP z 6 marca 1928 o opiece nad zabytkami, Dz.U. nr 29, poz. 265.

⁵⁹ Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie 10 lutego 1925, Dz.U. nr 72, poz. 501.

⁶⁰ Ustawa z 23 kwietnia 1925 o zatwierdzeniu układu ze Stolicą Apostolską, określającego stosunek państwa do Kościoła rzymskokatolickiego, Dz.U. nr 47, poz. 324.

⁶¹ Szerzej: P. Dobosz, *Milczenie i bezczynność w prawie administracyjnym*, Kraków 2011.

kościelnych ruchomych” (par. 8). Zabytki objęte inwentarzem diecezjalnym pozostawały pod opieką rektorów kościołów lub przełożonych instytucji, do których należały, i podlegały systematycznej kontroli komisji mieszanej lub delegowanych przez nią ekspertów (par. 9).

Rozporządzenie z 19 grudnia 1925 wprowadzało warunkowy zakaz niszczenia zabytków kościelnych. Par. 10 formułował następujące dyspozycje: „Zabytki ruchome kościelne nie mogą być niszczone, usuwane, sprzedawane, zamieniane, przerabiane, odnawiane lub rekonstruowane bez pozwolenia komisji mieszanej konserwatorskiej”. Ich przewożenie na wystawy publiczne również wymagało pozwolenia komisji, a podejmowanie prac mających na celu przerabianie, odnawianie lub rekonstrukcję przedmiotów zabytkowych podlegało kontroli komisji mieszanej. Koszty konserwacji zabytków kościelnych ponosiły instytucje będące ich właścicielami, z ewentualną pomocą Skarbu Państwa (par. 11). Restauracja obrazów objętych diecezjalnym inwentarzem zabytków wymagała odrębnego pisemnego pozwolenia ordynariusza (par. 12). Przed wydaniem zarządzeń co do konserwacji zabytków kościelnych nieruchomości władze państwowe zasięgały opinii właściwego ordynariusza (par. 13).

Rok 1928 – wydanie trzech powszechnie obowiązujących źródeł prawa:

- Rozporządzenia Prezydenta RP z 19 stycznia 1928 o organizacji i zakresie działania władz administracji ogólnej
- Rozporządzenia Prezydenta RP z 6 marca 1928 o opiece nad zabytkami
- Rozporządzenia Prezydenta RP z 22 marca 1928 o postępowaniu administracyjnym

W roku 1928 Prezydent RP wydał trzy rozporządzenia z mocą ustawy, które miały istotne znaczenie dla pozycji ustrojowej konserwatorów okręgowych i praktyki ich funkcjonowania. Wymagały one od ówczesnych władz administracji publicznej (państwowej, rządowej), a także od terenowych struktur służb konserwatorskich, stanowiących terenową administrację rządową, zapoznania się z nowymi przepisami prawnymi z zakresu ustrojowego prawa administracyjnego, materialnego prawa administracyjnego i proceduralnego prawa administracyjnego oraz wdrożenia ich w życie.

Pierwszym z nich jest rozporządzenie (z mocą ustawy) Prezydenta RP z 19 stycznia 1928 o organizacji i zakresie działania władz administracji ogólnej⁶², wydane na podstawie art. 44 ust. 6 ustawy z 17 marca 1921 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej i ustawy z 2 sierpnia 1926 o upoważnieniu Prezydenta RP do wydawania rozporządzeń z mocą ustawy⁶³. W literaturze omawiającej historię polskiego konserwatorstwa materia statusu prawnego wojewody jest charakteryzowana w sposób pobieżny. Z uwagi na to, że stosunkowo szybko po odzyskaniu przez Polskę niepodległości konserwatorzy okręgowi wykonywali swoje obowiązki w ramach urzędu wojewódzkiego i w zespole z wojewodą, zasadne jest przybliżenie statusu prawnego wojewody i organizacji urzędu wojewódzkiego.

⁶² Rozporządzenie Prezydenta RP z 19 stycznia 1928 o organizacji i zakresie działania władz administracji ogólnej, Dz.U. z 6 lutego 1928, nr 11, poz. 86 ze zm.

⁶³ Ustawa z 2 sierpnia 1926 o upoważnieniu Prezydenta RP do wydawania rozporządzeń z mocą ustawy, Dz.U. z 4 sierpnia 1926, nr 78, poz. 443.

Rozporządzenie utrzymało dotychczasowy podział terytorialny państwa dla celów administracji ogólnej na województwa, powiaty i gminy, zastrzegając zarazem, że „Sprawę przeprowadzania zmian w tym podziale regulują osobne przepisy” (art. 1). Administracja ogólna składała się z 1) wojewodów⁶⁴, komisarza rządu, starostów powiatowych i starostów grodzkich; 2) organów komunalnych, spełniających zadania administracji ogólnej w zakresie określonym w tym rozporządzeniu oraz w innych przepisach prawnych (art. 2). Właściwość terytorialna wymienionych władz obejmowała ich okręg administracyjny, o ile wydane rozporządzenie nie przewidywało wyjątków. Organy, których czynności obejmowały dwa lub więcej okręgów administracyjnych, podlegały pod względem osobowym tej władzy administracji ogólnej, w której okręgu miały siedzibę urzędową, pod względem służbowym zaś tym władzom, na których obszarach spełniały czynności urzędowe (art. 3). Właściwość rzeczową i sposób działania przywołanych władz regulowały obowiązujące dotychczas przepisy ze zmianami, które wynikały z wydanego rozporządzenia (art. 4).

Wojewodowie, komisarz rządu, starostowie powiatowi i starostowie grodzcy ponosili osobistą odpowiedzialność, działając samodzielnie i jednoosobowo, „z zastrzeżeniem kolegielnego załatwiania spraw stosownie do postanowień rozporządzenia niniejszego, względnie innych przepisów prawnych” (art. 5). Wojewoda, stojący na czele województwa i kierujący urzędem wojewódzkim, w którego ramach wykonywał swoje obowiązki, był mianowany przez Prezydenta RP na wniosek Rady Ministrów, przedstawiony jej przez ministra spraw wewnętrznych (art. 7). Pod względem osobowym wojewoda podlegał ministrowi spraw wewnętrznych, pod względem służbowym natomiast, w zależności od rodzaju spraw, które wchodziły w zakres jego działania, poszczególnym ministrom, właściwym dla danego działu administracji (art. 8). Wojewoda w sprawach opieki nad zabytkami odpowiadał służbowo przed ministrem wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Na obszarze województwa wojewoda był: 1) „przedstawicielem Rządu, sprawującym z tego tytułu funkcje przekazane mu rozporządzeniem niniejszym lub specjalnie zlecone przez Rząd; 2) szefem administracji ogólnej, t. j. administracji spraw wewnętrznych oraz innych działów administracji, bezpośrednio zespolonych we władzach administracji ogólnej (art. 27)” (art. 9). Do wojewody jako szefa administracji ogólnej należały wszystkie sprawy: „administracji spraw wyznaniowych oraz spraw sztuki i kultury (ochrona zabytków itd.)” (art. 27). Sprawy te wojewoda załatwiał „przy pomocy urzędu wojewódzkiego, władz administracji ogólnej (art. 2) oraz innych władz, urzędów i organów, podległych na obszarze województwa wojewodzie” (art. 28).

Kompetencje wojewody, będącego szefem administracji ogólnej, obejmowały: „1) udzielanie wskazówek i poleceń władzom administracji ogólnej oraz innym władzom i urzędom, jemu podległym; 2) rozstrzyganie odwołań od orzeczeń i zarządzeń władz powiatowych, miejskich i gminnych oraz innych władz i urzędów, wojewodzie podległych, w ramach przepisów prawnych regulujących właściwość i tok instancji w postępowaniu administracyjnym; 3) wydawanie orzeczeń i zarządzeń w I instancji w wypadkach przewidzianych przez przepisy prawne; 4) wykonywanie nadzoru nad działalnością władz administracji ogólnej oraz innych władz

⁶⁴ Zob. szerzej: M. Mączyński, *Wojewoda w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Ustroje. Historia i współczesność. Polska – Europa – Ameryka Łacińska. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Jackowi Czajowskiemu*, red. M. Grzybowski, G. Kuca, P. Mikuli, Kraków 2013, s. 661–689.

i urzędów wojewodzie podległych. Decyzje tych władz i urzędów wojewoda może uchylać z urzędu lub zmieniać w drodze nadzoru w wypadkach przewidzianych przez przepisy prawne, albo ze względu na interes dobra publicznego; 5) przez wydawanie powszechnie obowiązujących rozporządzeń (art. 108–113)” (art. 31).

Wewnętrzna organizacja urzędów wojewódzkich opierała się na następujących zasadach: 1) urzędy wojewódzkie podzielone były według reguł racjonalności organizacyjnej na „niezbędną ilość wydziałów”; 2) wydziały dzieliły się w razie konieczności („koniecznej potrzeby”) na oddziały, np. oddział sztuki; 3) w poszczególnych wydziałach łączono w miarę możliwości sprawy jednorodne pod względem prawnym i/lub faktycznym; 4) w jednym wydziale łączono sprawy „dotyczące organizacji administracji wojewódzkiej, a w szczególności: sprawy osobowe, budżetowe, gospodarcze, inspekcyjne i nadzoru nad tokiem urzędowania, jako też sprawy wynikające ze stanowiska wojewody jako przedstawiciela Rządu”; 5) (uchylony); 6) „zakres czynności poszczególnych wydziałów i oddziałów oraz zakres odpowiedzialności funkcjonariuszów poszczególnych kategorii i stanowisk zarówno kierowniczych jak podwładnych, ze szczególnem uwzględnieniem funkcjonariuszów fachowych (art. 34 i 119), będzie szczegółowo ustalony w sposób określony w artykule następnym” (art. 35). Ten z kolei stanowił, że „W ramach zasad, ustalonych w art. 35, Minister Spraw Wewnętrznych wydaje w porozumieniu z zainteresowanymi ministrami przepisy dotyczące organizacji urzędów wojewódzkich i trybu załatwiania spraw w tych urzędach. Na podstawie tych przepisów każdy wojewoda ustala statut organizacyjny i szczegółowy podział czynności urzędu wojewódzkiego i ogłasza w ‘Dzienniku Wojewódzkim’ ” (art. 36).

Wśród funkcjonariuszy urzędu wojewódzkiego została wyodrębniona grupa „funkcjonariuszy fachowych”. Zgodnie z art. 33 wszyscy funkcjonariusze pełniący służbę w urzędzie wojewódzkim oraz we władzach i urzędach państwowych podległych wojewodzie byli zatrudniani na etacie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, z wyłączeniem funkcjonariuszy fachowych, którzy pozostawali „na etatach innych ministerstw, a przydzielonych do załatwiania spraw wymagających zawodowej wiedzy fachowej”. Stanowisko funkcjonariusza fachowego miało swoją definicję: „Funkcjonariuszami fachowymi w rozumieniu art. 33 są funkcjonariusze piastujący takie stanowiska służbowe, których zajmowanie zależy od wykazania się specjalnem teoretycznem wykształceniem fachowem z wyłączeniem wykształcenia prawniczego, o ile rozporządzenie niniejsze nie stanowi wyjątków (art. 119)” (art. 34).

Konserwatorzy okręgowi uczestniczyli w posiedzeniach rad wojewódzkich. Rada wojewódzka, w myśl art. 42, składała się z „członków, wybranych przez sejmiki powiatowe i rady miejskie miast, wydzielonych z powiatowych związków komunalnych pod względem administracji samorządowej, na obszarze województwa, po jednym przez każdy sejmik, względnie radę miejską”, a w jej skład mógł wejść „każdy mieszkaniec odnośnego powiatu względnie miasta”, który mógł być członkiem rady gminnej bądź miejskiej, z wyjątkiem czynnych funkcjonariuszy administracyjnych państwowych oraz samorządowych, przy czym powyższe ograniczenie nie odnosiło się do funkcjonariuszy państwowej administracji centralnej. Rada wojewódzka i wydział wojewódzki tworzone były przy wojewodzie. Funkcjonowały one w zamierzeniu prawodawcy do czasu zorganizowania samorządu wojewódzkiego na zasadach ustalonych przez Konstytucję. Współdziałały z wojewodą w wykonywaniu jego zadań w zakresie administracji

ogólnej, stosownie do postanowień przywoływanego rozporządzenia prezydenckiego i innych przepisów prawnych (art. 41).

Drugim interesującym nas aktem prawnym wydanym w roku 1928 jest rozporządzenie (z mocą ustawy) Prezydenta RP z 6 marca 1928 o opiece nad zabytkami⁶⁵. Stanowiło ono źródło prawa o bardziej rozbudowanej systematyce niż dekret Rady Regencyjnej z 1918, a jednocześnie dekret ten uchylono. Ten zabieg prawodawczy jest w pełni wytłumaczalny, zważywszy, że okres niemal 10 lat, jakie upłynęły od wskrzeszenia państwa polskiego, dobitnie wykazał konieczność opracowania, przyjęcia i wprowadzenia w życie nowego prawa ochrony zabytków. Rozporządzenie z 1928 r. o opiece nad zabytkami jest pierwszym źródłem powszechnie obowiązującego prawa w dziedzinie ochrony, opieki i konserwacji zabytków, które zostało przyjęte przez władze niepodległej Polski. Jest również prawem normującym opiekę nad zabytkami Polski w dwóch okresach historycznych i dwóch odmiennych systemach państwowych, politycznych, społecznych, gospodarczych i ustrojowych: przez ponad 11 lat (do września 1939) obowiązywało ono w Polsce przedwojennej, stanowiącej państwo prawa i zaliczanej do krajów o charakterze kapitalistycznym; i przez niemal 18 lat (1944–1962) obowiązywało w Polsce będącej państwem socjalistycznym.

W tym miejscu odwołajmy się tylko do tych unormowań, które odnoszą się do zagadnień prawnoustrojowych. W rozporządzeniu z 6 marca 1928 zamieszczona została grupa przepisów ujętych w ramach rozdziału zatytułowanego „Władze konserwatorskie” i oznaczonego rzymską cyfrą: „II”. Pojęcie władz konserwatorskich stanowiło nową terminologię, obejmującą podmioty usytuowane w terenie i na szczeblu centralnym. W art. 5 zawarto przepis, zgodnie z którym opiekę nad zabytkami sprawowały władze konserwatorskie. Władzami konserwatorskimi pierwszej instancji były wojewódzkie władze administracji ogólnej, czyli wojewoda. W odniesieniu do starożytności, dzieł sztuki, dokumentów archiwalnych i rękopisów, posiadających wartość historyczną lub artystyczną, które znajdowały się w katolickich kościołach i lokalach kościelnych, władzę konserwatorską stanowiły komisje mieszane świecko-duchowne, mianowane przez właściwego biskupa w porozumieniu z ministrem wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Władzą konserwatorską drugiej instancji (przede wszystkim w ramach administracyjnego toku instancji) był minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego. W kwestii statusu prawnego komisji mieszanych art. 7 stanowił, że skład i kompetencje komisji mieszanych świecko-duchownych, o których mowa w art. 5, oraz tryb ich urzędowania określa drogą rozporządzenia minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego, działając w porozumieniu z władzami kościelnymi.

Konserwatorzy zabytków zostali pozostawieni w strukturach urzędu wojewódzkiego jako organy fachowe zespolone z wojewodą (art. 6). Mianowani byli przez ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego (urząd ministra sztuki i kultury został uprzednio zniesiony). Wchodzili w skład urzędu wojewódzkiego. Zakres działania jednego konserwatora mógł obejmować kilka (ale nie kilkanaście) województw („jeden konserwator może pełnić obowiązki w kilku województwach”).

Rozporządzenie z 6 marca 1928 o opiece nad zabytkami formułowało podstawy prawne do delegowania w zakresie wydawania zarządzeń tymczasowych kompetencji ze szczebla

⁶⁵ Rozporządzenie Prezydenta RP z 6 marca 1928 o opiece nad zabytkami, Dz.U. z 6 marca 1928, nr 29, poz. 265 ze zm.

wojewódzkiego na szczebel powiatowy. Art. 8 stanowił bowiem, że „Do wydawania zarządzeń tymczasowych, o ile wydanie ich należałoby do wojewódzkich władz administracji ogólnej, w szczególności co do nadzoru i wstrzymania robót mogą te władze upoważnić powiatowe władze administracji ogólnej”⁶⁶. Pierwotnie artykuł ten brzmiał: „Do wydawania zarządzeń tymczasowych, o ile wydanie ich należałoby do wojewódzkich władz administracji ogólnej, w szczególności co do nadzoru i wstrzymania robót mogą być upoważnione powiatowe władze administracji ogólnej przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych”. Porównanie obydwu przepisów prowadzi do wniosku, że prawodawca przeprowadził zmiany, by zwiększyć samodzielność szczebla terenowego.

Art. 9 rozporządzenia zawierał podstawę prawną powoływania organu współdziałającego z władzami wojewódzkimi administracji ogólnej w wykonywaniu opieki nad zabytkami. W tym celu miały zostać utworzone okręgowe komisje konserwatorskie. Jednocześnie zawarto delegację dla ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego i ministra spraw wewnętrznych do wydania rozporządzenia określającego skład, siedzibę, obszar i zakres działania okręgowych komisji konserwatorskich. Delegacja ta została wypełniona w roku 1931.

W kwestii jurysdykcyjnego postępowania administracyjnego art. 10 rozporządzenia z 6 marca 1928 stanowił, że „Do zarządzeń i orzeczeń, wydawanych przez władze wojewódzkie administracji ogólnej, jako władze konserwatorskie, mają zastosowanie przepisy o środkach odwoławczych od orzeczeń władz administracyjnych”. Wyszczególnione tutaj zarządzenia i orzeczenia były kategoriami aktów administracyjnych. Orzeczenia ustalały stan prawny i należało je charakteryzować „w szerszym znaczeniu, nie jako decyzje, które rozstrzygają spory między stronami, ale w ogóle jako decyzje władz administracyjnych, kiedy chodzi o ustalenie sytuacji prawnych. One mają charakter deklaracyjny, co przy danym stanie faktycznym winno być uważane za zgodne z prawem, więc będą to orzeczenia zarówno sądów administracyjnych, jak i wydawane przez władze administracyjne na skutek zażaleń stron”⁶⁷.

Akty nazywane „orzeczeniami” administracyjnymi były zatem w okresie dwudziestolecia międzywojennego przykładem aktów administracyjnych deklaracyjnych, które działały z mocą *ex tunc*, czyli od momentu zaistnienia stanu faktycznego, z którym ustawodawca wiąże określony skutek prawny. Natomiast przedwojenne zarządzenia były kategorią aktu administracyjnego o charakterze konstytutywnym i wywoływały skutki prawne od momentu wydania aktu – z mocą *ex nunc*, czyli od teraz. Gdy posługiwano się pojęciem zarządzenia konstytutywnego, to uważano, że jest to „najważniejsza forma, ustanawia ona prawa i obowiązki, względnie zmienia i znosi je. Mamy tu do czynienia z bardzo obfitą grupą zarządzeń. Więc może to być zarządzenie, które ustanawia zdolność prawną lub zdolność do działania, np. akt administracyjny – rozporządzenie rady ministrów stwarza nową gminę wiejską czy miejską, może to być akt, który nadaje indywidualne kwalifikacje pewnym jednostkom, np. dopuszczenie do adwokatury. Czasem jest potrzebne zatwierdzenie oświadczenia woli przez władzę nadzorczą, aby zdolność prawną ustanowić; dotyczy to np. wyboru wójta czy burmistrza”⁶⁸.

⁶⁶ Brzmienie ustalone przez art. 64 pkt 1 Rozporządzenia Prezydenta RP z 28 grudnia 1934 o unormowaniu właściwości władz i trybu postępowania w niektórych działach administracji państwowej, Dz.U. z 31 grudnia 1934, nr 110, poz. 976.

⁶⁷ *Nauka administracji i prawo administracyjne. Według wykładów prof. Bohdana Wasiutyńskiego na Uniwersytecie Warszawskim*, Warszawa 1926, s. 184.

⁶⁸ Tamże, s. 186 i n.

Trzecim z awizowanych wcześniej źródeł prawa powszechnie obowiązującego jest rozporządzenie (z mocą ustawy) Prezydenta RP z 22 marca 1928 o postępowaniu administracyjnym⁶⁹, które zostało uchylone przez art. 195 par. 2 ustawy z 14 czerwca 1960 Kodeks postępowania administracyjnego⁷⁰, który wszedł w życie 1 stycznia 1916 (art. 196). Dodać należy, że tego samego dnia zostało wydane także inne rozporządzenie z mocą ustawy, które miało istotne znaczenie dla prawidłowego funkcjonowania i skuteczności administracji publicznej: o postępowaniu przymusowym w administracji⁷¹, obowiązujące do roku 1947 w zakresie egzekucji należności pieniężnych, a w zakresie należności niepieniężnych do 1966, gdy zostało zastąpione przez ustawę o postępowaniu egzekucyjnym w administracji, obowiązującą ze zmianami do dnia dzisiejszego.

Celem niniejszego opracowania nie jest charakterystyka tej regulacji normatywnej mającej charakter kodyfikujący, ale należy zauważyć kilka kwestii. Polskie rozporządzenie z roku 1928 jest jedną z najwcześniej przyjętych regulacji normatywnych w tym zakresie w Europie i chociaż nie nosi nazwy kodeksu, to zawiera ustalenia o charakterze kodyfikującym. Inspiracją dla tej kompleksowej regulacji normatywnej były rozwiązania zawarte w ustawodawstwie austriackim z roku 1925⁷²; wzorowało się na nich wiele państw, w tym Polska (1928), Czechosłowacja (1928) czy Jugosławia (1930).

Wydanie rozporządzenia z 22 marca 1928 spowodowało konieczność dostosowania działalności struktur konserwatorskich do obowiązującego systemu prawnego. Widowym symptomem tego zjawiska było np. zaopatrzenie konserwatorów zabytków, będących organami fachowymi wojewody, w druki urzędowe do wypełniania pismem maszynowym. W aktach urzędowych bez trudu można odnaleźć np. decyzje o uznaniu za zabytek⁷³, wydane na takich formularzach, w które wpisano właściwe treści merytoryczne i zaopatrzone je w pieczęcie urzędowe i podpisy. Treści te – szczególnie opis zabytku i uzasadnienie prawne – w wielu przypadkach byłyby dzisiaj niewystarczające.

Dla kontroli sądowej działalności administracji znaczenie miała uchwalona kilka lat wcześniej ustawa z 3 sierpnia 1922 o Najwyższym Trybunale Administracyjnym⁷⁴, uchylona następnie przez rozporządzenie z 27 października 1932 o Najwyższym Trybunale Administracyjnym⁷⁵.

Utworzenie urzędu Generalnego Konserwatora Zabytków

W strukturze administracji państwowej (rządowej) niepodległej Polski dość długo nie było centralnego organu administracji w sprawach opieki nad zabytkami. Utworzenie urzędu Generalnego Konserwatora Zabytków nastąpiło dopiero na podstawie rozporządzenia z 6 marca 1928 o opiece nad zabytkami. Pierwszym Generalnym Konserwatorem Zabytków został Jerzy Remer⁷⁶ i funkcję tę pełnił do 26 czerwca 1937⁷⁷.

⁶⁹ Rozporządzenie Prezydenta RP z 22 marca 1928 o postępowaniu administracyjnym, Dz.U. nr 36, poz. 341 ze zm.

⁷⁰ Ustawa z 14 czerwca 1960 Kodeks postępowania administracyjnego, Dz.U. 1960, nr 30, poz. 168.

⁷¹ Rozporządzenie o postępowaniu przymusowym w administracji, Dz.U. nr 36, poz. 342.

⁷² D.R. Kijowski, *Austria*, [w:] *Postępowanie administracyjne w Europie*, red. Z. Kmiecik, Kraków 2005, s. 39–41.

⁷³ Zob. P. Dobosz, *Orzecznictwo administracyjne konserwatorów krakowskich w sprawach uznania za zabytek w okresie II Rzeczypospolitej Polskiej*, WKWK 1996, nr 4, s. 175–198.

⁷⁴ Ustawa z 3 sierpnia 1922 o Najwyższym Trybunale Administracyjnym, Dz.U. nr 67, poz. 600.

⁷⁵ Rozporządzenie z mocą ustawy wydane przez Prezydenta RP 27 października 1932 o Najwyższym Trybunale Administracyjnym, Dz.U. nr 94, poz. 806.

⁷⁶ J.P. Pruszyński, *Dziedzictwo kultury i Polski. Jego straty i ochrona prawna*, t. 1, Kraków 2001, s. 362 i n.

⁷⁷ J. Mazurkiewicz, *Remer Jerzy (1888–1979) – okręgowy konserwator zabytków w Krakowie*, GKZ, PSBKZ 2006, z. 2, s. 212.

Instrukcja z 2 czerwca 1930 o prawach i obowiązkach konserwatorów

Prawa i obowiązki konserwatorów jako organów fachowych zostały określone przez ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego, działającego w porozumieniu z ministrem spraw wewnętrznych, w instrukcji z 2 czerwca 1930⁷⁸. W par. 1 instrukcji zapisano, że konserwator: 1) jest funkcjonariuszem fachowym urzędu wojewódzkiego do spraw opieki nad zabytkami, w rozumieniu art. 34 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 19 stycznia 1928 o organizacji i zakresie działania władz administracji ogólnej⁷⁹; 2) pozostaje na etacie Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i jest mianowany przez ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Zgodnie z par. 2 instrukcji, w przypadku gdy konserwator (w myśl art. 6 ust. 2 rozporządzenia o opiece nad zabytkami) pełni obowiązki w kilku województwach, minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego „oznacza jego siedzibę urzędową przy jednym z tych Urzędów Wojewódzkich. Konserwator należy w takim razie do składu tego Urzędu Wojewódzkiego, w którym ma siedzibę urzędową, i podlega pod względem personalnym odnośnemu Wojewodzie, pod względem służbowym zaś każdemu Wojewodzie w jego zakresie działania. Okoliczność, że w pewnym Urzędzie Wojewódzkim nie ma osobnego konserwatora, nie przeszkadza ustanawianiu tam, zależnie od potrzeby, urzędnika (lub urzędników) do pomocy konserwatora”.

Z treści par. 3 instrukcji wynikała inspiracja kreatywnego działania organu konserwatorskiego. Do obowiązków konserwatora należała „inicjatywa w sprawie wszelkich zarządzeń, wynikających z przepisów o opiece nad zabytkami”. Konserwator „z reguły” sam rozpatrywał i załatwiał pisma dotyczące stwierdzania wartości artystycznej, kulturalnej lub historycznej oraz okoliczności, czy przedmiot zasługuje na zachowanie, jak również sprawy związane z konserwacją i inwentaryzacją zabytków, ponosząc za nie całkowitą odpowiedzialność. Natomiast wszelkie pisma, które dotyczyły prawa i obowiązków ludności albo zawierały „zarządzenia treści ogólnej, skierowane do podległych Wojewodzie władz i urzędów państwowych i samorządowych”, podpisywał osobiście wojewoda. Pozostałe pisma konserwator podpisywał z adnotacją „za Wojewodę”. Ważniejsze sprawy, wskazywane przez wojewodę i dotyczące opieki nad sztuką, konserwator był zobowiązany referować bezpośrednio wojewodzie.

Zgodnie z instrukcją z 2 czerwca 1930 (par. 4) okręgowy konserwator zabytków był zobowiązany do współdziałania (zasięgania opinii) z muzeami, archiwami i bibliotekami państwowymi. I tak: w zakresie opieki nad zabytkami przedhistorycznymi, archeologicznymi, archiwalnymi, paleontologicznymi i bibliotecznymi (art. 2 pkt 1, 12, 14, 15 i 16 Rozporządzenia Prezydenta RP z 6 marca 1928 o opiece nad zabytkami) konserwator był zobowiązany przed wydaniem na podstawie przepisów o opiece nad zabytkami odpowiednich zarządzeń zasięgnąć opinii: a) w sprawach zabytków przedhistorycznych i archeologicznych (art. 2 pkt 1 i 14) – dyrektora Państwowego Muzeum Archeologicznego; b) w sprawach zabytków archiwalnych (art. 2 pkt 12) – dyrektora jednego z archiwów państwowych, wyznaczonego w tym celu przez ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego dla danego obszaru, a jeżeli to nie nastąpi – Wydziału Archiwów Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego; c) w sprawach

⁷⁸ Instrukcja Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 2 czerwca 1930 wydana w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych o prawach i obowiązkach Konserwatorów jako fachowych organów wojewódzkich władz administracji ogólnej, MP z 9 lipca 1930, nr 156, poz. 239.

⁷⁹ Rozporządzenie Prezydenta RP z 19 stycznia 1928 o organizacji i zakresie działania władz administracji ogólnej, Dz.U. RP, nr 11, poz. 86.

zabytków paleontologicznych (art. 2 pkt 15) – dyrektora Państwowego Muzeum Zoologicznego; d) w sprawach bibliotek (art. 2 pkt 16) – dyrektora jednej z bibliotek państwowych, wyznaczonego w tym celu przez ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego dla danego obszaru, a jeżeli to nie nastąpi – Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Opinie, które otrzymywał konserwator, miały charakter wiążących. Gdyby jednak jego zdaniem przeciw uwzględnieniu tych wniosków zaistniały przeszkody natury formalnej lub rzeczowej, był zobowiązany zawiadomić o tym wydającego opinię i przedstawić sprawę za pośrednictwem wojewody ministrowi wyznań religijnych i oświecenia publicznego do rozstrzygnięcia. W ten sposób został wskazany organ legitymowany do rozstrzygania sporów merytorycznych co do treści, a nie kompetencji. Gdy chodziło o stwierdzenie cech charakterystycznych dla pewnej epoki, wartości kulturalnej lub historycznej zabytków wymienionych kategorii oraz okoliczności, czy przedmiot zasługuje z tych powodów na zachowanie, orzeczenie właściwych wyżej wymienionych organów było dla konserwatora „miarodajne” i wiążące. Jeżeli wskutek nadzwyczajnych okoliczności, uderzających w interes publiczny, „dla nagłości sprawy” nie było możliwości uprzedniego zasięgnięcia opinii właściwego organu, to konserwator – wydając stosowne zarządzenie – był zobowiązany do zawiadomienia właściwego „organu fachowego” równocześnie z wydaniem zarządzenia. Przy określaniu zabytkowej wartości przedmiotów (art. 11) konserwator musiał zwrócić się do właściwych organów fachowych (wskazanych w punktach a, b, c i d) o wyznaczenie podległego im urzędnika. W takiej sytuacji wskazany urzędnik był przez urząd wojewódzki kierowany na delegację służbową celem przeprowadzenia badań merytorycznych.

Zgodnie z instrukcją z 2 czerwca 1930 (par. 5), o ile dla wykonywania opieki nad zabytkami przedhistorycznymi, archiwalnymi, paleontologicznymi lub nad bibliotekami był mianowany „specjalny konserwator”, o tyle postanowienia par. 4 tej instrukcji nie miały zastosowania do „specjalnego konserwatora”. Dodatkowe prawa i obowiązki konserwatora specjalnego miała określić odrębna instrukcja. Par. 6 instrukcji stanowił, że konserwator był kierownikiem Oddziału Sztuki Urzędu Wojewódzkiego, o ile taki oddział został utworzony. Ponadto pełnił obowiązki referendarza w oddziale. Oprócz opieki nad zabytkami, konserwator był zobowiązany do współdziałania z innymi jednostkami („działami”) urzędu wojewódzkiego „w sprawach wymagających oceny z punktu widzenia artystycznego, w szczególności wynikających z przepisów o prawie budowlanem i zabudowaniu osiedli, i załatwia wszelkie sprawy z administracji spraw sztuki i kultury, które należą do zakresu działania Wojewody”. Co do zasady konserwator nie mógł być wykorzystywany do innych czynności niż te, dla których został przydzielony do urzędu wojewódzkiego. Stosownie do par. 7 instrukcji z 2 czerwca 1930 Urząd Wojewódzki był zobowiązany do przydzielenia konserwatorowi (kierownikowi Oddziału Sztuki) pomocy kancelaryjnej (biurowej) spośród urzędników będących na etacie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych.

Jeżeli konserwator pełnił obowiązki na obszarze dwóch lub więcej województw, to urzędowanie odbywało się w trybie ustalonym w drodze porozumienia pomiędzy zainteresowanymi wojewodami (par. 8 instrukcji). W ostatniej części instrukcji zamieszczono następującą uwagę: „UWAGA: Przez ‘Wojewodę’ i ‘Urząd Wojewódzki’ należy rozumieć w niniejszej instrukcji także ‘Komisarza Rządu m. st. Warszawy’ i ‘Komisarjat Rządu m. st. Warszawy’ ”.

Pod instrukcją z 2 czerwca 1930 podpisy złożyli minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego Sławomir Czerwiński i minister spraw wewnętrznych Henryk Józewski.

Rok 1931 – utworzenie okręgowych komisji konserwatorskich

Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i Ministra Spraw Wewnętrznych z 15 stycznia 1931 o utworzeniu okręgowych komisji konserwatorskich⁸⁰ regulowało zagadnienia strukturalno-organizacyjne organu kolegialnego, będącego organem współdziałającym, opiniodawczo-doradczym względem okręgowego konserwatora zabytków. W myśl par. 15 rozporządzenia weszło ono w życie z dniem ogłoszenia.

O subsydiarnej pozycji okręgowej komisji konserwatorskiej stanowił par. 1 rozporządzenia, zgodnie z którym do współdziałania z władzami wojewódzkimi administracji ogólnej w wykonywaniu opieki nad zabytkami w zakresie oznaczonym w par. 8 rozporządzenia utworzono 9 okręgowych komisji konserwatorskich z siedzibami: 1) na obszar województw warszawskiego i białostockiego w Warszawie, 2) na obszar m.st. Warszawy oraz województwa łódzkiego w Warszawie, 3) na obszar województw krakowskiego i kieleckiego w Krakowie, 4) na obszar województw poznańskiego i pomorskiego w Poznaniu, 5) na obszar województw lubelskiego i poleskiego w Lublinie, 6) na obszar województwa wołyńskiego w Łucku, 7) na obszar województw wileńskiego i nowogródzkiego w Wilnie, 8) na obszar województw lwowskiego, stanisławowskiego i tarnopolskiego we Lwowie, 9) na obszar województwa śląskiego w Katowicach. Działania okręgowych komisji konserwatorskich regulował par. 8; do ich zadań należało wyrażanie opinii i zgłaszanie wniosków w sprawach dotyczących opieki nad zabytkami danego okręgu.

W skład każdej okręgowej komisji konserwatorskiej wchodził: 1) wojewoda lub wyznaczony przez niego stały zastępca spośród podwładnych mu urzędników, a w razie gdy konserwator pełnił obowiązki na obszarze dwu lub kilku województw, wszyscy właściwi wojewodowie lub wyznaczani przez nich zastępcy; 2) okręgowy konserwator zabytków; 3) ośmiu członków powoływanych przez wojewodę na wniosek konserwatora spośród osób rozwijających działalność w dziedzinie opieki nad zabytkami. Gdy konserwator pełnił obowiązki na obszarze dwu lub kilku województw, członków tych, na wniosek okręgowego konserwatora zabytków, powoływał wojewoda stosownie do miejsca urzędowej siedziby konserwatora, po uprzednim porozumieniu się z właściwymi dla okręgu konserwatorskiego wojewodami (par. 2).

Komisji przewodniczył z urzędu wojewoda; on też zwoływał posiedzenia. Zastępcę przewodniczącego wyznaczał wojewoda. Przewodniczący zwoływał posiedzenia w miarę potrzeby. Jeżeli obszar działania okręgowej komisji konserwatorskiej rozciągał się na dwa lub kilka województw, wówczas komisję zwoływał na żądanie zainteresowanych wojewodów, przy czym każdy z nich przewodniczył na posiedzeniach przy załatwianiu spraw swego województwa (par. 3).

Członkowie komisji byli powoływani na okres trzech lat (par. 4). Ustępowali: po upływie kadencji, w przypadku złożenia na piśmie woli ustąpienia, jeżeli opuścili więcej niż połowę zebrań w ciągu roku. Ustępujący członkowie mogli być powołani ponownie w skład okręgowej komisji konserwatorskiej (par. 5). Dla zdolności procedowania wymagana była obecność przynajmniej połowy ogółu członków komisji oraz obecność konserwatora (par. 6). Uchwały zapadały zwykłą większością głosów, a w procedurze głosowania nie brali udziału wojewoda lub jego zastępca ani okręgowy konserwator zabytków (par. 9). Przebieg obrad był protokołowany i potwierdzany podpisami wszystkich obecnych osób (par. 11). Przewodniczący komisji mógł zapraszać na

⁸⁰ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i Ministra Spraw Wewnętrznych z 15 stycznia 1931 o utworzeniu okręgowych komisji konserwatorskich, Dz.U. z 28 lutego 1931, nr 16, poz. 84.

posiedzenia rzeczoznawców z głosem doradczym (par. 7). W pracach komisji, oprócz jej standardowych członków, mogli brać udział członkowie korespondencji, powołani przez właściwych terytorialnie wojewodów spośród osób interesujących się sztuką i kulturą, na wniosek okręgowej komisji konserwatorskiej. Pełnili oni ponadto funkcje informacyjne (par. 10).

Członkowie okręgowej komisji konserwatorskiej pełnili swe obowiązki społecznie (par. 12), ci natomiast, którzy mieszkali poza siedzibą komisji, otrzymywali zwrot kosztów podróży oraz diety (z budżetu WRiOP), o ile nie posiadali statusu prawnego funkcjonariuszy państwowych, będących urzędnikami państwowymi V stopnia. Jeśli byli funkcjonariuszami państwowymi, to zwrot kosztów oraz wypłata diety następowały według posiadanego przez nich stopnia służbowego (par. 13).

Zgodnie z klauzulą domniemania wyrażoną w par. 14, o ile w poszczególnych paragrafach tego rozporządzenia posłużono się wyrazem „wojewoda”, o tyle należało przez to rozumieć także „Komisarz Rządu miasta stołecznego Warszawy”.

Uchwalenie polskiego prawa muzeów publicznych

Ustawa z 28 marca 1933 o opiece nad muzeami publicznymi⁸¹ stanowiła niezwykle zwięzłą i lakoniczną regulację ustawową, która ze strukturami konserwatorskimi nie miała zbyt wiele wspólnego. Oczywiście, konserwatorzy okręgowi współpracowali z wieloma muzeami, w tym z Państwowym Muzeum Archeologicznym (utworzonym rozporządzeniem z 22 marca 1928 o Państwowym Muzeum Archeologicznym⁸²). Ustawa ta, podobnie jak rozporządzenie o opiece nad zabytkami z roku 1928, posługuje się w tytule pojęciem „opieka”. W okresie dwudziestolecia międzywojennego otrzymaliśmy schemat strukturalno-organizacyjny opieki nad rzeczami nieruchomymi i ruchomymi będącymi zabytkami oraz nad podmiotami prawa posiadającymi status prawny muzeum publicznego.

Tak zarysowana opieka nad zabytkami została nałożona w znaczeniu zadaniowym i kompetencyjnym w terenie na samodzielnych okręgowych konserwatorów zabytków, będących najpierw, w rozumieniu dzisiejszym, organem administracji rządowej specjalnej albo organem administracji niespełnionej, a następnie rządowym organem administracji zespolonej z wojewodą. Zadania opieki nad zabytkami nie zostały wówczas powiązane z samorządem terytorialnym. Ówczesna opieka nad zabytkami nie była zatem zdecentralizowana i powiązana ze zdecentralizowaną, dualistycznie zbudowaną administracją publiczną w terenie. Taki model administracji publicznej w Polsce funkcjonuje współcześnie.

Zupełnie inaczej wygląda sytuacja z opieką nad muzeami publicznymi, które obejmowały podmioty o różnicowanym statusie, w tym także muzea samorządowe. Art. 1 omawianej ustawy stanowił bowiem, że „Muzeami publicznymi w rozumieniu ustawy niniejszej są wszelkie zbiory z zakresu sztuki, kultury i przyrody z wyłączeniem bibliotek, zorganizowane pod kątem widzenia wartości naukowej, artystycznej lub pamiątkowej, będące własnością: a) państwa, b) samorządów oraz innych instytucji i korporacji publicznoprawnych, c) stowarzyszeń i osób prywatnych, o ile te zbiory są udostępnione dla publiczności”. Minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego sprawował nad muzeami publicznymi opiekę

⁸¹ Ustawa z 28 marca 1933 o opiece nad muzeami publicznymi, Dz.U. z 6 maja 1933, nr 32, poz. 279.

⁸² Rozporządzenie Prezydenta RP z 22 marca 1928 o Państwowym Muzeum Archeologicznym, Dz.U. z 24 marca 1928, nr 36, poz. 346 ze zm.

i nadzór naukowy, artystyczny, techniczny i organizacyjny, udzielał zezwoleń na założenie muzeów publicznych, wymienionych w art. 1 lit. a) i b), oraz zatwierdzał ich statuty (art. 2). Przy ministrze wyznań religijnych i oświecenia publicznego powołano Państwową Radę Muzealną, przyznając jej kompetencje organu doradczego i opiniodawczego w zakresie opieki i nadzoru nad muzeami publicznymi; jej organizacja i działania zostały określone w rozporządzeniu ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego (art. 3). Minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego posiadał kompetencje do sprawowania opieki i nadzoru, w zakresie ustalonym w art. 2, również nad innymi muzeami, oprócz wymienionych w art. 1 ustawy, na wniosek ich właścicieli (art. 4). Postanowienia ustawy nie miały zastosowania do Muzeum Wojska i Wielkopolskiego Muzeum Wojska, nad którymi opiekę i nadzór sprawował minister spraw wojskowych (art. 5).

Wykonanie ustawy, a zwłaszcza określenie – w porozumieniu z zainteresowanymi ministrami – sposobu sprawowania nadzoru nad muzeami publicznymi, zostało powierzone ministrowi wyznań religijnych i oświecenia publicznego (art. 6).

Rok 1939 – nowe ukształtowanie okręgów konserwatorskich

W roku 1939 rozporządzeniem z 24 stycznia 1939 o podziale Rzeczypospolitej Polskiej na okręgi konserwatorskie⁸³ ponownie ukształtowano okręgi konserwatorskie (par. 1):

- 1) okręg Warszawa – m.st. Warszawa i województwo łódzkie, z siedzibą konserwatora w Warszawie (Komisariat Rządu);
- 2) okręg warszawski – województwa warszawskie i biłostockie, z siedzibą konserwatora w Warszawie (Urząd Wojewódzki), z uwzględnieniem przepisów par. 2, w myśl którego miasto Grodno zostało wyłączone do odwołania z zakresu działania konserwatora przy Urzędzie Wojewódzkim Warszawskim i włączone do zakresu działania konserwatora przy Urzędzie Wojewódzkim Wileńskim;
- 3) okręg krakowski – województwo krakowskie, z siedzibą konserwatora w Krakowie (Urząd Wojewódzki);
- 4) okręg lwowski – województwa lwowskie, stanisławowskie i tarnopolskie, z siedzibą konserwatora we Lwowie (Urząd Wojewódzki);
- 5) okręg poznański – województwo poznańskie, z siedzibą konserwatora w Poznaniu (Urząd Wojewódzki);
- 6) okręg pomorski – województwo pomorskie, z siedzibą konserwatora w Toruniu (Urząd Wojewódzki);
- 7) okręg lubelski – województwa lubelskie i poleskie, z siedzibą konserwatora w Lublinie (Urząd Wojewódzki);
- 8) okręg wileński – województwa wileńskie i nowogródzkie, z siedzibą konserwatora w Wilnie (Urząd Wojewódzki), z uwzględnieniem przepisów par. 2, który stanowił, że „Obszar miasta Grodna wyłącza się do odwołania z zakresu działania konserwatora przy Urzędzie Wojewódzkim Warszawskim i włącza się ten obszar do zakresu działania konserwatora przy Urzędzie Wojewódzkim Wileńskim”;

⁸³ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 24 stycznia 1939 o podziale obszaru Rzeczypospolitej Polskiej na okręgi konserwatorskie, Dz.U. z 8 lutego 1939, nr 10, poz. 56.

- 9) okręg kielecki – województwo kieleckie, z siedzibą konserwatora w Kielcach (Urząd Wojewódzki);
- 10) okręg wołyński – województwo wołyńskie, z siedzibą konserwatora w Łucku (Urząd Wojewódzki);
- 11) okręg śląski – województwo śląskie, z siedzibą konserwatora w Katowicach (Urząd Wojewódzki).

Zgodnie z par. 3 rozporządzenie weszło w życie 1 kwietnia 1939 i z tym dniem utraciły moc obowiązującą wszelkie wcześniejsze przepisy wydane w sprawach objętych tym rozporządzeniem.

W nowym podziale administracyjnym zmieniono granice okręgu poznańskiego oraz wprowadzono okręgi: lubelski, pomorski, kielecki, wołyński i śląski⁸⁴. Nie został jednak spełniony postulat Jarosława Wojciechowskiego, by docelowo w każdym województwie urzędował przynajmniej jeden konserwator.

Zamiast zakończenia

Z perspektywy dzisiejszej wiedzy o normach prawnych, o strukturze organizacyjnej, o praktykach stosowania przedwojennego prawa opieki nad zabytkami uważam, że nie można pozostać obojętnym wobec międzywojennej rzeczywistości w tym zakresie – tak wiele bowiem zostało zrobione w tak krótkim czasie, z tak wielkim wysiłkiem, z radością i pasją osób zaangażowanych w opiekę nad zabytkami, chociaż nie zawsze były ku temu sprzyjające okoliczności.

⁸⁴ J.P. Pruszyński, *Ochrona zabytków w Polsce*, s. 81.

Z dziejów ochrony i konserwacji zabytków w Polsce

Ochrona zabytków i początki konserwatorstwa do roku 1918

Ustanowienie dekretu Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury było przełomem w polskiej drodze do instytucjonalnej ochrony zabytków. Na obszarach rozdartej zabarami Rzeczypospolitej już na początku XIX wieku pojawiły się oznaki rosnącego zainteresowania przeszłością, w tym także spuścizną architektoniczną, początkowo przybierające romantyczny charakter. Czynnikiem łączącym starania Polaków o ratowanie polskich pamiątek historycznych był patriotyzm w ramach kształtującej się nowoczesnej świadomości narodowej, ale też przemożna chęć utrzymania polskiej tożsamości¹. W tym procesie zabytki architektury, a później także urbanistyki, potraktowano jako symbole niepodległości. Szczególną rolę odegrał Kraków, który w połowie XIX wieku „stał się świętością narodową dla Polaków ze wszystkich trzech zaborów, a także dla rozrzuconej po całym świecie rzeszy emigrantów”². Jednak organizacja ochrony i opieki nad zabytkami kształtowała się w kraju podzielonym na zabory w sposób uzależniony od zróżnicowanego rytmu życia politycznego, kulturalnego i artystycznego.

W państwie pruskim już w roku 1843 król Fryderyk Wilhelm IV pierwszym profesjonalnym konserwatorem zabytków mianował Ferdynanda von Quasta (1807–1877), który pełnił ten urząd do śmierci. Należy zaznaczyć, że von Quast, który jest uważany za jedną z najwybitniejszych w Europie postaci rodzącego się konserwatorstwa jako odrębnej dyscypliny, miał szczególne zamiłowanie do średniowiecznych zabytków Warmii i wiele uczynił dla uświadomienia mieszkańcom Prus ich znaczenia. Uczył także ludność przywiązania do tych zabytków³. Po kilkunastoletniej przerwie, do powołania stałych niemieckich prowincjonalnych konserwatorów na Śląsku, Pomorzu i w Wielkopolsce doszło dopiero po 1891 (Hans Lutsch dla Śląska – 1891⁴, Johann Heise dla Pomorza – 1892, Julius Kohte dla Wielkopolski, Hugo Lemcke dla Pomorza Zachodniego i Adolf Boetticher dla Prus Wschodnich – 1893)⁵.

W zaborze rosyjskim od 1859 istniała w Petersburgu Cesarska Komisja Archeologiczna, przesiąknięta duchem wielkoruskiego nacjonalizmu oraz ortodoksyjnej religijności, i jeżeli

¹ A. Gaczoł, *Z dziejów państwowej służby ochrony zabytków w Polsce, [w:] 90 lat służby ochrony zabytków w Polsce, materiały sesji naukowej, Wojanów 26–28 listopada 2008*, red. J. Jasieńko, K. Kuśnierz, Wrocław 2008, s. 71–76.

² F. Ziejka, *Miasto poetów. Studia i szkice*, Kraków 2005, s. 15.

³ *Erländische Ansichten: Ferdinand von Quast und die Anfänge der Denkmalpflege in Preussen und Ermland, Ausstellungskatalog/Widoki z Warmii: Ferdinand von Quast i początki konserwatorstwa zabytków w Prusach i na Warmii*, katalog wystawy, oprac. Ch. Herrmann, A. Rzempek, Potsdam–Olsztyn 2006.

⁴ B. Ochendowska-Grzelak, *Hans Lutsch (1854–1922). Architekt, konserwator zabytków, badacz architektury*, Szczecin 2013. Lutsch w latach 1901–1920 był państwowym konserwatorem zabytków Prus, jednym z następców Ferdynanda von Quasta.

⁵ J. Frycz, *Restauracja i konserwacja zabytków architektury w Polsce w latach 1795–1918*, Warszawa 1975, s. 11.

zwracała się ku polskim zabytkom, to tylko w celach rusyfikacyjnych⁶. Jednym z nielicznych rosyjskich historyków sztuki i konserwatorów walczących o naukowe i indywidualne podejście do zabytków był Piotr Pokryszkin (1870–1922), który m.in. w 1903 przyczynił się do odstonięcia i zabezpieczenia średniowiecznych fresków w prezbiterium kaplicy Trójcy Świętej na zamku lubelskim⁷. Działalność Cesarskiej Komisji miała charakter spoteczny, honorowy, i dopiero w 1914 wniesiono pod obrady Dumy projekt jednolitego prawa zabytkowego. Wybuch I wojny światowej oraz przemiany polityczne spowodowały, że pierwsze dekryty dotyczące ochrony rosyjskich zabytków wydała w 1918 Rada Komisarzy Ludowych⁸.

W dobie politycznej odwilży, w roku 1906 powstało w Warszawie Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości, które postawiło sobie za cel „zabezpieczanie od uszkodzeń i zagłady oraz opracowywanie naukowe wszelkiego rodzaju zabytków przeszłości”⁹. O dynamice działań TONZP decydowali członkowie: ordynat Adam hr. Krasiński, Zygmunt Gloger, Tadeusz Korzon, Władysław Marconi, a w późniejszym okresie: Józef Pius Dziekoński, Juliusz Kłos, Marian Lalewicz, Alfred Jan Lauterbach, Kazimierz Skórewicz, Stefan Szyller, Władysław Tatarkiewicz i Jarosław Wojciechowski. Kilku z nich było twórczymi architektami przełomu wieków XIX i XX.

W Galicji już w 1848 zadania opieki nad zabytkami podjął się Oddział Sztuki i Archeologii w Towarzystwie Naukowym Krakowskim, przekształconym z czasem w Akademię Umiejętności¹⁰. Specyficzna rola Krakowa powodowała, że tu właśnie ukształtowały się pierwsze na ziemiach polskich instytucjonalne podstawy nowoczesnej historii sztuki i konserwatorstwa.

W 1853 powstała w Wiedniu Komisja Centralna dla Badania i Konserwacji Zabytków Sztuki i Pomników Historycznych, która w 1856 mianowała pierwszych konserwatorów dla Galicji¹¹: dla Galicji Zachodniej w Krakowie Pawła Popiela (1807–1892)¹², wybitnego polityka i publicystę,

⁶ *Памятники архитектуры в дореволюционной России. Очерки истории архитектурной реставрации*, red. A.C. Щенков, Moskwa 2002 [Zabytki architektury w przedrewolucyjnej Rosji. Zarys historii architektonicznej restauracji, red. A.S. Szczenkow, Moskwa 2002]; J. Wojciechowski, *Historia powstania i rozwoju organizacji opieki państwowej nad zabytkami sztuki w Polsce*, „Ochrona Zabytków Sztuki” 1930–1931, z. 1–4, cz. 1, s. 4–6. O wyjątkowych, pozytywnych przypadkach pisali W. Białek i A. Białek-Guillemette, *Kształtowanie się polskiej służby konserwatorskiej w latach rozbiorów i w okresie II Rzeczypospolitej*, „Ochrona i Konserwacja Zabytków” 1996, nr 3, s. 36–37.

⁷ J. Koziarska-Kowalik, *Kaplica Trójcy Świętej na Zamku Lubelskim*, Lublin 2006, s. 9.

⁸ A. Szczerba, *Rola Carskiej Komisji Archeologicznej w ochronie zabytków archeologicznych na terenie Imperium Rosyjskiego*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki”, Instytut Historii Nauki PAN, R. XIX, z. 1–2, Warszawa 2010, s. 7–21.

⁹ R. Brykowski, *Setna rocznica powstania Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości*, „Spotkania z Zabytkami” 2006, nr 4 (230), s. 5–10; tenże, *Przeszłość w służbie Przyszłości*, [w:] *Razem w trosce o dziedzictwo. Zapis konferencji panelowej 20 kwietnia 2006*, red. M. Sołtysiak, Warszawa 2006; B. Wierzbicka, E. Siurawska, *Stulecie Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości 1906–2006*, Warszawa [b.r.w.]; *Polskie dziedzictwo kulturowe u progu niepodległości – wokół Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości*, red. E. Manikowska, P. Jamski, Warszawa 2010.

¹⁰ J. Dużyk, A. Treiderowa, *Zagadnienie opieki nad zabytkami w działalności Towarzystwa Naukowego Krakowskiego*, „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie” 1957 (wyd. 1959), R. III, s. 201; W. Ślesiński, *Starożytnictwo małopolskie w latach 1800–63*, „Sztuka i Krytyka” 1956, R. VII, nr 1–2, s. 255–283; F. Ziejka, „Ocalić dla potomnych narodowe pamiątki”. *O spotecznym ruchu odnowy zabytków w Krakowie w XIX wieku*, „Małopolska. Regiony – Regionalizm – Małe Ojczyzny” 2008, t. 10, s. 11–25.

¹¹ W. Demetrykiewicz, *Opieka prawna w Austrii dla zabytków sztuki i pomników historycznych. Ze szczególnym uwzględnieniem stosunków galicyjskich*, Kraków 1885; P. Dobosz, *Prawne i organizacyjne aspekty działalności służby konserwatorskiej w 80-lecie*, WKWK 1994, t. 1, s. 21–22; tenże, *Konserwatorzy i korespondenci krajowych urzędów konserwatorskich dla zabytków sztuki, wykopalisk i archiwów w Galicji*, WKWK 1995, t. 2, s. 2–50; A. Gaczoł, *Poczet konserwatorów krakowskich*, WKWK 1994, t. 1, s. 52.

¹² Paweł Popiel po wielkim pożarze Krakowa (1850) zainicjował i współfinansował wykonanie inwentaryzacji rysunkowej uszkodzonych zabytków oraz z wielkim poświęceniem przystąpił do ratowania zniszczonych obiektów historycznych na terenie śródmieścia (głównie gotyckiego kościoła Dominikanów). Zob. także: S. Kieniewicz, *Popiel (Chościak Popiel) Paweł (1807–1892)*, PSB, t. 27, z. 114; P. Dobosz, *Konserwatorzy i korespondenci krajowych urzędów konserwatorskich*, s. 24–29; tenże, *Administracyjnoprawne instrumenty kształtowania ochrony zabytków*, Kraków 1997; A. Gaczoł, *Popiel (Chościak Popiel) Paweł*, PSBKZ 2006, z. 2, s. 206–207.

animatora życia kulturalnego i artystycznego, a dla Galicji Wschodniej we Lwowie Franciszka Strońskiego (1803–1865), zasłużonego bibliotekarza „księżnic uniwersyteckich obojga galicyjskich grodów”¹³. Nie można zapomnieć o zasługach przedstawicieli środowiska lwowskiego: konserwatywnego polityka Leona Pinińskiego (1857–1938), prawnika, mecenasa sztuki i kolekcjonera¹⁴, oraz Ignacego Drexlera (1878–1930), historyka urbanistyki i urbanisty, jednego z pionierów nowoczesnej polskiej myśli urbanistycznej¹⁵.

W latach 1888–1889, w następstwie reorganizacji służb konserwatorskich w monarchii habsburskiej, powstały dwa Główna Konserwatorów – dla Galicji Zachodniej w Krakowie i dla Galicji Wschodniej we Lwowie. Ich członkowie reprezentowali racje polskich zabytków, pamiątek narodowych, historii, tradycji i kultury, jednym słowem – polskiego dziedzictwa. Główna te można uważać nie tylko za pierwsze stowarzyszenie konserwatorów zabytków, lecz także za załóżkę struktury polskiej administracji ochrony zabytków¹⁶.

W ostatnich dziesięcioleciach XIX wieku w Krakowie narodziła się idea ochrony historycznego miasta, skonkretyzowana w 1890 przez Jana Kacpra Wdowiszewskiego apelem o przegotowanie dla Krakowa planu regulacyjnego, w nawiązaniu do koncepcji zaproponowanej rok wcześniej w Wiedniu przez Camilla Sittego (1843–1903), wiedeńskiego teoretyka urbanistyki, który intuicyjnie uznał miasta za dzieła sztuki i szukał piękna w ich rozplanowaniu i kompozycji przestrzennej¹⁷. W pierwszych latach XX wieku powstały nowoczesne doktryny ochrony indywidualnych zabytków, a także miast i dzielnic staromiejskich, autorstwa Józefa Muczkowskiego (1860–1943) i Stanisława Tomkowicza (1850–1933), znamienitych krakowian, „żywiących namiętny kult dla historii i zabytków dawnej stolicy Polski [oraz zabytków całej dawnej Rzeczypospolitej – AG], teoretyków i praktyków na polu konserwatorstwa”¹⁸. Stworzyli oni na polskim gruncie zasady nowej filozofii w zakresie konserwacji zabytków, oparte na własnej wszechstronnej wiedzy i bogatych doświadczeniach oraz wzbogacone o myśli zawarte w wydanym w 1903 w Wiedniu klasycznym dziele Aloisa Riegla *Der moderne Denkmalkultus, sein Wesen und seine Entstehung* (*Nowoczesny kult zabytków, jego istota i powstanie*) oraz w pracy Maxa Dvořáka *Katechismus der Denkmalpflege* (*Katechizm opieki nad zabytkami*) z 1916¹⁹. Aleksander Gieysztor pisał: „Prąd erudycyjny i konserwatorski miłośników starożytności pojawił się z romantyzmem i to wśród elit umysłowych, którym łatwiej było mieć się pióra, niż skutecznie

¹³ P. Dobosz, *Administracyjnoprawne instrumenty kształtowania ochrony zabytków*, s. 189.

¹⁴ L. Piniński, *Piękno miast i zabytki przeszłości*, Lwów 1912.

¹⁵ I. Drexler, *Odbudowanie wsi i miast ziemi naszej*, Lwów 1916 (wyd. 1), Lwów 1921 (wyd. 2).

¹⁶ P. Dobosz, *Prawne i organizacyjne aspekty działalności służby konserwatorskiej*, s. 21–22; A. Gaczoł, *Poczet konserwatorów*, s. 52; główna te istniały do 17 maja 1924 i zostały rozwiązane rozporządzeniem ministra WRiOP. Zob. P. Dettloff, *Odbudowa i restauracja zabytków architektury w Polsce w latach 1918–1939. Teoria i praktyka*, Kraków 2006, s. 55–56.

¹⁷ C. Sitte, *Der Städtebau nach seinen Künstlerischen Grundsätzen* [Artystyczne zasady budowania miast], Wien 1889; J.K. Wdowiszewski, *Artystyczne zasady budowania miast*, „Czasopismo Towarzystwa Technicznego Krakowskiego” 1890, R. IV, nr 10, s. 89.

¹⁸ W. Bieńkowski, *Strażnicy dziejów miasta narodowej pamięci. Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa w latach 1896–1996*, Kraków 1997; tenże, *Józef Muczkowski (1860–1943)*, [w:] *Ludzie, którzy umiłowali Kraków. Założyciele Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa*, red. W. Bieńkowski, Kraków 1977, s. 149–158; J. Remer, *Stanisław Tomkowicz. Sylwetka konserwatora*, „Ochrona Zabytków Sztuki” 1930–1931, t. 1, z. 1–4; M. Rożek, *Stanisław Tomkowicz (1850–1933)*, [w:] *Ludzie, którzy umiłowali Kraków*, s. 192–197; A. Gaczoł, *Stanisław Tomkowicz*, PSBKZ 2006, z. 2, s. 268–270.

¹⁹ Nieco wcześniej, w 1886 r., ukazała się w Rzymie rozprawa Camilla Boito *I nostri vecchi monumenti* [Nasze zabytki]. Boito pierwszy postrzegał zabytkowy obiekt architektoniczny jako strukturę przestrzenną i funkcjonalną, która powstała w wyniku kolejnych modernizacji, uzupełnień i przekształceń. Zob. A. Kadłuczka, *Ochrona zabytków architektury*, t. 1: *Rozwój doktryn i teorii (vademezum)*, Kraków 2000, s. 39.

mobilizować władze i prywatne finanse do realizacji tychże zasad ochrony świadectw przeszłości [...] Wznoszono stabe na ogół tamy przemianie żywiotowej czy wręcz niszczeniu mienia zabytkowego, choć należy przyznać, że niemało zawdzięczamy staraniom miłośników o uprzytomnienie wartości dziedzictwa, ginącego z niedbalstwa i obojętności²⁰. Można było jednak zauważyć swoisty paradoks: z szybkim rozwojem doktryny konserwatorskiej, zarówno w zakresie historii sztuki, jak i metod restauracji i konserwacji, nie szedł w parze rozwój organizacji systemu ochrony, co wpływało na małą skuteczność realizacji zadań konserwatorskich²¹. Wprowadzanie w życie trwałych i solidnych zasad na rzecz ochrony pojedynczych zabytków oraz „staroświeckiego” wyglądu historycznych miast następowało opieszale.

Organizacja służb ochrony zabytków w latach 1918–1939

Ogłoszenie dekretu z października 1918 o opiece nad zabytkami sztuki i kultury – w tak wczesnym momencie tworzenia polskiej państwowości – urosło do rangi symbolu: umiłowanie zabytków i indywidualne działania podejmowane przez wybitnych uczonych oraz filantropów skupionych w towarzystwach naukowych i kulturalnych przybrały formy prawne o dużym stopniu szczegółowości i stały się domeną działalności państwa. Akt ten pozostał opoką, na której budowane są struktury państwowej ochrony zabytków do dziś. Tajemnicą jest precyzyjne ustalenie, kto przygotował projekt dekretu. Jan Piotr Pruszyński, którego zasług dla systemowego opracowania dziejów polskiego prawa ochrony zabytków i historii rodzimego konserwatorstwa nie można przecenić, tak pisał o okolicznościach jego wydania: „Pod koniec 1917 r. w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego powołano z inicjatywy Jana Heuricha Referat Sztuki, a w lutym 1918 r. Referat Zabytków Artystycznych Przeszłości i Muzeów. Referat ten, wkrótce przemianowany na Departament Sztuki, kierowany był przez Jarosława Wojciechowskiego. Tu właśnie przygotowany został projekt dekretu. J. Wojciechowskiego możemy uważać co najmniej za współautora tego aktu prawnego²². Dekret uwzględniał rozwiązania francuskie oraz doświadczenia środowisk konserwatorskich działających na ziemiach polskich pod władzą zaborców. Pruszyński tak oceniał te wpływy: „Jarosław Wojciechowski podkreślał, iż akademickie spory zwolenników czystości stylu i przeciwników poddawania ochronie dzieł pochodzących z niedawnej przeszłości muszą ustąpić zorganizowanym działaniom ochronnym i to dla całego terenu odradzającego się państwa. A przecież oprócz różnic politycznych i kulturowych wynikłych z półtorawiecznej niewoli, zróżnicowania etnicznego i rozwarstwienia społecznego ochronie nie sprzyjała mała świadomość społeczna w tym zakresie. Dlatego też sięgnięcie do środka, jakim była regulacja bądź co bądź specjalistycznych zagadnień w powszechnie obowiązującym akcie prawnym, nie było bynajmniej sprawą oczywistą. Przepisy francuskie, na jakich do pewnego stopnia opierał się projekt dekretu, były tworzone w całkowicie odmiennych warunkach i działające w bardzo ograniczonym zakresie, zaś pojęcia w nich stosowane, znane i ak-

²⁰ A. Gieysztor, *Tradycja średniowieczna i renesansowa: jej erozja w kulturze miasta przemysłowego*, [w:] *Miasto i kultura polska doby przemysłowej. Przestrzeń*, red. H. Imbs, Wrocław–Warszawa–Kraków 1988, s. 26.

²¹ Wystarczy wspomnieć, że pomimo apelu J.K. Wdowiszewskiego o szybkie powstanie planu regulacyjnego dla przyszłego rozwoju Krakowa – „pięknego miasta jako dzieła sztuki” – do powstania pierwszego planu „wielkiego Krakowa” doszło po 20 latach, w 1910.

²² J.P. Pruszyński, *Organizacja ochrony zabytków w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Ochrona Zabytków” 1988, nr 41 (2), s. 76.

ceptowane w krajach zachodniej Europy, były u nas nowością. Wraz z tworzeniem zrębów administracji ochrony zabytków należało możliwie precyzyjnie określić jej zakres, wraz z podaniem przykładów rzeczowych, tak by adresaci norm, szczególnie jednostki administracji szczebla podstawowego, mogli się nimi precyzyjnie postugiwać²³.

Projekt dekretu powstał w Referacie Zabytków Artystycznych Przeszłości i Muzeów, który został utworzony 1 lutego 1918 w Departamencie Sztuki ówczesnego Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Kierownikiem referatu był od chwili jego utworzenia Jarosław Wojciechowski (1874–1942), architekt i konserwator zabytków, początkowo czynny w warszawskim Towarzystwie Opieki nad Zabytkami Przeszłości (kierownik Pracowni Inwentaryzacyjnej), później wykładowca Politechniki Warszawskiej²⁴. Autorstwo dekretu można zatem przypisać Wojciechowskiemu i kierowanej przez niego ekipie. Zapisy zostały oparte na sformułowaniach zastosowanych w nieco wcześniejszych ustawach: francuskiej, włoskiej oraz austriackiej. Ochroną objęto nie tylko „pojedyncze budowle, dzieła sztuk plastycznych z architekturą budynku związane, jaskinie, grodziska, kurhany, mogiły i cmentarzyska, pomniki, nagrobki, ruiny etc., pomników i posągów”, lecz także „grupy budowli, wybitne pod względem estetycznym i znamienne bądź dla całych miast, osad, wsi, bądź dla ich dzielnic”. Wśród zabytków ruchomych, prócz przedmiotów związanych bezpośrednio z przeznaczeniem budynków, wymieniono monety, medale i pieczęcie, druki, archiwalia, rękopisy oraz ludowe sprzęty domowe i wyroby sprzętu ludowego. Nie zapomniano również o wykopaliskach. Niewątpliwym sukcesem w zakresie prawnym były zawarte w dekrete i powyżej przytoczone stwierdzenia, że opiece prawa podlegają rozplanowania starych miast i dzielnic. Sformułowania te pojawiły się jako jedno z pierwszych, w porównaniu z zapisami ustawowymi w większości państw europejskich.

W dekrete ustawodawca postanowił, że opieka nad zabytkami sztuki i kultury ma należeć do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, a czynności związane z opieką nad zabytkami będą sprawować konserwatorzy zabytków sztuki i kultury, mianowani przez ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego, m.in. za wzór przyjęto ustanowiony w 1914, tuż przed I wojną światową, w ramach administracji austriackiej, urząd konserwatora krajowego dla całej Galicji, z siedzibą w Krakowie. Pierwszym państwowym konserwatorem dla terenów obejmujących część przedrozbiorowej Polski został dr Tadeusz Szydtowski (1883–1942), historyk sztuki, od 1919 długoletni okręgowy i wojewódzki konserwator zabytków w Krakowie, później profesor uniwersytetów: Stefana Batorego w Wilnie i Jagiellońskiego w Krakowie²⁵.

Analizując instytucjonalne działania w zakresie ochrony zabytków w okresie dwudziestolecia międzywojennego, spostrzegamy, że był to przede wszystkim okres tworzenia – niemal od podstaw – struktur instytucjonalnych państwowej służby konserwatorskiej²⁶, które z nieznacznymi

²³ Tamże.

²⁴ Zob. biogramy: A. Śródka, *Uczeni polscy XIX–XX stulecia*, t. 4: S–Ż, Warszawa 1998, s. 508 (tutaj także zdjęcie J. Wojciechowskiego); S. Łoza, *Architekci i budowniczy w Polsce*, Warszawa 1954, s. 332.

²⁵ J.P. Pruszyński, *Ochrona zabytków w dwudziestoleciu*, s. 117; A. Gaczoł, *Poczet konserwatorów*, s. 51.

²⁶ J. Wojciechowski, *Historia powstania i rozwoju organizacji opieki państwowej nad zabytkami*, s. 8–9; M. Arszyński, *Wybrane aspekty procesu tworzenia się środowiska konserwatorskiego w Polsce*, [w:] *Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku. Materiały konferencji naukowej zorganizowanej staraniem Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej, Generalnego Konserwatora Zabytków i Towarzystwa Opieki nad Zabytkami w stulecie urodzin Profesora Jana Zachwatowicza w dniu 4 marca 2000 roku*, red. A. Tomaszewski, Warszawa 2000.

modyfikacjami (związanymi na ogół ze zmianami granic państwowych i wojewódzkich) funkcjonują do dziś, oraz okres zainicjowania ogólnopolskiej akcji inwentaryzacji zabytków²⁷.

Rozporządzeniem Ministra Sztuki i Kultury z 5 kwietnia 1919 w przedmiocie organizacji urzędów konserwatorskich²⁸ państwo polskie podzielono na 9 okręgów konserwatorskich (obejmujących tylko teren dawnego Królestwa Kongresowego) oraz sprecyzowano zakres kompetencji konserwatorów. Do nich, jako urzędników państwowych mianowanych przez właściwego ministra, należało sprawowanie bezpośredniej ochrony i opieki nad zabytkami. Wśród najważniejszych zadań konserwatorów wymieniono: „czuwanie nad stanem zabytków i robotami konserwatorskimi, wykonywanymi w danym okręgu i udzielanie fachowych rad i wskazówek, stałe zaznajamianie się, o ile możliwości dokadne, z zabytkami znajdującymi się w okręgu powierzonym pieczy danego konserwatora i w tym celu dokonywanie objazdów w granicach okręgu”. Konserwatorom nakazano również pilne przedstawianie ministerstwu wykazów zabytków, których wpisanie do centralnego inwentarza uznali za wskazane, i to wraz z wyczerpującym uzasadnieniem, oraz organizowanie miejscowych archiwów zabytków²⁹.

W latach 1919–1939, w następstwie zarówno zmian obszaru odrodzonego państwa polskiego, reorganizacji władz administracyjnych oraz akcji oszczędnościowych w polityce gospodarczej, jak i ogólnych trudności finansowych państwa, zmieniały się granice okręgów konserwatorskich, a ich liczba najczęściej zmniejszała się. Za kryterium zachowania okręgu przyjmowano np. liczbę i stan zabytków w poszczególnych dzielnicach, a siedziby urzędów lokowano w miastach uniwersyteckich, by umożliwić konserwatorom stały kontakt z ośrodkami życia naukowego³⁰. Przedstawiając w wielkim skrócie najistotniejsze problemy, jakie zarysowały się na styku teorii i praktyki konserwatorskiej w Polsce okresu międzywojennego (związane w głównej mierze z poszukiwaniem najlepszych metod ratowania i konserwacji, a także zakresu rekonstrukcji zabytków w zależności od ich wartości i stopnia zniszczenia w ekstremalnych warunkach, czyli w wyniku działań wojennych), zatrzymajmy się przy przypisywanej Jarosławowi Wojciechowskiemu broszurze *Opieka nad zabytkami i ich konserwacja*³¹, wydanej w 1920 przez Ministerstwo Sztuki i Kultury. Miała ona uzmysłowić społeczeństwu dwie najważniejsze sprawy:

1. „Zabytki sztuki i kultury łączą przeszłość z przyszłością, świadczą o dziejach ludzkości, mówią nam o czynach przodków, o życiu ich, dążeniu i upodobaniach. Zabytki stanowią

²⁷ J. Remer, *Centralne Biuro Inwentaryzacyjne* (artykuł informacyjny), „Wiadomości Konserwatorskie” 1929, nr 21–24; tenże, *Program inwentaryzacji zabytków sztuki w Polsce*, „Ochrona Zabytków Sztuki” 1930–1931, z. 1–4, cz. 2, s. 413–424. W następstwie postulatów podjętych na II Ogólnopolskim Zjeździe Konserwatorów w Warszawie w 1927 r. i uchwały zjazdu doszło do utworzenia przez ministra WRiOP Centralnego Biura Inwentaryzacyjnego (1929). Szczegółowy opis zjazdu oraz prezentację uchwał i rezultatów zamieścił J. Remer w „Ochronie Zabytków Sztuki” 1930–1931, z. 1–4, cz. 2, s. 360.

²⁸ Rozporządzenie Ministra Sztuki i Kultury z 5 kwietnia 1919 w przedmiocie organizacji urzędów konserwatorskich, MP z 9 kwietnia 1919, nr 81.

²⁹ J. Wojciechowski, *Historia powstania i rozwoju organizacji opieki państwowej nad zabytkami*, s. 8.

³⁰ Perypetie związane z ciągłą reorganizacją okręgów konserwatorskich i obsadą personalną (wraz z licznymi *siłami pomocniczymi*) w latach 1919–1931 przedstawił szczegółowo J. Wojciechowski w wielokrotnie cytowanej pracy *Historia powstania i rozwoju*, s. 13–21. Zob. także: B. Rymaszewski, *Konserwatorzy w okresie międzywojennym – ich rola i uwarunkowania*, [w:] *Konserwator i zabytek*, s. 93–97.

³¹ O fundamentalnym znaczeniu instrukcji ministerialnej w dwudziestolecie międzywojennym pisali: B. Rymaszewski, *Klucze ochrony zabytków w Polsce*, Warszawa 1992; A. Gaczoł, *Strategia działań konserwatorskich a rozwój regionu krakowskiego w nowych warunkach gospodarczych*, [w:] *Zabytki architektury i urbanistyki ziemi krakowskiej i ich rola we współczesnym rozwoju regionu*, red. A. Kadłuczka, Kraków 1996, s. 35; P. Dettloff, *Odbudowa i restauracja zabytków architektury*, s. 131–132. Można z dużą dozą prawdopodobieństwa przyjąć, że autorem omawianej, niezwykle istotnej instrukcji był Jarosław Wojciechowski.

dorobek duchowy [...], są jednym z głównych środków wychowania historycznego i narodowego. Zabytki są pełnym wartością mieniem całego narodu. Ani jedno pokolenie nie ma prawa uważać się za bezwzględniego ich właściciela. Jest tylko czasowym ich depozytariuszem [...] i ma je przekazać potomności w stanie o ile możliwości nieskażonym.

2. Zabytkami zajmować się mogą wyłącznie ludzie odpowiednio uzdolnieni i przygotowani, a wszelkie samowolne poczynania są karygodne i ten, kto wbrew tej zasadzie postępuje, uszczupla lub kazi dorobek artystyczny przeszłości – najwierniejsze zwierciadło duszy i historii narodu”³².

Zapis: „Kult i ochrona zabytków dotyczyć powinny przede wszystkim całego ich zespołu, ukształtowania grup, ulic, dzielnic – wreszcie charakteru założenia i planu miasta” dowodził wzrastającego zainteresowania władz państwowych wartością zabytkowych zespołów urbanistycznych, głównie miejskich. I to zainteresowania, które wyprzedziło podobne działania w innych krajach europejskich. Prestiż odrodzonego państwa wymagał bowiem zachowania (a nawet odtworzenia) tych zespołów zabytkowych, które stanowiły istotne elementy identyfikacji narodowej³³. Niedobór fachowych kadr spowodował, że w latach dwudziestych XX wieku wykonano tylko kilka planów urbanistycznych zniszczonych historycznych miast (i to w jednej pracowni, przy Ministerstwie Robót Publicznych), m.in. opracowano projekty regulacji i odbudowy Kalisza i Kazimierza Dolnego³⁴. Współpraca instytucji centralnych z władzami Kalisza należała do modelowych i wiele zasad tam sformułowanych zachowało swą aktualność, a dziś traktujemy je jako normy rewitalizacji zespołów miejskich³⁵.

Po dziesięciu latach od ogłoszenia dekretu Rady Regencyjnej, 6 marca 1928 prezydent RP Ignacy Mościcki podpisał rozporządzenie o opiece nad zabytkami³⁶. W rozporządzeniu tym przede wszystkim zmienił się zapis prawny określający status zabytku (art. 1): „zabytkiem w rozumieniu niniejszego rozporządzenia jest każdy przedmiot tak nieruchomy, jak ruchomy, charakterystyczny dla pewnej epoki, posiadający wartość artystyczną, kulturalną, historyczną, archeologiczną lub paleontologiczną, stwierdzoną orzeczeniem władzy państwowej i zasługujący wskutek tego na zachowanie”. Od wejścia w życie rozporządzenia orzeczenie władzy państwowej przybrało formę decyzji o wpisie do rejestru zabytków³⁷. Władzę stanowiły: w pierwszej instancji wojewódzkie władze administracji ogólnej, czyli konserwatorzy wojewódzcy (lub okręgowi), mianowani przez ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego, w drugiej

³² [J. Wojciechowski], *Opieka nad zabytkami i ich konserwacja*, s. 5, 7.

³³ M. Arszyński, *Wybrane aspekty procesu tworzenia się środowiska konserwatorskiego*, s. 111; K. Kalinowski, *Odbudowa zabytkowych miast w Polsce. Teoretyczne podstawy i realizacja na przykładzie Gdańska*, [w:] *Ochrona dziedzictwa kulturowego zachodnich i północnych ziem Polski*, red. J. Kowalczyk, Warszawa 1995, s. 59.

³⁴ B. Szmygin, *Odbudowa Kazimierza nad Wisłą – działania konserwatorskie w świetle uwarunkowań pozakonserwatorskich. Przyczynek do dyskusji o współczesnej koncepcji odbudowy miast*, [w:] *Odbudowa miast historycznych. Dokonania przeszłości. Potrzeby i możliwości współczesne. Wyzwania przyszłości*, red. M. Lubocka-Hoffmann, Elbląg 1998, s. 138–139. Zob. też: A. Miłobędzki, K. Chmielewski, J. Krawczyk, *Kazimierz odnowiony. Jego zabytki i krajobraz kulturowy*, Warszawa 2003; T. Zarębska, *Problemy prekursorskiej odbudowy Kalisza*, [w:] *Odbudowa miast historycznych*, s. 18–19. Zob. też: W. Ostrowski, *Zespoły zabytkowe a urbanistyka*, Warszawa 1980, s. 20–21; B. Rymaszewski, *O przetrwanie dawnych miast*, Warszawa 1984, s. 74–76; P. Dettloff, *Odbudowa i restauracja zabytków architektury*, s. 183–187.

³⁵ M. Omilanowska, „Jak bajeczny feniks odrodzą się z popiołów”. *Poglądy na odbudowę i konserwację zabytków architektury w Polsce w latach 1915–1925*, [w:] M. Omilanowska, *Kreacja – konstrukcja – rekonstrukcja. Studia z architektury XIX–XXI wieku*, Warszawa 2016, s. 353–354.

³⁶ Dz.U. z 14 marca 1928, nr 29, poz. 265.

³⁷ P. Dobosz, *Orzecznictwo administracyjne konserwatorów krakowskich*, s. 175–198.

instancji – minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego. W części decyzyjnej można znaleźć analogie do stanu obecnego: drugą instancją w zakresie merytorycznym jest Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

W listopadzie 1928 w Departamencie Sztuki MWRiOP utworzono stanowisko Generalnego Konserwatora Zabytków Rzeczypospolitej Polskiej. Objął je historyk sztuki i wieloletni okręgowy konserwator zabytków w Częstochowie, Kielcach i Wilnie Jerzy Remer (1888–1979)³⁸.

Z 2 czerwca 1930 pochodzi instrukcja MWRiOP, wydana w porozumieniu z ministrem spraw wewnętrznych, o prawach i obowiązkach konserwatorów jako fachowych organów wojewódzkich władz administracji ogólnej³⁹. W myśl instrukcji do obowiązków konserwatorów należała inicjatywa w sprawie wszelkich zarządzeń wynikających z przepisów o opiece nad zabytkami, a więc także w sprawie zabytków prehistorycznych, archiwalnych, bibliotecznych i paleontologicznych. Co więcej, konserwatorów uczyniono kierownikami wojewódzkich oddziałów sztuki i powierzono im różne dodatkowe czynności z zakresu opieki nad sztuką współczesną. Przy splocie nieprzyjaznych okoliczności, jak bardzo mała liczba konserwatorów, szczupłość kredytów udzielanych z budżetu państwa na konserwację i inwentaryzację zabytków, rozszerzenie obowiązków, które mieli wypełniać konserwatorzy, odbiło się to ujemnie na wynikach ich pracy. Było to szczególnie widoczne na przykładzie gremium zajmującego się w latach 1918–1939 ochroną zabytków archeologicznych⁴⁰. Jednak pomimo przeszkód wyniki pracy konserwatorów w okresie międzywojennym były znaczące, zarówno w zakresie działań organizacyjnych, jak i w udoskonalaniu teorii i zasad konserwatorskich. Trafnie to ujął Jarosław Wojciechowski: „dobry efekt pracy był osobistą zasługą tego szczupłego grona ideowców, którzy w warunkach nader ciężkich wykonywali z poświęceniem ofiarną swą służbę – jakże często niedocenioną! – dla dobra i wielkości Narodu”⁴¹.

Z powszechną rewizją planów regulacyjnych, o której pisano w broszurze *Opieka nad zabytkami i ich konserwacja* z 1920, zwlekano w Polsce aż do drugiej połowy lat trzydziestych. Spowodowało to nieodwracalne straty i zagrożenia w strukturze zabytkowej zabudowy, nie mówiąc o zniszczeniach w historycznej tkance urbanistycznej (m.in. w zabytkowym centrum Torunia, pomimo protestów rad konserwatorskich, przebito partery trzech kamienic, zamieniając je na przejścia i przejazd, którym poprowadzono tory tramwajowe). Na corocznych ogólnopolskich zjazdach konserwatorskich mówiono o tych zagrożeniach i o wzrastającym chaosie budowlanym. Najmocniejsze głosy wybrzmiały na XXI Zjeździe Rady Konserwatorów w Warszawie w maju 1935: „sprawa ta, tak aktualna dla rozwoju życia miejskiego i jego nowo-

³⁸ J. Mazurkiewicz, *Curriculum vitae Jerzego Ludwika Adama Remera (1888–1979)*, [w:] *Konserwator i zabytek*, s. 57–67; też: *Remer Jerzy (1888–1979) – okręgowy konserwator zabytków w Krakowie*, GKZ, PSBKZ 2006, z. 2, s. 211–214; K. Nowiński, *Jerzy Remer (1888–1979)*, „Ochrona Zabytków” 1979, nr 2, s. 147–148; P. Dobosz, A. Gaczoł, *80. rocznica utworzenia Krajowego Urzędu Konserwatorskiego w Krakowie*, „Ochrona Zabytków” 1994, nr 3–4, s. 323–346; P. Dettloff, *Odbudowa i restauracja zabytków architektury*, s. 47.

³⁹ Instrukcja MWRiOP z 2 czerwca 1930 o prawach i obowiązkach konserwatorów, MP z 9 lipca 1930, nr 156, poz. 239.

⁴⁰ K. Jażdżewski, *Ochrona zabytków archeologicznych. Zarys historyczny*, Warszawa 1966; B. Rymaszewski, *Geneza, uwarunkowania i mechanizmy ochrony zabytków w Polsce*, Warszawa 1988; J. Wysocki, *Zarys rozwoju konserwatorstwa archeologicznego w Polsce*, „Ochrona i Konserwacja Zabytków” 1998, nr 7, s. 33–42; A. Gaczoł, *Udział instytucji pozarządowych w II Rzeczypospolitej na Kresach w organizacji wykopalisk i ratowaniu zabytków archeologicznych (na przykładzie Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Łucku w latach 1935–1939)*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki”, Instytut Historii Nauki PAN, R. XXIV, z. 2, Warszawa 2015, s. 119–148.

⁴¹ J. Wojciechowski, *Historia powstania i rozwoju organizacji opieki państwowej nad zabytkami*, s. 26.

czesnych potrzeb, uwzględniających charakter zabytkowy szeregu miast, takich np. jak Kraków, Lublin, Zamość, Krzemieniec i wiele innych, nie znajduje rezonansu ani w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych, ani też w miejscowych przepisach⁴². Z głosami konserwatorów zgodził się Wacław Jędrzejewicz (1893–1993), minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Przyznał, że sfera estetyki w planowaniu oraz kształtowaniu miast i osiedli wymyka się spod jakiegokolwiek opieki, a tym bardziej kontroli: „Konserwator winien podsycać powszechne dzisiaj ambicje artystyczne; może od zagadnienia szyldu, reklamy, książki dojdzie się z czasem do tego, że bez opinii konserwatorstwa nie wybuduje się żadnego gmachu [...] Państwo nie ma nikogo poza konserwatorami, kto mógłby w te sprawy ingerować”⁴³.

Niezwykle istotną próbą zapobieżenia zagrożeniom dla historycznych układów miejskich było wydanie okólnika nr 113 o ochronie charakteru miast starych i dzielnic staromiejskich⁴⁴. Przypomniano w nim, że „im miasto jest starsze, tym charakter jego jest bardziej swoisty i bardziej cenny. Nabiera ono wtedy wyjątkowego znaczenia. Staje się samo przez się zabytkiem, pomnikiem sztuki, który na równi z innymi zabytkami należy ochraniać”. Zaznaczono, że „sprawa ochrony charakteru, a co za tym idzie, piękna starych miast jest jedną z najpoważniejszych spraw opieki nad zabytkami”. Zobowiązano wojewodów do wydania zarządzenia o przystąpieniu m.in. „do sporządzenia przez stosowne władze planów zabudowania wpisanych do rejestru miast lub dzielnic staromiejskich, z zastrzeżeniem, że plany te powinny [...] zmierzać do uzdrowienia stosunków w tych miastach lub ich dzielnicach w sensie nowoczesnym, lecz nie sprzecznym z zasadami racjonalnej ochrony zabytków”. Wojewodowie zostali zobligowani do przedstawienia Ministerstwu Spraw Wewnętrznych wniosków o wydanie dla każdego wpisanego do rejestru miasta „przepisów miejscowych o budowie poszczególnych zewnętrznych elementów budynków (elewacji) i urządzeń związanych z budynkami, mogących wpływać na ich zewnętrzny wygląd [...], a także przepisów ustalających [...] zakaz wznoszenia przy pewnych ulicach i placach o historycznym lub artystycznym znaczeniu takich budynków, które by mogły zmienić odrębny charakter miejscowości, ulicy lub placu”⁴⁵. Jednym z nielicznych całościowych planów zagospodarowania, opartych na badaniach historycznych, architektonicznych i konserwatorskich, na jakie liczyli konserwatorzy, był plan „sanacji” terenów pofortecznych Zamościa, opracowany na podstawie pracy *Twierdza Zamość* Jana Zachwatowicza (1900–1983) i Stanisława Herbsta (1907–1973)⁴⁶.

⁴² Protokół XXI Zjazdu Konserwatorów w Warszawie 3–5 maja 1935, Archiwum Państwowe m.st. Warszawy, Akta Konserwatora Zabytków, sygn. 390, s. 6–7, 56–93, mps, cyt. za: J. Lewicki, *Zabytkowa kamienica w Polsce międzywojennej. Badania, konserwacja, adaptacje*, „Ochrona Zabytków” 2002, nr 3–4, s. 257–258.

⁴³ Protokół XXI Zjazdu Konserwatorów, s. 18.

⁴⁴ Okólnik Podsekretarza Stanu w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego nr 113 z 24 października 1936 o ochronie charakteru miast starych i dzielnic staromiejskich, AAN, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, sygn. 7054, k. 97–98.

⁴⁵ „Biuletyn Urbanistyczny”, marzec 1937, R. V, nr 1, s. 35–37. Na powstanie i treść „Okólnika” miały wpływ ustalenia międzynarodowej konferencji konserwatorskiej, która – z udziałem polskich delegatów – obradowała w Atenach od 21 do 30 października 1931, tym bardziej że postanowienia końcowe konferencji adresowane były do rządów państw członków Ligi Narodów. Konferencja zaleciła respektowanie zabytkowego charakteru i oblicza miasta oraz wyraziła przekonanie, że „najlepszą gwarancją dla zachowania zabytków jest szacunek i przywiązanie do nich samych obywateli poszczególnych narodów”. Zwróciła się do wychowawców, „aby przyzwyczajali młodzież do unikania niszczenia zabytków, przyuczając ją do wielkiego zainteresowania ochroną świadectw każdej cywilizacji”. Zob. *Karta Ateńska 1931. Postanowienia konferencji w Atenach w 1931 r.*, [w:] *Międzynarodowe normy ochrony dziedzictwa kultury*, Biuletyn PKN ICOMOS, Warszawa 1996, s. 12.

⁴⁶ J. Zachwatowicz, S. Herbst, *Twierdza Zamość*, Warszawa 1936. Zob. także: A. Piątek, *Zamość*, [w:] *Miasta historyczne*, red. W. Kalinowski, Warszawa 1986, s. 620.

Prowadzenie badań nad rozpoznaniem i inwentaryzacją zabytków, tworzenie planów przygotowanych wspólnie przez urbanistów, architektów i historyków, uzgodnionych z konserwatorami zabytków, oraz nadzieje na ich realizację przerwała II wojna światowa. W następstwie działań wojennych zostało zniszczonych ponad 170 polskich miast historycznych i zespołów staromiejskich⁴⁷. W przeważającej mierze dewastacja nie stanowiła następstwa przypadkowych walk, lecz była świadomym programem likwidacji dorobku polskiej kultury. Wystarczy wspomnieć plan unicestwienia Warszawy i utrzymania jej w roli prowincjonalnego, niewielkiego miasta z gruntownie przekształconym układem urbanistycznym oraz zredukowaną powierzchnią zabudowy, opracowany przez Huberta Grossa i Friedricha Pabsta jesienią 1939⁴⁸. Już w trakcie kampanii wrześniowej ciężko uszkodzonych zostało kilkadziesiąt obiektów zabytkowych w Warszawie (m.in. Zamek Królewski, Teatr Wielki, Bank Polski). Po upadku powstania warszawskiego hitlerowcy zburzyli i spalili miasto⁴⁹. Podczas wojny zniszczone zostały m.in. cenne obiekty budownictwa drewnianego: liczne kościoły (np. w Wiśniczu z XVII w.), niemal wszystkie bóżnice, arcydzieła sztuki ciesielskiej z XVII i XVIII wieku; rozebrano lub wysadzono w powietrze wiele budynków (m.in. ratusz w Białymstoku z XVIII w.). Ofensywa sowieckiej Armii Czerwonej pochłonęła z kolei historyczne centra miast: Gdańsk, Elbląg, Olsztyn, Malbork, Poznań, Wrocław, Opola, Brzeg, Stargard, Kołobrzeg, Koszalin i wielu, wielu innych.

W okresie II wojny światowej ogromna większość środowiska konserwatorskiego dała liczne dowody odwagi, ratując z narażeniem życia dobra kultury narodowej. Na wieść o mającej nastąpić poździe długoletni krakowski konserwator Bogdan Treter (1886–1945), pod groźą bombardowania i ostrzeliwania z karabinów maszynowych, towarzyszył transportowi arrasów wawelskich początkowo na wiślanej galarze, a później na samochodach ciężarowych spod Wzgórza Wawelskiego aż do Bukaresztu⁵⁰. W Warszawie konserwatorzy i pracownicy muzeów prowadzili tajną akcję ratowania dorobku polskiego dziedzictwa, ukrywali i wywozili ruchome dzieła sztuki, archiwalia, księgi i rękopisy (m.in. zbiory pomiarów inwentaryzacyjnych Zakładu Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej). Ocalone dokumentacje stały się podstawą odbudowy Starego Miasta w Warszawie oraz wielu innych obiektów⁵¹. W dziele ratowania dzieł sztuki wielkie zasługi ma dyrektor warszawskiego Muzeum Narodowego Stanisław Lorentz (1899–1991)⁵². Lista osób ze środowiska konserwatorskiego, które zginęły w czasie wojny i okupacji z rąk zbrodniarzy hitlerowskich i NKWD, jest długa: Oskar Sosnowski – architekt, konserwator i inwentaryzator zabytków, profesor PW; Marian Lalewicz – architekt, wieloletni prezes Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości, profesor PW; Alfred Jan Lauterbach, Antoni

⁴⁷ J. Stępkowski, *Rewaloryzacja historycznych ośrodków miejskich w Polsce*, [w:] *Konserwacja zabytków i rewaloryzacja miast po II wojnie światowej*, materiały z konferencji międzynarodowej, red. B. Sekuła, Szczecin 1987, s. 33.

⁴⁸ A. Ciborowski, *Warszawa. O zniszczeniu i odbudowie miasta*, Warszawa 1969, s. 45–46; J. Zachwatowicz, *Ochrona zabytków w Polsce*, Warszawa 1965, s. 20.

⁴⁹ J. Zachwatowicz, *Ochrona zabytków w Polsce*, s. 18–23.

⁵⁰ B. Treter, *Dziennik z Bukaresztu spisywany w czasie pobytu na emigracji w Rumunii po wybuchu wojny światowej we wrześniu 1939 r.*, [w:] K. Treterowa, *Kraków Jego miasto. Życie i twórczość Bogdana Tretera*, Kraków 1950, s. 16–184. Zob. także: A. Gaczoł, *Treter Bogdan (1886–1945)*, PSBKZ 2006, z. 2, s. 273–275.

⁵¹ J. Zachwatowicz, *Ochrona zabytków w Polsce*, s. 22–23; M. Pleskaczyńska, *Kalendarium*, [w:] *Jan Zachwatowicz. W stulecie urodzin*, red. M. Pleskaczyńska, P. Majewski, Warszawa 2000, s. 129–131.

⁵² Stanisław Lorentz, historyk sztuki, prof. UW, w latach 1929–1935 konserwator zabytków i kierownik Oddziału Sztuki Województwa Wileńsko-Nowogródzkiego, od 1936 dyrektor Muzeum Narodowego w Warszawie; zob. H. i L. Krzyżanowscy, *Lorentz Stanisław (1899–1991)*, PSBKZ 2006, z. 2, s. 157–160.

Wieczorkiewicz, Zygmunt Miechowski, Jerzy Chyczewski, Jan Łukasik – historycy sztuki, Jan Fitzke – archeolog, dyrektor Muzeum Wotyńskiego w Łucku (zamordowany w Katyniu).

Niejako na drugiej szali życia w okupowanym kraju znalazło się powstanie „nowoniemieckiej” wersji planu zagospodarowania przestrzennego Krakowa. Hitler osobiście zakwalifikował Kraków do rangi tych miast, „które obok Berlina, Monachium, Norymbergi i Linzu stanowić miały drugą grupę kilkudziesięciu miast mających otrzymać swoje gigantyczne fora, dzielnice rządowe i które miały stać się wizytówką Nowych Niemiec. W tym tkwi paradoks i perwersja tego pomysłu: zaledwie w ćwierć wieku po wizji Wyspiańskiego stworzenia na Wawelu ‘Polskiego Akropolu’ [...] – po drugiej stronie Wisły, u stóp Wawelu na Dębnikach, miało powstać imperialne forum, którego wymowa była jednoznaczna”⁵³. Oprócz Krakowa, Niemcy przewidywali przebudowę 18 miast na terenie Generalnego Gubernatorstwa, m.in. Lublina, Miechowa i Zakopanego. Zmodernizowane miały zostać zwłaszcza układy drogowe i kolejowe oraz infrastruktura techniczna⁵⁴.

Organizacja ochrony dóbr kultury w latach 1945–1989

Po wyzwoleniu Warszawy spod okupacji hitlerowskiej, na początku lutego 1945 uchwałą Rady Ministrów została powołana Naczelna Dyrekcja Muzeów i Ochrony Zabytków przy Ministerstwie Kultury i Sztuki, na której czele stanął Stanisław Lorentz (kierował nią do 1951). Składała się z dwóch głównych pionów: Dyrekcji Muzeów oraz Głównego Urzędu Konserwatorskiego. Kierownictwo Głównego Urzędu Konserwatorskiego, z tytułem Konserwatora Generalnego, objął 1 marca 1945 Jan Zachwatowicz, kierownik Biura Odbudowy Stolicy⁵⁵; funkcję tę pełnił do roku 1957. Zachwatowicz nie tylko zabiegał o odbudowę Starego i Nowego Miasta, Zamku i Traktu Królewskiego oraz poszczególnych zabytków w Warszawie, lecz także był inicjatorem i twórcą idei odbudowy wielu polskich zabytków i centrów historycznych miast⁵⁶. Realizował w ten sposób jedną z głównych tez dokumentu *Program i zasady konserwacji zabytków*⁵⁷. Przy świadomości wielu krytycznych ocen dotyczących działań związanych z odbudową zabytków⁵⁸, a zwłaszcza z utrzymaniem obiektów i dzielnic staromiejskich do roku 1989 (przede wszystkim pasywnej postawy wobec remontów zabytkowych substancji – trwającej przez cały okres Polski Ludowej – spowodowanej przyczynami ideologicznymi i ekonomicznymi), należy stwierdzić,

⁵³ J. Purchla, *Norymberga Wschodu*, „Gazeta Wyborcza w Krakowie” z 18 listopada 2005, s. 10–12.

⁵⁴ K. Broński, *Ruch budowlany w Krakowie pod okupacją hitlerowską*, „Rocznik Krakowski” 1987, t. 53, s. 161–181; A. Chwalba, *Dzieje Krakowa*, t. 5: *Kraków w latach 1939–1945*, Kraków 2002, s. 56.

⁵⁵ J. Zachwatowicz, *Ochrona zabytków w Polsce*, s. 25; M. Paździor, *Jak funkcjonował urząd, jakie były uwarunkowania zewnętrzne?*, [w:] *Ochrona i konserwacja dóbr kultury w Polsce 1944–1989. Uwarunkowania polityczne i społeczne*, red. A. Tomaszewski, Warszawa 1996, s. 61–67; A. Tomaszewski, *Stulecie Jana Zachwatowicza*, [w:] *Jan Zachwatowicz. W stulecie urodzin*, s. 12–14; M. Pleskaczyńska, *Kalendarium*, s. 131–132.

⁵⁶ S. Latour, *Polska myśl konserwatorska po II wojnie światowej*, [w:] *Konserwacja zabytków i rewitalizacja miast po II wojnie*, s. 26–31; E. Małachowicz, *Konserwacja i rewitalizacja architektury w zespołach i krajobrazie*, Wrocław 1994; B. Rymaszewski, *O przetrwanie dawnych miast*; zob. także: T. Chrzanowski, „Odbudujemy Gdańsk piękniejszy niż był kiedykolwiek”, [w:] *Ochrona i konserwacja dóbr kultury w Polsce 1944–1989*, s. 308–318; T. Zarębska, *W poszukiwaniu metody rewitalizacji miast historycznych w Polsce*, [w:] *Ochrona i konserwacja dóbr kultury w Polsce 1944–1989*, s. 287–294; D. Kłosek-Kozłowska, *Wartości w procesie ochrony miast historycznych. Ewolucja postaw i uwagi o metodzie*, [w:] *Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku*, s. 190–191.

⁵⁷ J. Zachwatowicz, *Program i zasady konserwacji zabytków*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” 1946, nr 1/2, s. 48–52; tenże, *O polskiej szkole konserwacji i rekonstrukcji zabytków*, „Ochrona Zabytków” 1981, t. 34, nr 1–2, s. 46–54.

⁵⁸ B. Szymgin, *Odbudowa zabytków i zespołów w Polsce – konsekwencje praktyczne i doktrynalne*, [w:] *Ochrona i konserwacja dóbr kultury w Polsce 1944–1989*, s. 301–304.

że odbudowa kilkunastu historycznych centrów miast w Polsce, bezpośrednio po zakończeniu wojny, stała się słynna w świecie i wysunęła się na pierwszy plan wśród poczynań konserwatorskich. „Myśl konserwatorska w Polsce miała trudną drogę w pierwszych latach powojennych. W obliczu straszliwych ruin, spalonych i zburzonych dzielnic staromiejskich, zburzonych bądź ciężko uszkodzonych pomników architektury załamywały się podstawowe tezy konserwatorskie okresu przedwojennego”⁵⁹. Pozostawienie obiektów zabytkowych w takim stanie, w jakim wówczas się znajdowały, oznaczało „albo pełną rezygnację z dużej ilości zabytków, albo usiłowanie utrzymania morza ruin; w zespołach miejskich było to zupełnym nieprawdopodobieństwem. Budziło protest przeciwko pasywnemu przyjęciu tych faktów. Powstawała myśl o odbudowie, o przekazaniu społeczeństwu przynajmniej obrazu zniszczonych dzieł kultury, niezależnie od ilości zachowanych jeszcze autentycznych, ocalałych fragmentów. Emocjonalna postawa rodziła kolizję z zasadniczą postawą konserwatorską, lecz w obliczu ogromnych strat i ich specyficznego podłoża wybór trudnej drogi był w tym okresie konieczny. Spotkał się zresztą z pełnym zrozumieniem, uznaniem i poparciem społeczeństwa. Należy zaznaczyć, że takie postawienie problemu dotyczyło tylko pewnej części obiektów zabytkowych – w pierwszym rzędzie ośrodków miast mających szczególne znaczenie historyczne i posiadających dostateczną dokumentację do odbudowy”⁶⁰.

Odbudowa miast i ich historycznych centrów nie była ujęta w ogólną zasadę. Zależała głównie od gospodarczych podstaw odbudowy danego miasta, jego roli, stanu uprzemysłowienia, liczby ludności itp. Dopiero na podstawie powyższych danych oraz badań archeologicznych, historycznych i architektonicznych ustalano kierunki odbudowy, różne dla różnych miast. Sprawdziła się zasada ogłoszona w 1911 przez Stanisława Tomkowicza, że w sytuacji gdy nie można utrzymać autentycznych zabytków, „nie ma żadnych dogmatów, żadnych bezwzględnych reguł postępowania: w praktyce wszystko polega na rozważdze, roztropności i – na kompromisach”⁶¹.

Bezspornie najdalej posuniętą i najbardziej precyzyjną w dokumentacji i realizacji była odbudowa Starego Miasta w Warszawie. Stanowiła ona formę protestu przeciw barbarzyńskiemu zburzeniu i stała się widowym znakiem żywotności kultury polskiej. Dowodem międzynarodowego uznania podjętych działań jest wpisanie w roku 1980 Starego i Nowego Miasta w Warszawie na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO jako dobra kultury naszego stulecia⁶².

⁵⁹ J. Zachwatowicz, *Ochrona zabytków w Polsce*, s. 44.

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ S. Tomkowicz, *Stosunek muzeów sztuki do konserwacji zabytków*, [w:] *Pamiętnik Pierwszego Zjazdu Miłośników Ojczystych Zabytków w Krakowie w dniach 3 i 4 lipca 1911 roku*, Kraków 1912, s. 22–23.

⁶² K. Pawłowski, *Odbudowa miast a rodowód polskiej myśli konserwatorskiej i urbanistycznej*, [w:] *Odbudowa miast historycznych*, s. 9–11.

Wybrane zagadnienia ochrony zabytków w latach 1989–2018

Po roku 1989 przyszedł czas przebudowy niemal wszystkich aspektów organizacyjnych państwa. Nie ominęła ona służb odpowiedzialnych za ochronę zabytków. Od roku 2002 środowiska konserwatorskie wielokrotnie interweniowały u przedstawicieli władzy ustawodawczej i wykonawczej, domagając się przywrócenia odrębnej państwowej służby ochrony zabytków w Polsce. Szczególnie mocno zabrzmiały głosy protestu wobec obecnego modelu organizacyjnego służb konserwatorskich podczas Kongresu Konserwatorów Polskich w Warszawie, zorganizowanego przez SKZ w dniach 5–7 października 2005¹. W rezolucji kongresu czytamy: „w przekonaniu, iż ochrona dziedzictwa kultury jest zadaniem ogólnonarodowym i wielopokoleniowym, które musi być realizowane ponad wszelkimi podziałami społecznymi, politycznymi i ideologicznymi, domagamy się przywrócenia jednolitej [...] państwowej służby ochrony zabytków oraz jej wzmocnienia kadrowego [...]. Domagamy się również przywrócenia apolitycznego, merytorycznego stanowiska Generalnego Konserwatora Zabytków oraz jego Urzędu, jako organu sprawującego kierownictwo ochrony dóbr kultury w Polsce”.

Obecnie obowiązuje ustawa z 23 lipca 2003 o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami². Była ona wielokrotnie nowelizowana, ukazały się też dwa jej teksty jednolite: w roku 2014, a następnie w 2017. Od jej uchwalenia pojawiły się wątpliwości, czy jest ona właściwym stabilizatorem polskiego prawa ochrony zabytków, czy może – w obliczu dynamicznych zmian polskiej rzeczywistości politycznej, społecznej, gospodarczej i kulturowej – wymaga gruntownych zmian albo wręcz zastąpienia nową regulacją ustawową? Z uwagi na rozszerzenie się zakresu przedmiotowego ochrony dziedzictwa kulturowego o charakterze historycznym i doktrynalne otwarcie się na koncepcje „dziedzictwa kulturowego”, zarysowały się liczne problemy merytoryczne, zwłaszcza o charakterze materialnoprawnym. W dyskusjach prowadzonych w środowisku konserwatorskim, obejmującym konserwatorów zabytków rządowych i samorządowych oraz wszystkich, którzy działają na rzecz dobra publicznego zdefiniowanego jako ochrona, zaczęto dyskutować, czy powinna to być nowa ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, czy też – na wzór francuski czy włoski – kodeks dziedzictwa. Pomimo sugestii zgłaszanych np. przez członków Rady Ochrony Zabytków przy ministrze kultury i dziedzictwa narodowego, prace takie są prowadzone w ministerstwie dopiero od niedawna.

¹ Zob. punkt I. 1 *Rezolucji Kongresu Konserwatorów Polskich*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2005, nr 18, s. 117.

² Ustawa z 23 lipca 2003 o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz.U. 2017, poz. 2187 ze zm.

- Niektóre wydarzenia dotyczące prawa i praktyki konserwatorskiej ostatnich dziesięciu lat:
- przyjęcie uchwały nr 125/2014 Rady Ministrów z 24 czerwca 2014 w sprawie Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017;
 - utworzenie Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków;
 - zorganizowanie w Polsce 41. sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa UNESCO (Kraków 2017);
 - wprowadzenie nowej formy ochrony zabytków pod postacią Listy Skarbów Dziedzictwa;
 - zmiany w systemie prawnokarnej ochrony zabytków;
 - opracowanie raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce (księgi A i C);
 - zmiana w systemie nagród za znalezienie zabytków lub materiałów archiwalnych.

Aktualny model służb ochrony zabytków

Na poziomie centralnym minister kultury i dziedzictwa narodowego, działając na podstawie par. 1 ust. 2 rozporządzenia z 18 listopada 2011³, kieruje działem administracji rządowej – kultura i ochrona dziedzictwa narodowego. Na stanowiskach ministrów byli w tym czasie kolejno: Bogdan Zdrojewski (2007–2017), prof. dr hab. Małgorzata Omilanowska (2014–2015, uprzednio od 2012 r. podsekretarz stanu w MKiDN), prof. dr hab. Piotr Gliński (od 2015). W tym czasie funkcje Generalnych Konserwatorów Zabytków odpowiedzialnych w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego za sprawy ochrony zabytków pełnili kolejno: podsekretarz stanu Tomasz Merta, sekretarz stanu Piotr Żuchowski, podsekretarz stanu dr hab. Magdalena Gawin. Struktura Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego nie uległa znaczącym zmianom. Powstał Departament Dziedzictwa Kulturowego za Granicą i Strat Wojennych (poprzednio: Wydział Strat Wojennych wchodzący w skład Departamentu Dziedzictwa Kulturowego), kierowany przez Jacka Milera, i Departament Dziedzictwa Kulturowego, kierowany przez Paulinę Florjanowicz.

Organy pomocnicze w sprawach ochrony zabytków:

- a) dawne: Rada Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Główna Komisja Konserwatorska przy Generalnym Konserwatorze Zabytków;
- b) nowy: Rada ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego przy Ministrze Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Dwa pierwsze organy działają na podstawie przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 2003, trzeci posiada szczególną podstawę prawną, niemającą oparcia w przepisach tej ustawy. Rada Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego z uwagi na to, że miała charakter incydentalny i nigdy nie została zwołana⁴, nie zostaje w tym miejscu poddana analizie.

Rada Ochrony Zabytków

W myśl art. 97 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z lipca 2003 przy ministrze kultury i dziedzictwa narodowego, jako naczelnym organie ochrony zabytków, działa Rada Ochrony Zabytków jako organ opiniodawczo-doradczy w sprawach realizacji polityki Rady Ministrów

³ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z 18 listopada 2011 w sprawie szczegółowego zakresu działania Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Dz.U. nr 248, poz. 1482.

⁴ K. Zeidler, M. Trzcinski, *Wykład prawa dla archeologów*, Warszawa 2009, s. 65 i n.

w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Do jej zadań należy wydawanie opinii w sprawach dotyczących zwłaszcza: założeń do projektu krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i projektu tego programu; oceny realizacji zadań wynikających z koncepcji polityki przestrzennego zagospodarowania kraju w odniesieniu do zabytków; ochrony pomników historii; projektów aktów prawnych dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (art. 97 ust. 2). Członków Rady Ochrony Zabytków (w liczbie od 10 do 20) powołuje na okres 5 lat minister kultury i dziedzictwa narodowego spośród osób posiadających wybitne osiągnięcia i zasługi w ochronie zabytków lub w opiece nad zabytkami (art. 97 ust. 3). Rada działa na podstawie regulaminu nadanego (w drodze zarządzenia) przez ministra kultury i dziedzictwa narodowego (art. 97 ust. 4). W jej posiedzeniach bierze udział Generalny Konserwator Zabytków (art. 97 ust. 5), a obsługę administracyjną i finansową zapewnia urząd obsługujący ministra kultury i dziedzictwa narodowego (art. 97 ust. 6).

W kadencjach 2008–2012 i 2012–2016 funkcję przewodniczącego Rady Ochrony Zabytków pełnił prof. dr hab. Jacek Purchla, a w kadencji 2016–2020 prof. dr hab. Bogumiła Rouba.

Główna Komisja Konserwatorska

Przepisy regulujące status prawny Głównej Komisji Konserwatorskiej są powieleniem norm regulujących pozycję ustrojową Rady Ochrony Zabytków.

W myśl art. 98 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z lipca 2003 przy Generalnym Konserwatorze Zabytków działa Główna Komisja Konserwatorska jako organ opiniodawczy do spraw działań konserwatorskich podejmowanych przy zabytkach. Komisja wydaje opinie w sprawach: stosowania metod, technologii i materiałów niezbędnych dla ratowania zabytków; prawdziwości i zasadności planowanych oraz przeprowadzonych prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach oraz badań archeologicznych; sposobu i zasad postępowania w przypadku wystąpienia zagrożeń dla poszczególnych zabytków (art. 98 ust. 2). Członków Głównej Komisji Konserwatorskiej, w liczbie od 10 do 15, powołuje Generalny Konserwator Zabytków na okres 5 lat spośród specjalistów w określonych dziedzinach ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (art. 98 ust. 3). Komisja działa na podstawie regulaminu nadanego, w drodze zarządzenia, przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego (art. 98 ust. 4), a obsługę administracyjną i finansową zapewnia urząd obsługujący ministra kultury i dziedzictwa narodowego (art. 98 ust. 5).

Głównej Komisji Konserwatorskiej w składzie powołanym na kadencję 2017–2021 przewodniczy prof. dr hab. inż. Jerzy Jasieńko.

Rada ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego

Minister kultury i dziedzictwa narodowego, działając na podstawie art. 7 ust. 4 pkt 5 ustawy z 8 sierpnia 1996 o Radzie Ministrów⁵, wydał 18 września 2013 zarządzenie w sprawie Rady ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego⁶.

Zgodnie z par. 1 tego zarządzenia Rada ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego, będąca organem pomocniczym ministra kultury i dziedzictwa narodowego, została powołana w celu

⁵ Ustawa z 8 sierpnia 1996 o Radzie Ministrów, Dz.U. 2012, poz. 392.

⁶ Zarządzenie w sprawie Rady ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego, Dz.Urz. MKiDN z 2013, poz. 35.

zapewnienia ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz realizacji postanowień konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego⁷. Do jej zadań należy: 1) zidentyfikowanie instytucji zajmujących się badaniem i dokumentowaniem zjawisk niematerialnego dziedzictwa kulturowego w kraju; 2) rekomendowanie ministrowi niezbędnych rozwiązań systemowych i instytucjonalnych zapewniających realizację celów konwencji; 3) określenie i zidentyfikowanie różnych elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego znajdującego się na terenie kraju; 4) rekomendowanie sposobu sporządzania, prowadzenia, uaktualniania i publikacji krajowego rejestru niematerialnego dziedzictwa kulturowego; 5) rekomendowanie sposobu wyłaniania propozycji wpisów na listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości oraz listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagającego pilnej ochrony; 6) zapewnienie szerokiego udziału wspólnot, grup oraz jednostek w zarządzaniu niematerialnym dziedzictwem kulturowym, którego elementy tworzą, zachowują i przekazują następnym pokoleniom; 7) rekomendowanie ministrowi priorytetów w zakresie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego; 8) rekomendowanie rozwiązań i programów edukacyjnych mających na celu poszanowanie i promowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego w społeczeństwie; 9) rekomendowanie ministrowi wsparcia inicjatyw badawczych w zakresie niematerialnego dziedzictwa kulturowego; 10) rekomendowanie ministrowi sposobów informowania opinii publicznej o zakresie konwencji, zagrożeniach dla niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz działaniach podejmowanych w celu ochrony elementów tego dziedzictwa; 11) rekomendowanie ministrowi propozycji promowania działań mających na celu ochronę środowiska, sprzyjających zachowaniu i przekazywaniu niematerialnego dziedzictwa kulturowego; 12) współtworzenie i rekomendowanie ministrowi sprawozdania z wykonywania zapisów konwencji oraz prowadzonych rejestrów, przedkładanego Komitetowi Międzynarodowemu UNESCO ds. ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego; 13) współpraca międzynarodowa z komitetami i instytucjami działającymi w poszczególnych państwach-stronach konwencji w celu wymiany doświadczeń w zakresie przyjętych rozwiązań w obszarze ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego; 14) opiniowanie wniosków o wpis na krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego, skierowanych i ocenionych pod względem formalnym przez Narodowy Instytut Dziedzictwa; 15) opiniowanie wniosków o skreślenie danego elementu z krajowej listy niematerialnego dziedzictwa kulturowego; 16) opiniowanie wniosków o wpis na krajową listę dobrych praktyk; 17) rekomendowanie ministrowi propozycji wpisów na listy UNESCO – listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości, listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagającego pilnej ochrony oraz listę dobrych praktyk (par. 2 pkt 1). Rada opiniuje zasadność wpisu danego elementu niematerialnego dziedzictwa kulturowego na krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego, listę dobrych praktyk, skreślenie danego elementu z krajowej listy oraz rekomenduje ministrowi propozycje wpisów na listy UNESCO w głosowaniu jawnym. Zasady głosowania rada określi w regulaminie pracy, który zostanie opracowany i przyjęty podczas dwóch pierwszych posiedzeń rady (par. 2 pkt 2).

Rada składa się z przewodniczącego, zastępcy przewodniczącego, członków i sekretarza (jest nim przedstawiciel Departamentu Ochrony Zabytków). Członkowie rady są powoływani

⁷ Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu 17 października 2003, Dz.U. 2011, nr 172, poz. 1018.

i odwoływani przez ministra kultury i dziedzictwa narodowego. Przewodniczącego i jego zastępcę wybierają członkowie rady spośród swego grona zwykłą większością głosów (par. 3).

W pracach rady mogą uczestniczyć, z głosem doradczym, osoby niebędące jej członkami, zaproszone przez przewodniczącego (par. 5), a w celu wykonania zadań określonych w par. 2, na wniosek członków rady, przewodniczący może powołać grupę roboczą do spraw opracowania rekomendacji w poszczególnych dziedzinach (par. 3).

Zgodnie z par. 11 utraciło moc zarządzenie ministra kultury i dziedzictwa narodowego w sprawie zespołu do spraw niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego⁸.

Departament Ochrony Zabytków w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego

W aktualnym stanie prawnym struktura organizacyjna Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego obejmuje departamenty i biura. Z perspektywy ochrony zabytków podstawowe znaczenie ma Departament Ochrony Zabytków, kierowany dziś przez dr hab. Katarzynę Zalaśką, a wcześniej przez Ewę Bortkiewicz, Jacka Dąbrowskiego, Dariusza Jankowskiego, Alberto Soldaniego i Jacka Rulewicza. Departament Ochrony Zabytków obejmuje: Wydział Spraw Konserwatorskich, Wydział Orzecznictwa Administracyjnego oraz Wydział Planowania i Rozliczania Dotacji. Do jego zadań należy:

1. Wykonywanie i koordynacja realizacji zadań wynikających z polityki Rady Ministrów w zakresie ochrony zabytków.
2. Opracowywanie projektu Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz koordynacja i kontrola realizacji tego programu.
3. Opracowywanie, aktualizowanie oraz wdrażanie Krajowego planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, jako części procesu planowania operacyjnego dotyczącego ochrony dziedzictwa narodowego.
4. Prowadzenie postępowań administracyjnych zgodnie z kompetencjami ministra.
5. Dokonywanie czynności w postępowaniach cywilnych i sędowo-administracyjnych, w tym reprezentowanie ministra przed Sądem Najwyższym, Naczelnym Sądem Administracyjnym, wojewódzkimi sądami administracyjnymi i sądami powszechnymi według właściwości przedmiotowej departamentu.
6. Monitorowanie merytorycznych zadań wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.
7. Koordynowanie i kontrolowanie działalności wojewódzkich konserwatorów zabytków na zasadach określonych w ustawie z 15 lipca 2011 o kontroli w administracji rządowej⁹.
8. Prowadzenie ewidencji i gromadzenie dokumentacji dotyczącej porozumień wojewódzkich konserwatorów zabytków z dyrektorami muzeów, właściwymi organami gmin i powiatów w zakresie zadań zleconych w ochronie zabytków.
9. Prowadzenie spraw związanych z udzielaniem dofinansowania na realizowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy obiektach zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków w ramach programów ministra.

⁸ Zarządzenie nr 12 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 30 kwietnia 2010 w sprawie Zespołu do spraw niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Dz.Urz. MKiDN z 2010, nr 2, poz. 17.

⁹ Ustawa z 15 lipca 2011 o kontroli w administracji rządowej, Dz.U. 2011, poz. 1092.

10. Prowadzenie spraw związanych z udzielaniem dofinansowania na realizację badań archeologicznych ze środków ministra.
11. Sporządzanie analiz i ocen dotyczących funkcjonowania służb konserwatorskich oraz organizowanie i prowadzenie szkoleń, a także uczestnictwo w nich.
12. Przygotowywanie decyzji administracyjnych określających należności ministerstwa z tytułu niezgodnego z przeznaczeniem wykorzystania dotacji lub pobrania jej w nadmiernej wysokości, w zakresie właściwości departamentu.
13. Koordynacja spraw związanych z wydawaniem pozwoleń na wywóz zabytków.
14. Przeprowadzanie inspekcji stanu zachowania zabytków oraz prawidłowości stosowanych procedur administracyjnych i konserwatorskich.
15. Rozpatrywanie wniosków o przyznanie nagrody za znaleziska archeologiczne.
16. Rozpatrywanie wniosków o przyznanie nagrody za znalezienie zabytku.
17. Prowadzenie obsługi rzeczoznawców ministra zgodnie z właściwością departamentu.
18. Obsługa Rady Ochrony Zabytków oraz Rady ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego działających przy ministrze.
19. Obsługa Głównej Komisji Konserwatorskiej działającej przy Generalnym Konserwatorze Zabytków.
20. Realizowanie zadań ministra wynikających z nadzoru nad przebiegiem konkursu Generalnego Konserwatora Zabytków „Zabytek Zadbany”.
21. Realizowanie zadań ministra wynikających z nadzoru nad organizacją i przyznawaniem Nagrody im. Jana Zachwatowicza.
22. Wykonywanie czynności związanych z nadawaniem przez ministra odznaki Za opiekę nad zabytkami.
23. Prowadzenie działalności promocyjnej i edukacyjnej na rzecz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.
24. Prowadzenie postępowań administracyjnych w sprawach o uznanie nabytych, w państwach członkowskich UE, kwalifikacji do wykonywania zawodów: konserwatora zabytków ruchomych, konserwatora zabytków nieruchomych, konserwatora zabytkowej zieleni i archeologa.
25. Koordynowanie działań dotyczących spraw z zakresu zawodów regulowanych we współpracy z właściwymi merytorycznie departamentami.
26. Koordynacja realizacji konwencji UNESCO oraz innych aktów prawa międzynarodowego w dziedzinie kultury we współpracy z właściwymi merytorycznie komórkami organizacyjnymi.
27. Współpraca z Biurem Dyrektora Generalnego w pozyskiwaniu ekspertów w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego, określonych w dokumencie rządowym pt. „Zadania działów administracji rządowej i innych instytucji państwowych w realizacji celów NATO dla Rzeczypospolitej Polskiej”, w zakresie właściwości departamentu.
28. Podejmowanie wspólnych przedsięwzięć dotyczących ochrony zabytków z organami administracji rządowej i samorządowej oraz instytucjami państwowymi, samorządowymi i organizacjami samorządowymi.
29. Wykonywanie uprawnień i obowiązków dysponenta Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków.

30. Prowadzenie Listy Skarbów Dziedzictwa.

31. Prowadzenie krajowej listy niematerialnego dziedzictwa¹⁰.

Wojewódzki Konserwator Zabytków

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z lipca 2003 utrwaliła zmianę statusu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Jeszcze kilka lat przed uchwaleniem ustawy wojewódzcy konserwatorzy zabytków, jako kierownicy wojewódzkich oddziałów Państwowej Służby Ochrony Zabytków, weszli w skład wojewódzkiej administracji zespolonej, stając się urzędnikami podlegającymi wojewodzie¹¹. Tym samym ponownie zrezygnowano z przywrócenia statusu prawnego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków jako organu niezespolonego, wyspecjalizowanego, o dużym stopniu samodzielności i niezależności. Nadal aktualne jest pytanie o miejsce Państwowej Służby Ochrony Zabytków, a tym samym o miejsce Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków i ich rolę w ochronie zabytków¹². Pytanie to dotyczy kwestii o podstawowym znaczeniu dla ochrony dziedzictwa, będącego nie tylko fundamentem rozwoju cywilizacji, lecz także wymiernym bogactwem, którym trzeba umiejętnie gospodarować i zarządzać dla wspólnego dobra publicznego. Tym bardziej że bogactwo to w przeważającej mierze jest nieodnawialne.

W aktualnym stanie prawnym Wojewódzki Konserwator Zabytków kieruje w terenie Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków, przy czym mogą być również tworzone zamiejscowe delegatury. W województwach działają organy pomocnicze w postaci wojewódzkich rad ochrony zabytków. Dodać należy, że wojewódzcy konserwatorzy zabytków celem omawiania istotnych problemów zawodowych odbywają okresowe posiedzenia („konwent konserwatorski”). W wyniku zmian w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z lipca 2003 kompetencje Generalnego Konserwatora Zabytków w zakresie obsady personalnej stanowiska Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków najpierw zostały zawężone, a następnie rozszerzone. Zgodnie z art. 91 ust. 1 ustawy Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków powołuje wojewoda na wniosek Generalnego Konserwatora Zabytków, wskazując kandydata na to stanowisko. W myśl art. 91 ust. 1a Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków odwołuje wojewoda na wniosek Generalnego Konserwatora Zabytków albo za jego zgodą.

Obecny kształt norm konstytucyjnych determinuje zdecentralizowany model organizacyjny systemu administracji publicznej. Model ten kreuje dualistyczną strukturę administracji w terenie, na którą składają się administracja rządowa i samorząd terytorialny¹³. Za tak przyjętym modelem nie nadążają zmiany w kształtowaniu zasad prawnych oraz administracyjnych ochrony dziedzictwa. Ponadto porównanie zasad zapisanych w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z lipca 2003 z przyjętymi metodami administracyjnymi i finansowymi oraz próba oceny skali ich zastosowania, a tym bardziej egzekucji w praktyce, dowodzą małej skuteczności przyjętych zapisów wykonawczych. Przypomnijmy: zasady te głoszą, że ochrona zabytków polega na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

¹⁰ Zob. <http://bip.mkidn.gov.pl/pages/departamenty-i-biura/departament-ochrony-zabytkow.php>.

¹¹ K. Zalaśńska, *Prawna ochrona zabytków nieruchomych w Polsce*, Warszawa 2010, s. 28.

¹² *Sprawa jest niezwykle pilna także wobec zaniku kompetentnej krytyki konserwatorskiej*.

¹³ P. Dobosz, *Prawne i organizacyjne aspekty działalności służby konserwatorskiej w 80-lecie*, WKWK 1994, t. 1, s. 176.

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- udaremnienie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska¹⁴.

Po raz pierwszy w historii polskiego prawa ochrony zabytków samorząd terytorialny został w tym zakresie wyposażony w zadania i kompetencje w ochronie zabytków, a proces ten sięga roku 1990. Nie wdając się w kwestie szczegółowe, należy skonstatować, że w tym zakresie samorząd terytorialny posiada – odwrotnie proporcjonalnie do swych uzasadnionych aspiracji publicznych – niewystarczające zarówno co do liczby, jak i rangi kategorie zadań i kompetencji w zakresie ochrony zabytków.

¹⁴ Art. 4 pkt 1, 3 i 6 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z lipca 2003.

Służby konserwatorskie – armia ludzi z pasją

Wydane dekrety i ustawy, zakresy obowiązków i wytyczone granice okręgów pozostałyby fantazją prawników i urzędników, gdyby nie rzesza ludzi, którzy przez dziesięciolecia wprowadzali w życie prawodawstwo konserwatorskie, dbali o ochronę zabytków. Podejmując się opracowania niniejszego wykazu, przypuszczaliśmy, że będzie to niemal mechaniczne zestawienie danych źródłowych, spisów przechowywanych w instytucjach i archiwach. Pomyliliśmy się. W rzeczywistości zadanie okazało się trudne i żmudne; potwierdziło, jak szybko z pamięci ulatują wspomnienia, zacierają się postaci, płaczą daty. Pękają nici łączące pokolenia, wietrzeją anegdota, stare fotografie przestają opowiadać swoje historie. Wiele dokumentów przepadło, zasada pertynencji terytorialnej nie była przestrzegana, instytucje i organa konserwatorskie zmieniały siedziby i podległość, były likwidowane, przekształcane i powoływane na nowo. Łatwiej było zebrać dane do okresu międzywojennego, już opracowane przez historyków konserwatorstwa, niż do lat sześćdziesiątych czy siedemdziesiątych XX wieku. Rozesłaliśmy prośby o informacje do urzędów konserwatorskich i innych instytucji odpowiedzialnych za ochronę zabytków. Odbiliśmy setki rozmów telefonicznych. Wszystkim, którzy ofiarowali nam swój czas i wspomogli swoją wiedzą, jeszcze raz serdecznie dziękujemy. Podziękowania niechaj również przyjmą ci, którzy nadesłali nam zdjęcia, choć nie ukrywamy, że pozyskanie fotografii okazało się szczególnie trudnym wyzwaniem.

Prezentowany materiał zawiera podstawowe informacje o ludziach, którzy kierowali rozmaitymi strukturami służb konserwatorskich. Potraktujmy je jako punkt wyjścia do odtworzenia pełnej obsady personalnej służb konserwatorskich i ich skomplikowanej organizacji. Uzupełnijmy dane o ludzi, którzy zabytkom poświęcili wiele lat pracy, ale nie byli konserwatorami wojewódzkimi czy dyrektorami ośrodków i biur. Społeczność zawodowo chroniąca zabytki powinna przechować pamięć o wszystkich, którzy opiece nad pamiątkami przeszłości oddali swoją energię i wiedzę. Rozbudowujmy i pogłębiajmy informacje, gromadźmy wspomnienia i przyczynki do biogramów. Systematycznie uzupełniajmy też bibliografię, zarówno tę dawniejszą, jak i tę ukazującą się współcześnie. Baczmy na słowa Wisławy Szymborskiej:

Umartych wieczność dotąd trwa, dokąd pamięcią się im płaci.
Chwiejna waluta. Nie ma dnia, by ktoś wieczności swej nie tracił.

* * *

Mimo wysiłków poniższe zestawienie nie jest wolne od błędów i braków. Mamy nadzieję, że będzie stopniowo poprawiane, a przede wszystkim kontynuowane. Wszelkie uwagi i sprostowania prosimy przesyłać do Zarządu Głównego Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków.

Prekursorzy

Zabytki jako dokumenty historii dostrzeżono w okresie oświecenia. Wtedy też pojawiły się postulaty ich ochrony i dokumentacji. Prekursorskie są działania Feliksa Radwańskiego, który w 1816 ocalił fragment murów Krakowa. Przykładem romantycznej konserwacji jest regotycyzacja fasady katedry warszawskiej (1836–1840).

W XIX wieku na polskie środowisko konserwatorskie wpływ miało ustawodawstwo zaborcze. W Prusach urząd konserwatora zabytków powstał w 1843; ochroną zabytków zajmowały się też towarzystwa naukowe, m.in. z Gdańska (od 1835) i Torunia (od 1854). Polskie środowisko skupiło się w Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk (od 1857). W zaborze rosyjskim ochrona zabytków była wynikiem inicjatywy prywatnych. Carska Komisja Archeologiczna w Petersburgu zajmowała się wprawdzie (od 1850) ochroną zabytków, ale zabytki z ziem polskich nie były w jej pracach uwzględniane. Ochrona zabytków znalazła więc oparcie (po 1906) w Towarzystwie Opieki nad Zabytkami Przeszłości¹. W Austrii do 1853 działała Zentralkommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmäler, a od 1856 powoływano konserwatorów dla poszczególnych prowincji, w tym dla Krakowa i Lwowa z okręgami. W Galicji od 1848 działał Oddział Sztuk i Archeologii przy Towarzystwie Naukowym Krakowskim. Opierając się na środowiskach uniwersyteckich Krakowa i Lwowa oraz entuzjastach, powołano w 1888 dwa Grona Konserwatorów: Galicji Wschodniej we Lwowie i Galicji Zachodniej w Krakowie, tworząc faktycznie służbę konserwatorską.

Konserwator dla Galicji Zachodniej – Przewodniczący Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej

Imię i nazwisko	Stanowisko	Okres pełnienia funkcji	Inne dane ²
Paweł Popiel Chościak (1807–1892) ³	Pierwszy Konserwator dla Galicji (Zachodniej) w Krakowie	1856–1873	publicysta, miłośnik sztuki
Józef Aleksander Łepkowski (1826–1894)	Rządowy Konserwator Zabytków Sztuki dla Krakowa i Galicji Zachodniej	1876–1891	archeolog (UJ)
Włodzimierz Józef Demetrykiewicz (1859–1937)	Rządowy Konserwator Zabytków	1891–1894	archeolog (UJ)
Marian Sokołowski Prawdzic (1839–1911)	Przewodniczący Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej	13 III 1894–15 III 1900	historyk sztuki (UJ)
Stanisław Tomkowicz (1850–1933)	Przewodniczący Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej	15 III 1900–1914	filozof (UJ)

C.K. Krajowy Konserwator Galicji w Krakowie (Landeskonservator)

Tadeusz Szydłowski (1883–1942)	C.K. Krajowy Konserwator Galicji w Krakowie (Landeskonservator) ⁴	1 V 1914–X 1918	historyk sztuki (UJ)
--------------------------------	--	-----------------	----------------------

¹ Po odzyskaniu niepodległości towarzystwo dostarczyło państwowej służbie konserwatorskiej i muzealnej wielu specjalistów, a jego Wydział Konserwatorski nadal interweniował w sprawach zabytków oraz konsultował projektowane prace i badania nad zabytkami (od 1920 przez 20 lat kierował nim Marian Lalewicz, po nim Jan Zachwatowicz).

² Podawano informacje o wykształceniu i ukończonej uczelni, pominięto natomiast stopnie i tytuły naukowe, gdyż czas ich uzyskania niekoniecznie pokrywa się z latami sprawowania funkcji w państwowych służbach konserwatorskich.

³ Daty umieszczano wyłącznie przy osobach zmarłych.

⁴ Kierował Krajowym Urzędem Konserwatorskim, stanowiącym ekspozyturę Centralnej Komisji dla spraw Opieki nad Zabytkami (Zentralkommission für Denkmalpflege) w Wiedniu.

C.K. Krajowy Konserwator Galicji dla tzw. Gubernatorstwa Lubelskiego (1915–1916)

Tadeusz Szydłowski (1883–1942)	C.K. Krajowy Konserwator Galicji dla tzw. Gubernatorstwa Lubelskiego	1915–1916	historyk sztuki (UJ)
-----------------------------------	---	-----------	----------------------

Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk

August Cieszkowski (1814–1894)	Prezes	1857–1858	ekonomista (UJ)
Tytus Działyński (1796–1861)	Prezes	1858–1861	kolekcjoner (Szkoła Politechniczna w Pradze)
August Cieszkowski (1814–1894)	Prezes	1861–1868	ekonomista (UJ)
Karol Libelt (1807–1875)	Prezes	1868–1875	filozof (uniwersytet w Berlinie)
Stanisław Egbert Koźmian (1811–1885)	Prezes	1875–1885	publicysta (UW)
August Cieszkowski (1814–1894)	Prezes	1885–1894	ekonomista (UJ)
ks. Edward Likowski (1836–1915)	Prezes	1895–1915	arcybiskup gnieź- nieńsko-poznański, historyk (akademia w Münster)
Heliodor Święcicki (1854–1923)	Prezes	1915–1923	lekarz (UWr)

Prowincjonalny Urząd do Opieki nad Zabytkami⁵ w Poznaniu

Nikodem Pajzderski (1882–1940)	Provinzialkonservator der Denkmal- pfleger für die Provinz Posen	1918	historyk sztuki (UJ)
-----------------------------------	---	------	----------------------

Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości

Adam Krasieński (1870–1909)	Prezes	1906–1909	działacz oświatowy (uniwersytet w Heidelbergu)
Zygmunt Gloger (1845–1910)	Prezes	1909–1910	historyk (UJ)
Edward Krasieński (1870–1940)	Prezes	1910–1927	społecznik (studia rolnicze w Mödling k. Wiednia)
Zygmunt Joachim Słomiński (1879–1943)	Prezes	1927–1932	inż. budownictwa (Warszawski Instytut Politechniczny)
Marian Lalewicz (1876–1944)	Prezes	1932–1944	architekt (ASP Petersburg)

⁵ Provinzialkonservator der Denkmalpfleger für die Provinz Posen. Jego dyrektorami byli: Franz Schwarz (1895), Julius Kohte (1895–1901) i Ludwig Kaemmerer (1902–1918). Instytucja stała się fundamentem służb konserwatorskich w Poznaniu po 1918.

Instytucje centralne

Generalny Konserwator Zabytków i stanowiska równorzędne

5 kwietnia 1919 ukazało się rozporządzenie Ministra Sztuki i Kultury w sprawie organizacji urzędów konserwatorskich⁶. Zwierzchnikiem konserwatorów został Naczelnik Wydziału Zabytków i Muzeów w Departamencie Sztuki.

Naczelnicy Wydziału Zabytków i Muzeów w Departamencie Sztuki Ministerstwa Sztuki i Kultury

Jarosław Wojciechowski (1874–1942)	Naczelnik Wydziału Zabytków i Muzeów Departamentu Sztuki Ministerstwa Sztuki i Kultury ⁷	X 1918–14 II 1922	architekt (Instytut Technologiczny w Petersburgu)
Jarosław Wojciechowski (1874–1942)	Naczelnik Wydziału Zabytków i Muzeów Departamentu Sztuki MWRiOP	14 II 1922–VIII 1928	architekt (Instytut Technologiczny w Petersburgu)

Po blisko dziesięcioletnim doświadczeniu opracowano nową ustawę o opiece nad zabytkami (Ustawa z 6 marca 1928). Pojawiło się stanowisko Generalnego Konserwatora Zabytków – najwyższy organ ochrony zabytków w Polsce, zwierzchnik służby konserwatorskiej.

Wykaz Generalnych Konserwatorów Zabytków

Jerzy Remer (1888–1979)	Generalny Konserwator Zabytków RP w Departamencie Sztuki MWRiOP	14 XI 1928–5 III 1930	historyk sztuki (UJ)
-------------------------	---	-----------------------	----------------------

W 1930 dokonano nowego podziału województw, pomiędzy ośmiu konserwatorów⁸.

Wykaz Generalnych Konserwatorów Zabytków

Jerzy Remer (1888–1979)	Generalny Konserwator Zabytków w Wydziale Sztuki MWRiOP	6 III 1930–26 VI 1937	historyk sztuki (UJ)
Wilhelm Karol Henneberg (1899–1963)	Generalny Konserwator Zabytków w Centralnym Biurze Inwentaryzacji Zabytków Sztuki w Warszawie ⁹	30 VI 1937–1 IX 1939	architekt (PW)

⁶ Zgodnie z art. 1 państwo polskie zostało podzielone na okręgi konserwatorskie: warszawski, łódzki, kaliski, częstochowski, radomski, lubelski, siedlecki, łomżyński, płocki. W Krakowie i Poznaniu urzędy konserwatorskie wykształciły się z istniejących agend państw zaborczych.

⁷ Ministerstwo Sztuki i Kultury zostało utworzone 5 grudnia 1918, zlikwidowane uchwałą sejmu 14 lutego 1922. Jego zadania przejęło Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (do 1931 działał w nim Departament Sztuki, później tylko wydział). W latach 1944–1999 pod nazwą Ministerstwo Kultury i Sztuki (MKiS).

⁸ 1. Okręg Warszawa – miasto (obejmował m.st. Warszawę i województwo łódzkie), 2. okręg Warszawa – województwo (województwa warszawskie i biłostockie), 3. okręg lubelski (województwa lubelskie, poleskie i wotołyńskie), 4. okręg wileński (województwa wileńskie i nowogródzkie), 5. okręg poznański (województwa poznańskie i pomorskie), 6. okręg krakowski (województwa krakowskie i kieleckie), 7. okręg lwowski (województwa lwowskie, tarnopolskie i stanisławowskie), 8. okręg śląski.

⁹ Wybuch II wojny światowej i okupacja przerwały działalność Centralnego Biura Inwentaryzacji (CBI). Zbiory zostały przewiezione przez Niemców do Krakowa i umieszczone w gmachu Biblioteki Jagiellońskiej (w znajdującym się tam niemieckim Urzędzie Konserwatorskim). Po wojnie trafiły do nowo powstałego Państwowego Instytutu Historii Sztuki w Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków, podległej Ministerstwu Kultury i Sztuki. Także CBI w czerwcu 1946 przeniesiono z powrotem do Warszawy. Kierownikiem CBI do czasu przeniesienia był Jerzy Szablowski, następnie Zbigniew Hornung (VI 1946–I 1949), później Stefan Kozakiewicz.

1939–1945

Podczas okupacji 1939–1945 typowa działalność służb konserwatorskich była niemożliwa. Jednak polskie państwo podziemne, podtrzymując ciągłość istnienia Rzeczypospolitej, prowadziło monitoring i rejestrowało straty w zakresie zabytków i dóbr kultury. Od października 1939 ważnym zadaniem było dokumentowanie zniszczeń dokonywanych przez okupanta oraz informowanie o tym opinii światowej. Problematyką ochrony zabytków zajmowano się równolegle w Departamencie Oświaty i Kultury Delegatury Rządu¹⁰ i Departamencie Likwidacji Skutków Wojny¹¹.

Departament Likwidacji Skutków Wojny

Antoni Olszewski (1879–1942)	Dyrektor	XII 1939–XII 1942	inż. mechanik (Instytut Technologiczny w Petersburgu)
Bogdan Domostawski (1894–1956)	Dyrektor	XII 1942–X 1944	prawnik (UW)
Władysław Leśniewski (1894–1955)	Dyrektor	X 1944–VI 1945	inż. mechanik (Instytut Technologiczny w Petersburgu)

Dział Kultury i Sztuki w Departamencie Oświaty i Kultury Delegatury Rządu

Stanisław Lorentz (1899–1991)	Kierownik	I 1941–II 1944	historyk sztuki (UW)
Józef Zaremba (1900–1988)	Kierownik	II 1944–IV 1945	architekt (PW)

W 1944 w ramach Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego i Rządu Tymczasowego RP działał kierownik Resortu Kultury i Sztuki.

Wydział Muzeów i Ochrony Zabytków w Resorcie Kultury i Sztuki PKWN¹²

Joanna Guzowa	Kierownik	15 IV 1944–31 XII 1944
---------------	-----------	------------------------

Na początku lutego 1945 Stanisław Lorentz przedłożył projekt utworzenia Wydziału Muzeów i Pomników Martyrologii Polskiej z Ostatniej Wojny. 7 lutego 1945 powstała Naczelna Dyrekcja Muzeów i Ochrony Zabytków – komórka Ministerstwa Kultury i Sztuki (MKiS); dyrektorem mianowano Lorentza. W jej ramach działały m.in.: Wydział Ochrony Zabytków (od 1948 Główny Urząd Konserwacji Zabytków z Generalnym Konserwatorem Zabytków), Wydział Rewindykacji i Odszkodowań, Instytut Historii Sztuki i Inwentaryzacji Zabytków.

¹⁰ Na czele zespołu ds. ochrony zabytków stał Jan Zachwatowicz.

¹¹ Pierwsze sprawozdanie DLSW, które dokumentowało niszczenie obiektów zabytkowych i grabież dzieł sztuki, dostarczone rządowi RP we Francji w marcu 1940. W 1943 w departamencie powstał odrębny Wydział Strat Kulturalnych. Ich rejestracją zajmowali się: Stanisław Lorentz, Władysław Tomkiewicz, Michał Walicki, Maria Friedlówna, Jan Morawiński, za muzea odpowiadał Zygmunt Miechowski, a za zabytki Stanisława Sawicka. W marcu 1944 gotowe było obszerne opracowanie strat kultury za cztery lata wojny. Zespół działał do kwietnia 1945.

¹² Kierownikiem resortu był Wincenty Rzymowski (21 VII 1944–31 XII 1944).

Generalny Konserwator Zabytków

Jan Zachwatowicz (1900–1983) | Generalny Konserwator Zabytków | 13 II 1945–1951/1954 | architekt (PW)

Po rezygnacji prof. Jana Zachwatowicza stanowisko Generalnego Konserwatora Zabytków zostało zlikwidowane. W latach 1951–1958 ochroną zabytków zajmował się Centralny Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków (CZMiOZ), komórka organizacyjna Ministerstwa Kultury i Sztuki, sukcesor Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków. W 1958 przekształcono ją w Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków (ZMiOZ), pozostawiając w ramach MKiS. Instytucja była odpowiedzialna za realizację na szczeblu centralnym zadań wynikających z przepisów i ustaw dotyczących ochrony zabytków i muzealnictwa. ZMiOZ działał do 14 grudnia 1987, kiedy wraz z Departamentem Plastyki przekształcono go w Departament Ochrony Dóbr Kultury, Muzeów i Plastyki MKiS.

Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki

Irena Mangelowa	Dyrektor CZMiOZ	1951–XI 1954	plastyk, polityk
Kazimierz Malinowski (1907–1977)	Dyrektor CZMiOZ	XI 1954–1958	historyk sztuki (UAM ¹³)
Kazimierz Malinowski (1907–1977)	Dyrektor ZMiOZ	1958–4 X 1962	historyk sztuki (UAM)
Mieczysław Ptaśnik (1927–2014)	Dyrektor ZMiOZ	1962–1972	historyk (UJ)
Bohdan Rymaszewski (1935–2016)	Dyrektor ZMiOZ	1972–1973	zabytkoznawca (UMK)

W 1973 stanowisko Generalnego Konserwatora Zabytków przywrócono, łącząc z funkcją dyrektora ZMiOZ.

Generalny Konserwator Zabytków

Alfred Majewski (1907–1998)	GKZ/Dyrektor ZMiOZ	1973–1974	architekt (PLw)
Bohdan Rymaszewski (1935–2016)	GKZ/Dyrektor ZMiOZ	1974–1977	zabytkoznawca (UMK)
Wiktor Zin (1925–2007)	GKZ/Dyrektor ZMiOZ	1977–1981	architekt (AGH/PK)
Bohdan Rymaszewski (1935–2016)	GKZ/Dyrektor ZMiOZ	1981–1983	zabytkoznawca (UMK)
Andrzej Gruszecki (1928–2008)	GKZ/Dyrektor ZMiOZ	1983–14 XII 1987	architekt (PW)
Tadeusz Zielińiewicz	GKZ/Dyrektor Departamentu Ochrony Dóbr Kultury, Muzeów i Plastyki MKiS ¹⁴	14 XII 1987–31 XII 1990	historyk sztuki (UAM)

W latach 1991–1999 Generalny Konserwator Zabytków kierował Państwową Służbą Ochrony Zabytków (PSOZ).

¹³ Nazwa od 1955; wcześniej: Uniwersytet Poznański.

¹⁴ Departament Ochrony Dóbr Kultury, Muzeów i Plastyki MKiS został powołany 14 grudnia 1987, de facto działał od 11 stycznia 1988. Został zlikwidowany 31 grudnia 1990.

Generalny Konserwator Zabytków

Tadeusz Zielniewicz	Generalny Konserwator Zabytków/PSOZ	1 I 1991–VIII 1995	historyk sztuki (UAM)
Jacek Rulewicz	p.o. Generalny Konserwator Zabytków/ PSOZ	XII 1994	prawnik (UW)

W 1996 wojewódzcy konserwatorzy zabytków zostali podporządkowani wojewodom (stając się częścią wojewódzkiej administracji zespolonej), a Generalny Konserwator Zabytków kierował tylko Biurem Ochrony Zabytków (BOZ) w Warszawie.

Generalny Konserwator Zabytków

Andrzej Tomaszewski (1934–2010)	Generalny Konserwator Zabytków	1 X 1995–4 II 1999	architekt (PW), historyk sztuki (UW)
------------------------------------	--------------------------------	--------------------	---

W 1999 Państwową Służbę Ochrony Zabytków przemianowano na Służbę Ochrony Zabytków. W latach 1999–2002 Generalny Konserwator Zabytków zyskał status wiceministra MKiDN, działając przy pomocy wydzielonego z Ministerstwa Kultury Urzędu Generalnego Konserwatora Zabytków (UGKZ), który miał rangę urzędu centralnego. UGKZ został zlikwidowany 1 lipca 2002.

Generalny Konserwator Zabytków

Aleksander Broda	Generalny Konserwator Zabytków	4 II 1999–23 VI 1999	historyk sztuki (U)
Krzysztof Pawłowski	Generalny Konserwator Zabytków (<i>de facto</i> nie objął stanowiska)	23 VI 1999–26 IX 1999	architekt (PW)
Aleksander Broda	Generalny Konserwator Zabytków	27 IX 1999–23 XI 2001	historyk sztuki (U)
Marek Rubnikowicz	Generalny Konserwator Zabytków	23 XI 2001–31 III 2002	archeolog (UAM)

1 lipca 2002 Generalny Konserwator Zabytków, w randze wiceministra, ponownie stał się częścią aparatu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, a jego zadania obsługuje Departament Ochrony Zabytków Ministerstwa. Stanowisko zostało upolitycznione, powiązane z wynikami wyborów parlamentarnych i zmianami gabinetów.

Generalny Konserwator Zabytków

Aleksandra Jakubowska	Generalny Konserwator Zabytków	1 IV 2002–8 I 2003	polonistka (UW)
Ryszard Mikliński	Generalny Konserwator Zabytków	23 IX 2003–4 XI 2005	fyzyk (UW)
Tomasz Merta (1965–2010)	Generalny Konserwator Zabytków	4 XI 2005–10 IV 2010	polonista (UW)
Piotr Żuchowski	Generalny Konserwator Zabytków	28 IV 2010–20 XI 2015	historyk sztuki (UAM)
Magdalena Gawin	Generalny Konserwator Zabytków	od 26 XI 2015	historyk (UW)

Instytucje centralne wspierające działalność Generalnego Konserwatora Zabytków

Pracę Generalnych Konserwatorów Zabytków – od stycznia 1991 (*de facto* od kwietnia) do 30 września 1996 – wspierało Biuro Ochrony Dóbr Kultury i Muzeów Państwowej Służby Ochrony Zabytków (PSOZ).

Biurow Ochrony Dóbr Kultury i Muzeów Państwowej Służby Ochrony Zabytków (1991–1996)

Jacek Rulewicz	Dyrektor Biura, zastępca GKZ	1 III 1991–31 III 1996	prawnik (UW)
----------------	------------------------------	------------------------	--------------

Biurow Ochrony Zabytków – komórka organizacyjna Państwowej Służby Ochrony Zabytków – zostało utworzone 1 października 1996 w miejsce Biura Ochrony Dóbr Kultury i Muzeów, wydzielonego ze struktur Ministerstwa Kultury i Sztuki (MKiS) zarządzeniem Ministra Kultury i Sztuki z 22 września 1990. Biuro obsługiwało zadania ustawowe Generalnego Konserwatora Zabytków; 31 grudnia 1998 zostało przekształcone w Urząd Generalnego Konserwatora Zabytków.

Biurow Ochrony Zabytków Państwowej Służby Ochrony Zabytków (1996–1998)

Franciszek Midura	Dyrektor Biura	1 X 1996–31 XII 1998	krajoznawca (UW)
Alberto Soldani (1958–2005)	Naczelnik Wydziału Prawnego	1 X 1996–31 XII 1998	prawnik (UW)
Zbigniew Kobylński	Zastępca GKZ ds. archeologii ¹⁵	1 X 1996–31 XII 1998	archeolog (UW)
Andrzej Łojaszczuk	Zastępca GKZ ds. zabytków ruchomych	1 X 1996–31 XII 1998	konserwator (ASP Warszawa)
Paweł Jaskanis	Zastępca GKZ ds. zabytków nieruchomości i organizacyjnych	1 VII 1996–31 XII 1998	muzealnik (UW)

Urząd Generalnego Konserwatora Zabytków (UGKZ) – centralny urząd administracji rządowej – został powołany 1 stycznia 1999 w miejsce Biura Ochrony Zabytków MKiS (działało pod tą nazwą do 26 października 1999) w celu obsługi zadań naczelnego organu ochrony zabytków (jakim był Generalny Konserwator Zabytków), a przede wszystkim nadzoru nad Służbą Ochrony Zabytków. UGKZ zlikwidowano 1 kwietnia 2002, po wyborach parlamentarnych w roku 2001 i upolitycznieniu stanowiska GKZ.

Urząd Generalnego Konserwatora Zabytków (1999–2002)

Paweł Jaskanis	Dyrektor Generalny	1 I 1999–1 IV 2002	muzealnik (UW)
Marek Konopka	Dyrektor Departamentu Ochrony Archeologicznych Dóbr Kultury	1 I 1999–1 IV 2002	archeolog (UW)
Maria Smarzyńska	Dyrektor Departamentu Ochrony Nieruchomych Dóbr Kultury	1 I 1999–1 IV 2002	architekt (PK)
Alberto Soldani (1958–2005)	Dyrektor Departamentu Prawnego	1 I 1999–1 IV 2002	prawnik (UW)

Departament Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego (MKiDN)¹⁶ powołano 1 marca 2002 w miejsce zlikwidowanego Urzędu Generalnego Konserwatora Zabytków, zmieniając *de facto* jedynie nazwę, bez zmiany siedziby i personelu. Jest odpowiedzialny za obsługę zadań Generalnego Konserwatora Zabytków wynikających z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

¹⁵ Główny Archeolog Kraju (GAK) – funkcja utworzona w 1996, przypisana zastępcy Generalnego Konserwatora Zabytków ds. zabytków archeologicznych, którego zadania obsługiwało Biuro Ochrony Dóbr Kultury i Muzeów i Biuro Ochrony Zabytków. Likwidacja funkcji GAK nastąpiła w 1998.

¹⁶ Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego utworzono 26 października 1999; od 20 października 2001 do 31 października 2005 funkcjonowało jako Ministerstwo Kultury.

Departament Muzeów Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego (1991–1993)

Franciszek Cemka	Dyrektor	1 III 1991–31 V 1994	archeolog (UŁ)
------------------	----------	----------------------	----------------

Departament Ochrony Dziedzictwa Narodowego (1994–2002)

Franciszek Cemka	Dyrektor	1 VI 1994–31 IV 2002	archeolog (UŁ)
------------------	----------	----------------------	----------------

Departament Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego (od 2002)

Jacek Rulewicz	Dyrektor	17 IV 2002–30 IX 2003	prawnik (UW)
Alberto Soldani (1958–2005)	Dyrektor	1 X 2003–XI 2005	prawnik (UW)
Dariusz Jankowski	p.o. Dyrektor	XI 2005–IX 2006	historyk sztuki (UW)
Dariusz Jankowski	Dyrektor	IX 2006–2011	historyk sztuki (UW)
Jacek Dąbrowski	Dyrektor	2011–2016	archeolog (UMK)
Ewa Bortkiewicz	Dyrektor	2016–31 XII 2017	historyk sztuki (KUL)
Katarzyna Zalaśńska	Dyrektor	od 1 I 2018	prawnik (UW)

Ósrodki i pracownie centralne wraz z oddziałami terenowymi**Ósrodek Dokumentacji Zabytków (1962–2002), wydzielony z Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków**

Kazimierz Malinowski (1907–1977)	Dyrektor	1 I 1962–1966	historyk sztuki (UAM)
Maria Charytańska (1920–1995)	Dyrektor	1966–1974	historyk sztuki (UW)
Barbara Lenard	p.o. Dyrektor	1974–1975	
Wojciech Kalinowski (1919–1992)	Dyrektor	1975–1990	architekt (PW)
Marek Konopka	Dyrektor	1 I 1990–18 V 1995	archeolog (UW)
Robert Kunkel	Dyrektor	18 V 1995–8 I 2001	architekt (PW)
Michał Urbanowski	p.o. Dyrektor	8 I 2001–15 VII 2001	historyk sztuki (UW)
Michał Urbanowski	Dyrektor	16 VII 2001–21 X 2002	historyk sztuki (UW)

Zespół Ekspertów Międzyresortowej Komisji ds. Rewaloryzacji Miast i Zespołów Staromiejskich

Janusz Stępkowski (1924–2018)	Dyrektor	1978–1990	architekt (PW)
-------------------------------	----------	-----------	----------------

Ósrodek Ochrony Obiektów Muzealnych (1989–1990)

Piotr Ogrodzki (1958–2013)	Dyrektor	1 I 1989–28 II 2011	prawnik (UW)
----------------------------	----------	---------------------	--------------

Ósrodek Ochrony Zbiorów Publicznych (1990–2011)

Piotr Ogrodzki (1958–2013)	Dyrektor	1 I 1989–28 II 2011	prawnik (UW)
----------------------------	----------	---------------------	--------------

Zarząd Ochrony i Konserwacji Zespołów Pałacowo-Ogrodowych Muzeum Narodowego w Warszawie

Marian Sołtysiak (1943–2016)	Dyrektor	15 VI 1977–30 IX 1980	historyk sztuki (UW)
Andrzej Michałowski	Dyrektor	1 X 1980–31 XII 1983	zabytkoznawca (UMK)

Zarząd Ochrony i Konserwacji Zespołów Pałacowo-Ogrodowych

Andrzej Michałowski	Dyrektor	1 I 1984–31 XII 1993	zabytkoznawca (UMK)
---------------------	----------	----------------------	---------------------

Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu – Narodowa Instytucja Kultury

Andrzej Michałowski	Dyrektor	29 XII 1993–14 X 2002	zabytkoznawca (UMK)
---------------------	----------	-----------------------	---------------------

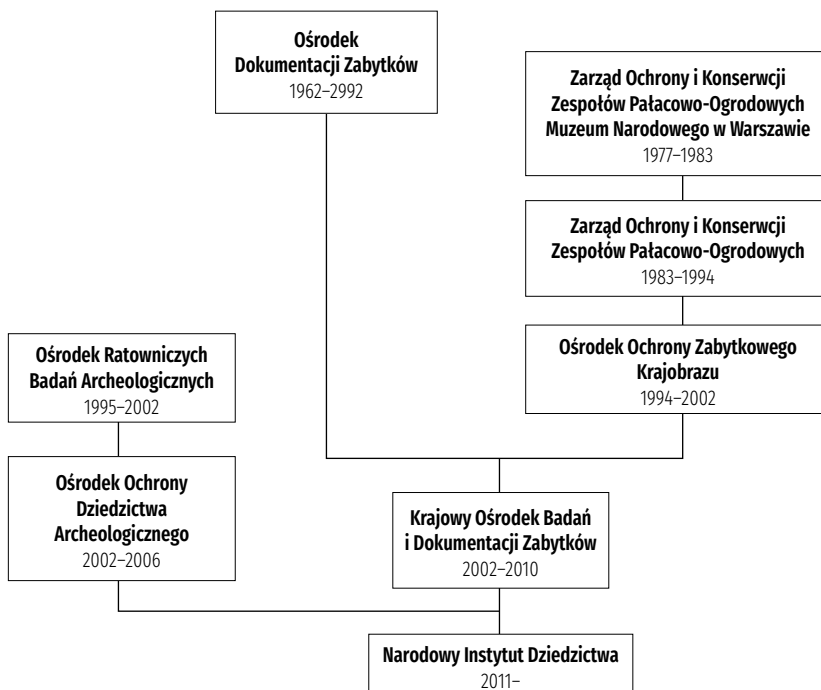
Ośrodek Ratowniczych Badań Archeologicznych (1995–2002)

Zbigniew Bukowski	Dyrektor	25 VIII 1995–21 VIII 2002	archeolog (UG)
-------------------	----------	---------------------------	----------------

Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego (2002–2006)

Marek Gierlach	Dyrektor	21 VIII 2002–23 VI 2006	archeolog (UW)
Tomasz Nowakiewicz	p.o. Dyrektor	23 VI 2006–31 XII 2006	archeolog (UW)

Przekształcenia w Narodowym Instytucie Dziedzictwa

Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków/Narodowy Instytut Dziedzictwa

Sławomir Żółkowski	p.o. Dyrektor	21 X 2002–7 XI 2002	archeolog (UW)
Tomasz Mikocki (1954–2007)	Dyrektor	8 XI 2002–30 IX 2003	archeolog (UW)
Jacek Rulewicz	Dyrektor	1 X 2003–31 XII 2006	prawnik (UW)
Marcin Gawlicki	Dyrektor	1 I 2007–10 V 2010	architekt (PG)
Paulina Florjanowicz	p.o. Dyrektor	10 V 2010–31 XII 2010	archeolog (UW)
Paulina Florjanowicz	Dyrektor	1 I 2011–31 VII 2013	archeolog (UW)
Małgorzata Rozbicka	Dyrektor	1 VIII 2013–31 XII 2017	architekt (UW)
Bartosz Skaldawski	p.o. Dyrektor	od 1 I 2018	archeolog (UW)

Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Białymstoku (obecnie OT NID w Białymstoku), powołany 1 września 1991

Józef Maroszek	Dyrektor ROSiOŚK	1 IX 1991–2001	historyk
Barbara Tomecka	Dyrektor ROSiOŚK	2001	historyk
Krzysztof Kulesza	Dyrektor ROBiDZ	XII 2004	architekt
Iwona Górską	Dyrektor ROBiDZ/ Kierownik OT NID	od 1 2005	kulturoznawca

Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Gdańsku (obecnie OT NID w Gdańsku), powołany 1 stycznia 1991

Janina Grabowska	Dyrektor ROSiOŚK/ Dyrektor ROBiDZ	1 I 1991–15 IX 1991	historyk sztuki (UJ)
Artur Kostarczyk	Dyrektor ROSiOŚK/ Dyrektor ROBiDZ	15 IX 1991–2004	architekt (PK)
Jacek Dąbrowski	p.o. Dyrektor ROBiDZ	2004–2005	archeolog (UMK)
Tomasz Błyskosz	Dyrektor ROBiDZ/ Kierownik OT NID	od 17 III 2005	architekt (PG)

Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Kielcach (obecnie OT NID w Kielcach), powołany 1 stycznia 1991

Kazimierz Głowacki	Dyrektor ROSiOŚK/Dyrektor ROBiDZ	1 IX 1991–2009	konserwator (UMK)
Roman Mirowski	Dyrektor ROBiDZ	2009–2012	architekt (PK)
Dariusz Kalina	Kierownik OT NID	2012–2014	historyk
Włodzimierz Pedrycz	Kierownik OT NID	od 2014	architekt (PW)

Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Krakowie (obecnie OT NID w Krakowie), powołany 1 września 1991

Zbigniew Myczkowski	Dyrektor ROSiOŚK/Dyrektor ROBiDZ	1 VII 1991–30 VI 1999	architekt (PK)
Roman Marcinek	Dyrektor ROBiDZ	1 VII 1999–31 I 2006	historyk (UJ)
Andrzej Siwek	Dyrektor ROBiDZ/ Kierownik OT NID	od 2 II 2006	historyk, historyk sztuki (UJ)

Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Lublinie (obecnie OT NID w Lublinie), powołany 11 marca 1992

Barbara Szymczak	Dyrektor ROSiOŚK/Dyrektor ROBiDZ	11 III 1992–30 V 1995	architekt (PWr)
------------------	----------------------------------	-----------------------	-----------------

Jacek Serafinowicz	Dyrektor ROBiDZ	1 VI 1995–30 V 2007	historyk sztuki (UW)
Grażyna Michalska	p.o. Dyrektor ROBiDZ	1 VI 2007–31 VIII 2007	historyk sztuki (KUL)
Jan Niedźwiedź	Dyrektor ROBiDZ/Kierownik OT NID	od 1 IX 2007	architekt krajobrazu (SGGW)

Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Łodzi (OT NID w Łodzi), powołany 1 września 1991

Wiesław Stępień	Dyrektor ROSiOŚK/Dyrektor ROBiDZ	1 IX 1991–VI 2003	archeolog
Paweł Filipowicz	Kierownik OT NID	od VI 2003	architekt

Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Opolu (obecnie OT NID w Opolu), powołany w 2006

Maria Burian	Kierownik	2006–2015	architekt
Joanna Banik	Kierownik	od 2015	historyk (UO)

Wielkopolski Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Poznaniu (obecnie OT NID w Poznaniu), powołany 1 listopada 1991

Dorota Matyaszczyk	Dyrektor ROSiOŚK/Dyrektor ROBiDZ/ Kierownik OT NID	1 IX 1991–31 I 2012	historyk sztuki (UAM)
Teresa Palacz	Kierownik OT NID	od 1 II 2012	etnograf (UAM)

Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Rzeszowie (obecnie OT NID w Rzeszowie), powołany 1 lipca 1991

Jerzy Tur (1933–2009)	Dyrektor ROSiOŚK/Dyrektor ROBiDZ	1 VII 1991–30 IV 2002	historyk sztuki (UJ)
Anna Fortuna-Marek	Dyrektor ROBiDZ/Kierownik OT NID	od 1 V 2002	historyk sztuki (UJ)

Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Szczecinie (obecnie OT NID w Szczecinie), powołany w 1991

Janusz Nekanda-Trepka	Dyrektor ROSiOŚK/Dyrektor ROBiDZ	1 IX 1991–2003	architekt (PG)
Beata Makowska	Dyrektor ROBiDZ/Kierownik OT NID	od 2003	architekt (PSz)
Waldemar Witek	p.o. Kierownik OT NID	od 2017	etnograf (UAM)

Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Toruniu (obecnie OT NID w Toruniu), powołany 1 kwietnia 1991

Zbigniew Jabłoński	Dyrektor ROSiOŚK/Dyrektor ROBiDZ	1 IX 1991–31 VII 2011	geograf (UMK)
Robert Kola	Kierownik OT NID	od 1 VIII 2011	geograf (UMK)

Zespół Badań Regionalnych Warszawy i Mazowsza (obecnie OT NID w Warszawie), powołany 1 września 1991

Karol Guttmajer	Kierownik	1 IX 1991–IV 1992	zabytkoznawca (UMK)
Ewa Pustoła-Kozłowska	Kierownik	V 1992–VII 1997	zabytkoznawca (UMK)
Karol Guttmajer	Kierownik	VIII 1997–XII 2002	zabytkoznawca (UMK)
Bożena Wierzbicka	Kierownik	20 I 2003–7 V 2003	historyk sztuki (UW)
Ewa Popławska-Bukało	p.o. Kierownika	7 VII 2003–15 IX 2003	zabytkoznawca (UMK)

Margeryta Szulińska	Kierownik Działu/Dyrektor ROSiOŚK/ Dyrektor ROBiDZ/Kierownik OT NID	15 IX 2003–30 I 2014	historyk sztuki (UKSW)
Anna Dymek	Kierownik OT NID	10 II 2014–31 XII 2017	architekt krajobrazu (SGGW)
Jerzy Szatygin	p.o. Kierownik OT NID	od 1 I 2018	etnograf (UW)

Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego we Wrocławiu (obecnie OT NID we Wrocławiu), powołany 1 września 1991

Grzegorz Grajewski	Dyrektor ROSiOŚK/Dyrektor ROBiDZ/ Kierownik OT NID	od 1 IX 1991	historyk sztuki (UJ)
--------------------	---	--------------	----------------------

Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Zielonej Górze (obecnie OT NID w Zielonej Górze), powołany w 2005

Wojciech Eckert	Dyrektor ROBiDZ/Kierownik OT NID	od 2005	architekt
-----------------	----------------------------------	---------	-----------

Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Katowicach (obecnie OT NID w Katowicach), powołany w 2009

Joanna Banik	Dyrektor ROBiDZ/Kierownik OT NID	2009–2015	historyk (UO)
Agnieszka Olczyk	Kierownik OT NID	od 2015	zabytkoznawca (UMK)

Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Olsztynie (obecnie OT NID w Olsztynie), powołany w 2005

Iwona Liżewska	Dyrektor ROBiDZ/Kierownik OT NID	od 1 IV 2005	historyk sztuki (UW, KUL)
----------------	----------------------------------	--------------	------------------------------

Rada Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Janusz Bogdanowski (1929–2003)	Przewodniczący	1992–1994	
Edmund Małachowicz (1925–2015)	Przewodniczący	1994–1997	
Jacek Purchla	Przewodniczący	2000–2016	
Bogumiła Rouba	Przewodniczący	2016–2020	

Wojewódzkie struktury ochrony zabytków oraz instytucje wspierające

● Województwo dolnośląskie

Województwo wrocławskie (1946–1975)

Władysław Porejko (1900–1966)	kierujący Oddziałem Ochrony Zabytków Historycznych przy Urzędzie Wojewódzkim we Wrocławiu	10 V 1945–1 XII 1946 (formalnie 1 XII 1945–30 X 1946)	rzeźbiarz (ASP Warszawa)
Jerzy Güttler (1904–1952)	Wojewódzki Konserwator Zabytków Dolnego Śląska	XI lub XII 1946–1951	historyk sztuki (UJK)

Henryk Cieśla (1895–1995?)	Wojewódzki Konserwator Zabytków Dolnego Śląska	15 VII 1951–VIII 1952	historyk sztuki (UJK)
Aleksander Krzywobłocki (1901–1979)	Wojewódzki Konserwator Zabytków Dolnego Śląska	X 1952–1958	architekt (PLw)
Mirosław Przytęcki (1931–2011)	Wojewódzki Konserwator Zabytków we Wrocławiu	1958–30 I 1973	architekt (PWr)
Jerzy Chełmicki	Wojewódzki Konserwator Zabytków dla m. Wrocławia i województwa wrocławskiego	1 II 1973–30 IX 1973	architekt (PWr)
Krystyna Mączewska-Pilch	p.o. Wojewódzki Konserwator Zabytków dla m. Wrocławia i województwa wrocławskiego	1 X 1973–1975	historyk sztuki

Województwo wrocławskie (1975–1998¹⁷)

Aleksander Kuczyński	Wojewódzki Konserwator Zabytków dla m. Wrocławia i województwa wrocławskiego	1975–1976	architekt
Józef Cempa	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1976–1989	architekt (PWr)
Wawrzyniec Kopczyński (1935–1995)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1989–1995	historyk sztuki
Ryszard Marak	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1995/1996	architekt, urbanista
Maria Frankowska (1946–2015)	p.o. Wojewódzki Konserwator Zabytków	1996–31 XII 1998	historyk sztuki

Województwo jeleniogórskie (1975–1999; od 1999 Delegatura WKZ w Jeleniej Górze)

Jadwiga Skibińska (1929–2008)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1975–1987	historyk sztuki
Kazimierz Śliwa	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1988–1989	historyk sztuki
Wojciech Kapałczyński	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1989–31 XII 1998	zabytkoznawca (UMK)
Wojciech Kapałczyński	Kierownik Delegatury	1 I 1999–2017	zabytkoznawca (UMK)
Krzysztof Kurek	p.o. Kierownik Delegatury	od 2017	muzealnik

Województwo legnickie (1975–1999; od 1999 Delegatura WUOZ w Legnicy)

Zdzisław Kurzeja	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1975–31 XII 1998	historyk sztuki (UWr)
Zdzisław Kurzeja	Kierownik Delegatury	1 I 1999–31 XII 2013	historyk sztuki (UWr)
Leszek Dobrzyński	Kierownik Delegatury	od 2 I 2014	zabytkoznawca (UMK)

¹⁷ Po reformie administracyjnej Minister Kultury i Sztuki wydał 5 czerwca 1975 wytyczne ws. dostosowania struktury organizacyjnej i zakresu działania jednostek terenowych. Wojewódzcy konserwatorzy zabytków działali z upoważnienia wojewody (zastępcy dyrektora Wydziału Kultury i Sztuki) w zakresie spraw konserwatorskich i muzealnych. Regulamin MKiS z 26 maja 1976 całość spraw ochrony dóbr kultury i muzealnictwa powierzył Zarządowi Muzeów i Ochrony Zabytków, wyznaczając mu nadzór merytoryczny nad działalnością terenowych służb konserwatorskich, muzeów terenowych, pozaresortowych i społecznych, zarządzanie muzeami podległymi ministerstwu oraz Ośrodkiem Dokumentacji Zabytków, a ponadto nadzór nad PP PKZ, „Desa” i Kierownictwem Odnowienia Zamku Królewskiego na Wawelu. Powołano 49 wojewódzkich konserwatorów zabytków, 5 miejskich i 36 wojewódzkich Biur Badań i Dokumentacji Zabytków.

Województwo wałbrzyskie (1975–1999; od 1999 Delegatura WUOZ w Wałbrzychu)

Tadeusz Derej	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 VI 1975–1979	historyk sztuki
Eugeniusz Jakubaszek	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1979–1980	historyk sztuki
Ewa Kieres	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1980–1981	historyk sztuki
Andrzej Kubik	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1982–31 XII 1998	architekt
Barbara Nowak-Obelinda	Kierownik Delegatury	1 I 1999–31 XII 2012	historyk sztuki (UW)
Maria Ptak	Kierownik Delegatury	1 I 2013–8 XII 2017	zabytkoznawca (UMK)
Anna Nowakowska-Ciuchera	Kierownik Delegatury	od 1 II 2018	historyk sztuki

Województwo dolnośląskie (od 1999)

Andrzej Kubik	Dolnośląski Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 I 1999–31 XII 2012	architekt
Barbara Nowak-Obelinda	Dolnośląski Wojewódzki Konserwator Zabytków	od 1 I 2013	historyk sztuki (UW)

Biuro Dokumentacji Zabytków we Wrocławiu

Ewa Lenkow (1936–1988)	Kierownik	1973–VI 1987	architekt (PWr)
Alicja Wrobel	Kierownik	IV 1987–1991	historyk sztuki (UW)

Biuro Dokumentacji Zabytków w Jeleniej Górze (powstałe w 1977)

Marek Kozera	Kierownik	1977–1978	inż. budownictwa
Iwona Błaszczuk	Kierownik	1979–1987	historyk sztuki
Kazimierz Śliwa	Kierownik	1987–1988	historyk sztuki
Ryszard Kołomański	Kierownik	1989	archeolog
Wojciech Kapałczyński	Kierownik	1989	zabytkoznawca (UMK)
Kazimierz Śliwa	Kierownik	1990–1991	historyk sztuki

Biuro Dokumentacji Zabytków w Legnicy (powstałe w 1980)

Paulina Lubańska	Kierownik	1980–1986	historyk sztuki
Leszek Dobrzyniecki	Kierownik	1986–1991	zabytkoznawca (UMK)

Biuro Dokumentacji Zabytków w Wałbrzychu (powstałe w 1978)

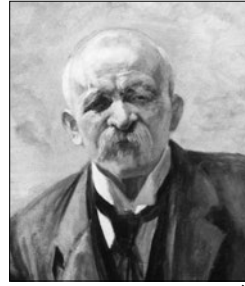
Ewa Kieres	Kierownik	1978–1980	historyk sztuki
Alicja Młodecka	Kierownik	1980–1982	historyk sztuki
Barbara Nowak-Obelinda	Kierownik	1982–1991	historyk sztuki (UW)

Miejski Konserwator Zabytków w Kłodzku

Ewa Kielar	Miejski Konserwator Zabytków	1983–1985	architekt (PWr)
Ewa Kielar	Miejski Konserwator Zabytków	1992–2011	architekt (PWr)

Miejski Konserwator Zabytków w Legnicy

Maria Tyzenhauz	Miejski Konserwator Zabytków	od 1 I 1997	architekt
-----------------	------------------------------	-------------	-----------

Miejski Konserwator Zabytków w Świdnicy

Barbara Sawicka	Biuro Ochrony i Konserwacji Zabytków, ob. pełnomocnik prezidenta ds. ochrony i konserwacji zabytków	od 1985	architekt
-----------------	---	---------	-----------

Miejski Konserwator Zabytków we Wrocławiu

Olgierd Czerner	Konserwator Zabytków m. Wrocławia	1 IV 1955–1965	architekt, konserwator
Edmund Małachowicz (1925–2015)	Konserwator Zabytków m. Wrocławia	1965–1972	architekt, konserwator
Jerzy Chelmiński	Wojewódzki Konserwator Zabytków dla m. Wrocławia i województwa wrocławskiego	1 II 1973–30 IX 1973	architekt
Krystyna Mączewska-Pilch	p.o. Wojewódzki Konserwator Zabytków dla m. Wrocławia i województwa wrocławskiego	1 X 1973–1975	historyk sztuki
Katarzyna Hawrylak-Brzezowska	Miejski Konserwator Zabytków	1995–5 IX 2011	architekt (PWr)
Katarzyna Hawrylak-Brzezowska	Samorządowy Konserwator Zabytków	5 IX 2011–10 II 2017	architekt (PWr)
Agata Chmielowska	Dyrektora Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków	od 1 IX 2017	historyk sztuki (UWr)

● **Województwo kujawsko-pomorskie****Województwo pomorskie** (w latach 1919/1920–1939 ze stolicą w Toruniu)

Jan Emil Lankau (1890–1972)	Konserwator Zabytków województwa pomorskiego	12 II 1921–11 VII 1922	historyk sztuki (UJ)
Nikodem Pajzderski (1882–1940)	Konserwator Zabytków województw poznańskiego i pomorskiego	1922–1933	historyk sztuki (UJ)
Gwido Chmarzyński (1906–1973)	p.o. Konserwator Okręgowy w Toruniu	04 VII 1929–09 V 1931	historyk sztuki (UAM)
Witold Dalbor (1905–1954)	Konserwator na województwa poznańskie i pomorskie	1 I 1933–25 VI 1937	historyk sztuki (PLw)
Jerzy Chyczewski (1907–1944)	Konserwator pomorski	26 VI 1937–1 IX 1939	historyk sztuki (UW)

Województwo pomorskie (1945–1950)

Jerzy Remer (1888–1979)	Konserwator zabytków dla województwa pomorskiego	14 IV 1945–16 IX 1947	historyk sztuki (UJ)
Stefan Narębski (1892–1966)	p.o. Wojewódzki Konserwator Zabytków	1947–1949	architekt (PW)
Stefan Narębski (1892–1966)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	przełom 1949/1950	architekt (PW)

1. Piotr Ogrodzki 2. Stanisław Lorentz 3. Tadeusz Dobrowolski 4. Sławomir Odrzywolski 5. Zygmunt Hendel 6. Beata Matusiak 7. Czesława Betlejewska 8. Zbigniew Jucha 9. Grzegorz Budnik 10. Cecylia Vetulani 11. Tadeusz Chranowski 12. Jacek Cydzik 13. Marian Dąbrowski 14. Heliodor Świącicki 15. Lucjan Czubiel

Województwo bydgoskie (1950–1998, od 1999 Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Toruniu, Delegatura w Bydgoszczy)

Eugeniusz Gąsiorowski (1922–2015)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1950–1951	zabytkoznawca (UMK)
Jerzy Frycz (1927–1985)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1952–1954	zabytkoznawca (UMK)
Jan Kozanecki (zm.)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1954–1958	zabytkoznawca (UMK)
Zdzisław Ciara (1932–1990)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 IV 1959–IX 1972	zabytkoznawca (UMK)
Krzysztof Masiak	p.o. Wojewódzki Konserwator Zabytków	X 1972–I 1973	zabytkoznawca (UMK)
Krzysztof Masiak	Wojewódzki Konserwator Zabytków	IV 1973–1990 (?)	zabytkoznawca (UMK)
Jarosław Urbańczyk	Wojewódzki Konserwator Zabytków	XI 1989–XII 1990	inż. budownictwa
Jarosław Urbańczyk	p.o. Wojewódzki Konserwator Zabytków	I 1991–III 1991	inż. budownictwa
Maciej Obremski (1952–2015)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	IV 1991–31 XII 1998	historyk sztuki (UAM)
Olga Romanowska-Grabowska	Kierownik Delegatury	1 I 1999–II 2003	archeolog
Iwona Brzozowska	Kierownik Delegatury	III 2003–I 2017	zabytkoznawca (UMK)
Elżbieta Dygaszewicz	Kierownik Delegatury	od II 2017	archeolog

Województwo toruńskie (1975–1999)

Jan Zobołowicz	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1975–III 1991	zabytkoznawca (UMK)
Mirosława Romaniszyn	p.o. Wojewódzki Konserwator Zabytków	VI 1991–IX 1991	zabytkoznawca (UMK)
Mirosława Romaniszyn	Wojewódzki Konserwator Zabytków	X 1991–III 1993	zabytkoznawca (UMK)
Urszula Huszcza (1945–1998)	p.o. Wojewódzki Konserwator Zabytków	V 1993–IX 1993	archeolog
Marek Rubnikowicz	Wojewódzki Konserwator Zabytków	X 1993–31 XII 1998	archeolog (UAM)

Województwo włocławskie (1975–1999; od 1999 Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Toruniu, Delegatura we Włocławku)

Elżbieta Stachurska (1937–1998)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	I 1976–VIII 1979	zabytkoznawca (UMK)
Bolesław Sądowski	delegowany na stanowisko Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z Wydziału Kultury Urzędu Wojewódzkiego we Włocławku	1980	historyk sztuki
Wiesław Gałkowski	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1980–1985	architekt
Stanisław Dejnyng (1929–2014)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	VII 1985–IX 1990	architekt
Elżbieta Celińska	Wojewódzki Konserwator Zabytków	VII 1990–VII 1998	zabytkoznawca (UMK)
Olga Krut-Horonziać	delegowana na stanowisko Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków	VII 1998–31 XII 1998	archeolog
Olga Krut-Horonziać	Kierownik Delegatury	1 I 1999–X 2000	archeolog
Grzegorz Budnik	p.o. Kierownik Delegatury	I 2000–IX 2000	historyk sztuki (KUL)

Grzegorz Budnik	Kierownik Delegatury	X 2000–X 2001	historyk sztuki (KUL)
Olga Krut-Horonziak	Kierownik Delegatury	I 2003–II 2007	archeolog
Danuta Walczewska	Kierownik Delegatury	od III 2007	zabytkoznawca (UMK)

Województwo kujawsko-pomorskie (od 1999 siedziba Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków mieści się w Toruniu)

Maciej Obremski (1952–2015)	Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków	I I 1999–II 2002	historyk sztuki (UAM)
Paweł Połom	p.o. Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków	III 2002–VII 2002	zabytkoznawca (UMK)
Marek Rubnikowicz	Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków	VII 2002–XII 2006	archeolog (UAM)
Sambor Gawiński	p.o. Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków	I 2007–IV 2007	konserwator (UMK)
Sambor Gawiński	Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków	od IV 2007	konserwator (UMK)

Biurowo Badań i Dokumentacji Zabytków w Bydgoszczy

Olga Romanowska-Grabowska	Kierownik	1967–1990	archeolog
---------------------------	-----------	-----------	-----------

Biurowo Badań i Dokumentacji Zabytków w Toruniu

Urszula Huszcza (1945–1998)	Kierownik	I 1976–XII 1986	archeolog
Anna Guzowska-Lewandowska	Kierownik	1987	historyk
Teresa Kuśmierska	Kierownik	I 1988–IX 1989	historyk

Wojewódzki Ośrodek Ochrony Środowiska Kulturowego w Toruniu (przekształcony z BDZ)

Jan Zobołowicz	Dyrektor	X 1989–XII 1990	
----------------	----------	-----------------	--

Biurowo Badań i Dokumentacji Zabytków we Włocławku

Elżbieta Celińska	Kierownik	V 1979–XII 1990	zabytkoznawca (UMK)
-------------------	-----------	-----------------	---------------------

Okręgowy Konserwator Zabytków w Toruniu

Paweł Połom	Okręgowy Konserwator Zabytków	I 1991–XII 1993	zabytkoznawca (UMK)
-------------	-------------------------------	-----------------	---------------------

Miejski Konserwator Zabytków w Bydgoszczy

Maciej Obremski (1952–2015)	Miejski Konserwator Zabytków	X 1989–XII 1990	historyk sztuki (UAM)
Ewa Raczyńska-Mąkowska	Miejski Konserwator Zabytków	I 1991–1999	zabytkoznawca (UMK)
Sambor Gawiński	Miejski Konserwator Zabytków	II 2000–XI 2003	konserwator (UMK)
Sławomir Marcysiak	Miejski Konserwator Zabytków	od XI 2003	archeolog (UMK)

Miejski Konserwator Zabytków w Chełmnie

Janusz Flemming	Miejski Konserwator Zabytków	X 2012–II 2017	zabytkoznawca (UMK)
Kamil Grzyb	Miejski Konserwator Zabytków	od III 2017	archeolog

Miejski Konserwator Zabytków w Grudziądzu

Izabela Fijałkowska	Miejski Konserwator Zabytków	od 18 XI 2011	zabytkoznawca (UMK)
---------------------	------------------------------	---------------	---------------------

Miejski Konserwator Zabytków w Inowrocławiu

Barbara Pawelczyk	Miejski Konserwator Zabytków	5 XII 2003–2011	zabytkoznawca (UMK)
-------------------	------------------------------	-----------------	---------------------

Miejski Konserwator Zabytków w Toruniu

Bohdan Rymaszewski (1935–2016)	Miejski Konserwator Zabytków	X 1957–1971	zabytkoznawca (UMK)
Jan Zobołowicz	Miejski Konserwator Zabytków	III 1971–V 1975	zabytkoznawca (UMK)
Anna Walczak	Miejski Konserwator Zabytków	VI 1975–XII 1977	zabytkoznawca (UMK)
Paweł Połom	Miejski Konserwator Zabytków	II 1978–XII 1990	zabytkoznawca (UMK)
Zbigniew Nawrocki	Miejski Konserwator Zabytków	VI 1991–IX 2000	zabytkoznawca (UMK)
Lech Narębski	p.o. Miejski Konserwator Zabytków	X 2000–I 2001	zabytkoznawca (UMK)
Lech Narębski	Miejski Konserwator Zabytków	II 2001–VIII 2008	zabytkoznawca (UMK)
Mirosława Romaniszyn	Miejski Konserwator Zabytków	IV 2009–28 II 2018	zabytkoznawca (UMK)
Emanuel Okoń	Miejski Konserwator Zabytków	od 1 III 2018	zabytkoznawca (UMK)

● **Województwo lubelskie**

Województwo lubelskie (1918–1975)

Jerzy Siennicki (1886–1956)	Konserwator Okręgowy na Lublin i okręg lubelski	9 IV 1919–1 III 1920	architekt (PW)
Wacław Husarski (1883–1951)	Konserwator okręgu siedleckiego, p.o. Konserwator okręgu lubelskiego	1 III 1920–31 III 1920	artysta malarz, krytyk (Académie Julian i Académie Colarossi w Paryżu)
Henryk Andrzej Łagowski	Konserwator okręgu lubelskiego	1 IV 1920–1 VI 1921	architekt (PLw), artysta malarz
Wacław Husarski (1883–1951)	Konserwator okręgu siedleckiego, pełniący przez miesiąc czynności Konserwatora okręgu lubelskiego	1 VI 1921–30 VI 1921	artysta malarz, krytyk (Académie Julian i Académie Colarossi w Paryżu)
Jerzy Siennicki (1886–1956)	Konserwator okręgu lubelskiego	1 VII 1921–30 IV 1930	architekt (PW)
Franciszek Ksawery Piwocki (1901–1974)	Konserwator okręgu lubelskiego	15 VI 1930–1 X 1935	historyk sztuki (UJK)
Józef Edward Dutkiewicz (1903–1968)	Konserwator okręgu lubelskiego	1 XI 1935–1 IX 1939	artysta malarz (ASP Kraków)
Zygmunt Knothe (1898–1977)	Referent muzeów i ochrony zabytków w Wydziale Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego	X 1944–30 IV 1945	artysta malarz (ASP Kraków), historyk sztuki (UJ)
Zygmunt Knothe (1898–1977)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 V 1945–29 II 1948	artysta malarz (ASP Kraków), historyk sztuki (UJ)

Janusz Powidzki (1913–1992)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 III 1948–31 XII 1949	historyk sztuki (UAM)
Henryk Gawarecki (1912–1989)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 I 1950–30 XI 1963	inż. dróg wodnych (PW), historyk sztuki (KUL)
Mieczysław Kurzątkowski (1932–2002)	p.o. Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 XII 1963–14 I 1965	historyk sztuki (KUL)
Mieczysław Kurzątkowski (1932–2002)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 1965–31 V 1976	historyk sztuki (KUL)

Województwo lubelskie (1975–1999)

Mieczysław Kurzątkowski (1932–2002)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 1965–31 V 1976	historyk sztuki (KUL)
Maria Podraza	p.o. Wojewódzki Konserwator Zabytków, Kierownik BDZ	VI 1976–31 XII 1977	historyk sztuki (KUL)
Przemysław Maliszewski (1933–1997)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 I 1978–31 III 1982	historyk sztuki (UJ)
Tadeusz Zielniewicz	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 IV 1982–15 II 1987	historyk sztuki (UAM)
Alicja Kurzątkowska (1928–1996)	p.o. Wojewódzki Konserwator Zabytków, Kierownik BDZ	16 II 1987–30 IV 1987	historyk sztuki (KUL)
Maciej Paschke	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 V 1987–20 IX 1990	historyk sztuki (KUL)
Michał Trzewik	p.o. Wojewódzki Konserwator Zabytków	21 IX 1990–27 III 1991	etnograf (UJ)
Halina Landecka	Wojewódzki Konserwator Zabytków (Lubelski Wojewódzki Konserwator Zabytków)	1 IV 1991–30 III 2016	architekt (PK)

Województwo białkopodlaskie (1975–1999; od 1999 Delegatura WUOZ w Lublinie)

Kazimierz Popiołek	Wojewódzki Konserwator Zabytków	16 VIII 1975–30 VI 1989	historyk sztuki (KUL)
Jan Maraśkiewicz	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 IV 1991–31 XII 1998	historyk sztuki (KUL)
Jan Maraśkiewicz	Kierownik Delegatury	od 1 I 1999	historyk sztuki (KUL)

Województwo chełmskie (1975–1999; od 1999 Delegatura WUOZ w Lublinie)

Leszek Samocki	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 II 1976–30 IV 1991	historyk sztuki (KUL)
Zygmunt Gardziński	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 V 1991–1996	etnograf (UW)
Stanisława Rudnik	Kierownik Delegatury	1 I 1999–30 III 2017	historyk sztuki (UW)
Paweł Wira	Kierownik Delegatury	1 IV 2017	prawnik (UMCS)

Województwo zamojskie (1975–1999; od 1999 Delegatura WUOZ w Lublinie)

Jan Górak (1914–2005)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	15 VII 1975–15 X 1979	historyk sztuki (KUL)
Maria Sarnik-Konieczna	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 XII 1979–15 I 1984	architekt (PWwr)
Tadeusz Twardowski (1945–1991)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	V 1984–1 I 1989	historyk (UMCS)
Tadeusz Rajski	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 I 1989–31 XII 1998	architekt (PK)
Maria Fornal	Kierownik Delegatury	1 I 1999–VII 2002	etnograf (UJ)

Andrzej Kasiborski	p.o. Kierownik Delegatury	12 VIII 2002–31 XII 2002	historyk sztuki (KUL)
Grażyna Żurawicka	Kierownik Delegatury	I 2003–XII 2017	historyk sztuki (KUL)
Andrzej Kasiborski	Kierownik Delegatury	XII 2017	historyk sztuki (KUL)

Województwo lubelskie (po 1999)

Halina Landecka	Lubelski Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 IV 1991–30 III 2016	architekt (PK)
Dariusz Kopciowski	Lubelski Wojewódzki Konserwator Zabytków	od 24 II 2016	historyk sztuki (KUL)

Biuro Dokumentacji Zabytków w Lublinie

Maria Podraza	Kierownik	5 VII 1971–1984	historyk sztuki (KUL)
Alicja Kurzątkowska (1928–1996)	Kierownik	1984–1990	historyk sztuki (KUL, UW)
Michał Trzewik	Kierownik	21 IX 1990–27 III 1991	etnografii (UJ)

Biuro Dokumentacji Zabytków w Białej Podlaskiej

Nie ustalono

Biuro Dokumentacji Zabytków w Chełmie

Andrzej Piwowarczyk (zm.)	Kierownik	1975–	historyk
---------------------------	-----------	-------	----------

Biuro Dokumentacji Zabytków w Zamościu

Tadeusz Twardowski (1945–1991)	Kierownik	1976–1984	historyk (UMCS)
Stanisław Orłowski	Kierownik	1985–1991	inż. budownictwa

Kazimierz Dolny (powiat puławski)

Jan Witkiewicz Koszczyc (1881–1958)	Dyrektor Szkoły Rzemiosł Budowlanych z uprawnieniami władzy konserwatorskiej	1919–1920	architekt (PLw)
Karol Siciński (1884–1965)	Kierownik Państwowej Pracowni Konserwatorskiej	1 V 1947–30 VI 1958	architekt (Wyższa Szkoła Przemysłowa w Krakowie)
Jerzy Żurawski	Dyrektor Muzeum	15 VI 1972–31 III 1993	historyk sztuki (KUL)
Roman Zwierzchowski	Okręgowy Konserwator Zabytków	1 IV 1993–31 XII 1994	historyk sztuki (KUL)
Waldemar Odorowski	Okręgowy Konserwator Zabytków	1995–1996	historyk sztuki (UW)

Lublin

Jadwiga Janiuk	Miejski Konserwator Zabytków	15 I 1971–31 XII 1990	historyk sztuki (KUL)
Marek Stasiak	Miejski Konserwator Zabytków	03 VI 1991–XII 1996	historyk sztuki (KUL)
Maciej Paschke	Miejski Konserwator Zabytków	X 2009–31 I 2012	historyk sztuki

Hubert Mącik	Miejski Konserwator Zabytków	od 1 II 2012	historyk sztuki (KUL), prawnik (UMCS)
--------------	------------------------------	--------------	--

Zamość

Maria Sarnik-Konieczna	Miejski Konserwator Zabytków	1970–1979	architekt (PWr)
Danuta Śleziak	Miejski Konserwator Zabytków	1980–1981	
Barbara Skórzyńska-Terlecka	Miejski Konserwator Zabytków	1982–1993	architekt (PK)
Artur Witkowski	Miejski Konserwator Zabytków	1994–1995	archeolog
Barbara Skórzyńska-Terlecka	Miejski Konserwator Zabytków	1996–	architekt (PK)

● **Województwo lubuskie****Województwo zielonogórskie (1950–1975)**

Klemens Felchnerowski (1928–1980)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1953–1960	historyk sztuki (UMK)
Jan Muszyński (1932–2017)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1960–1962	historyk sztuki (UAM)
Stanisław Kowalski	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1963–1975	historyk sztuki (UAM)

Województwo zielonogórskie (1975–1999)

Stanisław Kowalski	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1975–1983	historyk sztuki (UAM)
Przemysław Niedźwiedziński	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1983–1989	etnograf, archeolog (UAM)
Ewa Lukas-Janowska	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 IV 1991–2 III 1994	zabytkoznawca, architekt (UMK)
Iwona Peryt-Gierasimczuk	p.o. Wojewódzki Konserwator Zabytków	24 V 1993–30 IV 1994	historyk sztuki, historyk (ATK)
Iwona Peryt-Gierasimczuk	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 V 1994–31 XII 1998	historyk sztuki, historyk (ATK)

Województwo gorzowskie (1975–1999; od 1999 Delegatura WUOZ w Gorzowie Wielkopolskim)

Eugeniusz Jakubaszek	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1975–1976	historyk sztuki (UAM)
Danuta Śleziak	p.o. Wojewódzki Konserwator Zabytków	1977–1978	historyk sztuki (KUL)
Władysław Chrostowski	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1978–31 XII 1998	historyk sztuki (UAM)
Agnieszka Kaczmarek (obec- nie Dębska)	p.o. Kierownik Delegatury	24 VI 1999–31 V 2000	muzealnik (UMK)
Agnieszka Kaczmarek (obec- nie Dębska)	Kierownik Delegatury	1 VI 2000–30 IX 2000	muzealnik (UMK)
Teresa Witkowska	p.o. Kierownik Delegatury	1 X 2001–30 VI 2002	archeolog (UWr)
Teresa Witkowska	Kierownik Delegatury	1 IV 2003–16 XI 2003	archeolog (UWr)
Grzegorz Budnik	Kierownik Delegatury	1 VII 2002–31 III 2003	historyk sztuki (KUL)
Błażej Skaziński	Kierownik Delegatury	1 I 2004–19 V 2008	historyk sztuki (UAM)

Sylwia Groblica	Kierownik Delegatury	24 VI 2008–24 VI 2009	archeolog (UAM)
Błażej Skaziński	Kierownik Delegatury	od 16 IX 2009	historyk sztuki (UAM)

Województwo lubuskie (po 1999)

Iwona Peryt-Gierasimczuk	Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 I 1999–18 V 1999	historyk sztuki, historyk (ATK)
Władysław Chrostowski	p.o. Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków	1999	historyk sztuki (UAM)
Iwona Peryt-Gierasimczuk	Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków	19 V 1999–21 X 2002	historyk sztuki (ATK)
Ewa Garbacz	p.o. Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków	23 X 2002–20 VII 2003	archeolog (UMCS)
Jarosław Lewczuk	Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków	21 VII 2003–28 II 2005	archeolog (UW)
Barbara Bieliniś-Kopeć	p.o. Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 III 2005–24 VII 2005	historyk sztuki (UJ)
Barbara Bieliniś-Kopeć	Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków	od 25 VII 2005	historyk sztuki (UJ)

Biuo Dokumentacji Zabytków w Zielonej Górze (później Wojewódzki Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Zielonej Górze)

Ewa Lukas-Janowska	Dyrektor	1973–1978	zabytkoznawca (UMK)
Wanda Janowska	Dyrektor	28 XI 1978–31 XII 1990	zabytkoznawca (UMK)

Biuo Dokumentacji Zabytków w Gorzowie Wielkopolskim

Danuta Śleziak	Kierownik	15 V 1976–31 XII 1979	historyk sztuki (KUL)
Bogusław Bojanowski	Kierownik	1 I 1980–31 XII 1985	archeolog
Barbara Orzechowska	p.o. Kierownik	1 I 1986–30 XI 1986	historyk sztuki (UAM)
Barbara Orzechowska	Kierownik	1 XII 1986–30 VII 1987	historyk sztuki (UAM)
Iwona Drzewicka	Kierownik	1 IX 1989–31 XII 1990	mgr inż. ogrodnictwa

Powiatowy Konserwator Zabytków – powiat zielonogórski

Piotr Dziedzic	Powiatowy Konserwator Zabytków	1 I 2008–2013	historyk (UJ)
----------------	--------------------------------	---------------	---------------

Powiatowy Konserwator Zabytków – powiat nowosolski

Mirosława Kochańska	Powiatowy Konserwator Zabytków	od 2 VII 2012	historyk sztuki (UAM)
---------------------	--------------------------------	---------------	-----------------------

Miejski Konserwator Zabytków w Gorzowie Wielkopolskim

Jacek Stróżewski	Miejski Konserwator Zabytków	2004–2009	architekt (PŁ)
Sylwia Groblica	Miejski Konserwator Zabytków	2009–2014	archeolog (UAM)
Agnieszka Dębska	Miejski Konserwator Zabytków	od 2014	muzealnik (UMK)

Miejski Konserwator Zabytków w Zielonej Górze

Izabela Ciesielska	Miejski Konserwator Zabytków	od 15 XI 2007	konserwator (UMK)
--------------------	------------------------------	---------------	-------------------

Miejski Konserwator Zabytków w Żaganiu

Małgorzata Szymańska-Dereń	Miejski Konserwator Zabytków	24 V 2010–2015	konserwator (UMK)
----------------------------	------------------------------	----------------	-------------------

Bartosz Idryjan	Miejski Konserwator Zabytków	od 2015	konserwator (UMK)
-----------------	------------------------------	---------	-------------------

Miejski Konserwator Zabytków w Żarach

Marek Polański	Miejski Konserwator Zabytków	od 24 XI 2008	archeolog (UAM)
----------------	------------------------------	---------------	-----------------

● **Województwo łódzkie****Województwo łódzkie (1919–1975)**

Józef Piotrowski (1873–1939)	Konserwator Okręgowy na Łódź i okręg łódzki	1919–24 I 1920	historyk sztuki (UJK)
------------------------------	---	----------------	-----------------------

Józef Raciborski (1879–1935)	Konserwator Okręgowy	24 I 1920–1 IX 1923	historyk (UJ)
------------------------------	----------------------	---------------------	---------------

Teofil Wiśniowski (1869–1936)	Państwowy Konserwator m.st. Warszawy i województwa łódzkiego	17 IX 1923–I 1930	architekt (Wyższa Szkoła Przemysłowa w Krakowie)
-------------------------------	--	-------------------	--

Józef Kluss (1890–1967)	Konserwator m.st. Warszawy i województwa łódzkiego	I 1930–XII 1931	artysta malarz (ASP Kraków)
-------------------------	--	-----------------	-----------------------------

Tymoteusz Mieczysław Sawicki (1890–1946)	Konserwator m.st. Warszawy i województwa łódzkiego	XII 1931–IX 1939	architekt (PW)
--	--	------------------	----------------

Wacław Husarski (1883–1951)	Konserwator Wojewódzki	15 II 1945–IV 1946	krytyk artystyczny, artysta malarz (Académie Julian i Académie Colarossi w Paryżu)
-----------------------------	------------------------	--------------------	--

Zbigniew Ciekliński (1905–1982)	Konserwator Wojewódzki	9 XI 1946–30 VI 1968	historyk sztuki (UJK)
---------------------------------	------------------------	----------------------	-----------------------

Mieczysław Pracuta	Konserwator Wojewódzki	1 VII 1968–31 V 1975	historyk sztuki (UMK)
--------------------	------------------------	----------------------	-----------------------

Województwo łódzkie (1975–1998)

Mieczysław Pracuta	Konserwator Wojewódzki	1VI 1975–1979	historyk sztuki (UMK)
--------------------	------------------------	---------------	-----------------------

Wojciech Walczak	Konserwator Wojewódzki	1979–1992	konserwator (UMK)
------------------	------------------------	-----------	-------------------

Bronisław Podgarbi	Konserwator Wojewódzki	1992–31 XII 1998	historyk sztuki (UAM)
--------------------	------------------------	------------------	-----------------------

Województwo piotrkowskie (1975–1999; od 1999 Delegatura WKZ w Piotrkowie Trybunalskim)

Zygmunt Błaszczyk	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 VI 1975–31 III 1991	archeolog (UŁ)
-------------------	---------------------------------	-----------------------	----------------

Zygmunt Błaszczyk	Kierownik Delegatury	1 IV 1991–24 II 2017	archeolog (UŁ)
-------------------	----------------------	----------------------	----------------

Wiktoria Długoszewska	p.o. Kierownik Delegatury	od III 2017	archeolog (UŁ)
-----------------------	---------------------------	-------------	----------------

Województwo skierniewickie (1975–1998; od 1999 Delegatura WKZ w Skierniewicach)

Marian Rożej	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 VI 1975–31 XII 1998	historyk (UŁ)
Marian Rożej	Kierownik Delegatury	1 I 1999–31 III 2014	historyk (UŁ)
Katarzyna Starecka	Kierownik Delegatury (zlikwidowanej 23 II 2017)	1 IX 2014–30 IV 2017	archeolog (UŁ)

Województwo sieradzkie (1975–1998; od 1999 Delegatura WKZ w Sieradzu)

Mieczysław Pracuta	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 VI 1975–1976	historyk sztuki (UMK)
Wiesław Sawicki (1947–2002)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1976–1991	historyk sztuki (KUL)
Elżbieta Bąbka-Horbacz	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1991–31 XII 1998	konserwator zabytków (UMK)
Elżbieta Bąbka-Horbacz	Kierownik Delegatury	1 I 1999–26 V 2017	konserwator zabytków (UMK)
Barbara Głowacka-Fronckiewicz	p.o. Kierownik Delegatury	od III 2017	archeolog (UŁ)

Województwo łódzkie (od 1999)

Bronisław Podgarbi	Łódzki Wojewódzki Konserwator Zabytków	19 I 1999–24 IV 2005	historyk sztuki (UAM)
Wojciech Szygendowski	Łódzki Wojewódzki Konserwator Zabytków	25 IV 2005–18 VII 2016	architekt (PŁ)
Justyn Skowron	Łódzki Wojewódzki Konserwator Zabytków	4 XI 2016–18 IV 2017	archeolog (UŁ)
Aleksandra Stępień	Łódzki Wojewódzki Konserwator Zabytków	od 19 IV 2017	archeolog (UŁ)

Biuro Dokumentacji Zabytków w Łodzi¹⁸

Zbigniew Ciekliński (1905–1982)	Kierownik	30 VI 1968–1970	historyk sztuki (UJK)
Wojciech Walczak	Kierownik	1972–1979	architekt (PŁ)
Bronisław Podgarbi	Kierownik	1979–1992	historyk sztuki (UAM)

Biuro Dokumentacji Zabytków w Sieradzu

Ryszard Książczyk	Kierownik	1978–1980	historyk (UŁ)
Stanisław Raj	Kierownik	1980–1990	elektryk

Biuro Dokumentacji Zabytków w Skierniewicach

Barbara Nowak-Obelinda	Kierownik	1976–1981	historyk sztuki (UW)
------------------------	-----------	-----------	----------------------

Biuro Badań i Dokumentacji Zabytków w Piotrkowie Trybunalskim

Zygmunt Błaszczyk	Kierownik wraz z funkcją WKZ	1975–	archeolog (UŁ)
Jarosław Orzyński (zm. 2018)	Kierownik	–1990	historyk (UŁ)

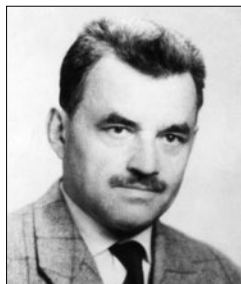
¹⁸ Uchwałą Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej z 1969 powołano Biuro Dokumentacji Zabytków, mające działać przy Wojewódzkim Konserwatorze Zabytków.

Miejski Konserwator Zabytków w Łodzi

Zbigniew Ciekliński (1905–1982)	Konserwator Miejski	9 XI 1946–15 IV 1962	historyk sztuki (UJK)
Tadeusz Byczko (1923–2002)	Miejski Konserwator Zabytków (po utworzeniu Wydziału Kultury i Sztuki Prezydium Rady Narodowej m. Łodzi)	1962–1970	historyk sztuki (UAM)
Antoni Szram	Konserwator Zabytków m. Łodzi	1 V 1970–31 V 1975	historyk sztuki (UAM)
Wojciech Szygendowski	Miejski Konserwator Zabytków	Do IV 2005	architekt (PŁ)
Michał Domińczak	Miejski Konserwator Zabytków	1 IX 2005–2007	architekt (PŚ)
Beata Konieczniak	Miejski Konserwator Zabytków	1 IV 2008–31 III 2010	architekt (PŚ)
Białkowska Małgorzata	p.o. Miejski Konserwator Zabytków	1 IV 2010–30 VIII 2011	historyk sztuki (UW)
Bartosz Walczak	Miejski Konserwator Zabytków	1 IX 2011–IV 2012	architekt (PŁ)
Kamila Kwiecińska-Trzewińska	Miejski Konserwator Zabytków	od 13 V 2013	ochrona dóbr kultury (UMK)

● **Województwo małopolskie****Województwo krakowskie (1920–1975)**

Tadeusz Szydłowski (1883–1942)	Wojewódzki i Okręgowy Konserwator Zabytków w Krakowie	X 1918–1 III 1929	historyk sztuki (UJ)
Andrzej Oleś (1886–1952)	p.o. Okręgowy Konserwator Zabytków w Krakowie	1 III 1929–1930	prawnik (UJ)
Władysław Terlecki (1891–1958)	Konserwator Województwa Krakowskiego	1930–1931	historyk sztuki (UJ)
Bogdan Treter (1886–1945)	Konserwator Zabytków Okręgu Krakowskiego, Kierownik Oddziału Sztuki i Kultury Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie	1 VIII 1931–1 VII 1937	architekt (ASP Kraków)
Jerzy Remer (1888–1979)	Konserwator Zabytków Okręgu Krakowskiego, Kierownik Oddziału Sztuki i Kultury Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie	1 VII 1937–30 X 1938	historyk sztuki (UJ)
Bogdan Treter (1886–1945)	Konserwator Zabytków Okręgu Krakowskiego, Kierownik Oddziału Sztuki i Kultury Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie	1 XI 1938–1 IX 1939	architekt (ASP Kraków)
Bogdan Treter (1886–1945)	Wojewódzki (lub Okręgowy) Konserwator Zabytków w Krakowie	II 1945–XI 1945	architekt (ASP Kraków)
Józef Edward Dutkiewicz (1903–1968)	Konserwator Zabytków Sztuki Województwa Krakowskiego	XI 1945–VIII 1951	artysta malarz (ASP Kraków)
Hanna Pieńkowska (1917–1976)	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Krakowie	IX 1951–31 V 1975	historyk sztuki (UJK/UJ)

16

17

18

19

20

21

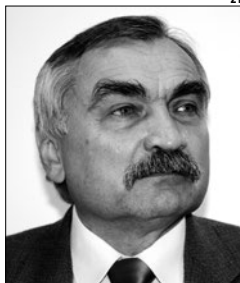
22

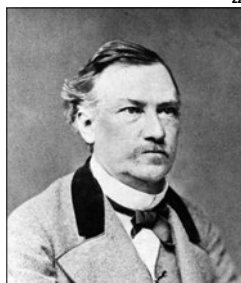
23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

Województwo krakowskie (1975–1998)

Hanna Pieńkowska (1917–1976)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 VI 1975–1 IX 1975	historyk sztuki (UJ)
Jerzy Kossowski	Dyrektor Wydziału Ochrony Zabytków UMK z tytułem Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków	1 III 1976–30 IV 1981	historyk sztuki (UJ)
Aleksander Kuder (1941–1992)	Dyrektor Wydziału Ochrony Zabytków UMK – Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 V 1981–15 XI 1984	historyk sztuki (UJ)
Janusz Smólski	p.o. Dyrektor Wydziału Ochrony Zabytków UMK – Wojewódzki Konserwator Zabytków	15 XI 1984–1988	architekt (PK)
Janusz Smólski	Dyrektor Wydziału Ochrony Zabytków UMK – Wojewódzki Konserwator Zabytków	1988–1990	architekt (PK)
Janusz Smólski	Dyrektor Wydziału Ochrony Zabytków Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie – Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 VII 1990–31 XII 1990	architekt (PK)
Janusz Smólski	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 I 1991–15 XII 1992	architekt (PK)
Andrzej Gaczoł	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 I 1993–31 XII 1998	architekt (PK)

Województwo tarnowskie (1975–1999; od 1999 Delegatura WKZ w Tarnowie)

Andrzej B. Krupiński	Wojewódzki Konserwator Zabytków	X 1975–31 III 1980	historyk sztuki (UJ)
Olgiard Wójcik	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 IV 1980–31 XII 1998	architekt (PK)
Olgiard Wójcik	Kierownik Delegatury	1 I 1991–31 V 2001	architekt (PK)
Andrzej Cetera	Kierownik Delegatury	od 11 IV 2002	archeolog (UJ)

Województwo nowosądeckie (1975–1999; od 1999 Delegatura WKZ w Nowym Sączu)

Weronika Homa (zm. 1979?)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1976–1979	historyk sztuki (UJ)
Andrzej B. Krupiński	p.o. Wojewódzki Konserwator Zabytków	1979	historyk sztuki (UJ)
Małgorzata Biedroń	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1979–1984	architekt (PK)
Andrzej B. Krupiński	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1984	historyk sztuki (UJ)
Witold Król	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1985–1988	architekt (PK)
Andrzej B. Krupiński	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1988–1989	historyk sztuki (UJ)
Zygmunt Lewczuk	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1989–31 XII 1998	architekt (PK)
Zygmunt Lewczuk	Kierownik Delegatury	1 I 1999–30 IX 1999	architekt (PK)
Barbara Skuza	Kierownik Delegatury	1 X 1999–	historyk (UJ)
Krystyna Menio	Kierownik Delegatury	do XII 2016	etnograf (UJ)
Witold Król	p.o. Kierownik Delegatury	2017	architekt

16. Józef Dutkiewicz 17. Erazm Majewski 18. Zygmunt Joachim Słomiński 19. Franciszek Ksawery Piwocki 20. Henryk Gawarecki 21. Józef Piotrowski 22. Jerzy Jerzewski 23. Jolanta Goszczyńska 24. Jan Zachwatowicz 25. Marek Gosztyła 26. Józef Łepkowski 27. Jerzy Remer 28. Józef Kluss 29. Alfred Majewski 30. Aleksander Kuder 31. Józef Kostrzewski 32. Zofia Krzymuska-Fafiuk 33. Róża Kąsinowska 34. Mieczysław Kurzątkowski 35. Kazimierz Malinowski

Województwo małopolskie (od 1999)

Andrzej Gaczoł	Małopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 I 1999–28 II 2003	architekt (PK)
Jan Janczykowski	Małopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków	od 1 III 2003	architekt (PK)

Delegatura w Nowym Targu (od 1999)

Mirostław Holewiński (1945–2014)	Kierownik	1 VI 2004–30 V 2011	architekt (PK)
Andrzej Pietraszkiewicz	Kierownik	1 VI 2011–2015	architekt (PK)
Paweł Dziuban	Kierownik	od 1 VIII 2015	archeolog (UJ)

Biuro Dokumentacji Zabytków w Krakowie

Marian Kornecki (1924–2001)	Kierownik Zespołu Dokumentacji Zabytków	1967–1975	historyk sztuki, prawnik (UJ)
Maria Majka	Kierownik BDZ	1976–1991	historyk sztuki (UJ)

Biuro Dokumentacji Zabytków w Nowym Sączu

Barbara Skuza	Kierownik	1976–1991	historyk (UJ)
---------------	-----------	-----------	---------------

Biuro Dokumentacji Zabytków w Tarnowie

Andrzej Leo	Kierownik	II 1976	
Elżbieta Matug	Kierownik	1976	
Michał Stabikowski	Kierownik	1976–XII 1977	architekt (PK)
Maria Wojtał	p.o. Kierownik	I 1978–1981	historyk (UJ)
Maria Wojtał	Kierownik	1981–1991	historyk (UJ)

Miejski Konserwator Zabytków w Krakowie

Józef Lepiarczyk (1917–1985)	Miejski Konserwator Zabytków	1952–1956	historyk sztuki (UJ)
Stefan Świszczowski (1903–1989)	Miejski Konserwator Zabytków	XII 1956–31 VII 1957	architekt (PLw)
Leszek Ludwikowski (1925–1990)	Główny Konserwator Zabytków Miasta w strukturze Wydziału Kultury i Sztuki Prezydium Rady Narodowej m. Krakowa	1 VIII 1957–31 VII 1966	historyk sztuki (UJ)
Jerzy Kossowski	Miejski Konserwator Zabytków	1 VIII 1966–1974	historyk sztuki (UJ)
Zbigniew Beiersdorf	Dyrektor Wydziału Ochrony Zabytków UMK – Konserwator Miasta Krakowa ¹⁹	1 IX 1990–30 IV 1999	historyk sztuki (UJ)
Jan Janczykowski	p.o. Kierownika Referatu Ochrony Zabytków w Wydziale Architektury UMK/p.o. Kierownik Oddziału Ochrony Zabytków UMK ²⁰	1 V 1999–31 V 2001	architekt (PK)

¹⁹ W 1990 w strukturach samorządowych utworzono stanowisko Konserwatora Miasta Krakowa, z tym, że do 14 grudnia 2004 nie miał on uprawnień administracyjnych.

²⁰ Bez prawa do tytułu Miejskiego Konserwatora Zabytków.

Genowefa Zań-Ograbek	Kierownik Oddziału Ochrony Zabytków w Wydziale Kultury UMK, Miejski Konserwator Zabytków	1 VI 2001–31 VIII 2005	historyk sztuki (UJ)
Jerzy Zbiegień	Miejski Konserwator Zabytków – Kierownik Oddziału Ochrony Zabytków w Wydziale Kultury UMK	1 IX 2005–10 IV 2013	architekt (PK)
Jerzy Zbiegień	Miejski Konserwator Zabytków – Dyrektor Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków	od 11 IV 2013	architekt (PK)

Miejski Konserwator Zabytków w Olkuszu

Jacek Wilk	Miejski Konserwator Zabytków	1 II 1998–1 II 2008	architekt (PK)
Agnieszka Kaczmarczyk	Miejski Konserwator Zabytków	od 1 II 2008	architekt (PK)

Miejski Konserwator Zabytków w Zakopanem

Tamara Rzucidło	Miejski Konserwator Zabytków	12 II 2010–1 X 2016	
Natalia Skiepmo	Miejski Konserwator Zabytków	od 8 X 2016	architekt (PK)

Konserwatorzy Zabytków Wzgórza Wawelskiego

Tomasz Pryliński (1847–1895)		1881–1882	architekt
Sławomir Odrzywolski (1846–1933)		1886–1905	architekt, konserwator
Zygmunt Hendel (1862–1929)	pierwszy Kierownik Odnowienia Zamku Królewskiego (Wydział Krajowy we Lwowie)	VIII 1905–30 VI 1914	architekt, konserwator
Ignacy Sowiński (1858–1917)	Kierownik Odnowienia Zamku Królewskiego	1 VII 1914 do 28 II 1916	architekt
Karol Skawiński (1871–1959)	Kierownik Odnowienia Zamku Królewskiego	8 III do 1 VIII 1916	architekt
Adolf Szyszko-Bohusz (1883–1948)	Kierownik Odnowienia Zamku Królewskiego na Wawelu	VIII 1916–1939	architekt (PLw)
Adolf Szyszko-Bohusz (1883–1948)	W czasie okupacji działał w tajnym Komitecie Wawelskim, pracował (za zgodą władz podziemnych) w niemieckim biurze projektowym na Wawelu	1939–1945	architekt (PLw)
Adolf Szyszko-Bohusz (1883–1948)	Kierownik Odnowienia Zamku Królewskiego na Wawelu	1945–1946	architekt (PLw)
Bohdan Guerquin (1904–1979)	Kierownik Odnowienia Zamku Królewskiego na Wawelu	VI 1946–III 1947	architekt
Witold Minkiewicz (1880–1961)	Kierownik Odnowienia Zamku Królewskiego	IV 1947–1951	architekt
Alfred Majewski (1907–1998)	Kierownik Odnowienia Zamku Królewskiego	1951–1955	architekt (PLw)

Alfred Majewski (1907–1998)	Państwowy Konserwator Zabytków Wzgórza Wawelskiego	1955–1972	architekt (PLw)
Tadeusz Przemysław Szafer (1920–2017)	dyrektor Kierownictwa Odnowienia Zamku Królewskiego	1983–1985	architekt (PK)
Jerzy Szablowski (1906–1989)	Konserwator Zabytków Wzgórza Wawelskiego	1972–1989	historyk sztuki, muzeolog (UJ)
Andrzej Fischinger (1928–2005)	Konserwator Zabytków Wzgórza Wawelskiego	1990–1997	historyk sztuki (UJ)
Jan K. Ostrowski	Konserwator Zabytków Wzgórza Wawelskiego	od 1997	historyk sztuki (UJ)

● **Województwo mazowieckie**

Województwo warszawskie (1919–1975)

Teofil Wiśniowski (1869–1936)	Państwowy Konserwator Zabytków Sztuki, Konserwator Okręgowy Warszawski	28 XII 1918–9 IV 1919	architekt (Wyższa Szkoła Przemysłowa w Krakowie)
Teofil Wiśniowski (1869–1936)	Konserwator Okręgowy na Warszawę i okręg warszawski	9 IV 1919–24 I 1920	architekt (Wyższa Szkoła Przemysłowa w Krakowie)
Teofil Wiśniowski (1869–1936)	Konserwator Okręgowy okręgu warszawskiego w województwie warszawskim	24 I 1920–III 1922	architekt (Wyższa Szkoła Przemysłowa w Krakowie)
Teofil Wiśniowski (1869–1936)	Konserwator Wojewódzki dla 7 powiatów (warszawski, błoński, sochaczewski, grójecki, rawski, skierniewicki, mińsko-mazowiecki) w okręgu warszawskim w województwie warszawskim	III 1922–1 IV 1923	architekt (Wyższa Szkoła Przemysłowa w Krakowie)
Zygmunt Rokowski (1884–1931)	Konserwator Okręgowy Województwa Warszawskiego	III 1922–1 II 1923	historyk sztuki
Teofil Wiśniowski (1869–1936)	Konserwator Wojewódzki w województwie warszawskim	1 II 1923–1 XI 1923	architekt (Wyższa Szkoła Przemysłowa w Krakowie)
Zygmunt Rokowski (1884–1931)	Konserwator Okręgowy dla województw warszawskiego, białostockiego, poleskiego	1 II 1923–1 IX 1923	historyk sztuki
Zygmunt Rokowski (1884–1931)	Konserwator Okręgowy dla województw warszawskiego i białostockiego	1 IX 1923–17 IX 1931	historyk sztuki
Witold Kiezkowski (1903–1950)	Konserwator Okręgowy dla województw warszawskiego i białostockiego	1935–1937	historyk sztuki (UW)

Jerzy Remer (1888–1979)	Konserwator Okręgowy dla województw warszawskiego i białostockiego	1 XI 1938–1 IX 1939	historyk sztuki (UJ)
Michał Szymański (1909–1987)	Konserwator Zabytków Województwa Warszawskiego	1945–1952	studiował historię sztuki (UW)
Olgierd Puciata (1930–2004)	Główny Konserwator Zabytków Województwa Warszawskiego	1959–1965	historyk sztuki (UW)
Mieczysław Kuzma (1907–1983)	Główny Konserwator Zabytków Województwa Warszawskiego	1966–1 IV 1974	architekt (PW), rzeźbiarz
Lech Krzyżanowski (1931–2017)	Główny Konserwator Zabytków Województwa Warszawskiego	1 IV 1974–31 V 1975	historyk sztuki

Województwo warszawskie (1975–1998)

Lech Krzyżanowski (1931–2017)	Konserwator Zabytków miasta i województwa stołecznego warszawskiego	1 VI 1975–30 IX 1979	historyk sztuki
Feliks Augustyn Ptaszyński (1930–2016)	Konserwator Zabytków miasta i województwa stołecznego warszawskiego	1 X 1979–31 XII 1990	architekt (PW)
Maria Brukalska	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 I 1991–31 XII 1998	architekt

Województwo ciechanowskie (1975–1999; od 1999 Delegatura WKZ w Ciechanowie)

Marek Kędzierski	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1975–1990	mgr inż.
Bożena Ankiewicz	p.o. Wojewódzki Konserwator Zabytków	1990–1991	architekt
Krzysztof Kaliściak	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1991–31 XII 1998	muzealnik
Krzysztof Kaliściak	Kierownik Delegatury	1 I 1999–7 XII 2017	muzealnik
Wanda Gołębiwska	Kierownik Delegatury	od 8 XII 2017	politolog

Województwo ostrołęckie (1975–1999; od 1999 Delegatura WKZ w Ostrołęce)

Agnieszka Kalinowska	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1975–1979	
Stanisław Łojewski	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1980–1983	
Bernard Kielak (1944–2016)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1983–1985	etnograf (UW)
Adam Gułajski	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1986–1989	inż. budownictwa
Ewa Kawatek	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1990–1993	archeolog
Elżbieta Olejak	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1993–31 XII 1998	architekt
Elżbieta Olejak	Kierownik Delegatury	1 I 1999–7 XII 2017	architekt
Małgorzata Balcerzak	Kierownik Delegatury	od 8 XII 2017	archeolog

Płock i okręg płocki

Zygmunt Rokowski (1884–1931)	Konserwator Okręgowy na Płock i okręg płocki	9 IV 1919–24 I 1920	historyk sztuki
------------------------------	--	---------------------	-----------------

Województwo płockie (1975–1999; od 1999 Delegatura WKZ w Płocku)

Kazimierz Arciszewski (1937–2000)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1975–1978	architekt (PW)
Tadeusz Wróblewski	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1978–1984	archeolog
Tadeusz Horyń	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1984–1988	inż. lądowy dróg i mostów
Dorota Zaremba	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1989–1993	konserwator, muzealnik (UMK)
Krzysztof Gowin	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1993–1996	archeolog (UŁ)
Ewa Jaszczak	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1996–31 XII 1998	chemik (PW)
Ewa Jaszczak	Kierownik Delegatury	1 I 1999–7 XII 2017	chemik (PW)
Jolanta Sobierajska	Kierownik Delegatury	od 8 XII 2017	prawnik

Radom i okręg radomski

ks. kan. Józef Rokoszny (1870–1931)	Konserwator Okręgowy na Radom i okręg radomski	9 IV 1919–24 I 1920	historyk sztuki
--	---	---------------------	-----------------

Województwo radomskie (1975–1999; od 1999 Delegatura WKZ w Radomiu)

Ewa Kierzkowska-Kalinowska	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1975–1 IV 1980	archeolog
Jacek Kapusta	Wojewódzki Konserwator Zabytków	2 IV 1980–14 VI 1991	architekt
Ryszard Kański	Wojewódzki Konserwator Zabytków	15 VI 1991–1994	architekt
Andrzej Domagała	p.o. Wojewódzki Konserwator Zabytków	1994	leśnik
Marek Figiel	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1994–31 XII 1998	archeolog
Marek Figiel	Kierownik Delegatury	1 I 1999–7 XII 2017	archeolog
Witold Bujakowski	Kierownik Delegatury	od 8 XII 2017	archeolog

Siedlce i okręg siedlecki

Wacław Husarski (1883–1951)	Konserwator Okręgowy na Siedlce i okręg siedlecki	9 IV 1919–24 I 1920	artysta malarz, krytyk (Académie Julian i Académie Colarossi w Paryżu)
-----------------------------	--	---------------------	---

Województwo siedleckie (1975–1999; od 1999 Delegatura WKZ w Siedlcach)

Tadeusz Wróblewski	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 III 1976–15 VIII 1978	archeolog (UW)
Zygfryd Czapski (1941–2002)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 X 1978–15 IX 1990	inż. budownictwa (PwB)
Zdzisław Pietruszewski	p.o. Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 VIII 1990–31 III 1991	architekt (PK)
Stanisław Fiedorczyk	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 IV 1991–31 XII 1998	historyk sztuki (KUL)
Stanisław Fiedorczyk	Kierownik Delegatury	1 I 1999–7 XII 2017	historyk sztuki (KUL)
Mirosław Starczewski	Kierownik Delegatury	od 8 XII 2017	architekt (PW)

Województwo mazowieckie (od 1999)

Maria Brukalska	Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 I 1999–V 1999	architekt
Andrzej Wojciechowski	Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków	V 1999–VI 2001	historyk sztuki
Ryszard Głowacz	Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków	VI 2001–X 2006	archeolog
Maciej Czeredys	p.o. Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków	X 2006–V 2007	architekt
Barbara Jezierska	Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków	V 2007–28 IV 2011	architekt
Rafał Nadolny	Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków	28 IV 2011–18 II 2016	historyk sztuki
Barbara Jezierska	Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków	22 II 2016–21 III 2017	architekt
Jakub Lewicki	Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków	od 21 III 2017	konserwator (UMK)

Biuro Dokumentacji Zabytków w Warszawie

Hanna Orzechowska	Kierownik	VI 1975–	
-------------------	-----------	----------	--

Biuro Dokumentacji Zabytków w Ciechanowie

Romuald Tadeusz Bławat	Kierownik	1977–1984	
Ryszard Małowiecki	Kierownik	1984–1990	historyk sztuki
Bożena Ankiewicz	Kierownik – likwidator	1990	architekt

Biuro Dokumentacji Zabytków w Ostrołęce

	Kierownik	1975	
--	-----------	------	--

Biuro Dokumentacji Zabytków w Płocku

Olgierd Puciata (1930–2004)	Kierownik	1 VII 1976–1978	historyk sztuki (UW)
Stanisław Płuciennik	Kierownik		konserwator (UMK)
Krzyszyna Przybysz	Kierownik		archeolog
Danuta Kołodziej	Kierownik	do 1990	archeolog

Biuro Dokumentacji Zabytków w Radomiu

Bogdan Majorek	Kierownik	1975–1980	historyk
Wiesława Warchoł	Kierownik	1980–1985	historyk
Andrzej Domagała	Kierownik	1984–1990	leśnik
Marek Kowalik	p.o. Kierownik – likwidator	1990	historyk sztuki

Biuro Dokumentacji Zabytków w Siedlcach

Maciej Garstecki	Kierownik	1977–1979	historyk sztuki (KUL)
------------------	-----------	-----------	-----------------------

Jerzy Dębski	Kierownik	1979–1982	historyk sztuki (KUL)
Cezary Ostas	Kierownik	1982–1990	historyk sztuki (KUL)

Stołeczni i miejscy warszawscy konserwatorzy zabytków

Teofil Wiśniowski (1869–1936)	Kierownik Oddziału Sztuki w Komisariacie Rządu na m.st. Warszawę, Konserwator Wojewódzki w województwie warszawskim	III 1922–I XI 1923 (konserwator wojewódzki w województwie warszawskim do 1 II 1923)	architekt (Wyższa Szkoła Przemysłowa w Krakowie)
Teofil Wiśniowski (1869–1936)	Kierownik Oddziału Sztuki w Komisariacie Rządu na m.st. Warszawę, Konserwator Okręgowy w okręgu Warszawa – miasto i województwo łódzkie	I XI 1923–I 1930	architekt (Wyższa Szkoła Przemysłowa w Krakowie)
Józef Kluss (1890–1967)	Konserwator m.st. Warszawy i województwa łódzkiego	I 1930–XII 1931	artysta malarz (ASP Kraków)
Tymoteusz Mieczysław Sawicki (1890–1946)	Konserwator m.st. Warszawy i województwa łódzkiego	XII 1931–IX 1939	architekt (PW)
Piotr Biegański (1905–1986)	Konserwator Zabytków m.st. Warszawy	1947–1954	architekt (PW)
Jan Dąbrowski (1888–1975)	Konserwator Zabytków m.st. Warszawy	1955–X 1966	architekt (ASP Petersburg)
Mieczysław Kuzma (1907–1983)	Konserwator Zabytków m.st. Warszawy	X 1966–I IV 1974	architekt (PW), rzeźbiarz
Lech Krzyżanowski (1931–2017)	Konserwator Zabytków miasta i województwa stołecznego Warszawskiego	I VI 1975–30 IX 1979	historyk sztuki
Feliks Augustyn Ptaszyński (1930–2016)	Konserwator Zabytków miasta i województwa stołecznego Warszawskiego	I X 1979–31 XII 1990	architekt (PW)
Krystyna Spiegel	p.o. Konserwator Zabytków m.st. Warszawy	1990–1991	historyk sztuki
Jolanta Tomasiewicz	p.o. Konserwator Zabytków m.st. Warszawy	1991–1992	architekt
	Utworzono Wydział Stołecznego Konserwatora Zabytków w Biurze Zarządu m.st. Warszawy	VII 2001	
Ewa Nekanda-Trepka	Stołeczny Konserwator Zabytków	15 X 2001–5 IV 2012	architekt
Piotr Brabander	Stołeczny Konserwator Zabytków	5 IV 2012–6 X 2016	architekt
Michał Krasucki	p.o. Stołeczny Konserwator Zabytków	6 X 2016–16 VI 2017	historyk sztuki
Michał Krasucki	Konserwator Zabytków m.st. Warszawy	16 VI 2017–31 X 2017 (wypowiedzenie porozumienia)	historyk sztuki

Miejski Konserwator Zabytków w Żyrardowie

Monika Butt-Hussaim	Miejski Konserwator Zabytków	2008–2012	architekt (PW)
Maria Baderńska-Stapp	Miejski Konserwator Zabytków	od 2012	historyk sztuki

Miejski Konserwator Zabytków w Płocku

Luiza Siemienik	Miejski Konserwator Zabytków	7 I 2008–31 XII 2015	archeolog
Ewa Maria Dobek	p.o. Miejski Konserwator Zabytków	od 14 I 2015	archeolog

Miejski Konserwator Zabytków w Nowym Dworze Mazowieckim

Marek Przeździecki	Miejski Konserwator Zabytków	od 1 IV 2014	architekt
--------------------	------------------------------	--------------	-----------

● **Województwo opolskie****Województwo opolskie (1950–1975)**

Józef Kluss (1890–1967)	Konserwator dla województw katowickiego i opolskiego	II 1946–I 1954	artysta malarz (ASP Kraków)
Karol Róża (1926–1979)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 I 1954–31 X 1960	architekt (PWr)
Krystyna Wicher-Jesionowska (1932–1993)	p.o. Główny Konserwator Zabytków Województwa Opolskiego, Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 XI 1960–31 V 1962	historyk sztuki
Krystyna Wicher-Jesionowska (1932–1993)	Główny Konserwator Zabytków Województwa Opolskiego, Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 VI 1962–28 II 1975	historyk sztuki
Janusz Prusiewicz	p.o. Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 III 1975–31 V 1975	historyk sztuki (UAM)

Województwo opolskie (1976–1998)

Janusz Prusiewicz	p.o. Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 VI 1975–31 VIII 1975	historyk sztuki (UAM)
Janusz Prusiewicz	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 IX 1975–31 VIII 1996	historyk sztuki (UAM)
Wanda Trzepizur-Radkiewicz	p.o. Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 IX 1996–17 II 1997	historyk sztuki
Jacek Kucharzewski (1937–2009)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	17 II 1997–31 XII 1998	architekt

Województwo opolskie (od 1999)

Jacek Kucharzewski (1937–2009)	Opolski Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 I 1999–28 II 2002	architekt
Krzysztof Spychała	p.o. Opolski Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 III 2002–31 V 2002	archeolog (UWr)
Maciej Mazurek	Opolski Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 VI 2002–3 XII 2007	architekt
Krzysztof Spychała	p.o. Opolski Wojewódzki Konserwator Zabytków	3 XII 2007–17 III 2008	archeolog (UWr)
Iwona Solisz	Opolski Wojewódzki Konserwator Zabytków	18 III 2008–2 II 2017	konserwator zabytków (UMK)
Elżbieta Molak	Opolski Wojewódzki Konserwator Zabytków	od 3 II 2017	historyk sztuki

Biuro Dokumentacji Zabytków w Opolu (od 1988 Wojewódzki Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków)

		1969	
Klemens Macewicz	Kierownik	1976–1996	archeolog (UWr)

Miejski Konserwator Zabytków w Opolu

Krystyna Piecuch	Miejski Konserwator Zabytków	2005–2010	architekt (PWr)
Dagmara Kostrzewska	Miejski Konserwator Zabytków	od 2010	architekt (PWr)

Powiatowy Konserwator Zabytków w Nysie

Paweł Sekieta	Samodzielne stanowisko ds. Ochrony Zabytków	od 15 II 2009	architekt (PWr)
---------------	---	---------------	-----------------

Powiatowy Konserwator Zabytków w Oleśnie

Ryszard Adamowicz	Samodzielne stanowisko ds. Ochrony Zabytków		architekt (PW)
Beata Adamowicz (1960–2015)	Samodzielne stanowisko ds. Ochrony Zabytków	2009–2015	architekt (PW)
Ryszard Adamowicz	Samodzielne stanowisko ds. Ochrony Zabytków	od 2015	architekt (PW)

Powiatowy Konserwator Zabytków w Brzegu

Radosław Preis	Powiatowy Konserwator Zabytków	od 1 VII 2011	archeolog (UWr)
----------------	--------------------------------	---------------	-----------------

Powiatowy Konserwator Zabytków w Kluczborku

Iwona Solisz	Samodzielne stanowisko ds. Ochrony Zabytków	2004–III 2008	konserwator zabytków (UMK)
Jadwiga Smolińska-Jamka	Samodzielne stanowisko ds. Ochrony Zabytków	od 1 IX 2008	plastyk (WSP Częstochowa)

Powiatowy Konserwator Zabytków w Kędzierzynie-Koźlu

Grzegorz Naumowicz	Inspektor ds. Ochrony Zabytków	od 1 III 2016	historyk (UWr)
--------------------	--------------------------------	---------------	----------------

● **Województwo podkarpackie**

Województwo rzeszowskie (1945–1975)

Jan Jerzy Wroniecki (1890–1948)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	10 X 1944–15 I 1945	grafik, artysta malarz
Marian Wójciak (1912–1967)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	20 I 1945–1 III 1945 (lub 3 VI 1946)	artysta malarz, historyk sztuki (UJK)
Franciszek Kotuła (1900–1983)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 III 1945–V 1945 (wątpliwa nominacja)	etnograf, historyk

Józef Kluss (1890–1967)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	15 V 1945–I 1946	artysta malarz (ASP Kraków)
Henryk Cieśla (1895–1995?)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 II 1946–30 IV 1947	historyk sztuki (UJK)
August Mazurkiewicz (1889–1968)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	12 IX 1947–30 IV 1948	filozof (UJ)
Franciszek Kruk (1915–1998)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 V 1948–VI 1955	prawnik (UJK, UJ)
Jerzy Tur (1933–2009)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	15 I 1956–15 IV 1967	historyk sztuki (UW)
Jan Górak (1914–2005)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1967–1968	historyk sztuki (KUL)
Inga Sapeta	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 III 1968–30 VII 1972	historyk sztuki (UJ)
Zbigniew Jucha	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 VIII 1972–15 X 1974	zabytkoznawca (UMK)
Zdzisław Gil	p.o. Wojewódzki Konserwator Zabytków	16 X 1974–20 III 1975	zabytkoznawca, konserwator (UMK)
Inga Sapeta	Wojewódzki Konserwator Zabytków	20 III 1975–31 V 1975	historyk sztuki (UJ)

Województwo krośnieńskie (1975–1999; od 1999 Delegatura WUOZ w Krośnie)

Zdzisław Gil	Wojewódzki Konserwator Zabytków	18 VIII 1975–30 IX 1990	zabytkoznawca, konserwator (UMK)
Wojciech Wierdak	Wojewódzki Konserwator Zabytków	16 VIII 1990–15 V 1991	architekt (PK)
Alojzy Cabała	Wojewódzki Konserwator Zabytków	16 V 1991–31 XII 1997	zabytkoznawca, konserwator (UMK)
Krzysztof Habrat	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 I 1998–31 XII 1998	architekt (PK)
Krzysztof Habrat	p.o. Kierownika Delegatury	1 I 1999–30 VI 1999	architekt (PK)
Antoni Bosak	Kierownik Delegatury	1 VII 1999–30 IX 2015	historyk sztuki (KUL)
Łukasz Dzik	Kierownik Delegatury	od 1 X 2015	archeolog (URZ)

Województwo przemyskie (1975–1999; od 1999 siedziba WKZ)

Halina Jurjewicz	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 VI 1975–31 X 1976	archeolog (UWr)
Wojciech Sobocki (1933–1997)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	XI 1976–1982	zabytkoznawca (UMK)
Marek Gosztyła	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1982–1990	inż. budownictwa (PK)
Paweł Kozioł	Wojewódzki Konserwator Zabytków	4 IV 1990–15 XI 1994	historyk sztuki (KUL)
Krzysztof Szuwarowski	po. Wojewódzki Konserwator Zabytków	15 XI 1994–24 IV 1995	archeolog (UWr)
Marek Gosztyła	Wojewódzki Konserwator Zabytków	25 IV 1995–5 V 1999	inż. budownictwa (PK)

Województwo rzeszowskie (1975–1999; od 1999 Delegatura WUOZ w Rzeszowie)

Inga Sapeta	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 VI 1975–31 XII 1981	historyk sztuki (UJ)
Zbigniew Jucha	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 IV 1982–31 XII 1998	zabytkoznawca (UMK)
Zbigniew Jucha	Kierownik Delegatury	1 I 1999–26 IV 2013	zabytkoznawca (UMK)
Izabela Kazimierz	Kierownik Delegatury	29 IV 2013–30 VI 2016	etnolog
Bartosz Podubny	Kierownik Delegatury	od 1 VII 2016	historyk sztuki (KUL)

Województwo tarnobrzeskie (1975–1999; od 1999 Delegatura WUOZ w Tarnobrzegu)

Juliusz Wendlandt vacat	Wojewódzki Konserwator Zabytków Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 VI 1975–30 IX 1978 1978–1981	zabytkoznawca (UMK)
Jerzy Zub	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 XII 1981–31 VIII 1983	mgr inż. budownictwa (PK), historyk sztuki (UJ)
Wojciech Koziejowski	Wojewódzki Konserwator Zabytków	16 XII 1983–31 X 1985	historyk sztuki (KUL)
Adam Wójcik	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 X 1986–31 III 1991	historyk sztuki (KUL)
Dominik Komada	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 IV 1991–31 XII 1998	historyk sztuki (KUL)
Dominik Komada	Kierownik Delegatury	od 1 I 1999	historyk sztuki (KUL)

Województwo podkarpackie (od 1999)

Mariusz Czuba	Podkarpacki Wojewódzki Konserwator Zabytków	6 V 1999–30 VI 2008	historyk sztuki (UJ)
Zbigniew Jucha	p.o. Podkarpacki Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 VII 2008–30 IX 2008	zabytkoznawca (UMK)
Grażyna Stojak	Podkarpacki Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 X 2008–31 III 2016	historyk sztuki (UJ)
Beata Kot	Podkarpacki Wojewódzki Konserwator Zabytków	od 13 IV 2016	konserwator (UMK)

Biuro Dokumentacji Zabytków w Rzeszowie (powstało w grudniu 1965)

Maria Anacka-tyjak	Kierownik	15 I 1966–31 XII 1969	historyk sztuki
Marta Wajdowicz	Kierownik	1 I 1970–30 IV 1991	historyk sztuki (UWr)
Marta Wajdowicz	Kierownik – likwidator	1 V 1991–30 XI 1991	historyk sztuki (UWr)

Biuro Badań i Dokumentacji Zabytków w Przemyślu

Wojciech Sobocki	Kierownik	IV 1977–XII 1977	technik budownictwa
Krzysztof Szuwarowski	Dyrektor	VI 1982–XII 1990	archeolog (UWr)

Biuro Badań i Dokumentacji Zabytków w Tarnobrzegu

Marek Florek	Dyrektor	1 II 1982–21 IX 1990	archeolog (UMCS)
--------------	----------	----------------------	------------------

Biuro Badań i Dokumentacji Zabytków w Krośnie

Alojzy Cabała	Dyrektor	1 XI 1980–31 XII 1990	zabytkoznawca (UMK)
---------------	----------	-----------------------	---------------------

Powiatowy Konserwator Zabytków w Gorlicach–Jaśle

Krystyna Loose	Powiatowy Konserwator Zabytków	1962–1970	historyk sztuki
Weronika Homa (zm. 1979?)	Powiatowy Konserwator Zabytków	1970–1976	historyk sztuki (UJ)

Powiatowy Konserwator Zabytków w Jarosławiu

Józef Steciński (1936–2013)	Powiatowy Konserwator Zabytków	1964–1967	konserwator
Halina Juriewicz	Powiatowy Konserwator Zabytków	1968–1975	archeolog

Powiatowy Konserwator Zabytków w Krośnie

Andrzej Kosiek	Powiatowy Konserwator Zabytków	historyk
----------------	--------------------------------	----------

Powiatowy Konserwator Zabytków w Przemyślu

Olgiert Łotoczko (1937–1976)	Powiatowy Konserwator Zabytków	1963–1964	historyk sztuki (UWr)
Maria Anacka-Łyjak	Powiatowy Konserwator Zabytków	1964–XII 1965	historyk sztuki
Inga Sapeta	Powiatowy Konserwator Zabytków	I 1966–II 1968	historyk sztuki
Wanda Koterwa (1923–2013)	Miejski i Powiatowy Konserwator Zabytków	II 1968–1972	historyk sztuki (UJ)

Powiatowy Konserwator Zabytków w Sanoku

Alicja Miller	Powiatowy Konserwator Zabytków	etnograf
Artur Bata	Powiatowy Konserwator Zabytków	polonista (?)

Powiatowy Konserwator Zabytków w Tarnobrzegu

Wiesław Skrzypczak	Powiatowy Konserwator Zabytków	od 2013
--------------------	--------------------------------	---------

Powiatowy Konserwator Zabytków w Ustrzykach Dolnych–Lesku

Olgiert Łotoczko (1937–1976)	Powiatowy Konserwator Zabytków	III–X 1974	historyk sztuki (UWr)
------------------------------	--------------------------------	------------	-----------------------

Miejski Konserwator Zabytków w Krośnie

Marta Rymar	Miejski Konserwator Zabytków	od 6 II 2012	konserwator (UMK)
-------------	------------------------------	--------------	-------------------

Miejski Konserwator Zabytków w Rzeszowie

Matylda Konior-Opiłka	Konserwator Zabytków w Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej	1961–1962	historyk sztuki (ASP Leningrad)
Wanda Koterwa (1923–2013)	Miejski i Powiatowy Konserwator Zabytków	1962–1964	historyk sztuki (UJ)
Maria Ziębińska	Miejski i Powiatowy Konserwator Zabytków	1964–1976	konserwator (UMK)
Ewa Szenowicz	Miejski Konserwator Zabytków	1 VIII 1977–31 X 1981	architekt (PK)
Radomir Wnorowski	Miejski Konserwator Zabytków	1 XI 1981–30 IX 1990	architekt (PW)
Albina Czajkowska-Ważna	Miejski Konserwator Zabytków	1 X 1990–29 VI 2007	historyk sztuki (KUL)
Andrzej Stroński	Miejski Konserwator Zabytków	2 VII 2007–2 VI 2014	inż. budownictwa (PŚ)
Edyta Dawidziak	Miejski Konserwator Zabytków	od 3 VI 2014	konserwator (ASP Kraków)

Miejski Konserwator Zabytków w Przemyślu

Beata Kot	Miejski Konserwator Zabytków	20 II 2012–12 IV 2016	konserwator (UMK)
-----------	------------------------------	-----------------------	-------------------

● **Województwo podlaskie**

Okręg łomżyński

ks. Piotr Śledziewski (1884–1950)	Konserwator na okręg łomżyński	9 IV 1919–24 I 1920	historyk sztuki
--------------------------------------	--------------------------------	---------------------	-----------------

Województwo białostockie (1919–1975)

Józef Jodkowski (1890–1950)	Konserwator Wojewódzki w Białymstoku	1921 (?)–1923	archeolog, historyk sztuki
Zygmunt Rokowski (1884–1931)	Konserwator na okręg warszawski i białostocki	1923–1931 (?)	historyk sztuki
Józef Kluss (1890–1967)	Konserwator na okręg warszawski i białostocki	1931–1933 (?)	artysta malarz (ASP Kraków)
Władysław Paszkowski (1905–1982)	p.o. Wojewódzki Konserwator Zabytków na województwo białostockie	XII 1944–VIII 1948	architekt (PST)
Władysław Paszkowski (1905–1982)	Wojewódzki Konserwator Zabytków na województwo białostockie	VIII 1948–IX 1961	architekt (PST)
Paweł Pawluczuk (1912–1987)	Główny Konserwator Zabytków w Wydziale Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej	1 XI 1961–1966	artysta rzeźbiarz (ASP Warszawa)
Paweł Pawluczuk (1912–1987)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1966–31 VIII 1972	artysta rzeźbiarz (ASP Warszawa)
Jerzy Tryburski (1930–2001)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 IX 1972–31 V 1975	inż. budownictwa (Szkoła Inżynierska w Szczecinie)

Województwo białostockie (1975–1998)

Jerzy Tryburski (1930–2001)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 VI 1975–30 VI 1982	inż. budownictwa (Szkoła Inżynierska w Szczecinie)
Gabriel Konopko	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1982–1988	
Antoni Oleksicki	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1988–31 XII 1998	historyk (UW)

Województwo łomżyńskie (1975–1998; od 1999 Delegatura WKZ w Łomży)

Witold Lempka	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 IX 1976–31 VIII 1990	etnograf
Wiesława Szymańska (1954–2007)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	24 IX 1990–31 XII 1998	historyk (UMK)
Wiesława Szymańska (1954–2007)	Kierownik Delegatury	1 I 1999–28 IX 2007	historyk (UMK)
Bolesław Gadawski	Kierownik Delegatury	1 XI 2007–obecnie	historyk (APKr)

Województwo suwalskie (1975–1998; od 1999 Delegatura WKZ w Suwałkach)

Stanisław Tumidajewicz	Wojewódzki Konserwator Zabytków (Urząd Wojewódzki)	1 VII 1976–31 XII 1990	archeolog (UW)
------------------------	--	------------------------	----------------

Stanisław Tumidajewicz	Wojewódzki Konserwator Zabytków (PSOZ)	1 I 1991–31 XII 1998	archeolog (UW)
Stanisław Tumidajewicz	Kierownik Delegatury	1 I 1999–31 XI 2003	archeolog (UW)
Janusz Mackiewicz (1942–2012)	p.o. Kierownik Delegatury	1 XII 2003–28 II 2005	archeolog (UAM)
Stanisław Tumidajewicz	Kierownik Delegatury	1 III 2005–30 IX 2015	archeolog (UW)
Anetta Ejdulis	Kierownik Delegatury	od 16 I 2016	archeolog (UW)

Województwo podlaskie (od 1999)

Antoni Oleśnicki	Podlaski Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 I 1999–20 XI 2002	historyk (UW)
Wiesława Szymańska (1954–2007)	p.o. Podlaski Wojewódzki Konserwator Zabytków	21 XI 2001–25 II 2002	historyk (UMK)
Dariusz Stankiewicz	Podlaski Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 III 2002–2006	historyk sztuki
Andrzej Nowakowski	Podlaski Wojewódzki Konserwator Zabytków	2006–31 V 2015	architekt
Piotr Firsowicz	Podlaski Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 VII 2015–21 III 2016	architekt
Andrzej Nowakowski	Podlaski Wojewódzki Konserwator Zabytków	22 III 2016–19 II 2018	architekt
Małgorzata Dajnowicz	Podlaski Wojewódzki Konserwator Zabytków	od 19 II 2018	historyk (UwB)

Biuro Dokumentacji Zabytków w Białymstoku

Ludmiła Lebedzińska	Dyrektor	1969–1970	historyk sztuki
Lucyna Stalończyk	Dyrektor	1971–1990	historyk sztuki

Biuro Dokumentacji Zabytków w Łomży

Danuta Lempka	Dyrektor	1 IV 1977–10 III 1985	archeolog (UW)
Antoni Smoliński	p.o. Dyrektor	10 III 1985–31 XII 1988	archeolog (UW)
Wiesława Szymańska (1954–2007)	Dyrektor	1 VII 1988–24 IX 1990	historyk (UMK)

Biuro Dokumentacji Zabytków w Suwałkach

Janusz Mackiewicz (1942–2012)	Kierownik	1 VIII 1977–31 XII 1998	archeolog (UAM)
-------------------------------	-----------	-------------------------	-----------------

Miejski Konserwator Zabytków w Białymstoku

Dariusz Stankiewicz	Miejski Konserwator Zabytków	od 2 V 2015	historyk sztuki
---------------------	------------------------------	-------------	-----------------

Miejski Konserwator Zabytków w Suwałkach

Adam Żywiczynski	Miejski Konserwator Zabytków	od 9 I 2009	konserwator (UMK)
------------------	------------------------------	-------------	-------------------

● **Województwo pomorskie**

Województwo gdańskie (1945–1975)

Jan Emil Lankau (1890–1972)	Konserwator Zabytków Województwa Pomorskiego	12 II 1921–11 VII 1922	historyk sztuki (UJ)
Nikodem Pajzderski (1882–1940)	Konserwator zabytków województw poznańskiego i pomorskiego	1922–31 XII 1932	historyk sztuki (UJ)
Witold Dalbor (1905–1954)	Konserwator na województwa poznańskie i pomorskie	1 I 1933–25 VI 1937	historyk sztuki (PLw)
Jerzy Chyczewski (1907–1944)	Konserwator Pomorski	26 VI 1937–1 IX 1939	historyk sztuki (UW)
Jan Borowski (1890–1966)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1945 (formalnie III 1946)–1951	architekt (uniwersytet w Petersburgu)
Bronisław Mora-Mieszkowski (1909–1976)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1951–1958	historyk sztuki, muzealnik (UJ)
Henryk Raczyniewski (1923–1992)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1958–1961	architekt, muzealnik (PWSSP)
Barbara Roll	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1961–20 II 1967	historyk sztuki (UAM)
Maciej Tadeusz Chrzanowski (1932–2016)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	10 III 1967–15 XI 1973	architekt (PG)
Mirosław Zeidler	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 XII 1973–1975	zabytkoznawca (UMK)

Województwo gdańskie (1975–1998)

Czesława Betlejewska	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 VII 1975–15 V 1979	zabytkoznawca, konserwator (UMK)
Mirosław Zeidler	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 VI 1979–1 XII 1980	zabytkoznawca (UMK)
Tadeusz Chrzanowski (1932–2016)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	16 I 1981–30 VI 1991	architekt (PG)
Marcin Gawlicki	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 VII 1991–31 XII 1998	architekt (PG)

Województwo słupskie (1975–1999; od 1999 Delegatura WUOZ w Słupsku)

Zdzisław Daczkowski (1942–2012)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1975–31 XII 1998	architekt (PG)
Zdzisław Daczkowski (1942–2012)	Kierownik Delegatury	1 I 1999–2011	architekt (PG)
Krystyna Mazurkiewicz-Palac	Kierownik Delegatury	od II 2012	architekt (PG)

Województwo pomorskie (od 1999)

Marcin Gawlicki	Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 I 1999–2003	architekt (PG)
Grzegorz Budnik	Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 IV 2003–31 III 2004	historyk sztuki (KUL)

Marian Kwapiński	Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 IV 2004–23 VII 2012	archeolog (UAM)
Agnieszka Kowalska	p.o. Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków	VII-XI 2012	archeolog (UMK)
Dariusz Chmielewski	Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków	2 XI 2012–11 VII 2016	zabytkoznawca, konserwator (UMK)
Agnieszka Kowalska	Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków	od 12 VII 2016	archeolog (UMK)

Biurow Badań i Dokumentacji Zabytków Województwa Gdańskiego (powstałe w 1970, 24 V 1975 przekształcone w Ośrodek Ochrony Dóbr Kultury Województwa Gdańskiego)

Barbara Roll	Dyrektor	1970–1975	historyk sztuki (UAM)
Mirosław Zeidler	Dyrektor	VI 1975–1980	zabytkoznawca (UMK)
Barbara Honik	p.o. Dyrektor	1980–1981	
Janina Grabowska	Dyrektor	1981–1990	

Biurow Badań i Dokumentacji Zabytków Województwa Słupskiego (powstałe w 1976, włączone w 1991 do Państwowej Służby Ochrony Zabytków Województwa Słupskiego)

Stanisław Szpilewski (1939–2012)	Dyrektor	1976–1990	historyk sztuki
----------------------------------	----------	-----------	-----------------

Powiatowy Konserwator Zabytków – powiat kartuski

Iwona Gołembowska	Konserwator Zabytków Powiatu Kartuskiego	od 5 I 2004	ochrona dóbr kultury (UMK)
-------------------	--	-------------	----------------------------

Powiatowy Konserwator Zabytków – powiat kościerski

Iwona Gołembowska	Konserwator Zabytków Powiatu Kościerskiego	od 15 VII 2004	ochrona dóbr kultury (UMK)
-------------------	--	----------------	----------------------------

Powiatowy Konserwator Zabytków – powiat kwidzyński

Wiesław Gałkowski	Konserwator Zabytków Powiatu Kwidzyńskiego	od 25 III 2011	
-------------------	--	----------------	--

Powiatowy Konserwator Zabytków – powiat pucki

Kinga Czachor	Konserwator Zabytków Powiatu Puckiego	od 27 VII 2011	
---------------	---------------------------------------	----------------	--

Powiatowy Konserwator Zabytków – powiat starogardzki

Tadeusz Kuca	Konserwator Zabytków Powiatu Starogardzkiego	od 2017	
--------------	--	---------	--

Miejski Konserwator Zabytków w Gdańsku

Zdzisław Kwaśny (1919–1979)	Miejski Konserwator Zabytków	1955–1960	architekt (PG)
Ryszard Massalski	Miejski Konserwator Zabytków	1 IX 1960–31 VIII 1962	architekt (PG)

Kazimierz Orłowski	Miejski Konserwator Zabytków	1 IX 1962–1965 1965–1973	architekt urząd nie istniał jako samodzielny podmiot Państwowej Służby Konserwatorskiej
Romuald Chomicz (1939–1998)	Miejski Konserwator Zabytków	1 IV 1973–1 IX 1978	zabytkoznawca (UMK)
Zdzisław Balewski	Miejski Konserwator Zabytków	1 I 1979–31 X 1980 1981–1982	urząd nie istniał jako samodzielny podmiot Państwowej Służby Konserwatorskiej
Zofia Gzowska-Maciakowska	Miejski Konserwator Zabytków	1 I 1982–15 III 1985	architekt
Grzegorz Sulikowski	Miejski Konserwator Zabytków	15 III 1985–31 III 1991	architekt (PG)
Małgorzata Ruskowska-Macur	Miejski Konserwator Zabytków	1 VII 1991–30 IX 1992	historyk sztuki
Joanna Labenz	Miejski Konserwator Zabytków	1 X 1992–31 XII 1993 1993–1995	architekt urząd nie istniał jako samodzielny podmiot Państwowej Służby Konserwatorskiej
Janusz Tarnacki	Miejski Konserwator Zabytków	25 IX 1995–1999	zabytkoznawca (UMK)
Ewa Stieler (1954–2013)	Miejski Konserwator Zabytków	2000–2003	architekt
Janusz Tarnacki	Miejski Konserwator Zabytków	2004–2015	zabytkoznawca (UMK)
Grzegorz Sulikowski	Miejski Konserwator Zabytków	od 2015	architekt

Miejski Konserwator Zabytków w Bytowie

Leszek Neubauer	Konserwator Zabytków Bytowa	od 23 V 2011	
-----------------	-----------------------------	--------------	--

Miejski Konserwator Zabytków w Chojnicach

Marlena Pawlak	Konserwator Zabytków Miasta Chojnice	od 25 III 2011	
----------------	--------------------------------------	----------------	--

Miejski Konserwator Zabytków w Gdyni

Robert Hirsch	Miejski Konserwator Zabytków Biuro Miejskiego Konserwatora Zabytków	od 12 VI 2012	architekt (PG)
---------------	---	---------------	----------------

Miejski Konserwator Zabytków w Malborku

vacat		25 III 2011–X 2013	
Dariusz Barton	Miejski Konserwator Zabytków	1 X 2013–I 2014	kulturoznawca
Ewelina Tałałaj	Miejski Konserwator Zabytków	od I 2014	konserwator

Miejski Konserwator Zabytków w Słupsku

Tomasz Maciejewski	Miejski Konserwator Zabytków	2013–III 2017 (likwidacja stanowiska)	architekt
--------------------	------------------------------	---------------------------------------	-----------

Miejski Konserwator Zabytków w Sopocie

Danuta Zastawska	Miejski Konserwator Zabytków	od 15 VII 2011	historyk sztuki
------------------	------------------------------	----------------	-----------------

Miejski Konserwator Zabytków w Tczewie

Arlena Haase-Witczak	Konserwator Zabytków Miasta Tczewa	od II 2004	architekt
----------------------	------------------------------------	------------	-----------

Miejski Konserwator Zabytków w Wejherowie

Tomasz Lew	Miejski Konserwator Zabytków	2000–2007	architekt (PG)
Małgorzata Rajczyk-Traeger	Miejski Konserwator Zabytków	I–III 2008	architekt (PG)
Anita Jaśkiewicz-Sojak	Miejski Konserwator Zabytków, Kierownik Zespołu MKZ	od IV 2008	architekt (PG), historyk (UG)

● **Województwo śląskie****Województwo śląskie (1922–1939)**

Tadeusz Dobrowolski (1899–1984)	Okręgowy Konserwator Zabytków w Katowicach	1927–1939	historyk sztuki
------------------------------------	---	-----------	-----------------

Województwo katowickie (1950–1975; w latach 1953–1956 województwo stalinogrodzkie)

Józef Matuszczak	Kierownik Oddziału Muzeów i Ochrony Zabytków przy Wydziale Kultury i Sztuki Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach	II 1945–II 1946	muzealnik
Józef Kluss (1890–1967)	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach	II 1946–II 1954	artysta malarz (ASP Kraków)
Roman Romański	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach	8 II 1954–31 VII 1961	architekt
Adam Kudła (1932–2012)	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach	1 VIII 1961–31 V 1975	konserwator (UMK)

Województwo katowickie (1975–1998)

Adam Kudła	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach	1 VI 1975–31 VIII 1983	konserwator (UMK)
Matylda Konior-Opitka	p.o. Wojewódzki Konserwator Zabytków	15 VII 1983–1 X 1983	historyk sztuki (ASP Leningrad)
Matylda Konior-Opitka	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach	1 X 1983–14 VI 1985	historyk sztuki (ASP Leningrad)
Matylda Konior-Opitka	p.o. Wojewódzki Konserwator Zabytków	14 VI 1985–15 XI 1985	historyk sztuki (ASP Leningrad)
Krystyna Zgrzebnicka-Bier- wiazonek	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach	15 XI 1985–21 IX 1990	historyk sztuki
Krystyna Zgrzebnicka-Bier- wiazonek	p.o. Wojewódzki Konserwator Zabytków	21 IX 1990–31 III 1991	historyk sztuki

Andrzej Grzybowski	Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 IV 1991–31 XII 1992	architekt
Jacek Owczarek	Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 I 1993–31 XII 1998	architekt

Województwo bielsko-bialskie (1975–1999; od 1999 Delegatura WKZ w Bielsku-Białej)

Karol Gruszczyk (1944–1998)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	VI 1975–X 1998	historyk sztuki (UWr)
Jacek Konior	p.o. Wojewódzki Konserwator Zabytków	X 1998–31 XII 1998	etnograf (UJ)
Jacek Konior	Kierownik Delegatury	od 1 I 1999	etnograf (UJ)

Częstochowa

Jerzy Remer (1888–1979)	Konserwator Okręgowy na Częstochowę i okręg częstochowski	9 IV 1919–24 I 1920	historyk sztuki (UJ)
-------------------------	---	---------------------	----------------------

Województwo częstochowskie (1975–1999; od 1999 Delegatura WKZ w Częstochowie)

Henryk Zamorski (zm.)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	VI 1975–V 1986	architekt
Barbara Gołąb	Wojewódzki Konserwator Zabytków	VI 1986–II 1988	archeolog (UJ)
Aleksander Broda	Wojewódzki Konserwator Zabytków	II 1988–31 XII 1998	historyk sztuki (UJ)
Aleksander Broda	Kierownik Delegatury WUZ	1 I 1999–3 II 1999	historyk sztuki (UJ)
Jadwiga Borowska-Antoniewicz	Kierownik Delegatury WUZ	II 1999–VII 2002	historyk
Aleksandra Janikowska-Perczak	Kierownik Delegatury WUZ	od I 2003	architekt

Województwo śląskie (od 1999)

Jacek Owczarek	Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 I 1999–31 X 2006	architekt (PWr)
Ewa Caban	p.o. Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 XI 2006–23 IV 2007	architekt
Barbara Klajmon	Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków	23 IV 2007–8 VIII 2012	historyk sztuki
Magdalena Lachowska	Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków	I 2013–24 IV 2015	historyk sztuki (UW)
Aneta Borowik	Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków	29 IV 2015–1 X 2015	historyk sztuki
vacat	urzędem kierowała Grażyna Glanc-Zagaja, zastępca Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków	1 X 2015–10 VIII 2016	archeolog
Ewa Pokorska-Ożóg	Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków	11 VIII 2016–31 I 2017	architekt (PŚ)
vacat	urzędem kierowała Anna Ostrowska, zastępca Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków	1 I 2017–30 VI 2017	

Łukasz Konarzewski	Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków	od 1 VII 2017	historyk sztuki (KUL)
--------------------	--	---------------	-----------------------

Centrum Dziedzictwa Kulturowego Górnego Śląska (od 1992; powstałe z inspiracji wojewody Wojciecha Czecha; od 2003 Śląskie Centrum Dziedzictwa Kulturowego w Katowicach, od 2016 Regionalny Instytut Kultury w Katowicach)

Helena Maria Dobranowicz	Dyrektor Centrum Dziedzictwa Kulturowego Górnego Śląska	1992–1995	historyk sztuki (UJ)
Wojciech Kowalski	Dyrektor Centrum Dziedzictwa Kulturowego Górnego Śląska	1995–1996	prawnik (UJ)
Eugeniusz Paduch	Dyrektor Centrum Dziedzictwa Kulturowego Górnego Śląska	1996–2003	historyk
Eugeniusz Paduch	Dyrektor Śląskiego Centrum Dziedzictwa Kulturowego w Katowicach	2003–31 X 2006	historyk
Jacek Owczarek	Dyrektor Śląskiego Centrum Dziedzictwa Kulturowego w Katowicach	1 XI 2006–2016	architekt (PWR)
Adam Pastuch	Regionalny Instytut Kultury w Katowicach	od 2016	polonista (UŚ)

Biuro Badań i Dokumentacji Zabytków w Katowicach

Krystyna Zgrzebnicka-Bierwiazczonek	Kierownik	1975–X 1986	historyk sztuki
Maciej Wojciechowski	Kierownik	XI 1986–1990	konserwator (UMK)

Biuro Badań i Dokumentacji Zabytków w Bielsku-Białej

Irena Kwaśny	Kierownik	1 IV 1978–31 XII 1979	historyk sztuki
Rajmund Urbanowicz	Kierownik	1 I 1980–30 VI 1986	historyk sztuki
Jacek Konior	Kierownik	29 VII 1986–31 III 1991	etnograf (UJ)

Biuro Badań i Dokumentacji Zabytków w Częstochowie

Elżbieta Jeżewska	Kierownik	1975–1978	historyk sztuki
Zbigniew Jakubowski (zm.)	Kierownik	1978–IX 1981	historyk
Jadwiga Borowska-Antoniewicz	Kierownik	IX 1981–31 XII 1998	historyk

Powiatowy Konserwator Zabytków – powiat tarnogórski

Celina Maryńczuk	Powiatowy Konserwator Zabytków	od 2 III 2006	architekt
------------------	--------------------------------	---------------	-----------

Powiatowy Konserwator Zabytków w Będzinie

Radosław Nawara	Miejski Konserwator Zabytków	do 2008	architekt
Artur Rok	Powiatowy Konserwator Zabytków	od 26 IV 2010	historyk (UŚ)

Powiatowy i Miejski (Rejonowy) Konserwator Zabytków w Raciborzu

Sylwester Potocki	Powiatowy i Miejski Konserwator Zabytków	lata 60.	architekt (PW)
-------------------	--	----------	----------------

36

37

38

39

40

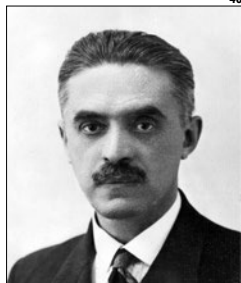
41

42

43

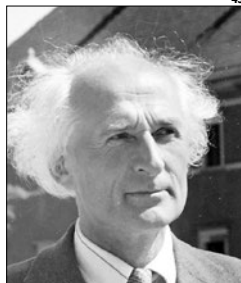
44

45

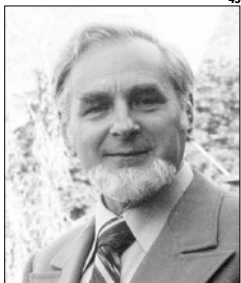
46

47

48

49

50

51

52

Miejski Konserwator Zabytków w Bielsku-Białej

Krystyna Zgrzebnicka-Bier-wiaczonek	Miejski Konserwator Zabytków	1992–1996	historyk sztuki
Piotr Kubańda	Miejski Konserwator Zabytków	od 1 II 1997	architekt

Miejski Konserwator Zabytków w Bytomiu

Barbara Klajmon	Kierownik Referatu Ochrony Zabytków	1998–23 IV 2007	historyk sztuki
Dominika Kściuczyk	Miejski Konserwator Zabytków	od 24 X 2007	konserwator zabytków (UMK)

Miejski Konserwator Zabytków w Chorzowie

Ryszard Szopa	Miejski Konserwator Zabytków	1999–31 VIII 2008	historyk sztuki (UWr)
Henryk Mercik	Miejski Konserwator Zabytków	od 1 IX 2008	architekt (PŚ)
Ryszard Szopa	p.o. Miejski Konserwator Zabytków	od 2015	historyk sztuki (UWr)

Miejski Konserwator Zabytków w Cieszynie

Ryszard Makarewicz	Miejski Konserwator Zabytków	IV 1991–II 1995	architekt
Łukasz Konarzewski	Miejski Konserwator Zabytków	III 1995–1996	historyk sztuki
Irena Kwaśny	Rejonowy Konserwator Zabytków	1997	historyk sztuki

Miejski Konserwator Zabytków w Czeladzi

Ryszard Dobiega	Miejski Konserwator Zabytków	od 1 I 2009	
-----------------	------------------------------	-------------	--

Miejski Konserwator Zabytków w Gliwicach

Ewa Pokorska-Ożóg	Inspektor ds. ochrony zabytków	1996–5 VIII 2004	architekt (PŚ)
Ewa Pokorska-Ożóg	Miejski Konserwator Zabytków	od 5 VIII 2004	architekt (PŚ)

Miejski Konserwator Zabytków w Kalwarii Zebrzydowskiej

Magdalena Swaryczewska	Miejski Konserwator Zabytków	1993–1995	architekt (PK)
------------------------	------------------------------	-----------	----------------

Miejski Konserwator Zabytków w Katowicach

Stefania Adamczyk (zm. 2005)	Miejski Konserwator Zabytków	15 IX 1992–4 I 1999	historyk sztuki (UJ)
Małgorzata Zygmunt	Miejski Konserwator Zabytków	5 I 1999–III 2008	architekt (PŚ)
Bolesław Błachuta	Miejski Konserwator Zabytków	od 1 VI 2008	zabytkoznawca (UMK)

Miejski Konserwator Zabytków w Piekarach Śląskich

Małgorzata Cierpiot	Miejski Konserwator Zabytków	11 IV 2006–VIII 2014	architekt (PŚ)
Monika Szol-Gutkowska	Miejski Konserwator Zabytków	od VIII 2014	architekt (PŚ)

36. Franciszek J. Lachowicz 37. Leon Kozłowski 38. Nikodem Pajzdowski 39. Witold Lempka 40. Henryk Nowakowski 41. Hanna Pieńkowska 42. Wiesław Jan Nowak 43. Andrzej Oleś 44. Tadeusz Szydłowski 45. Mieczysław Ptaśnik 46. Stefan Kwilecki 47. Feliks Ptaszyński 48. Zbigniew Ciekliński 49. Jerzy Żurawski 50. Władysław Demetrykiewicz 51. Stefan Narębski 52. Elżbieta Stachurska, Adam Piesio

Miejski Konserwator Zabytków w Raciborzu

Joanna Muszała-Ciałowicz	Miejski Konserwator Zabytków	7 XII 2004–30 IX 2017	historyk sztuki (UWr)
Maria Olejarnik	Miejski Konserwator Zabytków	od 1 X 2017	historyk sztuki (KUL)

Miejski Konserwator Zabytków w Rudzie Śląskiej

Henryk Mercik	Miejski Konserwator Zabytków	1999–31 VIII 2008	architekt (PŚ)
Łukasz Urbańczyk	Miejski Konserwator Zabytków	od 1 IX 2008	architekt

Miejski Konserwator Zabytków w Rybniku

Aleksandra Frydrychowicz	Miejski Konserwator Zabytków	2013–2017	
--------------------------	------------------------------	-----------	--

Miejski Konserwator Zabytków w Siemianowicach Śląskich

Małgorzata Derus	Miejski Konserwator Zabytków	od 16 V 1994	historyk sztuki (KUL)
------------------	------------------------------	--------------	-----------------------

Miejski Konserwator Zabytków w Sosnowcu

Paweł Dusza	Miejski Konserwator Zabytków	2007–2015	architekt
Jacek Jakubek	Miejski Konserwator Zabytków	2015–2017	

Miejski Konserwator Zabytków w Świętochłowicach

Barbara Josińska	Miejski Konserwator Zabytków	od 10 XI 2006	architekt (PŚ)
------------------	------------------------------	---------------	----------------

Miejski Konserwator Zabytków w Zabrze

Danuta Żabicka-Barecka	Miejski Konserwator Zabytków	19 VIII 2004–2007	architekt (PŚ)
Urszula Pawłowska	Miejski Konserwator Zabytków	2007–30 X 2017	konserwator (UMK)
Agnieszka Gerlic	Miejski Konserwator Zabytków	od 1 XI 2017	architekt (PŚ)

● Województwo świętokrzyskie

Województwo kieleckie (1919–1939; 1945–1975)

Tadeusz Szydłowski (1883–1942)	Konserwator Okręgu Krakowskiego (obejmującego województwo kieleckie)	1 II 1920–X 1921	historyk sztuki (UJ)
Jerzy Remer (1888–1979)	Kierownik Wojewódzkiego Oddziału Sztuki w Kielcach, Konserwator na okręg kielecki	X 1921–1922	historyk sztuki (UJ)
Stanisław Chrościechowski (1892–1924)	Konserwator Województwa Kieleckiego	1922–I 1924	architekt (PLw)
Tadeusz Szydłowski (1883–1942)	Konserwator Okręgu Krakowskiego (obejmującego województwo kieleckie)	I 1924–I III 1929	historyk sztuki (UJ)
Andrzej Oleś (1883–1952)	p.o. Konserwator Okręgu Krakowskiego – zastępczo	I III 1929–1930	artysta malarz (ASP Kraków)

Andrzej Oleś (1883–1952)	Konserwator Województwa Kieleckiego (od 1 IV 1936 Kierownik Oddziału Sztuki przy Urzędzie Wojewódzkim w Kielcach)	1930–1939	artysta malarz (ASP Kraków)
Andrzej Oleś (1883–1952)	Konserwator Województwa Kieleckiego	I 1945–28 II 1948	artysta malarz (ASP Kraków)
Eugeniusz Krygier (1912–1992)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	I III 1948–30 VI 1954	historyk
Adam Klimek (1910–1987)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1956–1960	architekt (PLw)
Andrzej Michałowski	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1960–1970	zabytkoznawca (UMK)
Marian Kubiakowski (1929–1990)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1970–1974	architekt
Zbigniew Mysior (zm.)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1975–1976	architekt

Województwo kieleckie (1976–1998)

Zbigniew Mysior (zm.)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1976–1978	architekt
Tadeusz Borsia (1931–2012)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1978–1982	architekt (PWR)
Czesław Krzos (1930–2015)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1982–1985	architekt
Krzysztof Urbański (1940–2012)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1986–1989	historyk

Województwo świętokrzyskie (od 1999)

Anna Piasecka	Świętokrzyski Wojewódzki Konserwator Zabytków	I 1 1990–I IV 2002	historyk sztuki
Janusz Cedro	Świętokrzyski Wojewódzki Konserwator Zabytków	I V 2002–30 VI 2016	architekt
Anna Żak-Stobiecka	Świętokrzyski Wojewódzki Konserwator Zabytków	od I VII 2016	inż. konserwator (PŚw)

Delegatura WUOZ w Sandomierzu

Jerzy Zub	Kierownik Delegatury	od 2002	historyk sztuki (UJ)
-----------	----------------------	---------	----------------------

Biuro Dokumentacji Zabytków w Kielcach

Bogusław Paprocki	Kierownik	1975–1989	zabytkoznawca, konserwator (UMK)
Radosław Wojewódzki	Kierownik	1990	historyk

Powiatowy (Rejonowy) Konserwator Zabytków – powiat sandomierski

Juliusz Wendlandt	Powiatowy Konserwator Zabytków	1964–1976	zabytkoznawca (UMK)
-------------------	--------------------------------	-----------	---------------------

Miejski Konserwator Zabytków – miasto Sandomierz (przed 1975 w granicach województwa kieleckiego, od 1999 w granicach województwa świętokrzyskiego)

Marek Juszczyk	Miejski Konserwator Zabytków	1990–2001	historyk sztuki (KUL)
----------------	------------------------------	-----------	-----------------------

● **Województwo warmińsko-mazurskie**

Województwo olsztyńskie (1946–1975; okręg mazurski 1945–1946)

vacat		V 1945–31 XII 1947	
Zbigniew Rewski (1905–1989)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 I 1948–31 VIII 1950	historyk, historyk sztuki (UW)
vacat		1 IX 1950–31 XII 1952	
Cecylia Vetulani (1908–1980)	Wojewódzki Konserwator Zabytków (referent konserwacji zabytków w Wydziale Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej)	2 I 1953–30 XI 1955	historyk sztuki, konserwator zabytków (ASP Warszawa)
Jerzy Golakowski (1926–2011)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	połowa 1956–1959	inżynier (PWr)
Lucjan Czubiel	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 I 1960–31 V 1975	historyk sztuki (KUL)

Województwo olsztyńskie (1975–1998)

Lucjan Czubiel	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 VI 1975–31 III 1991	historyk sztuki (KUL)
Jacek Wysocki	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 IV 1991–31 XII 1998	archeolog (UW)

Województwo elbląskie (1975–1999; od 1999 Delegatura WKZ w Elblągu)

Maria Lubocka-Hoffmann	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1976–31 I 2002	zabytkoznawca, konserwator (UMK)
Mirosław Jonakowski	p.o. Kierownik Delegatury	1 II 2002–26 VIII 2002	archeolog (UW)
Mirosław Jonakowski	Kierownik Delegatury	27 VIII 2002–31 X 2008	archeolog (UW)
Maria Gawryluk	p.o. Kierownik Delegatury	1 XI 2008–31 XII 2014	
Sławomir Mioduszewski	Kierownik Delegatury	od 11 IX 2015	administracja (UMK)

Województwo warmińsko-mazurskie (od 1999)

Jacek Wysocki	Warmińsko-mazurski Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 I 1999–18 IV 2004	archeolog (UW)
Barbara Zalewska	Warmińsko-mazurski Wojewódzki Konserwator Zabytków	30 IV 2004–30 VI 2016	zabytkoznawca (UMK)
Dariusz Barton	Warmińsko-mazurski Wojewódzki Konserwator Zabytków	od 14 XI 2016	kulturoznawca (UMK)

Delegatura Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Ełku (od 1999)

Adam Żywiczynski	Kierownik Delegatury	1 I 1999–30 VI 2006	zabytkoznawca (UMK)
Jarosław Baciński	Kierownik Delegatury	9 X 2006–31 VII 2008	zabytkoznawca (UMK)
Leszek Godzieba	p.o. Kierownik Delegatury	1 VIII 2008–1 XII 2008	archeolog (UAM)
Leszek Godzieba	Kierownik Delegatury	od 1 XII 2008	archeolog (UAM)

Biuro Badań i Dokumentacji Zabytków w Olsztynie

Nie ustalono

Biurow Badań i Dokumentacji Zabytków w Elblągu

Nie ustalono

Miejski Konserwator Zabytków w Olsztynie

Barbara Zalewska	Miejski Konserwator Zabytków	6 VI 1994–29 IV 2004	zabytkoznawca (UMK)
Anna Bobko (Juszczyszyn)	Miejski Konserwator Zabytków	od 1 VI 2004	zabytkoznawca (UMK)

Miejski Konserwator Zabytków w Elblągu

Włodzimierz Sierzputowski (1907–1963)	delegat Konserwatora Wojewódzkiego w Gdańsku na miasto i powiat Elbląg	1948–1955	architekt (PW)
Mirosław Jonakowski	Miejski Konserwator Zabytków w Elblągu	1 XI 2008–1 I 2012	archeolog
Joanna Klupczyńska	p.o. Kierownik w Biurze Miejskiego Konserwatora Zabytków w Elblągu	10 VI 2012–30 XI 2013	
Dariusz Barton	Miejski Konserwator Zabytków	1 XII 2013–13 XI 2016	kulturoznawca

● **Województwo wielkopolskie****Województwo poznańskie (1919–1939, 1945–1975)**

Nikodem Pajzdarski (1882–1940)	Konserwator Zabytków Województwa Poznańskiego	1919–1922	historyk sztuki (UJ)
Nikodem Pajzdarski (1882–1940)	Konserwator Okręgowy na województwa poznańskie i pomorskie	1922–31 XII 1932	historyk sztuki (UJ)
Witold Dalbor (1905–1954)	Wojewódzki i Okręgowy Konserwator Zabytków w Poznaniu na okręg poznański i pomorski (do 1937)	1 I 1933–25 VI 1937	historyk sztuki (PLw)
Witold Dalbor (1905–1954)	Konserwator Wielkopolski	25 VI 1937–1939	historyk sztuki (PLw)
Zdzisław Kępiński (1911–1978)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1945–1949	historyk sztuki
Teresa Ruszczyńska (1918–1985)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1949–1954	historyk sztuki
Jerzy Łomnicki (1920–1981)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1954–II 1969	historyk sztuki (UWr)
Jan Pic	Wojewódzki Konserwator Zabytków	III 1969–1975	historyk sztuki

Okręg kaliski

Józef Raciborski (1879–1935)	Konserwator Okręgowy na Kalisz i okręg kaliski	9 IV 1919–24 I 1920	historyk (UJ)
------------------------------	--	---------------------	---------------

Województwo poznańskie (1975–1998)

Jan Pic	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1975 III 1978	historyk sztuki
Henryk Nowakowski	Wojewódzki Konserwator Zabytków	IV 1978–1990	historyk sztuki
Maria Strzałko	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1991–31 XII 1998	historyk sztuki

Województwo kaliskie (1975–1999, od 1999 Delegatura WKZ w Kaliszu)

Bożena Maria Woźniak	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1975–1991	inż. budownictwa
Lech Narebski	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1991–1994	zabytkoznawca (UMK)
Beata Maria Matusiak	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1994–31 XII 1998	historyk sztuki (UWr)
Beata Maria Matusiak	Kierownik Delegatury w Kaliszu Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu	od 1 I 1999	historyk sztuki (UWr)

Województwo konińskie (1975–1999; od 1999 Delegatura WUOZ w Koninie)

Elżbieta Celińska	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1975–1979	
Wiktor Głodzik	Wojewódzki Konserwator Zabytków	VIII 1979–1981	etnograf
Andrzej Nowak	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1981–31 XII 1998	archeolog
Janusz Tomala	Kierownik Delegatury	1 I 1999–4 VIII 2016	archeolog
Natalia Lipowczyk	p.o. Kierownik Delegatury	4 VIII–31 XII 2016	archeolog
Grzegorz Budnik	Kierownik Delegatury	od 1 I 2017	historyk sztuki (KUL)

Województwo leszczyńskie (1975–1999; od 1999 Delegatura WUOZ w Lesznie)

Wawrzyniec Kopczyński (1935–1995)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1975–XII 1988	historyk sztuki (UAM)
Odonia Napierała	p.o. Wojewódzki Konserwator Zabytków	I–VI 1989	historyk sztuki (UAM)
Małgorzata Mikołajczak	Wojewódzki Konserwator Zabytków	VII 1989–1990	architekt
Aleksander Starzyński	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1990–31 XII 1998	archeolog (UAM)
Aleksander Starzyński	Kierownik Delegatury	1 I 1999–III 2002	archeolog (UAM)
Łucja Gajda	Kierownik Delegatury	III 2002–30 IV 2008	zabytkoznawca (UMK)
Małgorzata Mikołajczak	Kierownik Delegatury	od 1 V 2008	architekt

Województwo pilskie (1975–1999; od 1999 Delegatura WUOZ w Pile)

Marek Głazik (1947–2016)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1975–1977	archeolog
Stefan Janasik	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1977–1979	historyk sztuki
Dobrochna Szymańska	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1980–1982	historyk sztuki
Mirosława Grabska-Wol- niewicz	p.o. Wojewódzki Konserwator Zabytków	1982–1983	archeolog
Eugeniusz Der	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1983–1990	architekt
Roman Chwaliszewski	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1991–31 XII 1998	historyk
Roman Chwaliszewski	Kierownik Delegatury	od 1 I 1999	historyk

Województwo wielkopolskie (od 1999)

Maria Strzałko	Wielkopolski Wojewódzki Konserwa- tor Zabytków	1 I 1999–XII 2001	historyk sztuki
Stefan Nyka	p.o. Wielkopolski Wojewódzki Kon- serwator Zabytków	XII 2001–III 2002	historyk sztuki

Aleksander Starzyński	Wielkopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków	III 2002–16 V 2014	archeolog (UAM)
Jolanta Goszczyńska	Wielkopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków	od 19 V 2014	historyk sztuki

Biurow Badań i Dokumentacji Zabytków w Poznaniu (odrębne dla miasta i województwa)

Bogna Uske-Wierzbanowska	Kierownik	1977–1991	historyk sztuki
--------------------------	-----------	-----------	-----------------

Biurow Badań i Dokumentacji Zabytków w Kaliszu

Bolesław Bąkowski	Kierownik	1975–1984	architekt
Lech Narębski	Kierownik	1984–1990	zabytkoznawca (UMK)

Biurow Badań i Dokumentacji Zabytków w Lesznie

Odon Napierała	Kierownik	1975–1990	historyk sztuki (UAM)
----------------	-----------	-----------	-----------------------

Biurow Badań i Dokumentacji Zabytków w Koninie

Jolanta Ruchlewicz-Oblizajek	Kierownik		etnograf (UAM)
------------------------------	-----------	--	----------------

Biurow Badań i Dokumentacji Zabytków w Pile

Dobrochna Szymańska	Kierownik	1976–I 1980	historyk sztuki (UAM)
Mirosława Grabska-Wolniewicz	Kierownik	I 1980–XI 1988	archeolog (UAM)
Roman Chwaliszewski	Kierownik	15 XI 1988–I XII 1990	historyk, ochrona dóbr kultury (UMK)

Powiatowy Konserwator Zabytków – powiat Poznań

Wiesław Biegański	Powiatowy Konserwator Zabytków	od 1 II 2010	historyk sztuki
-------------------	--------------------------------	--------------	-----------------

Miejski Konserwator Zabytków w Poznaniu

Henryk Kondziela	Miejski Konserwator Zabytków	1955–1973	historyk sztuki
Eugeniusz Linette (1927–1986)	Miejski Konserwator Zabytków	1973–1977	historyk sztuki (UAM)
Ludomira Brzozowska	Miejski Konserwator Zabytków	1977–1989	historyk sztuki
Wojciech Starzycki	Miejski Konserwator Zabytków	1990–1991	historyk sztuki
Witold Gałka (1953–2001)	Miejski Konserwator Zabytków	1991–2001	historyk sztuki (UAM)
Jerzy Borwiński	p.o. Miejski Konserwator Zabytków	2001–2002	zabytkoznawca (UMK)
Maria Strzałko	Miejski Konserwator Zabytków	2002–31 III 2012	historyk sztuki
Joanna Bielawska-Pałczyńska	Miejski Konserwator Zabytków	od 31 III 2012	historyk sztuki

Miejski Konserwator Zabytków w Gnieźnie

Grzegorz Budnik	Miejski Konserwator Zabytków	14 I 2005–31 XII 2016	historyk sztuki (KUL)
Marlena Przybyłowicz	Miejski Konserwator Zabytków	od 1 I 2017	zabytkoznawca (UMK)

Miejski Konserwator Zabytków w Ostrowie Wielkopolskim

Elżbieta Wolniewicz-Kukuła	Miejski Konserwator Zabytków	od 11 IV 2005	etnograf
----------------------------	------------------------------	---------------	----------

Miejski Konserwator Zabytków w Lesznie

Maciej Urban	Miejski Konserwator Zabytków	od 1 V 2016	historyk (UAM), konserwator (UMK)
--------------	------------------------------	-------------	--------------------------------------

● **Województwo zachodniopomorskie**

Województwo szczecińskie (1946–1975)

Leopold Kuztelski (1901–1966)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	8 IV 1946–31 IX 1947	historyk sztuki (UAM)
Janusz Powidzki (1913–1992)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	10 X 1947–I 1948	historyk sztuki (UAM)
Zygmunt Knothe (1898–1977)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	I II 1948–I VI 1950	architekt (PW)
Zofia Krzymuska-Fafius (1917–2015)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	I VII 1950–I IX 1952	historyk sztuki (UAM)
Henryk Dziurla (1925–2012)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	20 X 1952–31 I 1960	historyk sztuki (UAM)
Róża Kąsinowska	p.o. Wojewódzki Konserwator Zabytków	I II 1960–VII 1960	historyk sztuki (UAM)
Stefan Kwilecki (1925–2001)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 VIII 1960–31 IX 1972	architekt (Wyższa Szkoła Inżynierska w Poznaniu)
Ludwik Sandecki (1932–2013)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 III 1973–31 III 1974	artysta plastyk (UMK)
Lubomira Madejska	p.o. Wojewódzki Konserwator Zabytków	IV 1974–VII 1974	historyk sztuki (UWr)
Jerzy Jerzewski (1929–2000)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	15 VII 1974–31 V 1975	architekt (PWr)

Województwo szczecińskie (1975–1998)

Jerzy Jerzewski (1929–2000)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 VI 1975–30 IV 1982	architekt (PWr)
Krystyna Loose	Wojewódzki Konserwator Zabytków	16 X 1982–31 XII 1988	zabytkoznawca (UMK)
Jan Władysław Nowak (1932–1999)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 II 1989–31 XII 1990	architekt (PWr)
Ewa Stanecka	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 IV 1991–31 XII 1998	zabytkoznawca (UMK)

Województwo koszalińskie (1975–1999; od 1999 Delegatura WUOZ w Koszalinie)

Zygmunt Knothe (1898–1977)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1950–1952	architekt (PW)
Marian Dąbrowski	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1953–1957	zabytkoznawca (UMK)
Feliks Augustyn Ptasiński (1930–2016)	Wojewódzki Konserwator Zabytków	15 X 1957–31 XII 1972	architekt (PW)
Jerzy Szwej	Wojewódzki Konserwator Zabytków	16 I 1973–23 XII 1981	historyk sztuki (UAM)
Franciszek J. Lachowicz	p.o. Wojewódzki Konserwator Zabytków	XII 1981–XII 1982	archeolog (UWr)
Roman Prądyński	Wojewódzki Konserwator Zabytków	30 XII 1982–31 I 1989	architekt (PG)

Joanna Głowacz-Mieczkowska	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 II 1989–30 XI 1989	inż. budownictwa
Andrzej Fijałkowski	Wojewódzki Konserwator Zabytków	1 XII 1989–31 XII 1998	architekt (PSz)
Andrzej Fijałkowski	Kierownik Delegatury	1 I 1999–31 VII 2002	architekt (PSz)
Barbara Sożyńska-Maciejko	p.o. Kierownik Delegatury	1 VIII 2002–23 III 2005	architekt (PWR)
Ewa Łucja Kowalska	Kierownik Delegatury	15 VII 2005–27 XII 2012	historyk sztuki (UAM)
Michał Dębowski	p.o. Kierownik Delegatury	28 XII 2012–31 III 2013	historyk sztuki (UJ)
Dorota Raczkowska	Kierownik Delegatury	od 1 IV 2013	historyk sztuki (UAM)

Województwo zachodniopomorskie (od 1999)

Ewa Stanecka	Zachodniopomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków	od 1 I 1999	zabytkoznawca (UMK)
--------------	---	-------------	---------------------

Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie

Joanna Raciborska	Kierownik	VI 1974–IX 1980	historyk sztuki (UAM)
Krystyna Loose	Kierownik	X 1980–XI 1982	zabytkoznawca (UMK)
Ewa Stanecka	Kierownik	XI 1982–IV 1991	zabytkoznawca (UMK)
Alicja Gerlach-Jósewicz	Kierownik	1 V 1991–31 XIII 1994	etnograf (UW)
Lidia Walasek	Kierownik	1 IV 1994–31 XII 2005	kulturoznawca UMK
Maria Witek	p.o. Kierownik	1 I 2005–30 IV 2005	etnograf (UAM)
Cezary Nowakowski	Dyrektor	30 IV 2005–obecnie	etnograf (UWr)

Biuro Badań i Dokumentacji Zabytków w Koszalinie

Franciszek J. Lachowicz	Kierownik	IX 1978–1990	archeolog (UWr)
-------------------------	-----------	--------------	-----------------

Miejski Konserwator Zabytków w Szczecinie

Zbigniew Becker	Miejski Konserwator Zabytków (w ramach ROSiOŚK)	2 XI 1991–30 XI 1993	architekt (PSz)
Małgorzata Gwiazdowska	Miejski Konserwator Zabytków (samorządowy)	od 1 IV 1996	historyk sztuki (UAM)

Miejski Konserwator Zabytków w Kołobrzegu

Ewa Łucja Kowalska	Miejski Konserwator Zabytków	od 21 X 2013	historyk sztuki (UAM)
--------------------	------------------------------	--------------	-----------------------

Miejski Konserwator Zabytków w Stargardzie Szczecińskim

Władysław Chrostowski	Powiatowy Konserwator Zabytków	1973–1975	historyk sztuki (UAM)
Władysław Chrostowski	Miejski Konserwator Zabytków	1975–1977	historyk sztuki (UAM)
Mirosław Opęchowski	Miejski Konserwator Zabytków	od 2017	historyk sztuki (KUL)

Miejski Konserwator Zabytków w Szczecinku

Paweł Połom	Miejski Konserwator Zabytków	10 II 2009–30 VI 2015	zabytkoznawca (UMK)
Anna Dębska	Miejski Konserwator Zabytków	od 9 VII 2015	historyk, archeolog (UMK)

● **Województwa kresowe** (do 1939)

Województwo lwowskie

Józef Piotrowski (1873–1939)	Konserwator Wojewódzki Okręgu Lwowskiego na województwa lwowskie, tarnopolskie i stanisławowskie we Lwowie	1 VI 1920–1 XI 1923	historyk sztuki (UJK)
Józef Piotrowski (1873–1939)	Konserwator Okręgowy na województwa lwowskie, tarnopolskie i stanisławowskie	1 XI 1923–1930	historyk sztuki (UJK)
Zbigniew Hornung (1903–1981)	Konserwator Okręgowy na województwa lwowskie, tarnopolskie i stanisławowskie	1930–1939	historyk sztuki (UJK)

Województwo nowogródzkie

Wacław Husarski (1883–1951)	Konserwator na województwa nowogródzkie i poleskie, Kierownik Oddziału Sztuki województwa poleskiego	1 IX 1921–1 II 1923.	artysta malarz, (Académie Julian i Académie Colarossi w Paryżu)
Jerzy Remer (1888–1979)	Konserwator Okręgu Wileńsko-Nowogródzkiego i Kierownik Oddziału Sztuki województw wileńskiego i nowogródzkiego	1 II 1923–1929	historyk sztuki (UJ)
Stanisław Lorentz (1899–1991)	Konserwator Okręgu Wileńsko-Nowogródzkiego i Kierownik Oddziału Sztuki województw wileńskiego i nowogródzkiego	1929–1935	historyk sztuki (UW)
Franciszek Ksawery Piwocki (1901–1974)	Konserwator Okręgu Wileńsko-Nowogródzkiego i Kierownik Oddziału Sztuki województw wileńskiego i nowogródzkiego	1935–1937	historyk sztuki, etnolog (UJK)
Witold Kieszkowski (1903–1950)	Konserwator Okręgu Wileńsko-Nowogródzkiego i Kierownik Oddziału Sztuki województw wileńskiego i nowogródzkiego	1937–1939	historyk sztuki (UW)

Województwo poleskie

Wacław Husarski (1883–1951)	Konserwator na województwa nowogródzkie (do 1 II 1923) i poleskie i Kierownik Oddziału Sztuki województwa poleskiego	1 IX 1921–1 XI 1923	artysta malarz (Académie Julian i Académie Colarossi w Paryżu)
Jerzy Siennicki (1886–1956)	Konserwator Okręgu Lubelskiego na województwa lubelskie, poleskie i wołyńskie	17 XI 1923–30 IV 1930	architekt (PW)

Franciszek Ksawery Piwocki (1901–1974)	Konserwator Okręgu Lubelskiego na województwa lubelskie, poleskie i wołyńskie	15 VI 1930–1 X 1935	historyk sztuki, etnolog (UJK)
Józef Edward Dutkiewicz (1903–1968)	Konserwator Okręgu Lubelskiego na województwa lubelskie i poleskie	1 XI 1935–1 IX 1939	artysta malarz (ASP Kraków)

Województwo stanisławowskie

Józef Piotrowski (1873–1939)	Konserwator Wojewódzki Okręgu Lwowskiego na województwa lwowskie, tarnopolskie i stanisławowskie we Lwowie	1 VI 1920–1 XI 1923	historyk sztuki (UJK)
Józef Piotrowski (1873–1939)	Konserwator Okręgowy na województwa lwowskie, tarnopolskie i stanisławowskie	1 XI 1923–1930	historyk sztuki (UJK)
Zbigniew Hornung (1903–1981)	Konserwator Okręgowy na województwa lwowskie, tarnopolskie i stanisławowskie	1930–1939	historyk sztuki (UJK)

Województwo tarnopolskie

Józef Piotrowski (1873–1939)	Konserwator Wojewódzki Okręgu Lwowskiego na województwa lwowskie, tarnopolskie i stanisławowskie we Lwowie	1 VI 1920–1 XI 1923	historyk sztuki (UJK)
Józef Piotrowski (1873–1939)	Konserwator Okręgowy na województwa lwowskie, tarnopolskie i stanisławowskie	1 XI 1923–1930	historyk sztuki (UJK)
Zbigniew Hornung (1903–1981)	Konserwator Okręgowy na województwa lwowskie, tarnopolskie i stanisławowskie	1930–1939	historyk sztuki (UJK)

Województwo wileńskie

Jerzy Remer (1888–1979)	Konserwator na Ziemię Wileńską i Kierownik Oddziału Sztuki w Delegaturze Rządu w Wilnie	1 XII 1922–1 II 1923	historyk sztuki (UJ)
Jerzy Remer (1888–1979)	Konserwator Okręgu Wileńsko-Nowogródzkiego i Kierownik Oddziału Sztuki województw wileńskiego i nowogródzkiego	1 II 1923–1929	historyk sztuki (UJ)
Stanisław Lorentz (1899–1991)	Konserwator Okręgu Wileńsko-Nowogródzkiego i Kierownik Oddziału Sztuki województw wileńskiego i nowogródzkiego	1929–1935	historyk sztuki (UW)
Franciszek Ksawery Piwocki (1901–1974)	Konserwator Okręgu Wileńsko-Nowogródzkiego i Kierownik Oddziału Sztuki województw wileńskiego i nowogródzkiego	1935–1937	historyk sztuki, etnolog (UJK)

Witold Kieszkowski (1903–1950)	Konserwator Zabytków Okręgu Wileńsko-Nowogrodzkiego i Kierownik Oddziału Sztuki województw wileńskiego i nowogrodzkiego	1937–1939	historyk sztuki (UW)
--------------------------------	---	-----------	----------------------

Województwo wołyńskie

Zygmunt Morwitz (1884–1972)	p.o. Konserwator Województwa Wołyńskiego z siedzibą w Łucku	1 XI 1921–15 XII 1922	architekt (PLw)
Józef Piotrowski (1873–1939)	Konserwator Okręgu Lwowskiego we Lwowie, zastępczo Konserwator województwa wołyńskiego	15 XII 1922–17 XI 1923	historyk sztuki (UJK)
Jerzy Siennicki (1886–1956)	Konserwator Okręgu Lubelskiego na województwa lubelskie, poleskie i wołyńskie	17 XI 1923–30 IV 1930	architekt (PW)
Franciszek Ksawery Piwocki (1901–1974)	Konserwator Okręgu Lubelskiego na województwa lubelskie, poleskie i wołyńskie	15 VI 1930–21 VI 1932	historyk sztuki, etnolog (UJK)
Józef Edward Dutkiewicz (1903–1968)	Wojewódzki Konserwator Zabytków i Kierownik Oddziału Sztuki w Wołyńskim Urzędzie Wojewódzkim	22 VI 1932–30 X 1935	artysta malarz (ASP Kraków)
Zbigniew Rewski (1905–1989)	Konserwator Województwa Wołyńskiego	1 XI 1935–1 IX 1939	historyk sztuki, historyk (UW)

Konserwatorzy zabytków archeologicznych

Państwowe Grono Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych (1920–1928)

Erazm Majewski (1858–1922)	Prezes	1920–1921	archeolog (UW)
Józef Kostrzewski (1885–1969)	Prezes	1921–1923	archeolog (UJ)
Roman Jakimowicz (1889–1951)	Prezes	1924–1928	archeolog (UJ)

Konserwatorzy okręgowi zabytków przedhistorycznych

Zygmunt Zakrzewski (1867–1951)	Konserwator Okręgowy Zabytków Przedhistorycznych na tzw. Dzielnicy Pruskiej: Wielkopolskę i Pomorze (z ramienia PGKZP, a od 1928 PMA) – okręg III (od 1922)	1920–1939	numizmatyk (UAM)
Michał Drewko (1887–1964)	Konserwator Okręgowy Zabytków Przedhistorycznych na okręg lubelsko-wołyński (z ramienia PGKZP) – okręg VI (od 1922)	1920–1928	historyk (UJ)

Roman Jakimowicz (1889–1951)	Konserwator Okręgowy Zabytków Przedhistorycznych na okręg północno-warszawski (z ramienia PGKZP) – okręg I (od 1922)	1920–1928	archeolog (UJ)
Leon Kozłowski (1892–1944)	Konserwator Okręgowy Zabytków Przedhistorycznych bez wyznaczonego zasięgu działania (z ramienia PGKZP)	1920–1928	archeolog (UJ)
Stefan Krukowski (1890–1982)	Konserwator Okręgowy Zabytków Przedhistorycznych na okręg południowowarszawski (z ramienia PGKZP) – okręg II (od 1922)	1920–1928	archeolog
Józef Żurowski (1892–1936)	Konserwator Okręgowy Zabytków Przedhistorycznych na okręg krakowski (z ramienia PGKZP, a od 1928 PMA) – okręg IV (od 1922)	1920–1936	archeolog (UJ)
Ludwik Sawicki (1893–1972)	Konserwator Okręgowy Zabytków Przedhistorycznych na okręg poleski (z ramienia PGKZP) – okręg VII (od 1922)	1922–1928	archeolog
Bohdan Janusz (1887–1930)	Konserwator Okręgowy Zabytków Przedhistorycznych na okręg lwowski (z ramienia PGKZP) – okręg V	1923–1928	archeolog
Ludwik Sawicki (1893–1972)	Konserwator Okręgowy Zabytków Przedhistorycznych na województwa wileńskie i nowogródzkie (z ramienia PGKZP) – okręg VIII (1922)	1923–1928	archeolog

W 1928 obowiązki Państwowego Grona Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych przejęło Państwowe Muzeum Archeologiczne; okręgi, z wyjątkiem wielkopolsko-pomorskiego i krakowskiego, zlikwidowano.

Państwowe Muzeum Archeologiczne

Roman Jakimowicz (1889–1951)	Dyrektor	1929–1939	archeolog (UJ)
Konrad Jażdżewski (1908–1985)	Dyrektor PMA (Staatliches Archäologisches Museum)	1940–1944	archeolog (UAM)
Ludwik Sawicki (1893–1972)	Dyrektor	1945–1948	archeolog
Zdzisław Adam Rajewski	Dyrektor	VII 1948–1974	archeolog (UAM)
Jerzy Halicki	p.o. Dyrektor	1 VII–1 X 1974	
Krzysztof Dąbrowski (1931–1979)	Dyrektor	1974–1979	archeolog (UW)
Jan Kazimierz Jaskanis (1932–2016)	Dyrektor	1980–2001	archeolog (UW)
Wojciech Brzeziński	Dyrektor	od 2001	archeolog (UW)

Wydział Konserwatorski Państwowego Muzeum Archeologicznego

Michał Drewko (1887–1964)	Kierownik	1945–1949	historyk (UJ)
Michał Drewko (1887–1964)	Kierownik (podległy Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki)	1949–1951	historyk (UJ)

Z początkiem roku 1951 zaszły zmiany organizacyjne w strukturze ochrony zabytków archeologicznych. Ministerstwo Kultury i Sztuki powołało Departament Ochrony i Konserwacji Zabytków z Wydziałem Zabytków Prehistorycznych. Polskę podzielono na 7 okręgów. Zaangażowano, na etacie MKiS, inspektorów-rzeczoznawców zabytków archeologicznych, związanych administracyjnie z Wojewódzkimi Urzędami Konserwatorskimi.

Tadeusz Żurowski (1908–1985)	Generalny Konserwator Zabytków w Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki	1951–1956	architekt (PLW)
Tadeusz Żurowski (1908–1985)	Naczelnik Wydziału Ochrony Zabytków Archeologicznych Centralnego Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki	1956	architekt (PLW)
Andrzej Gałuszka	Inspektor-rzeczoznawca zabytków archeologicznych na województwo wrocławskie	1951–1956	archeolog
Władysław Filipowiak (1926–2014)	Inspektor-rzeczoznawca zabytków archeologicznych na województwo poznańskie, zielonogórskie, szczecińskie i koszalińskie	1951–1955	archeolog (UAM)
Zbigniew Pieczyński (1922–1986)	Inspektor-rzeczoznawca zabytków archeologicznych na województwo poznańskie, zielonogórskie, szczecińskie i koszalińskie	1955–1958	archeolog (UAM)
Andrzej Żaki (1923–2017)	Inspektor-rzeczoznawca zabytków archeologicznych na województwa krakowskie, rzeszowskie i katowickie	1947–1950	archeolog (UJ)
Adam Krauss (1924–1996)	Inspektor-rzeczoznawca zabytków archeologicznych na województwa krakowskie, rzeszowskie i katowickie	1950–1957	archeolog (UJ)
Jan Kowalczyk (1918–2007)	Inspektor-rzeczoznawca zabytków archeologicznych na województwo lubelskie i kieleckie	1950–1952	historyk (KUL)
Jan Gurba	Inspektor-rzeczoznawca zabytków archeologicznych na województwo lubelskie i kieleckie	1952–1955 ²¹	archeolog (UMCS)

²¹ W 1955 etat przekazano do Muzeum Okręgowego w Lublinie; Jan Gurba pozostał Konserwatorem Zabytków Archeologicznych.

Włodzimierz Bernat	Inspektor-rzeczoznawca zabytków archeologicznych na województwa warszawskie i białostockie	1951–1955	archeolog (UW)
Włodzimierz Bernat	Inspektor-rzeczoznawca zabytków archeologicznych na okręg wielkiej Warszawy	1955–1957	archeolog (UW)
Jan Kazimierz Jaskanis (1932–2016)	Inspektor-rzeczoznawca zabytków archeologicznych na województwo białostockie	1955–1957	archeolog (UW)
Jerzy Stanisław Kmiecński	Inspektor-rzeczoznawca zabytków archeologicznych na województwo bydgoskie, łódzkie i gdańskie	1 I 1952–31 VIII 1956	archeolog (UŁ)
Henryk Wiklak (zm. 1998)	Inspektor-rzeczoznawca zabytków archeologicznych na województwo bydgoskie, łódzkie i gdańskie	1 IX 1956–31 XII 1956	archeolog
Romuald Odoj (1931–2018)	Inspektor-rzeczoznawca zabytków archeologicznych na województwo olsztyńskie	1955–1956	archeolog (UJ)

W 1957 inspektor-rzeczoznawca zabytków archeologicznych na województwo stał się Konserwatorem Zabytków Archeologicznych²².

Jan Kazimierz Jaskanis (1932–2016)	Konserwator Zabytków Archeologicznych na województwo białostockie	1957–1965	archeolog (UW)
Narcyz Andronowski (1928–1992)	Konserwator Zabytków Archeologicznych na województwo kieleckie	1959–1961	archeolog (UJ)
Andrzej Lech Kutylowski (1939–2005)	Konserwator Zabytków Archeologicznych na województwo lubelskie	1964–1975	archeolog (UMCS)
Henryk Wiklak (zm. 1998)	Konserwator Zabytków Archeologicznych na województwa łódzkie, gdańskie i bydgoskie	1957	archeolog
Romuald Odoj (1931–2018)	Konserwator Zabytków Archeologicznych na województwo olsztyńskie	1957	archeolog (UJ)
Zbigniew Pieczyński (1922–1986)	Konserwator Zabytków Archeologicznych na województwo poznańskie	1958–1962	archeolog (UAM)
Kazimierz Moskwa (1932–1983)	Konserwator Zabytków Archeologicznych na województwo rzeszowskie	1957–1967 ²³	archeolog
Adam Krauss (1924–1996)	Konserwator Zabytków Archeologicznych na województwa krakowskie i katowickie	1957–1964	archeolog (UJ)

²² Konserwator Zabytków Archeologicznych (KZA) – zwyczajowo przyjęty tytuł pracownika służby ochrony zabytków odpowiedzialnego za ochronę zabytków archeologicznych. Do lat dziewięćdziesiątych XX wieku tytuł ten związany był z funkcją kierownika Wojewódzkiego Ośrodka Archeologiczno-Konserwatorskiego (WOAK) lub kierownika albo pracownika właściwego działu Wojewódzkiego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków (WOBiDZ); w niektórych województwach funkcje KZA wykonywały na mocy odpowiedniego porozumienia muzea archeologiczne.

²³ W 1967 etat przejął Muzeum Okręgowe w Rzeszowie, a K. Moskwa został kierownikiem Działu Archeologicznego.

Adam Krauss (1924–1996)	Konserwator Zabytków Archeologicznych na województwo krakowskie	1964–1967	archeolog (UJ)
Jerzy Szydłowski (1931–1997)	Konserwator Zabytków Archeologicznych na województwo katowickie	1964–1966	archeolog (UJ)
Wanda Galasińska-Hreben-da (1934–2009)	Konserwator Zabytków Archeologicznych na województwo katowickie	1966–1968	archeolog (UJ)
Leon Jan Łuka (1918–1983)	Konserwator Zabytków Archeologicznych na województwo szczecińskie	1957–1969 ²²	archeolog (UAM)
Franciszek J. Lachowicz	Konserwator Zabytków Archeologicznych na województwo koszalińskie	1953–1963	archeolog (UAM)
Andrzej Gałuszka	Konserwator Zabytków Archeologicznych na województwo wrocławskie	1957–1962	archeolog
Tadeusz Kaletyn (1934–2015)	Konserwator Zabytków Archeologicznych na województwo wrocławskie	1964–1973	archeolog (UWr)
Andrzej Kempisty	Konserwator Zabytków Archeologicznych na województwo warszawskie	1957–1964	archeolog (UW)
Stefan Woyda (1938–2006)	Konserwator Zabytków Archeologicznych na województwo warszawskie	1964–1975	archeolog (UW)
Kazimierz Radwański (1924–2015)	Konserwator Zabytków Archeologicznych m. Krakowa	1955–1961 ²³	archeolog (UJ)

W 1975 zaczęto tworzyć Archeologiczne Ośrodki Badawczo-Konserwatorskie. Wojewódzki Ośrodek Archeologiczno-Konserwatorski (WOAK) – jednostka organizacyjna wojewódzkiej służby ochrony zabytków powołana do wypełniania zadań Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wobec zabytków archeologicznych. WOAK zostały zlikwidowane do połowy lat dziewięćdziesiątych XX wieku w ramach reformy administracji ochrony zabytków i scalania zadań Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków w ramach ich urzędów.

Wojewódzki Ośrodek Archeologiczno-Konserwatorski (powstały w 1975)

Jan Kazimierz Jaskanis (1932–2016)	Dyrektor Muzeum Okręgowego w Białymstoku i działającego w jego strukturze WOAK	1974–1980	archeolog (UW)
------------------------------------	--	-----------	----------------

Wojewódzki Ośrodek Archeologiczno-Konserwatorski we Wrocławiu (powstały w 1973)

Tadeusz Kaletyn (1934–2015)	Dyrektor	1974–31 XII 1990	archeolog (UWr)
-----------------------------	----------	------------------	-----------------

Archeologiczny Ośrodek Badawczo-Konserwatorski w Lublinie (związany z UMCS)²⁶

Jan Gurba	Kierownik	1 I 1975–31 XII 1990	archeolog (UMCS)
-----------	-----------	----------------------	------------------

²⁴ W 1969 MKiS powierzyło tę funkcję Muzeum Archeologicznemu w Gdańsku, a Leon J. Łuka zorganizował nowy dział – Dział Ochrony Zabytków Archeologicznych.

²⁵ W latach 1961–1995 obowiązki Konserwatora Zabytków Archeologicznych m. Krakowa i województwa krakowskiego – zgodnie z zarządzeniem MKiS, a następnie na mocy porozumienia z wojewodą krakowskim – pełniło Muzeum Archeologiczne w Krakowie.

²⁶ Na mocy porozumienia rektora UMCS z wojewodą lubelskim 1 stycznia 1975 utworzono Archeologiczny Ośrodek Badawczo-Konserwatorski (AOB-K). Po zmianie podziału administracyjnego kraju, na podstawie porozumień odrębnych z wojewodami: chełmskim, białskopodlaskim i zamojskim, działalność ośrodka rozszerzono na nowo powstałe województwa.

Wojewódzki Ośrodek Archeologiczno-Konserwatorski w Zamościu (powstały 1 lutego 1986)

Ewa Banasiewicz	Dyrektor	1 II 1986–31 XII 1990	archeolog (UMCS)
-----------------	----------	-----------------------	------------------

Wojewódzki Ośrodek Archeologiczno-Konserwatorski w Kielcach (powstały 14 marca 1983)

Eligja Gąssowska	Dyrektor	1983–1984	archeolog
Szymon Orzechowski	Dyrektor	1984–31 XII 1990	archeolog

Wojewódzki Ośrodek Archeologiczno-Konserwatorski w Lesznie (z siedzibą w Trzebinach)

Aleksander Starzyński	Dyrektor	1 I 1985–31 XII 1990	archeolog (UAM)
Jacek Nowakowski	Kierownik Pracowni Terenowej NID w Trzebinach	1 I 1991–VI 1991	archeolog (UAM)
Marek Wróbel	Kierownik Pracowni Terenowej NID w Trzebinach	od VI 1991	archeolog (UAM)

Organizacje społeczne**Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków**

Wawrzyniec Kopczyński (1935–1995)	Prezes Zarządu Głównego	1981–1984
Bohdan Rymaszewski (1935–2016)	Prezes Zarządu Głównego	1984–1990
Jerzy Kowalczyk	Prezes Zarządu Głównego	1990–1993
Maria Sarnik-Konieczna	Prezes Zarządu Głównego	1993–1999
Andrzej Kadłuczka	Prezes Zarządu Głównego	1999–2002
Jerzy Jasieńko	Prezes Zarządu Głównego	2002–2011
Andrzej Kadłuczka	Prezes Zarządu Głównego	2011–2018

Polski Komitet Narodowy ICOMOS

Stanisław Lorentz (1899–1991)	Prezes	1965–1981
Krzysztof Pawłowski	Prezes	1981–1984
Olgiard Czerner	Prezes	1984–1993
Krzysztof Pawłowski	Prezes	1993–2002
Andrzej Tomaszewski (1934–2010)	Prezes	2003–2008
Bogusław Szmygin	Prezes	2009–2017
Jadwiga W. Łukasiewicz	Prezes	2018–2022

Towarzystwo Opieki nad Zabytkami

Wiktor Zin (1925–2007)	Prezes Zarządu Głównego	1974–1982
Janusz Durko (1915–2017)	Prezes Zarządu Głównego	1982–1989

Tadeusz Rudkowski (1920–2014)	Prezes Zarządu Głównego	1989–1992
Wojciech Fijałkowski (1927–2014)	Prezes Zarządu Głównego	1992–1998
Marian Sołtysiak (1934–2016)	Prezes Zarządu Głównego	1998–2007
Wiesław Kaczmarek	Prezes Zarządu Głównego	od 2007

Spółeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa

Henryk Jabłoński (1909–2003)	Przewodniczący	XII 1978–II 1990
Stanisław Lem (1921–2006)	Przewodniczący	II 1990–V 1991
Tadeusz Chrzanowski (1926–2006)	Przewodniczący	V 1991–IV 2005
Franciszek Ziejka	Przewodniczący	od IV 2005

53. Uczestnicy tzw. wieczorów czwartkowych – spotkań miłośników i opiekunów zabytków organizowanych u Pawła Popiela. Stoją (od lewej): Franciszek Górski, Tadeusz Ziemięcki, Roman Szeptycki, Marian Sokołowski, Alfred Romer, Edward Janczewski, Kazimierz Morawski, Paweł Popiel. Siedzą (od lewej): Konstanty Przedziecki, Paweł Popiel (wnuk), Stanisław Tomkowicz, Władysław Łuszczkiewicz, ks. Eustachy Skrochowski, Ludwik Dębicki. Kraków 1885.

Polska państwowa służba konserwatorska jako problem badawczy ochrony dóbr kultury

W kontekście europejskim źródeł ochrony zabytków poszukuje się w starożytności klasycznej, w Grecji i przede wszystkim w Rzymie¹. Marian Arszyński w wykładzie o europejskiej ochronie zabytków idzie jeszcze dalej, odnosząc początki świadomego stosunku do śladów przeszłości oraz wyrażania paradygmatu ochrony do czasów biblijnych². W kontekście polskim początki uporządkowanej myśli konserwatorskiej można dostrzec w drugiej połowie XVIII stulecia, choć trwają rozważania o dawniejszych przejawach postaw, które można nazwać konserwatorskimi³. W ostatnich latach badacze sięgają coraz bardziej zdecydowanie do średniowiecza, wskazując na postawy łączące się zarówno ze świadomością znaczenia przeszłości, jak i z chęcią zachowania śladów owej przeszłości jako nośników pamięci państwowej lub dynastycznej. Nowe perspektywy badawcze otworzyły tu rozważania Marka Walczaka dotyczące Wzgórza Wawelskiego, podejmowane obecnie przez kolejnych autorów⁴. O ile poszukiwanie początków zjawiska łączącego się ze świadomym działaniem na rzecz zachowania pamiątek przeszłości, ze względu na ich wartość ideową czy materialną, może przynieść jeszcze wiele pytań, odkryć i koncepcji, o tyle w obecnym stanie badań nie budzi wątpliwości znaczenie dwóch dat: 1795 i 1918. Daty utraty i odzyskania niepodległości z badaniami polskiej myśli konserwatorskiej połączył trwale Jerzy Frycz⁵. Jego syntetyczne opracowanie dziejów polskiego konserwatorstwa doby zaborów wciąż pozostaje podstawową pozycją w stanie badań tej dziedziny aktywności naszych przodków. Publikacja ta określa również schemat metodologiczny opracowań dotyczących historii konserwatorstwa: „Kreśląc zarys restauracji i konserwacji zabytków architektury w latach 1795–1918, dążyłem przede wszystkim do przedstawienia ewolucji poglądów i zasad konserwatorskich oraz wyjaśnienia funkcji restauracji i konserwacji zabytków w ówczesnym społeczeństwie”⁶. Zatem relacje doktrynalne i relacje społeczne jawią

¹ E. Małachowicz, *Konserwacja i rewaloryzacja architektury w środowisku kulturowym*, Wrocław 2007, s. 27–30; J.S. Pasierb, *Ochrona zabytków sztuki kościelnej*, Warszawa 2001, s. 19–23.

² M. Arszyński, *Idea, pamięć, troska. Rola zabytków w przestrzeni społecznej i formy działania na rzecz ich zachowania. Od starożytności do połowy XX wieku*, Malbork 2007, s. 12–13.

³ B. Rymaszewski, *Polska ochrona zabytków. Refleksje z lat 1918–2002*, Warszawa 2002, s. 6–8; D. Lipska, *Opieka i ochrona dziedzictwa kulturowego na ziemiach Polski*, „Ochrona Zabytków” 2017, dodatek specjalny, s. 41–54.

⁴ M. Walczak, *Dlaczego król Kazimierz Wielki zachował od zniszczenia wawelską rotundę Najświętszej Marii Panny?*, [w:] *Lapides viventes. Zaginiony Kraków wieków średnich. Księga dedykowana Profesor Klementynie Żurowskiej*, red. J. Gadomski, Kraków 2005, s. 93–101; P. Pajor, *Relikty romańskie w murach gotyckiej katedry na Wawelu. Przyczynek do badań nad programem historycznym w fundacjach artystycznych Kazimierza Wielkiego*, [w:] *Procesy przemian w sztuce średniowiecznej. Przełom – regres – innowacja – tradycja*, red. R. Eysymontt, R. Kaczmarek, Warszawa 2014, s. 113–115.

⁵ J. Frycz, *Restauracja i konserwacja zabytków architektury w Polsce w latach 1795–1918*, Warszawa 1975.

⁶ Tamże, s. 13.

się jako temat badawczy na równi z analizą zrealizowanych prac czy postaw konkretnych postaci zaangażowanych w procesy restauracji lub konserwacji budowli historycznych. Na dalszym planie pozostają instytucje, bo te bądź miały charakter społeczny i niesformalizowany, bądź wyrastały z ustawodawstwa państw zaborczych.

Wiek XIX, w którym w Europie kształtowało się prawodawstwo konserwatorskie i powstawały państwowe instytucje służące ochronie zabytków, w Polsce podzielonej między trzy mocarstwa miał odmienny wydźwięk. Wprawdzie można odwoływać się do prekursorskiej historii działań, prawa i instytucji z zaboru austriackiego, gdzie w dobie autonomicznej polskość nie była tak uciśniona, jak w pozostałych zaborach, jednak i tu można dostrzec dominację prawodawstwa austriackiego⁷, choć bez wątplenia Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej i Wschodniej oraz działający w ramach systemu prawnego c.k. monarchii konserwatorzy krajowi w Galicji przygotowali intelektualno-organizacyjne podstawy polskiego prawodawstwa i polskich, niepodległych służb konserwatorskich⁸. Szczególną rolę w przekazywaniu galicyjskich doświadczeń systemowi budowanemu w odrodzonej Polsce można przypisać Tadeuszowi Szydłowskiemu, który jest uznawany za pierwszego państwowego konserwatora zabytków na ziemiach polskich. Funkcję urzędową konserwatora zabytków Galicji objął on 1 maja 1914 i z nadzwyczajnym poświęceniem sprawował do końca I wojny światowej. W odrodzonej Polsce kontynuował pracę jako konserwator okręgów krakowskiego i kieleckiego, rozwijając zarówno koncepcję ochrony zabytków, jak i wnosząc wkład w działania systemowe⁹. Zatem rok 1918 jawi się jako data przełomowa, gdyż otwiera historię polskiej administracji państwowej wyspecjalizowanej w ochronie zabytków. Jednak z drugiej strony, jak to często w analizach dziejów różnych zjawisk historycznych bywa, dostrzegamy w tych wydarzeniach także aspekt ciągłości, kontynuacji dorobku okresu poprzedniego, wypełnionego pracą kolejnych generacji konserwatorów realizujących misję w warunkach braku niezależnej państwowości polskiej i niedostatku oparcia instytucjonalnego dla swych działań¹⁰.

Stulecie odzyskania niepodległości i integralnie z okolicznością tą związane stulecie funkcjonowania polskiej państwowej administracji konserwatorskiej to moment sprzyjający wielorakiej refleksji. Refleksją pierwszą, a zarazem fundamentalną jest stwierdzenie, że bez troski o dziedzictwo kulturowe, bez „pątnictwa narodowego”, w którym kult pamiątek odgrywał nadrzędną rolę, droga do Niepodległej byłaby trudniejsza, a może nawet niemożliwa¹¹. Poczucie więzi narodowej w znacznej mierze opiera się na świadomości wspólnej historii, a tę dokumentują zabytki. Zabytki, które z czasem zyskują wartość symboliczną i siłę przekazu historycznego konsolidującego społeczeństwo¹². Nie darmo na licznych pocztówkach patriotycznych z czasów I wojny światowej widnieje Wawel, symbol polskości, a zarazem dowód niedysyjszej chwały i godności Polaków. Rozpoznawalność znaku niesie za sobą treści

⁷ J.P. Pruszyński, *Tu felix Austria, czyli rzecz o ochronie zabytków*, WKWK 1995, nr 2, s. 7–20.

⁸ P. Dobosz, *Konserwatorzy i korespondenci krajowych urzędów konserwatorskich dla zabytków sztuki, wykopalisk i archiwów Galicji*, WKWK 1995, nr 2, s. 21–50.

⁹ A. Gaczoł, *Tadeusz Szydłowski*, PSBKZ 2006, z. 2, s. 253–255.

¹⁰ P. Dobosz, A. Gaczoł, *80. rocznica utworzenia Krajowego Urzędu Konserwatorskiego w Krakowie*, „Ochrona Zabytków” 1994, nr 3–4, s. 323–346.

¹¹ S. Kieniewicz, *Historia Polski 1795–1918*, Warszawa 1998, s. 484–489; A. Chwalba, *Historia Polski 1795–1918*, Kraków 2000, s. 599–600.

¹² B. Rymaszewski, *Klucze ochrony zabytków Polsce*, Warszawa 1992, s. 23.

powszechnie zrozumiałe, jednoczące i mobilizujące¹³. Można rzec, że w praktyce narodowej sprawdziła się intuicja księżnej Izabeli Czartoryskiej, która owładnięta duchem patriotycznym i wiedzioną chęcią udokumentowania minionej świetności ojczyzny i myślą o narodowej tożsamości, gromadziła w Puławach pamiątki ojczyste opatrywane mottem „Przeszłość Przyszłości”¹⁴. Kolejna refleksja dotyczy wagi symbolicznej daty 1918 – w tym roku bowiem narodził się wraz z Niepodległą niewątpliwie polski i niewątpliwie kompletny system ochrony zabytków. System, który po raz pierwszy w naszych dziejach nie tylko opierał się na działaniach praktyków i rozważaniach teoretyków, lecz przede wszystkim zyskał oparcie w polskim prawodawstwie i państwowych strukturach wyspecjalizowanej administracji¹⁵. Dopiero w odrodzonej Polsce zaistniały warunki do zbudowania państwowego i narodowego zarazem systemu ochrony zabytków. Ta konstatacja również ma już ugruntowane miejsce w literaturze przedmiotu. Najpełniej wyraził ją Paweł Dettloff w monografii działań konserwatorskich w latach 1918–1939¹⁶. We wstępie zaznaczył, że jego praca jest „próbą odpowiedzi na szereg pytań badawczych dotyczących ochrony zabytków w okresie międzywojennym. Jednym z pierwszych jest to, jak kształtowały się ówczesne poglądy konserwatorskie [...] jakie były ich źródła i czy istniał ustalony program działań konserwatorskich? Wyjaśnienia wymaga kwestia sposobu realizacji głoszonych wytycznych w praktyce. Kolejne pytania dotyczą uwarunkowań podejmowanych działań i ich metod, wreszcie określenia stopnia, w jakim opierały się na badaniach naukowych, a w jakim stawały się przedmiotem swobody twórczej projektantów? Ważnym problemem jest także stosunek poszczególnych konserwatorów do materii i formy zabytku”. Autor pyta też, „czy istniały specyficzne cechy wyróżniające polskie konserwatorstwo [...] czy było ono kontynuacją wcześniejszych doświadczeń i czy miało wpływ na późniejsze dokonania? [...] czy było ono zależne od rozwiązań zagranicznych, czy też samodzielne?”¹⁷. W pytaniach tych mamy szeroko zarysowany program badawczy, który z pożytkiem należy odnosić również do innych okresów historycznych w dziejach myśli i praktyki konserwatorskiej. W tak szeroko zakrojonym programie badawczym jednak ginie nieco rola prawa i struktur administracyjnych, choć wyznaczały one ramy, w których realizowano większość działań, większość faktycznych interwencji na rzecz zachowania zabytkowej formy i substancji. Podobnie w przenikliwym i systematycznym opracowaniu Bogusława Szmygina o kształtowaniu koncepcji zabytku i doktryny konserwatorskiej w Polsce w XX wieku z jednej strony znajdujemy konsekwentny wykład o ewolucji doktryny i praktyki konserwatorskiej, z drugiej narracja pomija kwestie działania i nadzoru organów ochrony zabytków¹⁸.

Stulecie utworzenia polskich, państwowych służb ochrony zabytków jest dobrym momentem, by rozważyć, czy historia i charakterystyka działania urzędów konserwatorskich nie powinny zająć więcej miejsca w badaniach nad różnymi aspektami konserwatorstwa w naszym

¹³ Np. seria pocztówek wydanych przez Salon Malarzy Polskich w latach 1915–1917 z wizerunkami Wawelu i postaciami legionistów, autorstwa S. Tondosa i W. Kossaka.

¹⁴ A. Aleksandrowicz, *Różne drogi do wolności. Puławy Czartoryskich na przełomie XVIII i XIX wieku. Literatura i obyczaj*, Puławy 2011.

¹⁵ *Dekret Rady Regencyjnej z 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury z komentarzem, czyli eseje o prawie ochrony dziedzictwa kultury*, red. K. Zeidler, M. Marcinkowska, Gdańsk 2017, s. 9–11.

¹⁶ P. Dettloff, *Odbudowa i restauracja zabytków architektury w Polsce w latach 1918–1939. Teoria i praktyka*, Kraków 2006.

¹⁷ Tamże, s. 8.

¹⁸ B. Szmygin, *Kształtowanie koncepcji zabytku i doktryny konserwatorskiej w Polsce w XX wieku*, Lublin 2000.

kraju. Zaznaczmy, że od strony organizacyjno-systemowej historię konserwatorstwa przedstawił w przekrojowym zarysie Andrzej Gaczoł¹⁹, charakteryzując struktury międzywojenne i doprowadzając narrację do współczesności. Odwołując się do szerokich podstaw bibliograficznych, omówił organizację ochrony zabytków w latach 1918–1939, los polskich zabytków i miast historycznych w okresie II wojny światowej oraz krótki bilans wojennych strat wśród dóbr kultury i środowiska konserwatorskiego, organizację ochrony dóbr kultury po II wojnie światowej i w latach 1945–1989 oraz organizację służb konserwatorskich po roku 1989²⁰. Jest to jak dotąd najbardziej syntetyczna i całościowa zarazem próba charakterystyki systemowej ochrony zabytków w Polsce, widzianej przez pryzmat instytucjonalny – ochrony sprawowanej przez administrację konserwatorską. Tekst ów ukazał się w okolicznościowej publikacji przygotowanej przez Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków na jubileusz 90-lecia Służby Ochrony Zabytków w Polsce²¹. W tym też wydawnictwie Andrzej Tomaszewski zawarł krótkie podsumowanie ówczesnego stanu badań oraz wskazał dalsze kierunki analiz w kontekście dziejów administracji konserwatorskiej: „Historia ochrony i konserwacji zabytków zawsze jest nierozzerwalnie związana z działalnością służb konserwatorskich. Co więcej – mieści się w niej. Dlatego każde opracowanie historii konserwacji zawiera charakterystykę tych służb. Warto jednak spojrzeć na ich historię jako na samoistny temat badawczy i ukazać go nie w tle, ale na tle historii konserwacji, charakteryzując zarazem ich rolę w kształtowaniu i realizowaniu procesów konserwatorskich. Czas biegnie coraz szybciej. Niedługo nadejdzie setna rocznica istnienia polskich państwowych służb ochrony zabytków. Winniśmy do tego czasu poznać pełniej naszą własną historię”²².

Mimo nieustannego rozwoju badań, mimo pojawiania się kolejnych przyczynków, artykułów przekrojowych bądź sektorowych lub regionalnych charakterystyk problemu, zdania sformułowane przez A. Tomaszewskiego przed dziesięcioma laty pozostają aktualne. Wciąż brak jest pogłębionej i wszechstronnej syntezy tak ważnego zjawiska, jakim jest działanie w naszym kraju, w okresie powojennym, państwowych służb konserwatorskich. Co więcej, zapewne na rozbudowaną syntezę przyjdzie nam jeszcze długo poczekać. Przyczyn takiego stanu rzeczy jest kilka, w tym przede wszystkim rozproszenie materiałów źródłowych i niedostatek badań podstawowych, monografii i opracowań problemowych. Oczywiście, należy odnotować wypowiedzi łączące elementy syntezy z aspektem indywidualnej interpretacji wyrażanej przez uczestników wydarzeń, czyli przedstawicieli służb konserwatorskich różnych szczebli. Serię takich publikacji otwiera tekst Jana Zachwatowicza z roku 1965²³, a zaliczyć do nich można m.in. wypowiedzi B. Rymaszewskiego²⁴, A. Brody²⁵, H. Landeckiej²⁶, A. Gaczoła²⁷, autorów opracowania *Ochrona i konserwacja dóbr kultury w Polsce 1944–1989. Uwarunkowania polityczne i społecz-*

¹⁹ A. Gaczoł, *Z dziejów państwowej służby ochrony zabytków w Polsce, [w:] 90 lat służby ochrony zabytków w Polsce, materiały sesji naukowej, Wojanów 26–28 listopada 2008*, red. J. Jasieńko, K. Kuśnierz, Wrocław 2008, s. 39–83.

²⁰ Tamże.

²¹ Tamże.

²² A. Tomaszewski, *Polskie służby konserwatorskie (1918–2008). Stan badań. Potrzeby badawcze*, [w:] *90 lat służby ochrony zabytków w Polsce*, s. 85–90.

²³ J. Zachwatowicz, *Ochrona zabytków w Polsce*, Warszawa 1965.

²⁴ B. Rymaszewski, *Polska ochrona zabytków*, dz. cyt.

²⁵ A. Broda, *Ryzyko w pracy historyka sztuki na stanowisku konserwatora zabytków*, [w:] *Dzieło sztuki a konserwacja*, red. D. Nowacki, J. Żmudziński, Kraków 2004, s. 67–72.

²⁶ H. Landecka, *Jubileusz 85-lecia działalności służb konserwatorskich na Lubelszczyźnie*, WKWL 2005, s. 149–164.

²⁷ A. Gaczoł, *Kraków. Ochrona zabytkowego miasta. Rzeczywistość czy fikcja*, Kraków 2009.

ne²⁸ lub uczestników I Kongresu Konserwatorów Polskich z roku 2005²⁹. Ważną rolę w rozwoju badań nad dziejami konserwatorstwa, z uwzględnieniem urzędów konserwatorskich, odgrywają monografie i opracowania regionalne dotyczące konkretnych realizacji i obszarów³⁰. Dobrze opisany jest system prawny i jego przemiany³¹, choć szybkość i zakres zmian w ostatnich latach otwierają wciąż nowe perspektywy badawcze. Połączenie aspektów historycznych i refleksji współczesnych można dostrzec w rozważaniach o systemie i podstawach działania służb konserwatorskich, podejmowanych przy okazji kolejnych konferencji inicjowanych przez PKN ICOMOS³². Wreszcie trudną do przecenienia rolę w badaniach i dokumentowaniu dorobku polskiego konserwatorstwa odgrywa wydawany z inicjatywy i pod patronatem Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków, ukazujący się aperiodycznie, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”³³. We wstępie do tomu pierwszego redakcja zapowiada: „PSBKS zawiera biogramy osób profesjonalnie uczestniczących w procesach konserwacji i ochrony zabytków, kształtowaniu myśli konserwatorskiej oraz dokumentowaniu historii tej dziedziny”³⁴. Określenie obszaru tematycznego wydaje się jednak niewystarczające, gdyż w dalszej części słowa „Od redakcji” znajdujemy dopowiedzenie, że bohaterami opracowania są osoby „bezpośrednio zajmujące się konserwowaniem dzieł sztuki i zabytków kultury materialnej; projektujące prace przy zabytkach; opracowujące programy rewitalizacji zespołów zabytkowych oraz obszarów chronionych; prowadzące badania archeologiczne i architektoniczne dla potrzeb prac przy zabytkach; zajmujące stanowiska kierownicze i prowadzące działalność merytoryczną w służbie konserwatorskiej oraz realizacji prac przy zabytkach; będące autorami prac z dziedziny teorii, metodyki, prawa, historii ochrony zabytków, a także krytyki konserwatorskiej oraz z innych dziedzin związanych z konserwacją; będące autorami studiów dla potrzeb ochrony i konserwacji zabytków; wykazujące aktywną działalność w organizacjach zajmujących się ochroną zabytków przed powołaniem państwowej służby konserwatorskiej”³⁵.

Obszerny cytat uzasadniony jest znaczeniem sformułowań. Mamy tu przedstawione szerokie spektrum działań, ról, reprezentacji specjalności naukowych i zawodowych, które łącznie współtworzą zjawisko „konserwatorstwa”, a zarazem ukazują interdyscyplinarność dziedziny.

²⁸ *Ochrona i konserwacja dóbr kultury w Polsce 1944–1989. Uwarunkowania polityczne i społeczne*, red. A. Tomaszewski, Warszawa 1996.

²⁹ *I Kongres Konserwatorów Polskich. Warszawa 5–7 listopada 2005 r. Materiały*, Warszawa 2005.

³⁰ Np. M. Gwiazdowska, *Ochrona i konserwacja zabytków Szczecina po 1945 roku*, Szczecin 2016; R. Hirsch, *Ochrona i konserwacja historycznej architektury modernistycznej Gdyni*, Gdańsk 2016; J. Friedrich, *Odbudowa Głównego Miasta w Gdańsku w latach 1945–1960*, Gdańsk 2015; M. Gawlicki, *Zabytkowa architektura Gdańska w latach 1945–1951*, Gdańsk 2012; *Doktryny i realizacje konserwatorskie w świetle doświadczeń krakowskich ostatnich 30 lat*, red. B. Krasnowolski, Kraków 2011; M. Pracuta, *Ochrona zabytków na terenie województwa łódzkiego w latach 1945–75*, Łódź 2008.

³¹ J.P. Pruszyński, *Ochrona zabytków w Polsce. Geneza – organizacja – prawo*, Warszawa 1989; K. Zalaszińska, *Prawna ochrona zabytków nieruchomości w Polsce*, Warszawa 2010; J. Janczykowski, *Prawna ochrona zabytków – teoria a praktyka. Uwagi wojewódzkiego konserwatora zabytków*, [w:] *Dlaczego i jak w nowoczesny sposób chronić dziedzictwo kulturowe*, red. A. Rottermund, Warszawa 2014, s. 125–140; P. Dobosz, *Systemy prawne ochrony zabytków z perspektywy teorii prawa administracyjnego*, Kraków 2015; M. Konopka, *Generalny Konserwator Zabytków – jaki był, jaki będzie...?*, [w:] *tenże, Prawo i organizacja ochrony zabytków. Aktualne problemy*, Warszawa 1996, s. 9–24.

³² *System ochrony zabytków w Polsce*, red. B. Szymygin, Lublin–Warszawa 2011; *Założenia systemu służb konserwatorskich w Polsce*, „Ochrona Dziedzictwa Kulturowego” 2016, nr 1 (15), red. B. Szymygin, Warszawa 2016.

³³ „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 1, red. H. Kondziela, H. Krzyżanowska, M. Kurzątkowski, Poznań 2000; z. 2, red. H. Kondziela, H. Krzyżanowska, Poznań 2006; z. 3, red. H. Kondziela, H. Krzyżanowska, Poznań 2009; z. 4, red. I. Błaszczuk, H. Kondziela, H. Krzyżanowska, M. Merkel-Massé, Poznań 2011; z. 5, red. I. Błaszczuk, H. Kondziela, H. Krzyżanowska, M. Merkel-Massé, Poznań 2016.

³⁴ PSBKZ, t. 1, s. 5.

³⁵ Tamże, s. 5–6.

Znajdujemy tu przecież artystów-konserwatorów dzieł sztuki, będących uczestnikami refleksji doktrynalnych i faktycznymi wykonawcami licznych prac, ale także architektów, konstruktorów, budowniczych, archeologów, ogrodników, planistów, przedstawicieli nauk humanistycznych i technicznych oraz społeczników i amatorów, którzy w jakimś zakresie uczestniczyli w procesach działań konserwatorskich. Oczywiście, znajdujemy też urzędników, osoby piastujące funkcje w systemie administracyjnoprawnej ochrony zabytków. Wielość osób i ról występujących w procesach konserwatorskich, złożoność tych procesów skłaniają do postawienia pytania, czy faktycznie zasadne jest wyodrębnianie jako problemu badawczego jednej wybranej grupy uczestników działań konserwatorskich? W dodatku można powiedzieć, że podobna nieostrość granic tematycznych i wielość wątków charakteryzuje większość cytowanych wcześniej prac, w których służba konserwatorska pojawia się w wyrwykowym ujęciu bądź w ścisłej zależności z innymi uczestnikami działań konserwatorskich. Podkreślmy, że za skupieniem większej uwagi nad różnymi aspektami działania urzędów konserwatorskich przemawia wiele czynników.

Po pierwsze, od roku 1918 mamy do czynienia z ciągłością funkcjonowania urzędów konserwatorskich w Polsce, dla których kolejne akty prawne stanowiły impuls do ewolucji, ale zmiany nigdy nie powodowały zerwania ciągłości tradycji funkcjonowania urzędu czy choćby podważenia znaczenia inwentarza zabytków, przetworzonego w rejestr zabytków podlegających ochronie³⁶. Oczywiście, lata II wojny światowej stanowią pod wieloma względami wyrwę i zapaść w tej historii, ale przetrwanie grona reprezentantów środowiska konserwatorskiego pozwoliło zniwelować skutki owej zapaści i powojenne podjęcie tradycji (co ważne, aż do 1965 pod rządami przedwojennego ustawodawstwa)³⁷. Zatem urzędy konserwatorskie i gromadzone w nich dokumenty, rejestry, archiwalia zawierają istotny depozyt pamięci – informacje o funkcjonowaniu systemu ochrony zabytków w kolejnych dekadach. Archiwalia te powinny być pieczołowicie skatalogowane, sukcesywnie opracowywane i stanowić przedmiot licznych refleksji badawczych dotyczących systemu ochrony zabytków, struktur urzędowych czy też ewolucji praktyki bądź doktryny konserwatorskiej. W tym rozumieniu urzędy konserwatorskie jawią się jako swoista oś, wokół której toczą się wszystkie istotne działania w zakresie ochrony zabytków na przestrzeni kolejnych dekad. Zdawać by się mogło, że jest to wystarczające uzasadnienie, by historię konserwatorstwa w okresie ostatnich 100 lat relacjonować w odniesieniu do struktur, podstaw prawnych i działań konkretnych reprezentantów urzędów konserwatorskich.

Po drugie, liczne zmiany otoczenia prawnego urzędów konserwatorskich, w postaci zmian organizacyjnych i strukturalnych w systemie ochrony zabytków czy zmian administracyjnych w skali państwa (łącznie z powojenną zmianą granic w stosunku do stanu przedwojennego), dostarczają pytań badawczych i powinny być przedmiotem refleksji w związku z badaniami historii służby ochrony zabytków w Polsce.

Po trzecie, zgodnie z obowiązującymi kolejno regulacjami prawnymi właściwy wojewódzki konserwator zabytków, wydając pozwolenie konserwatorskie lub odmawiając jego wydania, bezpośrednio wpływał i wpływa na faktyczne działania przy obiektach zabytkowych. Jeśli do-

³⁶ A. Gerecka-Żołyńska, *Art. 5. Z ramienia i pod kierunkiem Ministerstwa...*, [w:] *Dekret Rady Regencyjnej z 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury z komentarzem*, s. 47–55.

³⁷ J.P. Pruszyński, *Dziedzictwo kultury Polski: jego straty i ochrona prawna*, t. 1, Kraków 2001, s. 150–151, 342; K. Zalańska, K. Zeidler, *Wykład prawa ochrony zabytków*, Warszawa–Gdańsk 2015, s. 37–46.

damy do tego podnoszony przez prawników fakt, że rozstrzygnięcie zawarte w decyzji konserwatorskiej nie jest związane wprost zapisami ustawowymi, lecz wynika z indywidualnej i merytorycznej analizy przypadku, to stwierdzenie o roli osobowości, przygotowania fachowego, etyki zawodowej i horyzontów osoby piastującej funkcję wojewódzkiego konserwatora zabytków ukaże się w pełnym znaczeniu³⁸. Wojewódzcy konserwatorzy zabytków mają bowiem szerokie spektrum możliwości kształtowania polityki konserwatorskiej, a zatem właściwie każdy zasługuje na monograficzne opracowanie analityczne swej działalności. Wyzwaniem, które należy podjąć, jest tworzenie opracowań pocztu wojewódzkich konserwatorów zabytków w poszczególnych regionach³⁹.

Po czwarte, wraz z wnioskami o wydanie konkretnych pozwoleń lub innych dokumentów do urzędów konserwatorskich napływają projekty, programy prac konserwatorskich, opracowania badawcze, opisy, inwentaryzacje, dokumentacje fotograficzne poszczególnych obiektów zabytkowych. W ten sposób gromadzone jest bezcenne archiwum zarówno do badań losów pojedynczych obiektów bądź zespołów zabytkowych, jak i konkretnych realizacji konserwatorskich. Ochrona i naukowe opracowanie tego zasobu dokumentacji jest kolejnym istotnym wyzwaniem badawczym i organizacyjnym.

Po piąte, w dokumentach urzędu konserwatorskiego (pozwolenia, protokoły komisji konserwatorskich, protokoły odbioru prac konserwatorskich) znajdują odzwierciedlenie wszystkie działania przy danym obiekcie zabytkowym. To doskonały materiał do refleksji nad uwarunkowaniami doktrynalnymi i prawnymi, ale też systemowymi lub społecznymi, które kształtują teorię i praktykę ochrony zabytków.

Wreszcie przedmiotem refleksji badawczej mogą się stać sformalizowane wypowiedzi urzędów konserwatorskich, inicjowane przez urzędy wydawnictwa, zwłaszcza ukazujące się w różnym czasie i w różnych regionach periodyki konserwatorskie czy biuletyny informacyjne. Odrębnym tematem badawczym są notki, wywiady i polemiki prasowe dotyczące sfery działania urzędów konserwatorskich. Na marginesie tego postulatu można dodać zauważalny w ostatnich latach brak publikacji zestawień prac konserwatorskich, niegdyś zamieszczanych na łamach „Ochrony Zabytków”⁴⁰ bądź w formie odrębnych wydawnictw.

Dodajmy, że specyfika dokumentów wytwarzanych i archiwizowanych w poszczególnych urzędach konserwatorskich stawia przed badaczami pewne bariery. Na przykład poufny charakter części dokumentów, nasycenie danymi wrażliwymi (typu dane adresowe, własnościowe czy finansowe, prawa autorskie autorów niepublikowanych z natury rzeczy programów konserwatorskich, projektów, dokumentacji bądź sprawozdań z prac konserwatorskich) nakłada szczególne zobowiązania zarówno na przechowujących te dokumenty, jak i potencjalnych badaczy.

³⁸ K. Zalaśńska, K. Zeidler, *Wykład prawa ochrony zabytków*, s. 47–51, 94–99.

³⁹ O konieczności takich opracowań przekonują dobitnie trudności, jakie napotkał zespół autorski przy zestawianiu publikowanej w tym wydawnictwie listy osób pełniących funkcje kierownicze w administracyjnym systemie ochrony zabytków. Brak uporządkowanej wiedzy nawet w kwestiach następstwa osób pełniących istotne funkcje w systemie jest niepokojącym sygnałem co do stanu samowiedzy dyscypliny. Stan ów wymaga radykalnej zmiany.

⁴⁰ Np. A. Gaczoł, I. Palca, A. Siwek, M. Szyma, *Prace konserwatorskie w województwie krakowskim w latach 1980–1992* (cz. 2: *Zabytki ruchome*), „Ochrona Zabytków” 1994, nr 3–4, s. 359–377. Zestawienie publikacji tego typu zob. *Bibliografia zawartości kwartalnika Ochrona Zabytków 1948–2010*, „Ochrona Zabytków” 2011, nr 1–4; *Ochrona Zabytków 2017–2003 – informacje na temat wydawnictwa*, https://www.nid.pl/pl/Dla_specjalistow/Wydawnictwa/wydanie.php?ID=372.

Jednak wypracowanie systemowych mechanizmów bieżącej analizy dokumentów i opracowań przepływających przez urząd konserwatorski i tam archiwizowanych miałyby dwoiste skutki: mogłoby być podstawą budowania mechanizmów monitoringu funkcjonowania systemu ochrony zabytków w Polsce, a zarazem na bieżąco inspirowałoby stwierdzenia metodologiczne i doktrynalne. Jednocześnie podjęcie szerokiego frontu badań w odniesieniu do ściśle określonej bazy źródłowej (dokumentalnej) oraz w konfrontacji z konkretnymi dziełami czy obiektami poddanymi interwencji konserwatorskiej bądź inwestycyjnej, w odniesieniu do wspomnianych uwarunkowań doktrynalnych i prawnych, jest wymarzonym polem badawczym dla dyscypliny akademickiej, jaką staje się „ochrona dóbr kultury”. Formułowanie refleksji nad kierunkami rozwoju i zmian w systemie ochrony zabytków to jedno z głównych wyzwań badawczych tej dyscypliny⁴¹. Współpraca świata nauki i administracji państwowej nie wydaje się niemożliwa, choć na pewno wymaga stworzenia skutecznych ram organizacyjnych i elastyczności obu stron. Profity z lepszego rozpoznania badawczego działań systemu ochrony zabytków mogą stać się odczuwalne zarówno w kontekście doskonalenia systemu, jak i rozwoju badań nad dziedzictwem (ochroną dóbr kultury). Jednocześnie tak zakrojona kampania badawcza to najpewniejsza, choć długa droga do zrealizowania postulatu A. Tomaszewskiego, czyli stworzenia pogłębionej syntezy działań urzędów konserwatorskich w perspektywie przed- i powojennej Polski. Większa dostępność informacji o systemie konserwatorskim i skutkach jego działania oraz lepsze zrozumienie zasad funkcjonowania systemu ochrony zabytków to także droga do pozyskiwania szerszego zrozumienia i poparcia społecznego dla służb konserwatorskich. Zatem opracowanie syntezy (czy szeregu znaczących przyczynków) na temat działania i osiągnięć polskiej państwowej służby konserwatorskiej może stać się jednym z pomostów między gremiami specjalistycznymi a ogółem społeczeństwa. I, co za tym idzie, przyczynić się do wzmocnienia systemu ochrony zabytków, bo tylko system znany, rozumiały i akceptowany przez społeczeństwo może działać skutecznie i trwale zabezpieczać losy dziedzictwa kulturowego w Polsce.

⁴¹ A. Siwek, *Dziedzictwo XX i XXI wieku a kształtowanie się specjalności ochrona dóbr kultury*, [w:] *Rozpoznać przeszłość w teraźniejszości. Dziedzictwo XX i XXI wieku. Materiały pokonferencyjne*, red. J. Kolano, J. Kolasieńska, W. Rak, Kraków 2016, s. 9–18.

Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków – ważne wydarzenia

Zbliża się 37. rocznica zjazdu organizacyjnego Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków, który odbył się 23 października 1981 w Warszawie dzięki uporowi i konsekwentnym działaniom kilkusobowego komitetu założycielskiego. Stowarzyszenie powstało przede wszystkim dzięki Hannie Pieńkowskiej¹ – Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków z Krakowa i Jerzemu Łomnickiemu² – Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków z Poznania; pierwsze kroki przyszło mu stawiać w okresie szczególnie trudnym dla całego społeczeństwa. O perturbacjach związanych z powstaniem SKZ, braku zgody władz na jego utworzenie, działalności w okresie stanu wojennego, wspaniałych ludziach budujących naszą organizację i jej prestiż, pięknie napisali nasi koledzy w artykułach opublikowanych w „Wiadomościach Konserwatorskich” z okazji 30-lecia działalności SKZ³.

Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków, co zawsze podkreślam, jest organizacją społeczną, zrzeszającą specjalistów z różnych dziedzin, związanych z ochroną i konserwacją zabytków. Interdyscyplinarny w założeniach charakter pozwala na naturalną integrację naszego środowiska, co wyraźnie podkreśla nasz statut. Obecnie stowarzyszenie liczy 450 członków zgrupowanych w 12 oddziałach: bydgoski, gdański, górnośląski, krakowski, lubelski, mazowiecki, opolski, podkarpacki, śląski, szczeciński, toruński, warmińsko-mazurski. W ubiegłym roku przestał funkcjonować ważny oddział, poznański, mam jednak nadzieję na rychłą jego reaktywację.

W tym krótkim opracowaniu nie będę opisywał historii Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków oraz zasług Koleżanek i Kolegów. Zostawiam to tym, którzy prowadzą kroniki i dokładne zapiski. W tym miejscu chciałbym zwrócić uwagę na te wydarzenia, które w moim odczuciu były ważne dla naszego środowiska. Wydarzenia, do których czasami wracamy, na które się powołujemy, a które organizowało bądź współorganizowało nasze stowarzyszenie.

¹ Hanna Pieńkowska (1917–1976), historyk sztuki, Wojewódzki Konserwator Zabytków Województwa Krakowskiego w latach 1951–1975, twórczyni koncepcji parków etnograficznych, współorganizatorka Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków.

² Jerzy Łomnicki (1920–1981), historyk i konserwator zabytków, Wojewódzki Konserwator Zabytków Województwa Wielkopolskiego w latach 1954–1968, twórca i pierwszy dyrektor Muzeum Pierwszych Piastów na Ostrowie Lednickim, współorganizator Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków.

³ „Wiadomości Konserwatorskie” 2011, nr 30: T.M. Rudkowski, *Pierwsza kadencja*; J. Kowalczyk, *Trzy konferencje naukowe Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków*; M. Sarnik-Konieczna, *Trzydziestolecie Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków. Ludzie i wydarzenia*; K. Stępiński, *Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków w ostatnim dziesięcioleciu*.

Konferencje, sympozja, kongresy, targi

Konserwator i zabytek – sesja naukowa zorganizowana z inicjatywy ZG SKZ w dniach 30 listopada–2 grudnia 1988 w Toruniu w setną rocznicę urodzin profesora Jerzego Remera⁴. Towarzyszyło jej otwarcie w ratuszu wystawy ukazującej życie prywatne, działalność zawodową oraz dorobek naukowy profesora. Na tę okoliczność wybito medal z jego wizerunkiem. Podczas tej ważnej sesji zwrócono m.in. uwagę na zły stan ochrony dóbr kultury w Polsce oraz zapowiedziano konieczność zmian prawnych, w tym organizacji systemu ochrony zabytków⁵.

Ars sacra et restauratio – sesja naukowo-konserwatorska zorganizowana w dniach 5–7 grudnia 1991 przez ZG SKZ wspólnie z Komisją Episkopatu Polski ds. Sztuki Sakralnej oraz paulinami z Jasnej Góry. Jak pisał minister kultury i sztuki Marek Rostworowski do uczestników spotkania na Jasnej Górze: „Po raz pierwszy odbywa się spotkanie tych, którym Kościół powierzył pieczę nad skarbami sztuki znajdującymi się w jego sanktuariach – konserwatorów diecezjalnych z wojewódzkimi konserwatorami zabytków oraz przedstawicielami nauki i środowiska konserwatorskiego”. Po raz pierwszy w tak szacownym gronie wskazano konieczność zwiększenia ochrony obiektów sakralnych przed pożarem i przestępczością⁶.

Ochrona wspólnego dziedzictwa kulturowego – międzynarodowa konferencja zorganizowana w Krasiczynie w dniach 10–12 grudnia 1992 z udziałem konserwatorów krajów ościennych. Obradom towarzyszyła wystawa fotogramów obiektów zabytkowych z terenów Białorusi, Litwy, Ukrainy i Polski⁷.

Ochrona dziedzictwa kulturowego zachodnich i północnych ziem Polski – sympozjum zorganizowane w Rydzynie w dniach 26 i 27 listopada 1993 przez ZG SKZ wspólnie z PKN ICOMOS, poświęcone stanowi zachowania obiektów zabytkowych na tych terenach oraz ratowaniu zagrożonych zabytków na ziemiach północnych i zachodnich⁸.

„Karta Krakowska 2000” – dokument podsumowujący obrady sesji plenarnej Międzynarodowej Konferencji Konserwatorskiej „Kraków 2000”, która odbyła się w dniach 23–26 października 2000. Konferencja zgromadziła środowiska konserwatorskie z całego świata, obradujące z przekonaniem, że dziedzictwo historyczne może być fundamentem nowoczesnej cywilizacji. Opracowana wówczas „Karta Krakowska 2000” jest nawiązaniem do „Karty Weneckiej”, podpisanej w 1964, i definiuje podstawowe cele, metody i środki służące ochronie dziedzictwa architektonicznego.

I Kongres Konserwatorów Polskich – zorganizowany przez ZG SKZ w Warszawie w dniach 5–7 listopada 2005. Kongres został uznany za niezwykle ważne wydarzenie – po raz pierwszy bowiem w powojennej historii kraju na spotkaniu tej rangi debatowali najważniejsi eksperci ochrony i konserwacji zabytków. Organizatorzy przyjęli dwa główne cele: podsumowanie powojennego dorobku środowiska konserwatorskiego w dziedzinie ochrony i opieki nad za-

⁴ Jerzy Remer (1888–1979), historyk sztuki i konserwator zabytków, Generalny Konserwator Zabytków w latach 1930–1937, dyrektor Muzeum Okręgowego w Toruniu w latach 1947–1971.

⁵ *Konserwator i zabytek. In memoriam Jerzego Remera*, red. M. Gumkowska, Warszawa 1991.

⁶ *Ars sacra et restauratio*, red. J. Kowalczyk, Warszawa 1992.

⁷ M. Michałowska, *Ochrona wspólnego dziedzictwa kulturowego. Konferencja w Krasiczynie, 10–12 grudnia 1992*, „Wiadomości Konserwatorskie” 1992, nr 3–4, s. 10–15.

⁸ *Ochrona dziedzictwa kulturowego zachodnich i północnych ziem Polski*, red. J. Kowalczyk, Warszawa 1995.

bytkami oraz wytyczenie kierunków działań na przyszłość. Kongres obradował w 13 sekcjach, na posiedzeniu plenarnym przyjął rezolucję, w której znalazły się zgłoszone podczas dyskusji wnioski i postulaty.

Polskie konserwacje poza granicami kraju – konferencja zorganizowana przez ZG SKZ w Warszawie w dniach 5–6 października 2006. Stanowiła próbę podsumowania prac polskich konserwatorów wykonywanych poza granicami kraju. Konferencji towarzyszyła wystawa przygotowana przez Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków.

Międzynarodowa konferencja Kraków–Florence w Europie, wspólne dziedzictwo kultury – współorganizowana przez ZG SKZ, odbyła się w formie dwóch sesji tematycznych: w Krakowie w dniach 20–23 września i we Florencji 25–28 października 2007. Tematem głównym sesji krakowskiej były zagadnienia historii, metodologii i nowych technik badań interdyscyplinarnych oraz konserwacji i restauracji architektury. Obrady florenckie skupiły się na mieście historycznym i jego rozwoju przestrzennym, na zagrożeniach cywilizacyjnych oraz teoriach konserwatorskich⁹.

90 lat Służby Ochrony Zabytków w Polsce – konferencja jubileuszowa zorganizowana przez ZG SKZ w Wojanowie w dniach 26–28 listopada 2008, podejmująca próbę oceny działań konserwatorów. Konferencji towarzyszyła wydana z tej okazji publikacja, zawierająca m.in. charakterystykę wszystkich instytucji zajmujących się ochroną zabytków w Polsce¹⁰.

Stan i perspektywy ochrony dziedzictwa architektury i sztuki sakralnej w Polsce na początku XXI wieku – seminarium zorganizowane przez ZG SKZ 14 września 2013 na Wawelu, połączone z wręczeniem odznaczeń i nagród SKZ. W części seminaryjnej przedstawiono wybrane problemy konserwacji zabytków sakralnych Krakowa, zapoznano zebranych ze współczesnymi realizacjami sakralnymi na świecie oraz przywołano pamięć i misję ks. prof. Janusza Stanisława Pasierba¹¹.

II Kongres Konserwatorów Polskich – zorganizowany przez ZG SKZ i Politechnikę Krakowską w dniach 6–10 października 2015 w Warszawie i Krakowie. Prace kongresu podzielono na dwie sesje plenarne inicjujące obrady (Zamek Królewski w Warszawie), sześć sesji panelowych (trzy w Łazienkach Królewskich, trzy w siedzibie Międzynarodowych Targów Polskich w Warszawie) oraz sesję plenarną zamykającą obrady (Nowa Aula ASP w Warszawie), podczas której przyjęto rezolucję. Następnie w siedzibie Międzynarodowego Centrum Kultury w Krakowie odbył się kongresowy „okrągły stół” ekspertów z udziałem gości zagranicznych „Polska doktryna dziedzictwa na tle europejskim – Karta Krakowska 2000 – 15 lat później” oraz prezentacja rezolucji. Wśród wydarzeń towarzyszących kongresowi należy wymienić: otwarcie wystawy multimedialnej „Roberto Di Stefano (1926–2005): osobowość, dzieło, myśl” w krakowskim MCK, odsłonięcie popiersia Michała Anioła w budynku Wydziału Architektury PK, a także inaugurację roku Akademii Dziedzictwa w MCK. Uczestnicy kongresu otrzymali komplet przygotowanych specjalnie na tę okazję siedmiu książek opatrzonych wspólnym tytułem „Przeszłość dla przyszłości”, będących wkładem Politechniki Krakowskiej w rozwój badań nad teorią i praktyką

⁹ A. Kadłuczka, *Międzynarodowa konferencja Kraków–Florence w Europie, wspólne dziedzictwo kultury*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2007, nr 22, s. 92–94.

¹⁰ *90 lat służby ochrony zabytków w Polsce*, materiały sesji naukowej, Wojanów 26–28 listopada 2008, red. J. Jasieńko, K. Kuśnierz, Wrocław 2008.

¹¹ Janusz Stanisław Pasierb (1929–1993), książdz, historyk sztuki XVII w., poeta; członek Papieskiej Komisji Ochrony Dziedzictwa Artystycznego i Historii Kościoła.

nowoczesnej ochrony dziedzictwa kulturowego. W roku 2015 ukazało się również wydawnictwo pokongresowe, zamykające cykl publikacji związanych z II Kongresem. Zawiera ono tekst rezolucji z obszernym komentarzem autorskim oraz sprawozdanie z dyskusji „okrągłego stołu” w Krakowie¹². Celem kongresu była z jednej strony krytyczna refleksja nad stanem realizacji postulatów polskiego środowiska konserwatorskiego, jakie zapisano w przyjętej jednogłośnie rezolucji, z drugiej natomiast strony zwrócenie uwagi na nowe wyzwania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego, pojawiające się w wyniku bezprecedensowego w naszej historii przyspieszonego rozwoju społeczno-gospodarczego, w trosce o zachowanie tego dziedzictwa jako nośnika świadomości narodowej i tożsamości kulturowej.

Ochrona dziedzictwa architektury i urbanistyki polskiej drugiej połowy XX wieku – ogólnopolska konferencja zorganizowana w dniach 17–18 listopada 2016 w Warszawie przez ZG SKZ, Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków Politechniki Krakowskiej oraz Stowarzyszenie Architektów Polskich. Od wielu lat jesteśmy świadkami usuwania z naszej przestrzeni kulturowej wartościowych dzieł architektury współczesnej powstałych w latach 1945–1989, autorstwa uznanych polskich twórców. Konferencja poświęcona była poszukiwaniu skutecznej ochrony tych realizacji, które są naszym dorobkiem, dziedzictwem, a często dowodem nowatorskich i unikalnych rozwiązań na poziomie światowym. Podsumowała również dotychczasowe działania i określiła kierunki dalszych przedsięwzięć w celu przyjęcia spójnej metodologii ochrony tego dziedzictwa kulturowego¹³.

Gлина w obiektach zabytkowych – ochrona i konserwacja – ogólnopolska konferencja konserwatorska w Malborku w dniach 20–22 marca 2018, zorganizowana przez ZG SKZ i Muzeum Zamkowe w Malborku. W erze cementów, betonów, wielkiej płyty, która nastąpiła w latach pięćdziesiątych XX wieku, zainteresowanie budownictwem z gliny znacznie zmalało. Dziś można zauważyć ponowny jego rozkwit, zwłaszcza w budownictwie ekologicznym. Z zaniepokojeniem jednak obserwujemy stosowanie złych metod i materiałów przy konserwacji zabytków z pierwotnym zastosowaniem gliny. Coraz mniej specjalistów interesuje się tą problematyką. Jak ocalić to tradycyjne budownictwo, jak dotrzeć do właścicieli, do lokalnych społeczności? Jak wpłynąć na konserwatorów zabytków, aby w procesach konserwatorskich stosowali tradycyjne metody i materiały? Tej m.in. problematyce poświęcona była konferencja, która cieszyła się wielkim zainteresowaniem i uznaniem.

Ochrona zabytków na Pomorzu i Kujawach – w setną rocznicę organizacji urzędów konserwatorskich w Polsce – konferencja zorganizowana w Toruniu 20 kwietnia 2018 przez Toruński Oddział SKZ, Zakład Konserwatorstwa Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu i Urząd Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Podczas konferencji podsumowano dorobek konserwatorski na Pomorzu i Kujawach od początku działalności polskich służb konserwatorskich, z odniesieniem do działań pruskich poprzedników. Zaprezentowano także bieżące problemy organizacyjno-prawnej ochrony zabytków oraz najważniejsze realizacje konserwatorsko-restauratorskie w regionie.

¹² J. Jasiołko, A. Kadłuczka, K. Stala, *II Kongres Konserwatorów Polskich Warszawa–Kraków 6–10 października 2015. Ochrona dziedzictwa kulturowego w Polsce. Nowe otwarcie*, Kraków 2015.

¹³ Obszerne materiały z konferencji znajdują się w dwóch numerach „Wiadomości Konserwatorskich”: 2016, nr 48, oraz 2017, nr 49, dostępnych również na stronie www.skz.pl.

„Remo” – konferencje odbywające się od roku 1982 i dotyczące problemów remontowych w budownictwie; od 2000 ich tematykę rozszerzono o zagadnienia związane z konserwacją zabytków i zmieniono tytuł na „Problemy remontowe w budownictwie ogólnym i obiektach zabytkowych”. Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków przez wiele lat było współorganizatorem tej konferencji, która dziś ma charakter międzynarodowy.

„Między ortodoksją a kreacją. Dialog konserwatorsko-architektoniczny” – konferencje organizowane od roku 2009 przez Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie, Stowarzyszenie Architektów Polskich i ZG SKZ. Stały się one ważnym forum dyskusyjnym, podczas którego z architektami, konserwatorami, projektantami i deweloperami spotykają się urzędnicy administracji rządowej i samorządowej.

Targi Dziedzictwo i Ogólnopolskie Dni Konserwatorskie – wydarzenie skupiające archiwistów, muzealników, bibliotekarzy oraz konserwatorów zabytków, odbywające się w latach 2013–2017. Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków brało czynny udział w merytorycznym przygotowywaniu ich programów oraz towarzyszących im Ogólnopolskich Dni Konserwatorskich.

Walne zjazdy delegatów, walne zebrania oddziałów, posiedzenia Zarządu Głównego

Krajowe walne zjazdy sprawozdawczo-wyborcze delegatów są najwyższą władzą Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków. Stanowią najważniejsze forum dyskusyjne, które przyjmuje sprawozdania z działalności Zarządu Głównego ostatniej kadencji, wytycza kierunki działalności SKZ na przyszłość oraz wybiera prezesa i członków Zarządu Głównego na następną czteroletnią kadencję. Zjazdy krajowe poprzedzone są walnymi zebraniem członków oddziałów, wybierającymi delegatów i kierującymi pod adresem zjazdów wnioski i postulaty, które stanowią istotny wkład merytoryczny w przyjmowanych uchwałach. Uchwały podejmowane przez walne zjazdy delegatów obligują wszystkich członków stowarzyszenia, a ich wykonawcami są Zarząd Główny i zarządy oddziałów SKZ. W roku 2014 Krajowy Zjazd Delegatów SKZ, zmieniając statut, ustanowił czteroletnią kadencję wszystkich władz SKZ.

Oddziały Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków prowadzą samodzielną działalność merytoryczną. Wszystko zależy od aktywności członków zarządów ich oddziałów, a przede wszystkim ich prezesów. Niektóre oddziały są bardzo aktywne i prowadzą regularną działalność integrującą środowisko oraz współpracują z wojewódzkimi konserwatorami zabytków. Inne, współdziałając z WUOZ, wydają publikacje. Pozostałe włączają się w organizację specjalistycznych konferencji czy wystaw regionalnych. Wszyscy działamy społecznie, co nie jest dziś łatwe, tym bardziej więc należy docenić działalność podstawową oddziałów SKZ.

Konkursy i nagrody

Zarząd Główny Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków prowadzi różne konkursy, które cieszą się dużym zainteresowaniem. Przyznaje też nagrody i wyróżnienia, wręczone laureatom podczas wyjątkowych uroczystości, organizowanych bądź współorganizowanych przez ZG SKZ.

Nagroda im. Hanny Pieńkowskiej i Jerzego Łomnickiego

Celem nagrody, przyznawanej od roku 1984, jest wyróżnienie osób, których praca dla ochrony zabytków przynosi istotne rezultaty, a równocześnie upamiętnienie dwojga wybitnych przedstawicieli służb konserwatorskich. Nagroda jest bardzo ceniona, zwłaszcza przez wojewódzkich konserwatorów zabytków. Towarzyszy jej medal okolicznościowy autorstwa wielkiego rzeźbiarza, przyjaciela naszego stowarzyszenia, prof. Mariana Koniecznego.

Laureaci

- 1985: Marian Kornecki – Kraków
- 1986: Jerzy Żurawski – Kazimierz Dolny
- 1987: Jadwiga Skibińska – Wrocław
- 1988: Janina Grabowska – Gdańsk
- 1989: Wanda Klapkowska – Gorlice
- 1990: Michał Witwicki – Warszawa
- 1991: ks. Roman Kostynowicz – Szczecin
- 1992: Ryszard Brykowski – Warszawa
- 1993: Janusz Stępkowski – Warszawa
- 1994: Lubomira Madejska – Szczecin; Tadeusz Nawroński – Gdańsk
- 1995: Jadwiga Teodorowicz-Czerpińska – Lublin
- 1996: Olgierd Wójcik – Tarnów; Janusz Prusiewicz – Opole
- 1997: Jerzy Tur – Rzeszów
- 1998: Stefan Kwilecki – Szczecin; pośm. Karol Gruszczyk – Bielsko-Biała
- 1999: Mieczysław Kurzątkowski – Lublin
- 2000: Antoni Oleksicki – Białystok
- 2001: Henryk Kondziela – Poznań
- 2002: Halina Landecka – Lublin
- 2003: Andrzej Gaczoł – Kraków
- 2004: Juliusz Wendlandt – Warszawa
- 2006: Stanisław Wojdon – Śląsk
- 2007: Jerzy Kowalczyk – Warszawa
- 2008: Jan Tajchman – Toruń
- 2009: Teresa Mayer-Lenczowska – Poznań
- 2010: Maria Sarnik-Konieczna – Kraków
- 2014: Ewa Stanecka – Szczecin; Andrzej Kubik – Wrocław
- 2017: Dariusz Kopciowski – Lublin

Nagroda im. Gerarda Ciołka¹⁴

Nagroda przyznawana od roku 1989 co dwa lata. Jej celem jest upamiętnienie osobowości i dzieła wybitnego badacza oraz wyróżnienie osób, których praca na rzecz ochrony zabytków ujmowanej jako ochrona środowiska i krajobrazu kulturowego, a także działalność badawcza,

¹⁴ Gerard Ciołek (1909–1966): architekt, historyk sztuki ogrodowej, autor konserwacji i rekonstrukcji zabytkowych ogrodów, m.in. w Wilanowie, Nieborowie, Rogalinie, Krasiczynie.

konserwatorska i dokumentacyjna w zakresie m.in. budownictwa drewnianego oraz sztuki parkowej i ogrodowej są wysoko oceniane. Fundatorem nagród pieniężnych od roku 2018 jest syn wybitnego badacza, Maciej Ciotek.

Laureaci

- 1989: Irena Genga – Kraków
- 1992: Longin Majdecki – Warszawa
- 1994: Janusz Bogdanowski – Kraków
- 1998: Maria Majka – Kraków
- 2000: Andrzej Michałowski – Warszawa
- 2002: Aleksander Böhm – Kraków
- 2004: Zbigniew Myczkowski – Kraków
- 2010: Piotr Wilanowski – Rogalin
- 2014: Anna Mitkowska – Kraków

Nagroda Zarządu Głównego SKZ za wyróżniające się publikacje

Nagroda przyznawana jest od roku 1989 za publikacje, głównie książkowe, z zakresu ochrony zabytków i muzealnictwa, a także dyscyplin współdziałających (m.in. historia sztuki, historia architektury, urbanistyka, archeologia, etnografia, nauki przyrodnicze i ścisłe), jeśli poruszają one w sposób wyjątkowy i nowatorski kwestie związane z ochroną zabytków, konserwacją i muzealnictwem. Nagrody przyznawane są raz w roku publikacjom, które ukazały się z datą dwóch lat poprzednich. Nagrodzono m.in. prace: *Konserwacja zabytków ruchomych w Poznaniu w latach 1990–2007* Iwony Błaszczyk (Poznań 2008), *Prawo ochrony zabytków* pod redakcją Kamila Zeidlera (Gdańsk 2014) i *Dziedzictwo, dobra kultury, zabytki, ochrona i opieka w prawie* pod redakcją Piotra Dobosza, Katarzyny Szepelak, Witolda Górnego (Kraków 2015).

Nagroda im. Wojciecha Kalinowskiego¹⁵

Nagroda przyznawana jest od roku 1993 co dwa lata. Jej celem jest wyróżnienie osób, których twórcza praca na rzecz ochrony zabytków w zakresie działalności badawczej, dokumentacyjnej i konserwatorskiej (w dziedzinie teorii oraz historii architektury i urbanistyki, ochrony i dokumentacji zabytków architektury techniki i przemysłu) przynosi znaczące wyniki. Równocześnie nagroda upamiętnia osobowość i dzieła wybitnego konserwatora, prof. Wojciecha Kalinowskiego. Wyróżnieniu towarzyszy medal okolicznościowy autorstwa prof. Mariana Koniecznego.

Laureaci

- 1995: Mieczysław Książek – Kraków
- 1997: Teresa Zarębska – Warszawa
- 1999: Bohdan Rymaszewski – Warszawa
- 2001: Henryk Dziurła – Wrocław
- 2003: Maria Wójcikiewicz – Kraków
- 2014: Danuta Kłosek-Kozłowska – Warszawa

¹⁵ Wojciech Kalinowski (1919–1992), architekt, historyk architektury i urbanistyki, twórca i dyrektor Ośrodka Dokumentacji Zabytków w Warszawie (1975–1985), współautor obowiązującego do dziś systemu ewidencji zabytków architektury i budownictwa.

2016: Kazimierz Kuśnierz – Kraków

2018: Emanuel Okoń – Toruń

Nagroda im. ks. Janusza Stanisława Pasierba „Conservator ecclesiae”

Nagroda, ustanowiona w roku 1996, przyznawana jest przez specjalnie powoływaną kapitułę dla upamiętnienia osobowości i dzieła wybitnego uczonego. Jej celem jest wyróżnienie osób, których działalność na rzecz ochrony zabytków przynosi znaczące wyniki. Otrzymało ją wielu wybitnych konserwatorów i naukowców świeckich i duchownych. Wyróżnieni otrzymują dyplom oraz specjalny medal okolicznościowy autorstwa prof. Mariana Koniecznego. W środowisku uznawana jest za niezwykle prestiżową.

Laureaci

1996: Andrzej Zalewski – Kraków; ks. Józef Kardasz – Toruń

1997: bp Alojzy Orszulik; ks. Jacek Żórawski

1998: Wojciech Kurpik – Warszawa; abp Henryk Muszyński – Gniezno

1999: ks. Roman Kostynowicz – Szczecin; ks. Józef Nowobilski – Kraków

2000: Jerzy Kowalczyk – Warszawa; ks. Michał Janocha – Warszawa

2001: kard. Henryk Gulbinowicz; ks. Stanisław Dziedzic – Sękowa

2002: Andrzej Tomaszewski – Warszawa; Ewa Stanecka – Szczecin;

ks. Roman Cieszyński – Toruń

2003: indywidualna: Wiktor Zin – Kraków; zespołowa: ks. Waldemar Pytel,

ks. Roman Kluz, Ulrich Schaaf – Świdnica i Jawor

2004: ks. Jan Bernard Szłaga – Pelplin

2005: kard. Franciszek Macharski – Kraków

2006: Ryszard Brykowski – Warszawa; Ireneusz Płuska – Kraków

2007: Janusz Smaza – Warszawa; ks. Adam Lewandowski – Lublin

2008: abp Abel – ordynariusz Prawosławnej Diecezji Lubelsko-Chełmskiej

2009: bp Julian Wojtkowski – Olsztyn

2010: ks. Marian Lewandowski – Poznań; Ewa Święcka – Warszawa

2011: ks. Józef Roman Maj – Warszawa; Aleksander Piwek – Gdańsk

2012: ks. Jan Kasprówicz – Gniezno

2013: abp Mieczysław Mokrzycki – metropolita lwowski

2014: o. Jan Golonka – Częstochowa; Jan K. Ostrowski – Kraków

2015: bp Wiesław Alojzy Mering – Włocławek

2016: Mariusz Mierzwiński – Malbork

2017: bp Marek Suski – Toruń

Nagroda „Memoria, Spiritus, Materia”

Nagroda ustanowiona w roku 2006, przyznawana wybitnym postaciom za szczególne zasługi na rzecz dziedzictwa kulturowego. Wyróżnieni otrzymali dyplom oraz statuetkę z brązu projektu prof. Mariana Koniecznego. Laureatami byli bp Tadeusz Goćkowski oraz wiceministrowie kultury i dziedzictwa narodowego: Tomasz Merta (pośmiertnie) i Piotr Żuchowski.

Nagroda im. Tadeusza Marii Rudkowskiego¹⁶

Nagroda ustanowiona w roku 2016. Jej celem jest upamiętnienie osobowości i dzieła wybitnego konserwatora, a także wyróżnienie osób, których twórcza praca na rzecz ochrony zabytków (działalność badawcza i konserwatorska w dziedzinie ochrony i dokumentacji zabytków sepulkralnych, opieki nad polskimi cmentarzami i polskimi nagrobkami w kraju i za granicą, zwłaszcza na dawnych Kresach Wschodnich), rewaloryzacji pomników, kaplic i cmentarzy przynosi znaczące wyniki.

Konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków oraz Zarządu Głównego Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków na najlepsze prace studialne, naukowe oraz popularyzatorskie dotyczące ochrony zabytków i muzealnictwa

Celem konkursu, organizowanego od 2015 co roku, jest zainteresowanie młodej kadry naukowej i badawczej oraz studentów problematyką ochrony zabytków i muzealnictwa poprzez podejmowanie tematów przyczyniających się do rozwoju i popularyzacji nauki o ochronie zabytków lub proponujących rozwiązania praktyczne, dostosowane do współczesnych potrzeb. Konkurs cieszy się coraz większym powodzeniem. Nagrody i wyróżnienia finansowe ufundowane są przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Wydawnictwa Zarządu Głównego Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków

„Wiadomości Konserwatorskie”

„Wiadomości Konserwatorskie” w języku polskim i angielskim od roku 2013 ukazują się w formie kwartalnika. Pismo stanowi bezpośrednią kontynuację „Wiadomości Konserwatorskich” wydawanych przez Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków od 1986. W tym czasie pismo zyskało uznanie w środowisku polskich konserwatorów zabytków, a jego status periodyku naukowego i opiniotwórczego jest dobrze ugruntowany. Dziś „Wiadomości Konserwatorskie” są najważniejszym źródłem informacji dla środowiska polskich konserwatorów, historyków sztuki i muzealników, ale także dla właścicieli, zarządców i miłośników zabytków. Dzięki wersji angielskiej wiedza o konserwacjach polskich zabytków jest szeroko upowszechniona.

W roku 2011 pismu nadano profil odpowiadający wymogom i potrzebom Unii Europejskiej. Intencją wydawcy i autorów jest także wprowadzenie go na Listę filadelfijską, obejmującą periodyki naukowe na najwyższym poziomie. Miło mi poinformować, że w wyniku ewaluacji czasopism naukowych przeprowadzonej w roku 2015 przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego „Wiadomości Konserwatorskie” otrzymały aż 13 punktów.

Kwartalnik wydawany jest dzięki dotacji przyznawanej przez MKiDN w ramach Programu Czasopisma. Zarząd Główny SKZ musi zapewnić wkład własny, co jest możliwe dzięki członkom wspierającym nasze stowarzyszenie.

¹⁶ Tadeusz Maria Rudkowski (1920–2014), historyk sztuki, konserwator zabytków, współzałożyciel Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków oraz Społecznego Komitetu Opieki nad Starymi Powązkami.

Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków

Wydawnictwo zawiera biogramy osób profesjonalnie uczestniczących w procesie konserwacji i ochrony zabytków, kształtowaniu myśli konserwatorskiej i dokumentowaniu historii konserwacji i ochrony zabytków. Nie ukazuje się regularnie. Dotychczas opublikowano 5 zeszytów.

* * *

W powyższym materiale starałem się, w telegraficznym skrócie, zwrócić uwagę na najważniejsze wydarzenia w życiu Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków na przestrzeni 37 lat. Jest to moje subiektywne spojrzenie. Proszę wybaczyć, jeśli pominąłem jakieś ważne elementy. We wstępie zastrzegłem, że nie będę pisał o zasługach wielu Koleżanek i Kolegów, bez których realizacja zadań stowarzyszenia byłaby niemożliwa. Oczywiście, we wszystkich działaniach najważniejszy jest człowiek. Lata robią swoje, o wielu osobach zapominamy, a gdy odejdą, pospiesznie szukamy materiałów do ich biogramów. Okazuje się, że czasami jest to trudne albo wręcz niemożliwe.

Zwracam się zatem z apelem do Koleżanek i Kolegów o podjęcie trudu gromadzenia w poszczególnych zarządach oddziałów SKZ biogramów członków naszego stowarzyszenia, zarówno zmarłych, jak i żyjących. Mamy w naszym stowarzyszeniu osoby, które posiadają domowe archiwa stanowiące „kopalnię” informacji. Musimy do nich docierać, współpracować i odtwarzać historię, nie tylko stowarzyszenia. Jestem przekonany, że mój apel – w stulecie działalności państwowej administracji konserwatorskiej w Polsce – jest ze wszech miar uzasadniony i znajdzie Państwa zrozumienie.

Bibliografia prac dotyczących organizacji struktur służb konserwatorskich w latach 1918–2018

Opracowania ogólne

- Arszyński Marian, *Idea – Pamięć – Troska. Rola zabytków w przestrzeni społecznej i formy działań na rzecz ich zachowania od starożytności do połowy XX wieku*. Malbork 2007
- Arszyński Marian, *Wybrane aspekty procesu tworzenia się środowiska konserwatorskiego w Polsce*, [w:] *Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku. Materiały konferencji naukowej zorganizowanej staraniem Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej, Generalnego Konserwatora Zabytków i Towarzystwa Opieki nad Zabytkami w stulecie urodzin prof. J. Zachwatowicza w dniu 4 marca 2000 roku*, red. Andrzej Tomaszewski, Warszawa 2000, s. 97–128
- Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku. Materiały konferencji naukowej zorganizowanej staraniem Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej, Generalnego Konserwatora Zabytków i Towarzystwa Opieki nad Zabytkami w stulecie urodzin prof. J. Zachwatowicza w dniu 4 marca 2000 roku*, red. Andrzej Tomaszewski, Warszawa 2000
- Białek Władysław, Białek-Guillemette Alicja, *Kształtowanie się polskiej służby konserwatorskiej w latach rozbiorów i w okresie II Rzeczypospolitej*, „Ochrona i Konserwacja Zabytków” 1996, nr 3, s. 35
- Böhm Aleksander, Dobosz Piotr, Jaskanis Paweł, Purchla Jacek, Szymgin Bogusław, *Raport na temat funkcjonowania systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce po roku 1989*, Kraków 2008
- Brykowski Ryszard, *Polska ochrona zabytków na Wołyniu 1906–1939 i 1993–2006*, „Niepodległość i Pamięć” 2008, nr 15/1 (27), s. 443–494
- Czerner Olgierd, *Drogi i bezdroża konserwacji zabytków w Polsce w końcu XX wieku*, [w:] *Spotkania w willi Struvego. Wykłady o dziedzictwie kultury*, Warszawa 2001, s. 227–234
- Czerner Olgierd, *W trzydziestolecie powojennej opieki nad zabytkami*, „Ochrona Zabytków” 1974, nr 3, s. 171–179
- Dekret Rady Regencyjnej z 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury z komentarzem czyli Eseje o prawie ochrony dziedzictwa kultury*, red. Kamil Zeidler, Magdalena Marcinkowska, Gdańsk 2017
- Dettloff Paweł, *Odbudowa i restauracja zabytków w Polsce w latach 1918–1939. Teoria i praktyka*, Kraków 2006
- Dobosz Piotr, *Administracyjnoprawne instrumenty kształtowania ochrony zabytków*, Kraków 1997
- Dobosz Piotr, *Głos w sprawie Państwowej Służby Ochrony Zabytków* [dot. art. J.P. Pruszyńskiego *Stan i potrzeby regulacji prawnej ochrony zabytków w Polsce*], „Ochrona Zabytków” 1996, nr 3, s. 292–301
- Dobosz Piotr, *Rada do Spraw Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury i Dziedzictwa Narodowego*, „Ochrona Zabytków” 2001, nr 1, s. 111
- Dutkiewicz Józef E., *Naukowy dorobek konserwatorstwa w okresie dziesięciolecia*, „Materiały do Studiów i Dyskusji z Zakresu Teorii i Historii Sztuki, Krytyki Artystycznej oraz Metodologii Badań nad Sztuką” 1955, t. 6, nr 3–4, s. 492–513

- Dutkiewicz Józef E., *Dwadzieścia lat ochrony zabytków w Polsce Ludowej*, „Ochrona Zabytków” 1964, nr 2, s. 6
- Dzienniki konserwatorskie Bogdana Tretera 1931–1944*, „Teki Krakowskie” 2000, t. 11
- Fijałkowski Wojciech, *Charytańska Maria (1920–1995) – dyrektor ODZ*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 38–39 (tam bibliografia)
- Frycz Jerzy, *Restauracja i konserwacja zabytków architektury w Polsce w latach 1795–1918*, Warszawa 1975
- Gaczoł Andrzej, *Majewski Alfred (1907–1998) – GKZ*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 170–171 (tam bibliografia)
- Gaczoł Andrzej, *Morwitz Zygmunt (1889–1972) – pierwszy wojewódzki konserwator zabytków sztuki w woj. wołyńskim*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 4, Warszawa 2011, s. 89–91 (tam bibliografia)
- Gaczoł Andrzej, *Z dziejów państwowej służby ochrony zabytków w Polsce*, [w:] *90 lat służby ochrony zabytków w Polsce*, materiały sesji naukowej, Wojanów 26–28 listopada 2008, red. J. Jasieńko, K. Kuśnierczak. Wrocław 2008
- Guranowska-Gruszecka Krystyna, *Gruszecki Andrzej (1928–2008) – Generalny Konserwator Zabytków*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 5, Warszawa 2016, s. 35–38
- Janczykowski Jan, *Kilka uwag wojewódzkiego konserwatora zabytków do ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, [w:] *System ochrony zabytków w Polsce – analiza, diagnoza, propozycje*, red. B. Szmygin, Lublin–Warszawa 2011, s. 89–94
- Jankiewicz Adam, *Spoleczne aspekty ochrony zabytków. Rola wspólnot, grup i jednostek w ochronie dziedzictwa kulturowego*, [w:] *Zabytek zadbane. Co to znaczy?*, red. Iwona Liżewska, Warszawa 2015, s. 70–82
- Jankowski Wojciech, *Heurich Jan Fryderyk (1873–1925) – kierownik Ministerstwa Sztuki i Kultury*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 1, Poznań 2000, s. 23–24 (tam bibliografia)
- Jasiuk Jerzy, *Badania i ochrona zabytków techniki*, [w:] *Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku. Materiały konferencji naukowej zorganizowanej staraniem Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej, Generalnego Konserwatora Zabytków i Towarzystwa Opieki nad Zabytkami w stulecie urodzin prof. J. Zachwatowicza w dniu 4 marca 2000 roku*, red. Andrzej Tomaszewski, Warszawa 2000, s. 147–156
- Kadłuczka Andrzej, *Ochrona zabytków architektury*, t. 1: *Rozwój doktryn i teorii (vademezum)*, Kraków 2000
- Kondziela Henryk, *Placówki miejskich konserwatorów zabytków w latach 1945–1989*, „Wiadomości Konserwatorskie” 1999, nr 5, s. 29–32
- Konopka Marek, *Cydzik Jacek (1920–2009) – Dyrektor Zarządu Ochrony Zabytków*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 4, Warszawa 2011, s. 23–25 (tam bibliografia)
- Konopka Marek, *O działalności archeologicznej służby konserwatorskiej w Polsce*, „Ochrona Zabytków” 1979, nr 2, s. 130–132
- Konopka Marek, *Ptaśnik Mieczysław Jan (1927–2014) – Dyrektor Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 5, Warszawa 2016, s. 72–75
- Konserwacja zabytków w okresie powojennym*, red. Krzysztof Nowiński, Warszawa 1980 (Biuletyn Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, seria B, t. 62)
- Kowalczyk Jerzy, *Oddziaływanie polityków, architektów miejskich i inwestorów na decyzje konserwatorów wojewódzkich*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2005, nr 18, s. 106
- Kowalczyk Jerzy, *Pamięć o polskich konserwatorach zabytków*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2005, nr 18, s. 71–72
- Krasocki Michał, *Dziesięć lat pracy konserwatorskiej w liczbach*, „Ochrona Zabytków” 1955, nr 2, s. 73–76
- Krzyżanowscy Hanna i Lech, *Lorentz Stanisław (1899–1991) – konserwator zabytków okręgu wileńskiego*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 157–160 (tam bibliografia)
- Krzyżanowski Lech, *Plany perspektywiczne wojewódzkich konserwatorów zabytków. (Wyniki ankiety)*, „Ochrona Zabytków” 1979, nr 1, s. 32–34
- Krzyżanowski Lech, *Zachwatowicz Jan (1900–1983) – Generalny Konserwator Zabytków*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 1, Poznań 2000, s. 73–76 (tam bibliografia)

- Kurzątkowski Mieczysław, *Konserwator wojewódzki w Polsce Ludowej. Możliwości i ograniczenia*, [w:] *Ochrona i konserwacja dóbr kultury w Polsce 1944–1989. Uwarunkowania polityczne i społeczne*, red. Andrzej Tomaszewski, Warszawa 1996
- Kuśnierz Kazimierz, *Zin Wiktor (1925–2007)* – GKZ, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 4, Warszawa 2011, s. 161–165 (tam bibliografia)
- Lipska Dąbrówka, *Opieka i ochrona dziedzictwa kulturowego na ziemiach Polski*, „Ochrona Zabytków” 2017, dodatek specjalny, s. 41–54
- Lorentowicz Jan, *Państwowa opieka nad zabytkami*, „Tygodnik Ilustrowany” 1918, I półrocze, nr 25/26, s. 288–290
- Lorentz Stanisław, *Opieka państwa nad zabytkami sztuki i kultury*, „Ziemia” 1926, nr 5, s. 76–78
- Lutostańska Alicja, *Działalność Komisji Konserwatorskiej MKiS*, „Ochrona Zabytków” 1986, nr 3, s. 228–229
- Lutostańska Alicja, *Prace Komisji Konserwatorskiej MKiS (1 stycznia 1986–30 czerwca 1987)*, „Ochrona Zabytków” 1988, nr 1, s. 69
- Lutostańska Alicja, *Prace Komisji Konserwatorskiej w Ministerstwie Kultury i Sztuki (1976–1982)*, „Ochrona Zabytków” 1983, nr 1–2, s. 132–138
- Małachowicz Edmund, *60 lat konserwacji zabytków w Polsce*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2005, nr 18, s. 70
- Marcinek Roman, *Dwadzieścia lat działalności ośrodków regionalnych*, „Ochrona Zabytków” 2012, nr 1–2, s. 81–93
- Mazurkiewicz Janina, *Remer Jerzy (1888–1979) – okręgowy konserwator zabytków w Krakowie*, GKZ, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 211–214 (tam bibliografia)
- Molski Piotr, *Współczesne koncepcje ochrony architektury obronnej*, [w:] *Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku. Materiały konferencji naukowej zorganizowanej staraniem Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej Generalnego Konserwatora Zabytków i Towarzystwa Opieki nad Zabytkami w stulecie urodzin prof. J. Zachwatowicza w dniu 4 marca 2000 roku*, red. Andrzej Tomaszewski, Warszawa 2000, s. 201–206
- Mról Janusz, *Kongres Konserwatorów Zabytków 5–7 października 2005 roku Warszawa, Pałac Kultury i Nauki*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2005, nr 18, s. 68–69
- Nowak-Obelinda Barbara, *Czy system ochrony zabytków w Polsce zapewnia prawidłowe zagospodarowanie i konserwację zabytków nieruchomych w Polsce?*, [w:] *Zabytek zadbane. Co to znaczy?*, red. Iwona Liżewska, Warszawa 2015, s. 11–19
- Nowiński Krzysztof, *Prof. Jerzy Remer (1888–1979) – wspomnienie pośmiertne*, „Ochrona Zabytków” 1979, nr 2, s. 147–148
- Ochrona dziedzictwa kulturowego zachodnich i północnych ziem Polski*, red. Jerzy Kowalczyk, Warszawa 1995
- Ochrona i konserwacja dóbr kultury w Polsce 1944–1989. Uwarunkowania polityczne i społeczne*, red. Andrzej Tomaszewski, Warszawa 1996
- Odbudowa miast historycznych. Dokonania przeszłości. Potrzeby i możliwości współczesne. Wyzwania przyszłości*, red. Maria Lubocka-Hoffmann, Elbląg 1998
- Odbudowa zabytków architektury. Zadania konserwatorskie chwili obecnej, ustalone przez Wydział konserwatorski podług programu i pod redakcją Jarosława Wojciechowskiego. Uzupełnione danymi z referatów Edwarda Trojanowskiego i Zygmunta Otto*, Warszawa 1915
- Pasierb Janusz S., ks., *Ochrona zabytków sztuki kościelnej*, Warszawa 1995
- Paździor Marian, *Rada Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury i Sztuki*, „Ochrona Zabytków” 1986, nr 1, s. 54
- Paździor Marian, *Reorganizacja Ministerstwa Kultury i Sztuki*, „Ochrona Zabytków” 1987, nr 4, s. 334
- Petrus Jerzy, *Janusz Bohdan (1889–1930) – konserwator zabytków przedhistorycznych okręgu lwowskiego*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 96–99 (tam bibliografia)
- Piątkowska Wanda, *Pracownicy Ośrodka Dokumentacji Zabytków w latach 1962–2002 (Centrala)*, „Ochrona Zabytków” 2002, nr 55 (1), s. 97–103

- Pietrusiński Jerzy, *Sprawy organizacyjne, społeczne i administracyjne ochrony zabytków*, „Ochrona Zabytków” 1961, nr 3–4, s. 114–116
- Podlacha Władysław, *Współpraca prowincji w badaniu i ochronie zabytków sztuki*, „Nauka Polska” 1923, t. 4, s. 249–264
- „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków” 2000, z. 1; 2006, z. 2; 2009, z. 3; 2011, z. 4; 2016, z. 5
- Prawna ochrona dziedzictwa kulturowego*, t. 3: *Wokół problematyki prawnej zabytków i dzieł sztuki*, red. Wojciech Szafranski, Katarzyna Zalańska, Poznań 2009
- Pruszyński Jan Piotr, *Dziedzictwo kultury i ochrona zabytków w Polsce. Perspektywy na najbliższe dziesięciolecie*, [w:] *Spotkania w willi Struwego. Wykłady o dziedzictwie kultury*, Warszawa 2004, s. 147–158
- Pruszyński Jan Piotr, *Dziedzictwo kultury Polski: jego straty i ochrona prawna*, Kraków 2001, t. 1–2
- Pruszyński Jan Piotr, *Ochrona zabytków w Polsce. Geneza – organizacja – prawo*, Warszawa 1989
- Pruszyński Jan Piotr, *Organizacja ochrony zabytków w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Ochrona Zabytków” 1988, nr 2, s. 75–85
- Pruszyński Jan Piotr, *Państwowa służba konserwatorska (uwagi de lege ferenda)*, „Ochrona Zabytków” 1991, nr 4, s. 285–287
- Pruszyński Jan Piotr, *Polityka i prawo wobec ochrony zabytków wsi i miasteczka*, [w:] *Wieś i miasteczko u progu zagłady*. Materiały Konferencji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Wojnowice, marzec 1988, Warszawa 1991, s. 171–184
- Pruszyński Jan Piotr, *Prawna ochrona zabytków architektury w Polsce*, Warszawa 1977
- Pruszyński Jan Piotr, *Stan i potrzeby regulacji prawnej ochrony zabytków w Polsce*, „Ochrona Zabytków” 1996, nr 3, s. 292–301
- Przyłęcki Mirosław, *Hornung Zbigniew (1903–1981) – okręgowy konserwator zabytków we Lwowie*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 1, Poznań 2000, s. 26–27 (tam bibliografia)
- Puget Wanda, *Kalinowski Wojciech (1919–1992) – Dyrektor ODZ*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 103–104 (tam bibliografia)
- Purchla Jacek, *W stronę systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce*, „Zarządzanie Publiczne” 2010, nr 2 (12), s. 70
- Remer Jerzy, *Dawność – Współczesność (na 50-lecie konserwatorstwa polskiego)*, „Współczesność” 1969, nr 2 (15–18 I)
- Remer Jerzy, *Dlaczego zostałem konserwatorem*, „Ziemia” 1931, nr 23–24, s. 383–390
- Remer Jerzy, *Drogi rozwoju konserwatorstwa polskiego*, „Ochrona Zabytków” 1966, z. 2, s. 8–12
- Remer Jerzy, *Opieka nad zabytkami w okresie trzydziestolecia (1918–1948)*, „Ochrona Zabytków” 1948, nr 1, s. 37–40; „Ziemia” 1950, nr 5–6, s. 84–87
- Remer Jerzy, *Program inwentaryzacji zabytków sztuki w Polsce*, „Ochrona Zabytków Sztuki” 1930/1931, z. 1–4, s. 413–424
- Remer Jerzy, *Społeczne i naukowe podstawy opieki nad zabytkami i konserwatorstwa polskiego*, „Ochrona Zabytków” 1956, nr 1–2, s. 1–2
- Remer Jerzy, *Trzydziestolecie konserwatorstwa polskiego*, „Ochrona Zabytków” I: 1948, nr 1, s. 37–40; II: 1948, nr 2, s. 62–64; III: 1949, nr 1, s. 20–24; IV: 1950, nr 1, s. 1–8
- Remer Jerzy, *W perspektywie czterdziestu lat*, „Kultura i Sztuka” nr 237 (5), 6 X 1958
- Rola samorządowych służb konserwatorskich w systemie ochrony zabytków w Polsce*. I Ogólnopolskie Spotkanie Opiekunów Pomników Historii [31 maja–1 czerwca 2011, Lublin]
- Rymaszewski Bohdan, *Geneza, uwarunkowania i mechanizmy ochrony zabytków w Polsce*, Białystok 1988
- Rymaszewski Bohdan, *Kierunki naszej ochrony zabytków*, „Ochrona Zabytków” 1978, nr 4, s. 215–220

- Rymaszewski Bohdan, *Klucze ochrony zabytków w Polsce*, Warszawa 1992
- Rymaszewski Bohdan, *Konserwatorzy w okresie międzywojennym – ich rola i uwarunkowania*, [w:] *Konserwator i zabytek. In memoriam Jerzego Remera*, red. Magdalena Gumkowska, Warszawa 1991, s. 93–97
- Rymaszewski Bohdan, *Polska ochrona zabytków. Refleksje z lat 1918–2002*, Warszawa 2002
- Rymaszewski Bohdan, *Wątki społeczne i polityczne w kształtowaniu teorii i praktyki konserwatorskiej w Polsce*, [w:] *Spotkania w willi Struwego. Wykłady o dziedzictwie kultury*, Warszawa 2004, s. 255–286
- Soldani Alberto (1958–2005), „Ochrona Zabytków” 2005, nr 2, s. 19
- Sprawozdanie z działalności Państwowego Konserwatora Zabytków Przedhistorycznych na Kresy Wschodnie za rok 1922*, Warszawa 1923
- System ochrony zabytków w Polsce – analiza, diagnoza, propozycje*, red. Bogusław Szmygin, Lublin–Warszawa 2011
- Szmygin Bogusław, *Konserwator samorządowy w systemie ochrony zabytków*, w: *Rola samorządowych służb konserwatorskich w systemie ochrony zabytków w Polsce*. I ogólnopolskie spotkanie opiekunów Pomników Historii, red. Bogusław Szmygin, Lublin–Warszawa 2011, s. 11–19
- Szmygin Bogusław, *Kształtowanie koncepcji zabytku i doktryny konserwatorskiej w Polsce*, Lublin 2000
- Szydłowski Tadeusz, *Ruiny Polski. Opis szkód wyrządzonych przez wojnę w dziedzinie zabytków sztuki na ziemiach Małopolski i Rusi Czerwonej*, Kraków 1919
- Święcka Ewa, Tomaszewski Andrzej (1934–2010) – GKZ, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 5, Warszawa 2016, s. 93–97 (tam bibliografia)
- Tomaszewski Andrzej, *Konserwacja zabytków w Polsce 1945–1957*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1994, t. 38, z. 3–4, s. 291–295
- Tomaszewski Andrzej, *Polityka ochrony dóbr kultury w Polsce*, „Ochrona Zabytków” 1995, nr 3–4, s. 249–252
- Tomkowicz Stanisław, *Reforma opieki nad zabytkami*, Kraków 1904
- Vademecum zabezpieczenia zabytków sakralnych*, oprac. S. Kocewiak, P. Ogrodzki, J. Rulewicz, Warszawa 2005
- Wojciechowski Jarosław, *Co zrobiono w zakresie odbudowy, restauracji i konserwacji zabytków w latach 1919–1929*, „Ochrona Zabytków Sztuki” 1930–31, z. 1–4, cz. 2, s. 243–322
- Wojciechowski Jarosław, *Historia powstania i rozwoju organizacji opieki państwowej nad zabytkami sztuki w Polsce*, „Ochrona Zabytków Sztuki” 1930–31, z. 1–2, s. 3–33
- Wojciechowski Jarosław, *Organizacja opieki państwowej nad zabytkami w Polsce*, „Wiadomości Konserwatorskie”, dodatek do „Ziemi”, 1929, nr 10–12, s. 37–43
- Wojciechowski Jarosław, *Polskie prawo zabytkowe*, „Wiadomości Konserwatorskie”, dodatek do „Ziemi”, 1929, nr 1, s. 2–4; nr 2, s. 5–8
- [J. Wojciechowski], *Opieka nad zabytkami i ich konserwacja. Z 30 ilustracjami*, Warszawa 1920
- Zachwatowicz Jan, *Ochrona zabytków w Polsce*, Warszawa 1965
- Zachwatowicz Jan, *Program i zasady konserwacji zabytków*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” 1946, t. 8, nr 1/2, s. 48–52
- Zachwatowicz Jan, *Udział państwa w opiece nad pomnikami kultury*, „Ochrona Zabytków” 1948, nr 1, s. 2–6
- Zalasińska Katarzyna, *Decentralizacja zadań z zakresu ochrony zabytków – stan obecny i perspektywy zmian ustroju administracji konserwatorskiej*, „Ochrona Zabytków” 2015, nr 2, s. 163–169
- Zalasińska Katarzyna, *Prawna ochrona zabytków nieruchomych w Polsce*, Warszawa 2010
- Założenia systemu służb konserwatorskich w Polsce*, red. Bogusław Szmygin, Warszawa 2016
- Zimna-Kawecka Karolina, *Ochrona zabytków i organizacja urzędów konserwatorskich w Polsce okresu międzywojennego (na przykładzie woj. pomorskiego) a unormowania Ustawy z dn. 23 VII 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2010, nr 27, s. 123–144
- 90 lat służby ochrony zabytków w Polsce*, materiały sesji naukowej, Wojanów 26–28 listopada 2008, red. J. Jasieńko, K. Kuśnierz. Wrocław 2008

90-lecie powołania Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Polsce – przeszłość, teraźniejszość, przyszłość. Informacja o konferencji, „Wiadomości Konserwatorskie” 2008, nr 23, s. 156

II-gi ogólnopolski Zjazd Konserwatorski w Warszawie w 1927 r. (Uchwały i rezultaty), „Ochrona Zabytków Sztuki” 1930/1931, z. 1–4, cz. 2, s. 356–366

Województwo dolnośląskie – Wrocław

Derej Tadeusz, *Problemy organizacji nowych urzędów konserwatorskich: województwo wałbrzyskie*, „Ochrona Zabytków” 1977, nr 1–2, s. 79–81

Grajewski Grzegorz, *Burgemeister Ludwig (1863–1932) – konserwator zabytków prowincji śląskiej, następnie dolnośląskiej*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 4, Warszawa 2011, s. 16–18 (tam bibliografia)

Grajewski Grzegorz, *Grundmann Günther (1892–1976) – konserwator zabytków prowincji dolnośląskiej*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 4, Warszawa 2011, s. 40–43 (tam bibliografia)

Grajewski Grzegorz, *Lutsch Hans (1854–1922) – pierwszy konserwator zabytków prowincji śląskiej, następnie Prus*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 4, Warszawa 2011, s. 79–81 (tam bibliografia)

Grajewski Grzegorz, Störckuhl Beate, *Günther Grundmann (1892–1976)*, [w:] *Schlesische Lebensbilder*, t. 12, Würzburg 2017, s. 351–364

Grzelak-Ochędowska Barbara, *Hans Lutsch (1854–1922). Architekt, konserwator zabytków, badacz architektury*, Szczecin 2013

Kondziela Henryk, *Przyłęcki Mirosław Adam (1931–2011) – WKZ we Wrocławiu*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 5, Warszawa 2016, s. 70–72

Przyłęcki Mirosław, *Cieśla Henryk (1895–1995?) – WKZ we Wrocławiu*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 3, Warszawa 2009, s. 25–26 (tam bibliografia)

Przyłęcki Mirosław, *Güttler Jerzy (1904–1952) – konserwator zabytków woj. wrocławskiego*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 85 (tam bibliografia)

Przyłęcki Mirosław, *Kopczyński Wawrzyniec (1935–1995) – WKZ woj. leszczyńskiego i wrocławskiego*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 119–121 (tam bibliografia)

Przyłęcki Mirosław, *Krzywobłocki Aleksander (1901–1979) – WKZ we Wrocławiu*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 3, Warszawa 2009, s. 68–70 (tam bibliografia)

Przyłęcki Mirosław, *Ochrona i konserwacja zabytków na Dolnym Śląsku w latach 1945–1970*, [w:] *Ochrona dziedzictwa kulturowego zachodnich i północnych ziem Polski*, red. Jerzy Kowalczyk, Warszawa 1995, s. 73–100

Przyłęcki Mirosław, *Porejko Władysław (1900–1966) – p.o. WKZ we Wrocławiu*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 3, Warszawa 2009, s. 106–107 (tam bibliografia)

R.Z., *Jerzy Gütler (1904–1952)*, „Ochrona Zabytków” 1952, nr 2, s. 144

Stobiecki Karol, *Władysław Porejko 1900–1966 – wspomnienie pośmiertne*, „Ochrona Zabytków” 1967, nr 2, s. 59

Śliwa Kazimierz, *Skibińska Jadwiga (1929–2008) – WKZ w Jeleniej Górze*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 4, Warszawa 2011, s. 115–117 (tam bibliografia)

Województwo kujawsko-pomorskie – Toruń

Arszyński Marian, *Frycz Jerzy (1927–1985) – konserwator zabytków woj. bydgoskiego*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 69–71 (tam bibliografia)

Arszyński Marian, *Semrau Artur (1862–1940) – miejski konserwator zabytków w Toruniu*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 231–232 (tam bibliografia)

[Chyczewska Alina] A.C., *Śp. Jerzy Chyczewski*, „Ochrona Zabytków” 1948, nr 1, s. 45–46

- Narębski Lech, *Narębski Stefan (1892–1966) – WKZ w Toruniu*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 3, Warszawa 2009, s. 94–97 (tam bibliografia)
- Rejmanowski Maciej, *Ciara Zdzisław (1932–1990) – konserwator zabytków woj. bydgoskiego*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 44–45 (tam bibliografia)

Województwo lubelskie – Lublin

- Dolczewski Zygmunt, *Janusz Powidzki (1913–1992)*, „Ochrona Zabytków” 1999, nr 3, s. 364
- Dolczewski Janusz, *Powidzki Janusz (1913–1992) – WKZ w Szczecinie i Lublinie*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 1, Poznań 2000, s. 59–60 (tam bibliografia)
- Dutkiewicz Józef E., *Prace konserwatorskie na terenie Lubelszczyzny*, „Ziemia” 1939, nr 7, s. 208–212
- Gaczoł Andrzej, *Dutkiewicz Józef Edward (1903–1968) – konserwator zabytków woj. wołyńskiego, okręgu lubelskiego i woj. krakowskiego*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 64–66 (tam bibliografia)
- Gawarecki Henryk, *Odbudowa i konserwacja zabytków w województwie lubelskim. Lata 1918–1939*, [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, t. 5, Warszawa–Łódź 1985, s. 279–323
- Gawarecki Henryk, *Początki opieki nad zabytkami na Lubelszczyźnie*, „Kalendarz Lubelski” 1983, R. XXVI
- Gurba Jan, *Rola archeologicznego ośrodka badawczo-konserwatorskiego w Lublinie w dokumentowaniu dziedzictwa kulturowego na Lubelszczyźnie*, „Lubelszczyzna. Pro Patria et Scientia”, Lublin 1996, nr 1, s. 48–50
- Janiuk Jadwiga, *„Czas przeszły dokonany”. Ze wspomnień miejskiego konserwatora zabytków*, „Lubelszczyzna. Pro Patria et Scientia”, Lublin 1996, nr 1, s. 58–63
- Kopciowski Dariusz, *Kurzątkowska Alicja (1928–1996) – dyrektor BDZ w Lublinie*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 138–140 (tam bibliografia)
- Kopciowski Dariusz, *Kurzątkowski Mieczysław (1932–2000) – konserwator zabytków woj. lubelskiego*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 140–142 (tam bibliografia)
- Kopciowski Dariusz, *Maliszewski Przemysław (1933–1997) – WKZ w Lublinie*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 172–173 (tam bibliografia)
- Kopciowski Dariusz, *Ochrona zabytków Lublina 1919–2000. Wybrane fakty i zdarzenia*, Lublin 2001
- Krzyżanowska Hanna, *Piwocki Franciszek Ksawery (1901–1974) – konserwator zabytków okręgu wileńskiego i lubelskiego*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 197–198 (tam bibliografia)
- Kurzątkowski Mieczysław, *Gawarecki Henryk (1912–1989) – WKZ w Lublinie*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 1, Poznań 2000, s. 19–21 (tam bibliografia)
- Kurzątkowski Mieczysław, *Kilka pytań na temat ochrony zabytków między dekretem Rady Regencyjnej i „małą nowelizacją”*, „Lubelszczyzna. Pro Patria et Scientia”, Lublin 1996, nr 1, s. 43–44
- Kurzątkowski Mieczysław, *Siciński Karol (1884–1965) – konserwator zabytków Kazimierza Dolnego*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 1, Poznań 2000, s. 65–67 (i tam bibliografia)
- Kurzątkowski Mieczysław, *Siennicki Jerzy (1886–1956) – okręgowy konserwator zabytków w Lublinie*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 1, Poznań 2000, s. 67–68 (tam bibliografia)
- Landecka Halina, *Jubileusz 85-lecia działalności służb konserwatorskich na Lubelszczyźnie*, „Wiadomości Konserwatorskie Województwa Lubelskiego” 2005, s. 149–164
- Landecka Halina, *Miejska Służba Konserwatorska w Lublinie*, „Wiadomości Konserwatorskie Województwa Lubelskiego” 2013, s. 297–316
- Landecka Halina, *Pięć lat działalności Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Województwie Lubelskim 1991–1995 (Próba krótkiego podsumowania)*, „Lubelszczyzna. Pro Patria et Scientia”, Lublin 1996, nr 1, s. 66–72

- Rejmanowski Maciej, *Knothe Zygmunt (1898–1977) – konserwator zabytków woj. lubelskiego, szczecińskiego i koszalińskiego*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 117–118 (tam bibliografia)
- Stasiak M., „Terażniejszość rzeczy minionych” – *Uwagi na temat ostatniego pięciolecia działań konserwatorskich w Lublinie*, „Lubelszczyzna. Pro Patria et Scientia”, Lublin 1996, nr 1, s. 73–76
- Trzewik Michał, *Niektóre postacie konserwatorstwa lubelskiego – biogramy*, „Lubelszczyzna. Pro Patria et Scientia”, Lublin 1996, nr 1, s. 20–37
- Trzewik Michał, *Początki myśli konserwatorskiej i 75-lecie zorganizowanej działalności służb konserwatorskich na Lubelszczyźnie – rys historyczny*, „Lubelszczyzna. Pro Patria et Scientia”, Lublin 1996, nr 1 (2), s. 9–19
- Zielniewicz Tadeusz, *Szkic do wspomnień*, „Lubelszczyzna. Pro Patria et Scientia”, Lublin 1996, nr 1, s. 64–65
- Żywicki Jerzy, *Jerzy Siennicki – pierwszy konserwator zabytków w Lublinie (1919–1930)*, „Lubelszczyzna. Pro Patria et Scientia”, Lublin 1996, nr 1, s. 38–42

Województwo lubuskie – Zielona Góra

- Bujkiewicz Zbigniew, *Z początków działalności Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Zielonej Górze (1950–1953–1957)*, „Lubuskie Materiały Konserwatorskie” 2014, t. 11, s. 207–214
- Muszyński Jan, *Felchnerowski Klemens (1928–1980) – WKZ w Zielonej Górze*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 3, Warszawa 2009, s. 40–42 (tam bibliografia)
- Muszyński Jan, *Klemens Felchnerowski (1928–1980) Wojewódzki Konserwator Zabytków, Historyk Sztuki, Artysta Malarz, Technik Budowlany*, „Lubuskie Materiały Konserwatorskie” 2004, t. 2, s. 243–266
- Muszyński Jan, *Kłesk Krystyna (1898–1977) – p.o. WKZ w Zielonej Górze*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 3, Warszawa 2009, s. 57–58 (tam bibliografia)
- Przybylski Romuald, *Współpraca prokuratury ze służbą konserwatorską na terenie woj. Zielonogórskiego*, „Ochrona Zabytków” 1978, nr 2, s. 135–136
- Śliwa Kazimierz, *Skibiński Stefan (1928–2007) – Powiatowy Konserwator Zabytków w Jeleniej Górze*, „Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 5, Warszawa 2016, s. 88–89
- Widła Anna, *Kalendarium najważniejszych wydarzeń związanych z ochroną zabytków na Ziemi Lubuskiej w latach 1947–2013*, „Lubuskie Materiały Konserwatorskie” 2013, t. 10, s. 163–194

Województwo łódzkie – Łódź

- Ciekiński Zbigniew, *Zabytki województwa łódzkiego pod opieką konserwatorską*, „Ziemia” 1947, nr 9–10, s. 180–183
- Czapska Anna, *Sawicki Tymoteusz (1890–1946) – konserwator zabytków m.st. Warszawy i woj. łódzkiego*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 228 (tam bibliografia)
- [Herbst Stanisław] S.H., *Śp. Wacław Husarski (20 XI 1883–2 I 1951)*, „Ochrona Zabytków” 1951, nr 3–4, s. 225
- Krzyżanowska Hanna, *Husarski Wacław (1883–1951) – WKZ w Łodzi*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 1, Poznań 2000, s. 27–28 (tam bibliografia)
- Pracuta Mieczysław, *Ochrona zabytków na terenie województwa łódzkiego w latach 1945–75*. Łódź 2008
- Pracuta Mieczysław, *Mgr Zbigniew Ciekliński (1905–1982) – wspomnienie pośmiertne*, „Ochrona Zabytków” 1983, nr 3–4, s. 281

Województwo małopolskie – Kraków

- Beiersdorf Zbigniew, *Lepiarczyk Józef (1917–1985) – pierwszy konserwator zabytków m. Krakowa*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 153–155 (tam bibliografia)
- Beiersdorf Zbigniew, *Ludwikowski Leszek (1925–1990) – konserwator zabytków m. Krakowa*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 160–161

- Białkiewicz Andrzej, *Działalność Bogdana Tretera w perspektywie współczesności*, [w:] *Konserwator i zabytek. In memoriam Jerzego Remera*, red. Magdalena Gumkowska, Warszawa 1991, s. 146–151
- Białkiewicz Andrzej, *Przyczynek do biografii Bogdana Tretera*, „Ochrona Zabytków” 1985, nr 1, s. 17–27
- Dettloff Paweł, *Odnowa zabytków Krakowa w ostatnim trzydziestoleciu. Uwagi w kontekście dziejów polskiego konserwatorstwa oraz uwarunkowań doktrynalnych i terminologii*, [w:] *Doktryny i realizacje konserwatorskie w świetle doświadczeń krakowskich ostatnich 30 lat*, red. Bogusław Krasnowolski, Kraków 2011, s. 163–208
- Dobosz Piotr, *Orzecznictwo administracyjne konserwatorów krakowskich w sprawach uznania za zabytek w okresie II Rzeczypospolitej Polskiej*, „Wiadomości Konserwatorskie Województwa Krakowskiego” 1996, t. 4, s. 175–198
- Dobosz Piotr, *Prawne i organizacyjne aspekty działalności służby konserwatorskiej w 80-leciu*, „Wiadomości Konserwatorskie Województwa Krakowskiego” 1994, t. 1, s. 19–49
- Dobosz Piotr, Gaczoł Andrzej, *80-ta rocznica utworzenia Krajowego Urzędu Konserwatorskiego w Krakowie*, „Ochrona Zabytków” 1994, nr 3–4, s. 323–346
- Dzienniki konserwatorskie Andrzeja Olesia 1928–1929, 1935–1936, 1941–1945*, „Teki Krakowskie” 2007, t. 14
- Gaczoł Andrzej, *Dutkiewicz Józef Edward (1903–1968) – konserwator zabytków woj. wołyńskiego, okręgu lubelskiego i woj. krakowskiego*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 64–66 (tam bibliografia)
- Gaczoł Andrzej, *Kraków. Ochrona zabytkowego miasta. Rzeczywistość czy fikcja*, Kraków 2009
- Gaczoł Andrzej, *Kuder Aleksander (1941–1992) – WKZ w Krakowie*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 135–136 (tam bibliografia)
- Gaczoł Andrzej, *Możliwości i ograniczenia wojewódzkich konserwatorów zabytków w pierwszej połowie XX wieku (na przykładach z terenu obecnego województwa małopolskiego)*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2016, nr 47, s. 87–105
- Gaczoł Andrzej, *Oleś Andrzej (1886–1952) – okręgowy konserwator zabytków w Krakowie, WKZ w Kielcach*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 184–185 (tam bibliografia)
- Gaczoł Andrzej, *Pieńkowska Hanna (1917–1976) – WKZ w Krakowie*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 193–195 (tam bibliografia)
- Gaczoł Andrzej, *Poczet konserwatorów krakowskich*, „Wiadomości Konserwatorskie Województwa Krakowskiego” 1994, t. 1, s. 51–97
- Gaczoł Andrzej, *Szydłowski Tadeusz (1883–1942) – pierwszy państwowy konserwator zabytków na ziemiach polskich, okręgowy i wojewódzki konserwator zabytków w Krakowie*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 253–255 (tam bibliografia)
- Gaczoł Andrzej, *Tomkowicz Stanisław (1850–1933) – konserwator zabytków m. Krakowa*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 268–270 (tam bibliografia)
- Gaczoł Andrzej, *Treter Bogdan (1886–1945) – okręgowy i wojewódzki konserwator zabytków w Krakowie*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 273–275 (tam bibliografia)
- Gaczoł Andrzej, *Żurowski Józef (1892–1936) – państwowy konserwator zabytków przedhistorycznych d. woj. krakowskiego i śląskiego*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 3, Warszawa 2009, s. 172–174 (tam bibliografia)
- Gadomski Jerzy, *Tadeusz Szydłowski*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Historii Sztuki”, z. 19: *Stulecie Katedry Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego (1882–1982)*, Kraków 1990, s. 61–83
- Gawarecki Henryk, *Działalność konserwatorska prof. dr. Józefa E. Dutkiewicza (okres przedwojenny)*, „Ochrona Zabytków” 1968, nr 4, s. 65
- Kalinowski Lech, *Józef Edward Dutkiewicz (1903–1968)*, „Ochrona Zabytków” 1990, nr 4, s. 189–191

- Kalinowski Lech, *Profesor dr Józef Edward Dutkiewicz 1903–1968 – wspomnienie pośmiertne*, „Ochrona Zabytków” 1968, nr 4, s. 61
- Kopera Feliks, *Ze wspomnień konserwatora*, „Ochrona Zabytków” 1949, nr 2, s. 84–87
- Kornecki Marian, *Dr Hanna Pieńkowska (1917–1976) – wspomnienie pośmiertne*, „Ochrona Zabytków” 1976, nr 4, s. 340–342
- Kornecki Marian, *Hanna Pieńkowska – konserwator zabytków Ziemi Krakowskiej*, [w:] *Konserwator i zabytek. In memoriam Jerzego Remera*, red. Magdalena Gumkowska, Warszawa 1991, s. 213–219
- Krupiński Andrzej B., *Problemy organizacji nowych urzędów konserwatorskich: województwo tarnowskie*, „Ochrona Zabytków” 1977, nr 1–2, s. 76–79
- Lepiarczyk Józef, *Ochrona zabytków przeszłości. Konserwatorzy w woj. krakowskim przy pracy w latach 1945–1949*, „Orli Lot” 1950, nr 1, s. 4–8
- [Lepiarczyk Józef] J.L., *Śp. Bogdan Treter*, „Ochrona Zabytków” 1948, nr 1, s. 46–47
- Marcinek Roman, *Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Krakowie (40 lat ODZ)*, „Ochrona Zabytków” 2002, nr 1, s. 82–83
- Mazurkiewicz Janina, *Remer Jerzy (1888–1979) – okręgowy konserwator zabytków w Krakowie*, GKZ, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 211–214 (tam bibliografia)
- Pieńkowska Hanna, *Działalność konserwatorska prof. dr. Józefa E. Dutkiewicza (okres powojenny)*, „Ochrona Zabytków” 1968, nr 4, s. 69
- Szurmiak-Mrozkowa Bogusława, *Wspomnienie o Weronice Homie*, „Rzeszowska Teka Konserwatorska” 2000, t. 2, s. 219–223 (od 1975 WKZ w Nowym Sączu)
- Szydłowski Tadeusz, *Kronika opieki nad zabytkami miasta Krakowa (z działalności urzędu konserwatorskiego)*, „Rocznik Krakowski” 1926, t. 20, s. 189–196
- Szydłowski Tadeusz, *W obronie śródmieścia Krakowa jego starodawnego i artystycznego charakteru*, Kraków 1912
- Treterowa Kazimiera, *Kraków, jego miasto. Życie i praca Bogdana Tretera*, Kraków 1948
- Walczy Łukasz, Świszczowski Stefan (1903–1989) – konserwator zabytków m. Krakowa, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 258–260 (tam bibliografia)

Województwo mazowieckie – Warszawa

- Biegański Piotr, *Nowa siedziba Urzędu Konserwatorskiego na m.st. Warszawę [W pałacu Blanka]*, „Ochrona Zabytków” 1949, nr 3, s. 198–200
- Chodaczek Józef, *Architekt Mieczysław Kuzma (1907–1983) – wspomnienie pośmiertne*, „Ochrona Zabytków” 1984, nr 1, s. 59–60 (Stołeczny Konserwator Zabytków 1966–1974)
- Czapska Anna, *Kuzma Mieczysław (1907–1983) – konserwator zabytków m.st. Warszawy*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 142–143 (tam bibliografia)
- Czapska Anna, *Sawicki Tymoteusz (1890–1946) – konserwator zabytków m.st. Warszawy i woj. łódzkiego*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 228 (tam bibliografia)
- Gromnicki Jan, *Konferencja naukowa „Zachowa Pan Konserwator czujność i baczenie...” w 90. rocznicę powołania Państwowego Grona Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych w Warszawie*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2011, nr 29, s. 144–147
- Jankowski Wojciech, *Szymański Michał (1909–1987) – konserwator zabytków woj. warszawskiego*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 3, Warszawa 2009, s. 139–140 (tam bibliografia)
- Januskiewicz Barbara, *Dąbrowski Jan (1888–1975) – konserwator zabytków m.st. Warszawy*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 54–55 (tam bibliografia)

- Januszkiewicz Barbara, *Mgr inż. arch. Jan Dąbrowski (1888–1975) – wspomnienie pośmiertne*, „Ochrona Zabytków” 1976, nr 4, s. 339
- Krzyżanowska Hanna, *Jakimowicz Roman (1889–1951) – konserwator zabytków przedhistorycznych okręgu północnowarszawskiego*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 95–96 (tam bibliografia)
- Krzyżanowski Lech, *Biegański Piotr (1905–1986) – konserwator zabytków m.st. Warszawy*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 1, Poznań 2000, s. 10–12
- Lauterbach Alfred Jan, *Śp. Zygmunt Rokowski* – konserwator zabytków woj. warszawskiego i białostockiego, „Arbud” 1932, nr 1, s. 31
- Lutostańska Alicja, *Kieszkowski Witold (1903–1950) – konserwator zabytków okręgu warszawskiego i wileńskiego*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 110–112 (tam bibliografia)
- Pełzak Ignacy, *Józef Kluss 1890–1967 – wspomnienie pośmiertne*, „Ochrona Zabytków” 1968, nr 2, s. 56
- Socha Michał, *Zintegrowana opieka nad zabytkami w jednostkach samorządu terytorialnego*, „Zabytki na Mazowszu. Rocznik Konserwatorski” 2012, s. 194–199
- Sołtysiak Marian, *Olgierd Puciata (1930–2004)*, „Ochrona Zabytków” 2004, nr 3–4, s. 188
- Stępień Urszula, *Rokoszny Józef ks. (1870–1931) – konserwator zabytków w okręgu radomskim*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 4, Warszawa 2011, s. 103–105 (tam bibliografia)
- Śp. Witold Kieszkowski (20 II 1903–10 IX 1950), „Ochrona Zabytków” 1951, nr 3–4, s. 225

Województwo opolskie – Opole

- Prusiewicz Janusz, *Kucharzewski Jacek (1937–2009) – WKZ w Opolu*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 4, Warszawa 2011, s. 69–71
- Prusiewicz Janusz, *Róża Karol (1926–1979) – WKZ w Opolu*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 3, Warszawa 2009, s. 115–116 (tam bibliografia)
- Prusiewicz Janusz, *Wicher-Jesionowska Krystyna (1932–1993) – WKZ w Opolu*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 3, Warszawa 2009, s. 150–152 (tam bibliografia)

Województwo podkarpackie – Rzeszów

- Brykowski Ryszard, *Olgierd Łotoczko – „Oki” – wspomnienie*, „Ochrona Zabytków” 1982, nr 3–4, s. 251–252
- In memoriam. Mgr Franciszek Kruk (1915–1998)*, oprac. Jerzy Tur, Eugenia Krukowa, „Rzeszowska Teka Konserwatorska” 1999, t. 1, s. 315–318
- In memoriam. Mgr Wojciech Sobocki (1933–1997)*, oprac. Jerzy Tur, „Rzeszowska Teka Konserwatorska” 1999, t. 1, s. 319–325
- In memoriam. Janina Starzewska (1926–2001)*, oprac. Zofia Bieńkowska, „Rzeszowska Teka Konserwatorska” 2002, t. 3–4, s. 315–318
- Kawałek Jacek, *Marian Wójciak. Artysta, pedagog, muzeolog*, „Rzeszowska Teka Konserwatorska” 1999, t. 1, s. 167–180
- Kawałek Jacek, *Wójciak Marian (1912–1967) – p.o. WKZ w Rzeszowie*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 3, Warszawa 2009, s. 160–162 (tam bibliografia)
- Laskowski Andrzej, *Ludzie zasług niepospolitych: Jerzy Tur (1933–2009), Barbara Tondos (1936–2012)*, „Ochrona Zabytków” 2014, nr 1, s. 225–243
- Mulczyński Jarosław, *Jan Jerzy Wroniecki – biogram*, „Rzeszowska Teka Konserwatorska” 1999, t. 1, s. 161–166
- Olbryś Mirosław, *Steciński Józef (1936–2013) – Powiatowy Konserwator Zabytków w Jarosławiu*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 5, Warszawa 2016, s. 89–91

- Rozmowa z *Ojcem i Mamą*, Katarzyna Tur-Marciszuk rozmawia z Jerzym Turem i Barbarą Tondos, „Płaj” nr 38
- Stojak Grażyna, *Problematyka ochrony dóbr kultury w województwie podkarpackim w świetle planowanych działań Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2008, nr 24, s. 82–89
- Tondos Barbara, *Łotoczko Olgierd (1937–1976) – bieszczadzki konserwator zabytków*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 3, Warszawa 2009, s. 82–83 (tam bibliografia)
- Tondos Barbara, *Mazurkiewicz August (1889–1968) – konserwator zabytków okręgu rzeszowskiego*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 4, Warszawa 2011, s. 86–87 (tam bibliografia)
- Tondos Barbara, *Nasz poprzednik prof. Zbigniew Hornung (1903–1981)*, „Teki Konserwatorskie. Polska Południowo-Wschodnia” 1982, s. 11–18
- Tondos Barbara, *Sobocki Wojciech (1933–1997) – WKZ w Przemysłu*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 4, Warszawa 2011, s. 119–121 (tam bibliografia)
- Tondos Barbara, *Tur Jerzy (1933–2009) – WKZ w Rzeszowie*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 4, Warszawa 2011, s. 140–143 (tam bibliografia)
- Tondos Barbara, *Wspomnienie o Olgierdzie Łotoczko (1937–1976)*, „Rzeszowska Teki Konserwatorskie” 2002, t. 3–4, s. 181–188
- Tur Jerzy, *In memoriam. Mgr Wojciech Sobocki (1933–1997)*, „Rzeszowska Teki Konserwatorskie” 1999, t. 1, s. 319–325
- Tur Jerzy, *Kruk Franciszek (1915–1998) – WKZ w Rzeszowie*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 130–132 (tam bibliografia)
- Wolski Krzysztof, *Dole i niedole służb konserwatorskich*, „Rzeszowska Teki Konserwatorskie” 1999, t. 1, s. 151–160
- Wywiad z Franciszkiem Krukiem przeprowadzony przez Tomasza Zauchę w Rzeszowie 11 stycznia 1992, „Rzeszowska Teki Konserwatorskie” 1999, t. 1, s. 181–204
- Zaucha Tomasz, *Franciszek Kotula jako wojewódzki konserwator zabytków (styczeń – maj 1945)*, „Rzeszowska Teki Konserwatorskie” 2000, t. 2, s. 209–217

Województwo podlaskie – Białystok

- Cybulko Zofia, *Ochrona drewnianego budownictwa w działalności wojewódzkiego konserwatora zabytków*, „Ciechanowiecki Rocznik Muzealny” t. 9, Ciechanowiec 2012, s. 97–101
- Cybulko Zofia, *Drewniane budownictwo ludowe. Prawne i merytoryczne aspekty ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2005, z. 11, s. 81–95
- Górska Iwona, *Ochrona zabytków przez pryzmat działalności instytucji naukowo-badawczej*, [w:] *Małe miasta. Zabytki*, red. Mariusz Zemło, Radostaw Dobrowolski, Lublin–Supraśl 2009, s. 27–38
- Hościłowicz Janina, *Paszkowski Władysław (1905–1982) – p.o. WKZ w Białymstoku*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 188–190 (tam bibliografia)
- Hościłowicz Janina, *Pawluczuk Paweł (1912–1987) – WKZ w Białymstoku*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 190–191 (tam bibliografia)
- Lauterbach Alfred Jan, *Śp. Zygmunt Rokowski – konserwator zabytków woj. warszawskiego i białostockiego*, „Arbud” 1932, nr 1, s. 31.
- Oleksicki Antoni, *Tryburski Jerzy (1930–2001) – konserwator zabytków woj. białostockiego*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 275–277
- Poskrobko Janina, *Ochrona zabytków architektury w województwie białostockim w okresie międzywojennym*, „Ochrona Zabytków” 1989, nr 1, 3–4, s. 13–17, 238–250

- Tomecka Barbara, *Szymańska Wiesława (1954–2007)* – WKZ w Łomży, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 5, Warszawa 2016, s. 91–92
- Tomecka Barbara, *Wiesława Szymańska (1954–2007)*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2007, z. 13, s. 263–265
- Wicher Sebastian, *Bukowski Stanisław (1904–1979), architekt*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 3, Warszawa 2009, s. 19–22 (tam bibliografia)
- Zalewski Marek, *Teoria i praktyka związana z ochroną zabytków w małych miastach na przykładzie Supraśla*, [w:] *Małe miasta. Zabytki*, red. Mariusz Zemło, Radosław Dobrowolski, Lublin–Supraśl 2009, s. 39–48

Województwo pomorskie – Gdańsk

- Arszyński Marian, *Fischer Friedrich (1879–1944)* – konserwator zabytków Wolnego Miasta Gdańska, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 67 (tam bibliografia)
- Arszyński Marian, *Kohte Julius (1861–1945)* – konserwator zabytków prowincji poznańskiej i prowincji Pomorze, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 3, Warszawa 2009, s. 58–60 (tam bibliografia)
- Arszyński Marian, *Lemcke Hugo (1835–1925)* – konserwator zabytków prowincji Pomorze, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 3, Warszawa 2009, s. 74 (tam bibliografia)
- Arszyński Marian, *Schmid Bernhard (1872–1947)* – konserwator zabytków Prus Zachodnich, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 229–231 (tam bibliografia)
- Arszyński Marian, *Volmar Erich (1887–1975)* – konserwator zabytków Wolnego Miasta Gdańska i okręgu Rzeszy Gdańsk – Prusy Zachodnie, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 283 (tam bibliografia)
- Ciemnoński Janusz, *Borowski Jan (1890–1966)* – WKZ w Gdańsku, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 28–31 (tam bibliografia)
- Friedrich Jacek, *Kwaśny Zdzisław (1919–1979)* – miejski konserwator zabytków w Gdańsku, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 3, Warszawa 2009, s. 72–73 (tam bibliografia)
- Friedrich Jacek, *Mieszkowski Bronisław (1909–1976)* – WKZ w Gdańsku, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 177–178 (tam bibliografia)
- Gaczoł Andrzej, *Dalbor Witold (1905–1954)* – wojewódzki i okręgowy konserwator zabytków w Poznaniu na okręg poznańsko-pomorski, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 3, Warszawa 2009, s. 30–31 (tam bibliografia)
- Konserwatorzy zabytków w Gdańsku*, hasło na portalu internetowym www.gedanopedia.pl, oprac. Czesława Bełlejewska
- Krzyżanowski Lech, *Chomicz Romuald (1939–1998)* – konserwator zabytków m. Gdańska, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 40–41 (tam bibliografia)
- Mierziński Mariusz, *Racyniewski Henryk (1923–1992)* – WKZ w Gdańsku, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 5, Warszawa 2016, s. 78–79
- Nowakowski Henryk, *Pajderski Nikodem (1882–1940)* – konserwator zabytków województwa poznańskiego i pomorskiego, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 1, Poznań 2000, s. 55–56
- Piaskowski Tadeusz, *Drost Willi (1892–1964)* – konserwator zabytków Wolnego Miasta Gdańska, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 61–62 (tam bibliografia)
- Przybyszewski Kazimierz, *Chyczewski Jerzy (1907–1944)* – konserwator zabytków woj. pomorskiego, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 42–44 (tam bibliografia)
- Szpilewski Stanisław, *Problemy organizacyjne nowych urzędów konserwatorskich. Województwo słupskie*, „Ochrona Zabytków” 1978, nr 3, s. 190–193

Wspomnienia z odbudowy Głównego Miasta, t. 1–2, Gdańsk 1997

Zimna-Kawecka Karolina, *Ochrona zabytków i organizacja urzędów konserwatorskich w Polsce okresu międzywojennego (na przykładzie woj. pomorskiego) a unormowania Ustawy z dn. 23 VII 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2010, nr 27, s. 123–144

Województwo śląskie – Katowice

Dobrowolski Tadeusz, *Działalność Oddziału Sztuki w Katowicach na polu opieki nad zabytkami*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku” 1931, t. 3, s. 451–453

Dobrowolski Tadeusz, *Działalność Muzeum Śląskiego w Katowicach*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku”, R. II, Katowice 1930, s. 170–208

Dobrowolski Tadeusz, *Działalność Muzeum Śląskiego w Katowicach w latach 1930–1931*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku”, R. III, Katowice 1931, s. 437–458

Dobrowolski Tadeusz, *Oddział Sztuki w Urzędzie Wojewódzkim Śląskim w latach 1931–1936*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku”, R. VI, Katowice 1938, s. 454–463

Gaczoł Andrzej, *Gruszczyk Karol (1944–1998) – WKZ w Bielsku-Białej*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 3, Warszawa 2009, s. 47–48 (tam bibliografia)

Gaczoł Andrzej, *Karol Gruszczyk (1944–1998)*, „Wiadomości Konserwatorskie Województwa Krakowskiego” 1998, t. 8

Gaczoł Andrzej, Żurowski Józef (1892–1936) – *państwowy konserwator zabytków przedhistorycznych d. woj. krakowskiego i śląskiego*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 3, Warszawa 2009, s. 172–174 (tam bibliografia)

Grajewski Grzegorz, *Burgemeister Ludwig (1863–1932) – konserwator zabytków prowincji śląskiej, następnie dolnośląskiej*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 4, Warszawa 2011, s. 16–18 (tam bibliografia)

Grajewski Grzegorz, *Hadelt Alfred (1879–1951) – pierwszy konserwator zabytków prowincji górnośląskiej*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 5, Warszawa 2016, s. 40–41 (tam bibliografia)

Grajewski Grzegorz, *Pick Georg (1893–1950) – konserwator zabytków prowincji górnośląskiej*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 5, Warszawa 2016, s. 61–63 (tam bibliografia)

Gruszczyk Karol, *Problemy organizacji nowych urzędów konserwatorskich: województwo bielsko-bialskie*, „Ochrona Zabytków” 1977, nr 1–2, s. 74–75

Kaczmarek Hieronim, *Błaszczyk Włodzimierz (1929–1989) – konserwator zabytków m. Będzina*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 17–18 (tam bibliografia)

Konarzewski Łukasz, *Wpływ administracji publicznej na jakość przestrzeni na przykładzie działań konserwatorskich w latach 90. XX wieku w Cieszynie*, „Ochrona Zabytków” 2016, nr 2, s. 31–54

Rolak Jarosław, *Ochrona zabytków na Górnym Śląsku. Działalność Józefa Matuszczaka i Józefa Klussa w latach 1945–1954*, „Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego” 2011, t. 3, s. 237–250

Rolak Jarosław, *Ochrona zabytków na Górnym Śląsku i ziemiach przyległych. Działalność Matyldy Konior-Opiłki i Krystyny Zgrzebnickiej w latach 1983–1991*, „Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego” 2013, t. 5, s. 203–214

Rolak Jarosław, *Ochrona zabytków na Górnym Śląsku i ziemiach przyległych w latach 1945–1983. Działalność Romana Romańskiego i Adama Kudły*, „Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego” 2012, t. 4, s. 283–308

Rolak Jarosław, *Ochrona zabytków na Górnym Śląsku w dwudziestoleciu międzywojennym. Działalność Tadeusza Dobrowolskiego jako Okręgowego Konserwatora Zabytków w latach 1927–1939*, „Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego” 2010, t. 2, s. 209–234

Województwo świętokrzyskie – Kielce

- Gaczoł Andrzej, *Oleś Andrzej (1886–1952) – okręgowy konserwator zabytków w Krakowie, WKZ w Kielcach*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 184–185 (tam bibliografia)
- Krzyżanowska Hanna, *Krygier Eugeniusz (1912–1992) – WKZ w Kielcach*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 4, Warszawa 2011, s. 65–67 (tam bibliografia)
- Leszkowicz Bożena, *Morawski Paweł (1929–1977) – WKZ w Kielcach*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 4, Warszawa 2011, s. 88–89 (tam bibliografia)
- Michałowski Andrzej, *Teoria i praktyka konserwatorska na przykładzie ochrony zabytków ziemi kieleckiej*, [w:] *Konserwator i zabytek. In memoriam Jerzego Remera*, red. Magdalena Gumkowska, Warszawa 1991, s. 40–50
- Paprocki Bogusław, *Klimek Adam (1910–1987) – WKZ w Kielcach*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 4, Warszawa 2011, s. 53–55 (tam bibliografia)
- Paprocki Bogusław, *Kubiakowski Marian (1929–1990) – WKZ w Kielcach*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 4, Warszawa 2011, s. 67–69 (tam bibliografia)
- Prace konserwatorskie w latach 1990–2000. Dziesięć lat Służby Ochrony Zabytków w Kielcach*. Kielce 2001
- Remer Jerzy, *Opieka nad zabytkami sztuki w województwie kieleckim. Zarys historyczny, uwagi i postulaty*, „Pamiętnik Świętokrzyski” 1931, s. 169–208

Województwo warmińsko-mazurskie – Olsztyn

- Arszyński Marian, *Conrades Berthold (1901–1945) – konserwator zabytków Prus Wschodnich*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 4, Warszawa 2011, s. 21–22 (tam bibliografia)
- Arszyński Marian, *Dethlewsen Richard (1864–1944) – konserwator zabytków Prowincji Prusy Wschodnie*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 59–60 (tam bibliografia)
- Czubiel Lucjan, *Ochrona i konserwacja architektury zabytkowej w latach 1945–1960 w województwie olsztyńskim*, „Biuletyn Oddziału Warmińsko-Mazurskiego Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków” 2006, z. 4, s. 88–110
- Czubiel Lucjan, *Ochrona i konserwacja architektury zabytkowej w latach 1961–1975 w województwie olsztyńskim*, „Biuletyn Oddziału Warmińsko-Mazurskiego Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków” 2007, z. 5, s. 115–148
- Czubiel Lucjan, *Ochrona i konserwacja architektury zabytkowej w latach 1976–1985 w województwie olsztyńskim*, „Biuletyn Oddziału Warmińsko-Mazurskiego Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków” 2008, z. 6, s. 58–85
- Czubiel Lucjan, *Ochrona i konserwacja zabytków architektury województwa olsztyńskiego w latach 1945–1975*, [w:] *Ochrona dziedzictwa kulturowego zachodnich i północnych ziem Polski*, red. Jerzy Kowalczyk, Warszawa 1995, s. 222–259
- Dzisko-Wadas Grażyna, *Grabowski Jan (1882–1950) – p.o. WKZ w Olsztynie*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 3, Warszawa 2009, s. 45–46 (tam bibliografia)
- Dzisko-Wadas Grażyna, *Vetulani Cecylia (1908–1980) – WKZ w Olsztynie*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 3, Warszawa 2009, s. 147–148 (tam bibliografia)
- Hermann Christofer, *Ferdynand von Quast. Życie i dzieło*, [w:] *Widoki z Warmii. Ferdynand Quast i początki konserwatorstwa w Prusach i na Warmii*, katalog wystawy, red. Christofer Hermann, Andrzej Rzempołuch, Münster–Olsztyn 2006, s. 7–40
- Konserwatorskie zwierzenia: rozmowy z Lucjanem Czubielem konserwatorem zabytków w Olsztynie 1956–1993*, wywiad-rzeka. Olsztyn 2015
- Lenard Barbara, *Wspomnienie o Zbigniewie Rewskim (1905–1989)*, „Ochrona Zabytków” 1991, nr 2, s. 112–114
- Lubocka-Hoffmann Maria, *Miasta historyczne zachodniej i północnej Polski. Zniszczenia i programy odbudowy*, Elbląg–Bydgoszcz 2004
- Lutostańska Alicja, *Rewski Zbigniew (1905–1989) – konserwator zabytków woj. wotyńskiego i olsztyńskiego*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 214–216 (tam bibliografia)

- Różański Stanisław, *Z problematyki ochrony zabytków sztuki byłych Prus Wschodnich*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1997, nr 3, s. 303–316
- Rzempołuch Andrzej, *Praktyka i teoria ochrony zabytków architektury na Warmii w XIX wieku*, [w:] *Widoki z Warmii. Ferdynand Quast i początki konserwatorstwa w Prusach i na Warmii*, red. Christofer Hermann, Andrzej Rzempołuch, Münster–Olsztyn 2006, s. 57–74
- Vetulani Cecylia, *Konserwacja zabytków w województwie olsztyńskim (1953–1955)*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1959, nr 3, s. 288–301
- Vetulani Cecylia, *Pionierzy i zabytki. Wspomnienia*. Olsztyn 1972
- Wojtkowski Jacek, *Zabytki sakralne w świetle ustawodawstwa kościelnego*, „Biuletyn Oddziału Warmińsko-Mazurskiego Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków” 2008, z. 6, s. 11–36
- Wróblewska Kamila, *Cecylia Vetulani (1908–1980)*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1980, nr 1, s. 119–120
- Wysocki Jacek, *Instrukcja – przyczynek do współpracy państwowej i diecezjalnej służby konserwatorskiej na terenie województwa warmińsko-mazurskiego*, „Ochrona i Konserwacja Zabytków” 2002, nr 13, s. 47

Województwo wielkopolskie – Poznań

- Arszyński Marian, *Knothe Julius (1861–1945) – konserwator zabytków prowincji poznańskiej i prowincji Pomorze*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 3, Warszawa 2009, s. 58–60 (tam bibliografia)
- Bielawska-Palczyńska Joanna, *60 lat minęło... czyli o jubileuszu samorządowych służb konserwatorskich w Poznaniu*, „Renowacje i Zabytki” 2015, nr 4, s. 22
- Błaszczuk Iwona, *Gałka Witold (1953–2001) – konserwator zabytków m. Poznania*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 72–74 (tam bibliografia)
- Błaszczuk Iwona, *Johannes Heinz (1901–1945) – konserwator zabytków Okręgu Rzeszy Kraju Warty (z siedzibą w Poznaniu)*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 4, Warszawa 2011, s. 49–50 (tam bibliografia)
- Błaszczuk Iwona, *Witold Gałka (1953–2001)*, „Ochrona Zabytków” 2001, nr 3, s. 339–340
- Borwiński Jerzy, *Wspomnienie o Witoldzie Gałce – w latach 1991–2001 konserwator zabytków m. Poznania*, „Wielkopolski Biuletyn Konserwatorski” t. 1, Poznań 2002, s. 257–260
- Gaczoł Andrzej, *Dalbor Witold (1905–1954) – wojewódzki i okręgowy konserwator zabytków w Poznaniu na okręg poznańsko-pomorski*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 3, Warszawa 2009, s. 30–31 (tam bibliografia)
- Jakimowicz Teresa, *Konserwatorstwo i konserwatorzy w Wielkopolsce w latach 1793–1918*, [w:] *Dzieje Historii Sztuki w Polsce. Kształtowanie się instytucji naukowych w XIX i XX wieku*, red. Adam S. Labuda, Poznań 1996, s. 102–119
- Jarzewicz Jarosław, *Dettloff Szczesny (Feliks) Maksymilian (1878–1961) – ksiądz, historyk sztuki, prof. Uniwersytetu Poznańskiego (od 1955 Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza), konserwator diecezjalny*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 5, Warszawa 2016, s. 19–22 (tam bibliografia)
- Kaczmarek Hieronim, *Durczewski Dobromir (1935–1997) – konserwator zabytków archeologicznych m. Poznania i woj. poznańskiego*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 62–64 (tam bibliografia)
- Kaczmarek Hieronim, *Kaemmerer Ludwig (1862–1938) – konserwator zabytków sztuki Prowincji Poznańskiej*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 102 (tam bibliografia)
- Kaczmarek Hieronim, *Kihl Emilia (1934–1995) – konserwator zabytków archeologicznych m. Poznania i woj. poznańskiego*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 112–113
- Kaczmarek Hieronim, *Zakrzewski Zygmunt (1867–1951) – konserwator zabytków przedhistorycznych okręgu poznańskiego*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 298–299 (tam bibliografia)

- Kondziela Henryk, *Mgr Jerzy Łomnicki (1920–1981) – wspomnienie pośmiertne*, „Ochrona Zabytków” 1985, nr 1, s. 63–64 (Wielkopolski WKZ 1954–1968)
- Kondziela Henryk, *Kępiński Zdzisław (1911–1978) – WKZ w Poznaniu*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 1, Poznań 2000, s. 32–34 (tam bibliografia)
- Kondziela Henryk, *Łomnicki Jerzy (1920–1981) – konserwator zabytków woj. poznańskiego*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 163–165 (tam bibliografia)
- Kurzawa Zofia, *Eugeniusz Linette (1927–1986)*, „Ochrona Zabytków” 1999, nr 3, s. 362–363
- Kurzawa Zofia, *Linette Eugeniusz (1927–1986) – konserwator zabytków m. Poznania*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 1, Poznań 2000, s. 43–45 (tam bibliografia)
- Linette Renata, *Rogalanka (Rogala) Anna (1919–2011) – w latach 1950–54 pracownik Urzędu konserwatorskiego w Poznaniu*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 5, Warszawa 2016, s. 80–82 (tam bibliografia)
- Lisiecka Mirosława, *Ochrona zabytków w województwie kaliskim*, „Kronika Wielkopolski” 1979, nr 1–2 (18), s. 249–254
- Nowakowski Henryk, *Janasik Stefan (1916–1985) – WKZ w Pile*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 1, Poznań 2000, s. 29–30
- Nowakowski Henryk, *Ochrona zabytków na terenie Poznańskiego w 35-leciu Polski Ludowej*, „Kronika Wielkopolski” 1980, nr 2–3 (22), s. 309–340
- Nowakowski Henryk, *Pajzderski Nikodem (1882–1940) – konserwator zabytków województwa poznańskiego i pomorskiego*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 1, Poznań 2000, s. 55–56
- Pic Jan, *Potrzeby w zakresie ochrony i konserwacji zabytków w Wielkopolsce*, „Kronika Wielkopolski” 1976, nr 1–2 (8), s. 87–97
- Przyłęcki Mirosław, *Kopczyński Wawrzyniec (1935–1995) – WKZ woj. leszczyńskiego i wrocławskiego*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 119–121 (tam bibliografia)
- Ruszczyńska Teresa, *10-lecie ochrony i konserwacji zabytków na terenie województwa poznańskiego*, „Ochrona Zabytków” 1955, nr 2, s. 132–139
- Warkoczewska Magdalena, *Ruszczyńska Teresa (1918–1985) – WKZ w Poznaniu*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 1, Poznań 2000, s. 61–62 (tam bibliografia)

Województwo zachodniopomorskie – Szczecin

- 60 lat polskich służb konserwatorskich na Pomorzu Zachodnim*, praca zbiorowa, „Zachodniopomorskie Wiadomości Konserwatorskie” 2006, R. I
- Dolczewski Janusz, *Powidzki Janusz (1913–1992) – WKZ w Szczecinie i Lublinie*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 1, Poznań 2000, s. 59–60 (tam bibliografia)
- Gwiazdowska Małgorzata, *20 lat samorządowej służby konserwatorskiej w Szczecinie*, „Renowacje i Zabytki” 2016, nr 3, s. 38
- Gwiazdowska Małgorzata, *Ochrona i konserwacja zabytków Szczecina po 1945 roku*, Szczecin 2016
- Kostynowicz Roman ks., *Jestem konserwatorem diecezjalnym*, „Ars sacra et restauratio”, Warszawa 1992, s. 108–118
- Kostynowicz Roman ks., *Kościół archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej*, Szczecin 2000
- Kostynowicz Roman ks., *W blasku katedr. Ostatnie artykuły*, Dziennik, Szczecin 2010
- Kostynowicz Roman ks., *W cieniu trzech katedr. Z dziejów konserwacji zabytków sakralnych w Polsce północno-zachodniej*, Szczecin 1999
- Kostynowicz Roman ks., *W cieniu trzech katedr, cz. 2: Materiały z konferencji naukowej 22 kwietnia 1999 roku*, Szczecin 2001.

- Kostynowicz Roman ks., *W cieniu trzech katedr*, cz. 3: *Wspomnienia. Twórczość*, Szczecin 2006
- Kreską i sercem. *Pamięci profesora dra inż. arch. Stanisława Latoura*, red. Ewa Kulesza-Szerniewicz, Beata Makowska, Szczecin 2008
- Krzyżanowski Lech, *Mgr inż. arch. Zygmunt Knothe (1898–1977) – wspomnienie pośmiertne*, „Ochrona Zabytków” 1978, nr 2, s. 132
- Latour Stanisław, *Jerzewski Jerzy (1929–2000) – WKZ w Szczecinie*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 99–100
- Latour Stanisław, *Kurcysz Helena (1914–1999) – pełnomocnik GKZ w woj. szczecińskim (1945–1946)*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 137–138 (tam bibliografia)
- Latour Stanisław, *Kwilecki Stefan (1925–2001) – konserwator zabytków woj. szczecińskiego*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 146–148
- Latour Stanisław, *Zabytki na Pomorzu Zachodnim po II wojnie światowej – konserwacja, restauracja i odbudowa*, [w:] *Ochrona dziedzictwa kulturowego zachodnich i północnych ziem Polski*, red. J. Kowalczyk, Warszawa 1995, s. 159–187
- Latour Stanisław, Orlińska Hanna, *Szczecin*, [w:] *Zabytki urbanistyki i architektury w Polsce. Odbudowa i konserwacja*, t. 1: *Miasta historyczne*, red. Wojciech Kalinowski, Warszawa 1986, s. 437 i n.
- Makowska Beata, *Konserwatorzy zabytków na Pomorzu Zachodnim w latach 1946–2006*, „Zachodniopomorskie Wiadomości Konserwatorskie” 2006, R. I
- Makowska Beata, *Kusztelski Leopold (1901–1966) – WKZ w Szczecinie*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 4, Warszawa 2011, s. 71–72 (tam bibliografia)
- Makowska Beata, *Madejska Lubomira (1917–2004) – p.o. WKZ w Szczecinie*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 4, Warszawa 2011, s. 82–83
- Ochendowska-Grzelak Barbara, *Hans Lutsch (1854–1922). Architekt – konserwator zabytków – badacz architektury*, Szczecin 2013
- Ptaszyńska Danuta, *Dąbrowski Marian (1927–1995) – WKZ w Koszalinie*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 4, Warszawa 2011, s. 30 (tam bibliografia)
- Ptaszyńska Danuta, *Szwej Jerzy (1931–2002) – WKZ w Koszalinie*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 4, Warszawa 2011, s. 133–134 (tam bibliografia)
- Rejmanowski Maciej, *Knothe Zygmunt (1898–1977) – konserwator zabytków woj. lubelskiego, szczecińskiego i koszalińskiego*, „Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków”, z. 2, Warszawa 2006, s. 117–118 (tam bibliografia)
- W cieniu trzech katedr*, cz. 2. *Materiały z konferencji naukowej 22 kwietnia 1999 r.* SKZ Oddział w Szczecinie, Szczecin 2001

Noty o autorach

Piotr Dobosz, dr hab. nauk prawnych, prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego; zajmuje się m.in. prawem administracyjnym, samorządu terytorialnego i ochrony zabytków, a także historią prawa administracyjnego i ustroju konserwatorstwa polskiego

Olga Dyba, etnograf, absolwentka Uniwersytetu Jagiellońskiego, główny specjalista Oddziału Terenowego Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Krakowie, wieloletnia sekretarz Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa

Andrzej Gaczoł, dr hab. inż., prof. Politechniki Krakowskiej; architekt, konserwator zabytków, autor publikacji z historii architektury i urbanistyki, rozwoju teorii konserwatorskich oraz dziejów konserwatorstwa w Polsce

Roman Marcinek, historyk, absolwent Uniwersytetu Jagiellońskiego, główny specjalista Oddziału Terenowego Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Krakowie, autor licznych publikacji z zakresu kultury materialnej i krajobrazu kulturowego

Jacek Rulewicz, prawnik, absolwent Uniwersytetu Warszawskiego, sekretarz generalny Zarządu Głównego Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków, wieloletni pracownik i dyrektor centralnych instytucji ochrony zabytków

Andrzej Siwek, dr, historyk i historyk sztuki, absolwent Uniwersytetu Jagiellońskiego, pracownik Instytutu Historii Sztuki UJ; od roku 2006 kieruje Oddziałem Terenowym Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Krakowie

Tomasz Woźniak, historyk, absolwent Uniwersytetu Jagiellońskiego, pracownik Oddziału Terenowego Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Krakowie; uczestnik projektu naukowo-badawczego Polskiej Akademii Umiejętności „Zapomniane pomniki cywilizacji europejskiej”

Wykaz skrótów i akronimów

- AAN – Archiwum Akt Nowych w Warszawie
AE – Akademia Ekonomiczna
AGH – Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie
AOB-K – Archeologiczny Ośrodek Badawczo-Konserwatorski
ASP – Akademia Sztuk Pięknych
ATK – Akademia Teologii Katolickiej
AZP – Archeologiczne Zdjęcie Polski
BBiDZ – Biuro Badań i Dokumentacji Zabytków
BDZ – Biuro Dokumentacji Zabytków
BOZ – Biuro Ochrony Zabytków
CBI – Centralne Biuro Inwentaryzacji Zabytków Sztuki w Warszawie
CDKGŚ – Centrum Dziedzictwa Kulturowego Górnego Śląska
CZMiOZ – Centralny Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków
DLSW – Departament Likwidacji Skutków Wojny
DPKP – Dziennik Praw Królestwa Polskiego
DPPP – Dziennik Praw Państwa Polskiego
DWKZ – Delegatura Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków
GAK – Główny Archeolog Kraju
GKZ – Generalny Konserwator Zabytków
KUL – Katolicki Uniwersytet Lubelski
KZA – Konserwator Zabytków Archeologicznych
m. – miasto
mps – maszynopis
m.st. – miasto stołeczne
MCK – Międzynarodowe Centrum Kultury w Krakowie
MKiDN – Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego
MKiS – Ministerstwo Kultury i Sztuki
MKZ – Miejski Konserwator Zabytków
MP – Monitor Polski
MWRiOP – Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego
NID – Narodowy Instytut Dziedzictwa
ODZ – Ośrodek Dokumentacji Zabytków
OT – Oddział Terenowy
PG – Politechnika Gdańska
PGKZP – Państwowe Grono Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych
PK – Politechnika Krakowska
PKN ICOMOS – Polski Komitet Narodowy ICOMOS
PKWN – Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego
PLw – Politechnika Lwowska
PŁ – Politechnika Łódzka
PMA – Państwowe Muzeum Archeologiczne
PP PKZ – Przedsiębiorstwo Państwowe Pracownie Konserwacji Zabytków
PSB – Polski Słownik Biograficzny
PSBKZ – Polski Słownik Biograficzny Konserwatorów Zabytków
PSOZ – Państwowa Służba Ochrony Zabytków
PST – Państwowa Szkoła Techniczna w Wilnie
PSz – Politechnika Szczecińska
PŚ – Politechnika Śląska
PŚw – Politechnika Świętokrzyska
PW – Politechnika Warszawska
PwB – Politechnika w Białymstoku
PWR – Politechnika Wrocławska
PWSSP – Państwowa Wyższa Szkoła sztuk Plastycznych
ROBiDZ – Regionalny Ośrodek Badań i i Dokumentacji Zabytków
ROSiOŚK – Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego
RP – Rzeczpospolita Polska
SARP – Stowarzyszenie Architektów Polskich
SGGW – Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
SKOZK – Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa
SKZ Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków
SOZ – Służba Ochrony Zabytków
TonZP – Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszości
UAM – Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu (dawnej: Uniwersytet Poznański)
UG – Uniwersytet Gdański
UGKZ – Urząd Generalnego Konserwatora Zabytków
UJ – Uniwersytet Jagielloński
UJK – Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie
UKSW – Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
UŁ – Uniwersytet Łódzki
UMCS – Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
UMK – Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu; Urząd Miasta Krakowa
UO – Uniwersytet Opolski
URz – Uniwersytet Rzeszowski
UW – Uniwersytet Warszawski
UwB – Uniwersytet w Białymstoku
UWr – Uniwersytet Wrocławski
WKWK – Wiadomości Konserwatorskie Województwa Krakowskiego
WKWL – Wiadomości Konserwatorskie Województwa Lubelskiego
WKZ – Wojewódzki Konserwator Zabytków
WOAK – Wojewódzki Ośrodek Archeologiczno-Konserwatorski
WOBiDZ – Wojewódzki Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków
WSP – Wyższa Szkoła Pedagogiczna
WUOZ – Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków
ZG – Zarząd Główny
ZMiOZ – Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków

Indeks osób

(numery fotografii wyróżniono czcionką pogrubioną)

A

Abel, abp 148
Adamczyk Stefania 115
Adamowicz Beata 102
Adamowicz Ryszard 102
Aleksandrowicz Alina 135
Anacka-Lyjak Maria 104, 105
Andronowski Narcyz 129
Ankiewicz Bożena 97, 99
Arciszewski Kazimierz 98
Arszyński Marian 49, 51, 133
B
Baciński Jarosław 118
Badeńska-Stapp Maria 100
Balcerzak Małgorzata 97
Balewski Zdzisław 110
Banasiewicz Ewa 131
Banik Joanna 76, 77
Barton Dariusz 110, 118, 119, **205**
Bata Artur 105
Bąbka-Horbacz Elżbieta 90
Bąkowski Bolesław 121
Becker Zbigniew 123
Beiersdorf Zbigniew 94
Bernat Włodzimierz 129
Beseler von Hans 17
Betlejewska Czesława **7**, 108
Białek Władysław 46
Białek-Guillemette Alicja 46
Białkiewicz Adam **81**
Białkowska Małgorzata 91
Biedroń Małgorzata 93
Biegański Piotr 100
Biegański Wiesław 121
Bielawska-Patczyńska Joanna 121
Bielinis-Kopeć Barbara **56, 69, 88**
Bieńkowski Wiesław 47
Błachuta Bolesław 115
Błaszczuk Iwona 79, 137, 147
Błaszczuk Zygmunt 89, 90
Bławat Romuald Tadeusz 99
Błyskosz Tomasz **75, 179**
Bobko (Juszczyszyn) Anna 119
Boetticher Adolf 45
Bogdanowski Janusz 77, **122, 147, 207**
Böhm Aleksander 147
Boito Camillo 47
Bojanowski Bogustaw 88
Borowik Aneta 112
Borowska-Antoniewicz Jadwiga 112, 113
Borowski Jan 108

Borsa Tadeusz 117
Bortkiewicz Ewa 61, 73, **173**
Borwiński Jerzy 121
Bosak Antoni 103, **216**
Brabander Piotr 100, **101**
Braun Katarzyna **109**
Broda Aleksander **62, 71, 112, 136, 184**
Broński Krzysztof 55
Brukalska Maria 97, 99
Brykowski Ryszard 46, **98, 146, 148**
Brzeziński Wojciech 127
Brzozowska Iwona 82
Brzozowska Ludomira 121
Budnik Grzegorz **9, 82, 83, 87, 108, 120, 121**
Bujakowski Witold 98
Bukowski Zbigniew 74
Burian Maria 76
Butt-Hussaim Monika 100
Byczko Tadeusz 91
C
Cabata Alojzy 103, 104
Caban Ewa 112
Cedro Janusz 117, **208**
Celińska Elżbieta 82, 83, 120
Cemka Franciszek **58, 73**
Cempa Józef 78
Cetera Andrzej 93
Charytańska Maria 73
Chelmicki Jerzy 78, 81
Chelmicki Zygmunt, ks. 15
Chmarzyński Gwido 81
Chmielewski Dariusz 109
Chmielewski Krzysztof 51
Chmielowska Agata 81
Chomicz Romuald 110
Chrostowski Władysław 87, 88, 123
Chrościechowski Stanisław 116
Chrzanowski Maciej Tadeusz **11, 108**
Chrzanowski Tadeusz, 55, **61, 108, 132, 132**
Chrzanowski Zygmunt 20
Chwałba Andrzej 134
Chwaliszewski Roman 120, 121, **206**
Chydzewski Jerzy 55, 81
Ciara Zdzisław 82
Ciborowski Adolf 54
Ciechańska Marzenna **167**
Ciekliński Zbigniew **48, 89, 90, 91**
Cierpiot Małgorzata 115
Ciesielska Izabela 89
Cieszkowski August 67
Cieszyński Roman, ks. 148

Cieśla Henryk 78, 103
Ciołek Gerard 146
Ciołek Maciej 147
Cybulko Zofia **69**
Cyzdik Jacek **12**
Zachor Kinga 109
Czajkowska-Ważna Albina 105
Czapski Zygryf 98
Czartoryska Izabela 135
Czeredys Maciej 99
Czerner Olgierd 81, **93, 131, 145, 207**
Czerwiński Stawomir 40
Czuba Mariusz 104, **104, 162, 216**
Czubieli Lucjan **15, 118**
D
Daczkowski Zdzisław 108
Dajnowicz Małgorzata 107
Dalbor Witold 81, 108, 119
Dawidziak Edyta 105
Dąbrowski Adam Grzegorz 23
Dąbrowski Jacek 61, **69, 73, 75**
Dąbrowski Jan 100
Dąbrowski Krzysztof 127
Dąbrowski Marian **13, 122**
Dąbrowski Waldemar **125**
Dejryng Stanisław 82
Demetrykiewicz Włodzimierz Józef 46, **50, 66**
Der Eugeniusz 120
Derej Tadeusz 79
Derus Małgorzata 116
Dettloff Paweł 47, 50, 51, 52, 135
Dębicki Ludwik **53**
Dębowski Michał 123
Dębska Agnieszka 87, 88
Dębska Anna 123
Dębski Jerzy 100
Di Stefano Roberto 143
Długoszevska Wiktoria 89
Dobek Ewa Maria 101
Dobiega Ryszard 115
Dobosz Piotr 13, 15, 17, 18, 21, 31, 32, 38, 46, 47, 51, 52, 63, 134, 137, **146, 147**
Dobranowicz Helena Maria 113
Dobrowolski Tadeusz **3, 111**
Dobrzyniecki Leszek 78, 79
Domagała Andrzej 98, 99
Domińczak Michał 91
Domostawski Bogdan 69
Downarowicz Medard 21, 22
Drewko Michał 126, 128

- Drewniak Piotr, ks. **172**
 Drexler Ignacy 47
 Drozdowski Marek **88**
 Drzewicka Iwona 88
 Durko Janusz **88**, 131
 Dusza Paweł 116
 Dutkiewicz Józef Edward **16**, 84, 91, 125, 126
Dużyk Józef 46
 Dwořak Max 47
 Dyba Olga **82**
 Dygaszewicz Elżbieta **71**, 82
 Dymek Anna 77
 Działyński Tytus 67
 Dziedzic Piotr 88
 Dziedzic Stanisław, ks. 148
 Dziekoński Józef Pius 46
 Dzik Łukasz 103
 Dziuban Paweł 94
 Dziurla Henryk **65**, 122, 147
- E**
 Eckert Wojciech **77**, **152**
 Ejdulis Anetta 107
Eysymontt Rafał 133
- F**
 Felchnerowski Klemens 87
 Fiedorczuk Stanisław **73**, 98
 Figiel Marek **66**, 98
 Fijałkowska Izabela 84
 Fijałkowski Andrzej 123, **200**
 Fijałkowski Wojciech 132, **196**
 Filipowiak Władysław **72**, 128
 Filipowicz Paweł 76
 Firsowicz Piotr 107
 Fischinger Andrzej 96
 Fitzke Jan 55
 Flemming Janusz 83
 Florek Marek 104
 Florjanowicz Paulina 58, 75, **162**
 Fornal Maria 85
 Fortuna-Marek Anna **76**, **172**, **179**
 Frankowska Maria 78
 Friedlówna Maria 69
Friedrich Jacek 137
 Frycz Jerzy 45, 82, 133
 Fryderyk Wilhelm IV 45
 Frydrychowicz Aleksandra 116
- G**
 Gaczoł Andrzej 12, 15, 21, 31, 45, 46, 47, 49, 50, 52, 54, **75**, 93, 94, 134, 136, 139, 146, **170**, **184**
 Gadawski Bolesław 106
Gadomski Jerzy 133
 Gajda Łucja 120
 Galasińska-Hrebenda Wanda 130
 Gałka Witold 121
 Gałkowski Wiesław 82, 109
 Gałuszka Andrzej 128, 130
 Garbacz Ewa 88
 Gardziński Zygmunt 85
 Garstecki Maciej 99
 Gawarecki Henryk **20**, 85
 Gawin Magdalena 58, 71, **81**, **96**, **105**
 Gawiński Sambor **83**, **208**, **213**
 Gawlicki Marcin 75, 108, 137
 Gawryluk Maria 118
 Gąsiorowski Eugeniusz 82
 Gąssowska Eligia 131
 Gąssowski Jerzy **131**
 Genga Irena 147
Gerecka-Zotyńska Anna 138
 Gerlach-Jósewicz Alicja 123
 Gerlic Agnieszka 116
 Gerycz Włodzimierz **172**
 Gierlach Marek **74**, **87**, **131**
 Gieysztor Aleksander 47
 Gil Zdzisław 103
 Glanc-Zagaja Grażyna 112
 Gliński Piotr 58
 Gloger Zygmunt 46, 67
 Głazik Marek 120
 Głąbiński Stanisław 20
 Godzik Wiktor 120
 Głowacka-Fronckiewicz Barbara 90
 Głowacki Kazimierz 75
 Głowacz Ryszard **63**, **90**, 99
 Głowacz-Mieczkowska Joanna 123
Gmurek Jerzy 23
 Goclon Jacek 19
 Goćowski Tadeusz, bp 148
 Godzieba Leszek 118
 Golański Jerzy 118
 Golba Jan **172**
 Golonka Jan, o. 148
 Gołęb Barbara 112
 Gołębiewska Iwona 109
 Gołębniak Andrzej **177**
 Gołębiewska Wanda 97
 Goszczyńska Jolanta **23**, 121
 Gosztyła Marek **25**, 103
 Gowin Krzysztof 98
 Górak Jan 85, 103
 Górny Witold 147
 Górska Iwona 75
 Górski Franciszek **53**
 Grabowska Janina 75, 109, 146
 Grabska-Wolniewicz Mirosława 120, 121
 Grabski Władysław 20
 Grajewski Grzegorz **77**, **96**
 Groblica Sylwia 88
 Gross Hubert 54
 Gruszczyk Karol 112, 146
 Gruszecki Andrzej 70
 Grzyb Kamil 83
 Grzybowski Andrzej 112
Grzybowski Marian 34
 Guerquin Bohdan 95
 Gulbinowicz Henryk, kard. **77**, 148, **160**
 Gułajski Adam 97
Gumkowska Magdalena 13, 142
 Gurba Jan 128, 130
 Güttler Jerzy 77
 Guttmajer Karol 76
 Guzowa Joanna 69
 Guzowska-Lewandowska Anna 83
 Gwiazdowska Małgorzata 123, 137
 Gyurkovich Jacek **92**
 Gzowska-Maciakowska Zofia 110
- H**
 Haase-Witczak Arlena 111
 Habrat Krzysztof 103
 Halicki Jerzy 127
 Hawrylak-Brzezowska Katarzyna 81
 Heise Johann 145
 Hendel Zygmunt 5, 95
 Henneberg Wilhelm Karol 68
Herbst Stanisław 53
Herrmann Christopher 45
 Heurich Jan 23, 27, 48
 Higersberger Józef 20
 Hirsch Robert 110, 137
 Holewiński Mirosław 94
 Homa Weronika 93
 Honik Barbara 109
 Hornung Zbigniew 68, 124, 125
 Horyń Tadeusz 98
 Husarski Wacław 24, 84, 89, 98, 124
 Huszcza Urszula 82, 83
- I**
 Idryjan Bartosz 89
Imbs Hanna 48
- J**
 Jabłoński Henryk 132
 Jabłoński Zbigniew **76**, **152**, **193**
 Jakimowicz Roman 126, 127
 Jakubaszek Eugeniusz 79, 87
 Jakubek Jacek 116
 Jakubowska Aleksandra 71, **217**
 Jakubowski Zbigniew 113
Jamski Piotr 46
 Janasik Stefan 120
 Janczewski-Glinka Edward **53**
 Janczykowski Jan **68**, **69**, 94, 137
 Janikowska Aleksandra **89**
 Janikowska-Perczak Aleksandra 112
 Janiuk Jadwiga 86
 Jankowski Dariusz 61, 73, **116**
 Janocha Michał, ks. 148
 Janowska Wanda 88
 Janusz Bohdan 127
 Jasienko Jerzy 12, 45, 59, **74**, 131, 136, 143, 144,
 Jaskanis Jan Kazimierz **59**, 127, 129, 130
 Jaskanis Paweł **72**, **141**, **177**
 Jaszczak Ewa **67**, 98
 Jaśkiewicz-Sojak Anita 111
 Jażdżewski Konrad 52, 127
 Jerzyski Jerzy **22**, 122
 Jezierska Barbara **76**, 99
 Jeżewska Elżbieta 113
 Jędrzejewicz Wacław 53
 Jodkowski Józef 106
 Jonakowski Mirosław **91**, 118, 119

- Józewski Henryk 40
 Jucha Zbigniew **8**, 103, 104, **216**
 Jurjewicz Halina 103
 Juszczyk Marek 117
- K**
 Kaczmarek Agnieszka 95
 Kaczmarek Agnieszka > Dębska Agnieszka
Kaczmarek Romuald 133
 Kaczmarek Wiesław 132
 Kadłuczka Andrzej 47, 50, **83**, **93**, **96**, 131, 143, 144, **169**, **183**
 Kaemmerer Ludwig 67
 Kakowski Aleksander, abp 15, 20
 Kaletyn Tadeusz 130
 Kalina Dariusz 75
 Kalinowska Agnieszka 97
Kalinowski Konstanty 51
 Kalinowski Wojciech 53, 73, 147
 Kaliściak Krzysztof **63**, **95**, 97
 Kański Ryszard 98
 Kapalczyński Wojciech 78, 79, **149**
 Kapusta Jacek 98
 Kardasz Józef, ks. 148, **188**
 Kasiborski Andrzej 86
 Kasprowicz Jan, ks. 148
 Kawątek Ewa 97
 Kazimierz Izabela 103, **178**
 Kąsinowska Róża **33**, 122
 Kempisty Andrzej 130
 Kędziński Marek **94**, 97
 Kępiński Zdzisław 119
 Kica Ewa **97**
 Kielak Bernard 97
 Kielar Ewa 79
 Kietbasa Janusz, ks. **172**
Kieniewicz Stefan 46, 134
 Kieres Ewa 79
 Kierzowska-Kalinowska Ewa 98
 Kieszkowski Witold 96, 124, 126
Kijowski Dariusz Ryszard 38
 Klajmon Barbara **56**, **69**, 112, 115
 Klapkowska Wanda 146
 Klimek Adam 117
 Klupczyńska Joanna 119
 Kluss Józef **28**, 89, 100, 101, 103, 106, 111
 Kluz Roman, ks. 148
 Kłos Juliusz 46
 Kłosek-Kozłowska Danuta 55, 147
Kmieciak Zbigniew 38
 Kmieciński Jerzy Stanisław 129
 Knothe Zygmunt 84, 122
 Kobylński Zbigniew 72
 Kochańska Mirosława 88
 Kohte Julius 45, 67
 Kola Robert 76
Kolano Julia 140
 Kolarski Wojciech **76**
Kolasińska Jadwiga 140
 Kołodziej Danuta 99
 Kołodziejski Stanisław **174**, **184**
- Kołomański Ryszard 79
 Komada Dominik 104, **175**, **216**
 Konarzewski Łukasz 113, 115
 Kondziela Henryk **119**, 121, 137, 146
 Konieczniak Beata 91
 Konieczny Marian **79**, 146, 147, 148
 Konior Jacek 112, 113
 Konior-Opiłka Matylda 105, 111
 Konopka Marek 13, 72, 73, **123**, **137**
 Konopko Gabriel 106
 Kopciowski Dariusz 86, **106**, 146
 Kopczyński Wawrzyniec **55**, 78, 120, 131
 Korzon Tadeusz 46
 Kosiek Andrzej 105
 Koss Andrzej **107**
Kossak Wojciech 135
 Kossowski Jerzy 93, 93
 Kostarczyk Artur 75
 Kostrzewska Dagmara 102
 Kostrzewski Józef **31**, 126
 Kostynowicz Roman, ks. 146, 148
 Kot Beata **99**, 104, 105
 Koterwa Wanda 105
 Kotula Franciszek 102
 Kowalczyk Jan 128
 Kowalczyk Jerzy 51, 131, 141, 142, 146, 148, **199**, **218**
 Kowalik Marek 99
 Kowalska Agnieszka 109, **110**
 Kowalska Ewa Łucja 123
 Kowalski Stanisław 87
 Kowalski Wojciech 113
 Kozakiewicz Stefan 68
 Kozanecki Jan 82
 Kozera Marek 79
Koziarska-Kowalik Janina 46
 Koziejowski Wojciech 104
 Kozioł Paweł **102**, 103
 Kozłowski Leon **37**, 127
 Kozmian Stanisław Egbert 67
 Krasieński Adam 46, 67
 Krasieński Edward 67
Krasnowolski Bogustaw 137
 Krasucki Michał 100, **219**
 Krauss Adam 128, 129, 130
Krawczyk Jarosław 51
 Król Witold 93
 Kruk Franciszek 103
 Krukowski Stefan 127
 Krupiński Andrzej B. 93
 Krut-Horonziak Olga 82, 83
 Krygier Eugeniusz 117
 Krzos Czesław 117
 Krzymuska-Fafius Zofia **32**, 122
 Krzywobłocki Aleksander 78
Krzyżanowska Hanna 137
 Krzyżanowski Lech 97, 100, **122**
 Książczyk Ryszard 90
 Książek Mieczysław 147
 Kściuczyk Dominika 115
- Kubańda Piotr 115
 Kubiakowski Marian 117
 Kubik Andrzej **79**, **111**
Kuca Grzegorz 34
 Kuca Tadeusz 109
 Kucharzewski Jacek 101
 Kuczyński Aleksander 78
 Kuder Aleksander **30**, **93**
 Kudła Adam 111
 Kulesza Krzysztof 75
 Kunkel Robert 73
 Kurek Krzysztof 78
 Kurpiak Wojciech 148
 Kurzątkowska Alicja 85, 86
 Kurzątkowski Mieczysław **34**, 85, 137, 146
 Kurzeja Zdzisław 78, **171**
 Kuzłowski Leopold 122
 Kuśmierska Teresa 83
Kuśnierz Kazimierz 12, 45, **115**, 136, 143, 148, **169**
 Kuśnierz-Krupa Dominika **115**
 Kutyłowski Andrzej Lech 129
 Kuzma Mieczysław 97, 100
 Kwapiński Marian **90**, **109**, **208**
 Kwaśny Irena 113, 115
 Kwaśny Zdzisław 109
 Kwiecińska-Trzewikowska Kamila 91
 Kwiłecik Stefan **46**, 122, 146
- L**
 Labenz Joanna 110
 Lachowicz Franciszek J. **36**, 122, 123, 130
 Lachowska Magdalena 112
 Lalewicz Marian 10, 46, 54, 66, 67
 Landecka Halina 85, 86, **113**, 136, 146
 Lankau Jan Emil 81, 108
Latour Stanisław 55
 Lauterbach Alfred Jan 10, 46, 54
 Lebedzińska Ludmiła 107
 Lem Stanisław 132
 Lemcke Hugo 45
 Lempka Danuta 107
 Lempka Witold **39**, 106
 Lenard Barbara 73
 Lenkow Ewa 79
 Leo Andrzej 94
 Lepiarczyk Józef 94
 Leśniewski Władysław 69
 Lew Tomasz 111
 Lewandowski Adam, ks. 148
 Lewandowski Marian, ks. 148
 Lewczuk Jarosław 88
 Lewczuk Zygmunt 93
 Lewicki Jakub 53, **83**, **99**, **106**
 Libelt Karol 67
 Likowski Edward, ks. 67
 Linette Eugeniusz 121
 Lipowczyk Natalia 120
Lipska Dąbrówka 133
 Liżewska Iwona **77**, **117**
 Loose Krystyna 104, 122, 123, **189**
 Lorentz Stanisław **2**, 54, 55, 69, 124, 125, 131

Lubańska Paulina 79
 Lubocka-Hoffmann Maria 51, **60**, 118
 Lubomirski Zdzisław 15, 20
 Ludwikowski Leszek 94
 Lukas-Janowska Ewa 87, 88
 Lutostańska Alicja **108**
 Lutsch Hans 45

Ł

Łagowski Henryk Andrzej 84
 Łepkowski Józef Aleksander **26**, 66
 Łojewski Stanisław 97
 Łojyszczuk Andrzej **72**, **112**
 Łomnicki Jerzy 119, 141, 146
 Łotoczko Olgierd 105
 Łoza Stanisław 49
 Łuka Leon Jan 130
 Łukasik Jan 55
 Łukaszewicz Jadwiga W. 131
 Łuszczkiewicz Władysław **53**

M

Macewicz Klemens 102
 Macharski Franciszek, kard. 148
 Maciejewski Tomasz 110
 Mackiewicz Janusz 107
 Madejska Lubomira 122, 146
 Maj Józef Roman, ks. 148
 Maj Zbigniew **116**
 Majchrowski Jacek **132**
 Majdecki Longin 147
 Majewski Alfred **29**, 70, 95, 96
 Majewski Erazm **17**, 126
Majewski Piotr 54
 Majka Maria 94, 147, **176**
 Majorek Bogdan 99
 Makarewicz Ryszard 115
 Makowska Beata 76, **152**, **214**
 Malinowski Kazimierz **35**, 70, 73
 Maliszewski Przemysław 85
 Małachowicz Edmund 55, 77, 81, 133
 Małowiecki Ryszard 99
 Mangelowa Irena 70
Manikowska Ewa 46
 Marak Ryszard 78
 Maraśkiewicz Jan 85, **120**
 Marcinek Roman 75, **152**, **172**, **184**
Marcinkowska Magdalena 13, 15, **114**, 135
 Marconi Anna **172**
 Marconi Władysław 46
 Marcysiak Sławomir 83
 Maroszek Józef 75
 Maryńczuk Celina 113
 Masiak Krzysztof 82
 Massalski Ryszard 109
 Matug Elżbieta 94
 Matusiak Beata Maria **6**, 120
 Matuszczak Józef 111
 Matyaszczuk Dorota 76
 Mayer-Lenczowska Teresa 146
 Mazurek Maciej 101
 Mazurkiewicz August 103
Mazurkiewicz Janina 38, 52

Mazurkiewicz-Palacz Krystyna 108
 Mącik Hubert 87
 Mączewska-Pilch Krystyna 79, 81
Mączyński Marek 34
 Menio Krystyna 93, **172**
 Mercik Henryk 115, 116
 Mering Wiesław Alojzy, bp 148
Merkel-Massé Małgorzata 137
 Merta Tomasz 58, 71, **98**, **118**, 148
 Michalska Grażyna 76
Michałowska Marta 142
 Michałowski Andrzej 74, 117, 147, **145**, **207**
 Midura Franciszek 72, **140**
 Miechowski Zygmunt 55, 69
 Mierziński Mariusz **121**, 148
 Mikliński Ryszard 71, **90**, **128**
 Mikocki Tomasz 75
 Mikotajczak Małgorzata 120, **126**
Mikuli Piotr 34
 Miler Jacek 58
 Miller Alicja 105
Miłobędzki Adam 51
 Minkiewicz Witold 95
 Mińkiewicz Antoni 20
 Mioduszewski Sławomir 118
 Mirowski Roman 75, **152**
 Mitkowska Anna 147
 Młodecka Alicja 79
 Mokrzycki Mieczysław, abp 148
 Molak Elżbieta 101
 Moraczewski Jędrzej 9, 21
 Mora-Mieszkowski Bronisław 108
 Morawiński Jan 69
 Morawski Kazimierz **53**
 Morwiz Zygmunt 126
 Morysiński Tadeusz **64**, **131**
 Moskwa Kazimierz 129
 Mróz Janusz **63**
 Muczkowski Józef 47
 Muszała-Ciałowicz Joanna 116
 Muszyński Henryk, abp 148
 Muszyński Jan 87
 Myczkowski Zbigniew 75, 147, **157**
 Mysior Zbigniew 117

N

Nadolny Rafał 99, **133**
 Napierała Odon 120, 121
 Napierała Piotr **127**
 Narebski Lech 84, 120, 121, **147**, **170**
 Narebski Stefan **51**, 81
 Naumowicz Grzegorz 102
 Nawara Radosław 113
 Nawrocki Zbigniew 84, **212**
 Nawroński Tadeusz 146
 Nekanda-Trepka Ewa 100, **150**
 Nekanda-Trepka Janusz 76
 Neubauer Leszek 110
 Niedźwiedziański Przemysław 87
 Niedźwiedz Jan 76
Nowacki Dariusz 136
 Nowak Andrzej 120

Nowak Jan Władysław **42**, 122
 Nowakiewicz Tomasz 74
 Nowak-Obelinda Barbara 79, 90, **134**
 Nowakowska-Ciuchera Anna 79
 Nowakowski Andrzej 107
 Nowakowski Cezary 123
 Nowakowski Henryk **40**, 119
 Nowakowski Jacek 131
 Nowobilski Józef, ks. 148
 Nyka Stefan 120

O

Obremski Maciej 82, 83, **124**, **135**
Ochędowska-Grzelak Barbara 45
 Odoj Romuald 129
 Odorowski Waldemar 86
 Odrzywolski Sławomir **4**, 95
 Ogrodzki Piotr **1**, 73, **87**, **129**, **220**
 Okoń Emanuel 84, 148
 Olczyk Agnieszka 77
 Olejak Elżbieta **63**, **95**, 97
 Olejarnik Maria 116
 Oleksicki Antoni 106, 107, **136**, 146
 Oleś Andrzej **43**, 91, 116, 117
 Olszewski Antoni 69
 Omilanowska Małgorzata 51, 58
 Opęchowski Mirosław 123
 Orłowski Kazimierz 110
 Orłowski Stanisław 86
 Orszulik Alojzy, bp 148
 Orzechowska Barbara 88
 Orzechowska Hanna 99
 Orzechowski Szymon 131
 Orzyński Jarosław 90
 Ostas Cezary 100
 Ostrowska Anna 112
 Ostrowski Jan K. 96, 148
 Ostrowski Józef 15, 20
Ostrowski Wacław 51
 Owczarek Jacek 112, 113

P

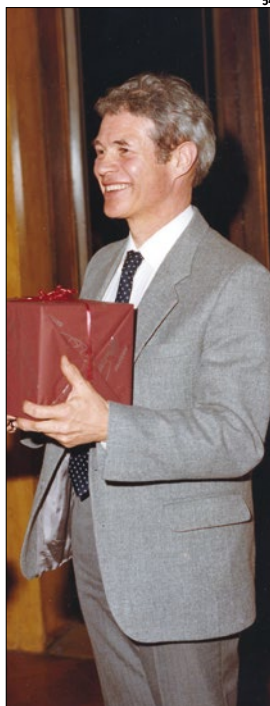
Pabst Friedrich 54
 Paduch Eugeniusz 113
Pajor Piotr 133
 Pajzderski Nikodem **38**, 67, 81
 Palacz Teresa 76
Palca Irena 139
 Paprocki Bogusław 117
 Paschke Maciej 85, 86
 Pasierb Janusz Stanisław, ks. 133, 143, 148
 Pastuch Adam 113
 Paszkowski Wacław 20
 Paszkowski Władysław 106
 Pawelczyk Barbara 84
 Pawlak Marlina 110
 Pawlicki Bonawentura Maciej **207**
 Pawluczuk Paweł 106
 Pawłowska Urszula 116
 Pawłowski Krzysztof 56, 71, **130**, 131, **131**
Paździor Marian 55
 Pedrycz Włodzimierz 75
 Peryt-Gierasimczuk Iwona 87, 88

- Piasecka Anna 117
Piątek Andrzej 53
 Pic Jan 119
 Piecuch Krystyna 102
 Pieczyński Zbigniew 128, 129
 Pieńkowska Hanna **41**, 91, 93, 141, 146
 Piesio Adam **52**
 Pietraszkiewicz Andrzej 94
 Pietruszewski Zdzisław 28
 Piłsudski Józef 9, 17, 21
 Piniński Leon 47
 Piotrowski Józef **21**, 24, 89, 124, 125, 126
 Piwek Aleksander 148
 Piwocki Franciszek Ksawery **19**, 84, 124, 125, 126
 Piwowarczyk Andrzej 86
Pleskaczyńska Małgorzata 54, 55
 Płuciennik Stanisław 99
 Płuska Ireneusz **84**, 148
 Podgarbi Bronisław 87, 90, **165**
 Podraza Maria 85, 86
 Podubny Bartosz 103, **138**
 Pokorska-Ożóg Ewa **63**, 112, 115, **159**
 Pokryszkin Piotr 46
 Polański Marek 89
 Połom Paweł 83, 84, 123
 Ponikowski Antoni 30
 Popiel (Chościak-Popiel) Paweł (wnuk) **53**
 Popiel (Chościak-Popiel) Paweł **53**
 Popiótek Kazimierz 85
 Poptawska-Bukato Ewa 76
 Porejko Władysław 77
 Potocki Sylwester 113
 Powidzki Janusz 85, 122
 Pracuta Mieczysław 89, 90, 137
 Prauss Ksawery 21, 22
 Prądziński Roman **122**, **158**
 Preis Radosław 102
 Prusiewicz Janusz 101, 146
 Pruszyński Jan Piotr **21**, 24, 31, 38, 44, 48, 49, 134, 137, 138
 Pryliński Tomasz 95
 Przeździecki Marek 101
 Przybyłowicz Marlena 121
 Przybysz Krystyna 99
 Przyłęcki Mirosław 78
 Ptak Maria 79
 Ptaszyński Feliks Augustyn **47**, 97, 100, 122
 Ptaśnik Mieczysław **45**, 70
 Puciata Olgierd 97, 99
 Purchla Jacek 13, 55, 59, 77, **80**
 Pustoła-Kozłowska Ewa 76
 Pytel Waldemar, ks. 148
- Q**
 Quast von Ferdynand 45
- R**
 Raciborska Joanna 123
 Raciborski Józef 24, 89, 119
 Raczkowska Dorota 123, **148**
 Raczyniewski Henryk 108
 Raczyńska-Mąkowska Ewa 83
 Radwański Feliks 66
 Radwański Kazimierz 130
 Raj Stanisław 90
 Rajczyk-Traeger Małgorzata 111
 Rajewski Zdzisław Adam 127
 Rajski Tadeusz 86
Rak Wiktoria 140
 Remer Jerzy 24, **27**, 38, 47, 50, 52, 68, 81, 91, 97, 112, 116, 124, 125, 142
 Rewski Zbigniew 118, 126
 Riegl Alois 47
 Rok Artur 113
 Rokoszyński Józef, ks. 24, 98
 Rokowski Zygmunt 24, 96, 97, 106
 Roll Barbara 108, 109
 Romaniszyn Mirosława 82, 84, **137**
 Romanowska-Grabowska Olga 82, 83
 Romański Roman 111
 Römer Alfred Izydor **53**
 Rostworowski Marek 142
Rottermund Andrzej **85**, 137
 Rouba Bogumiła 59, 77, **210**
 Rozbicka Małgorzata 75, **139**
 Rozwadowski Tadeusz 17
 Rozej Marian 90, **166**
Rozek Michał 47
 Róża Karol 101
 Rubnikowicz Marek 71, 82, **129**, **151**
 Ruchlewicz-Oblizajek Jolanta 121
 Rudkowski Tadeusz Maria **78**, 132
 Rudnik Stanisława 85
 Rulewicz Jacek 61, **64**, 71, 72, 73, 75, **86**, **93**, **220**
 Rusczyńska Teresa 119
 Ruszkowska-Macur Małgorzata 110
 Rymar Marta 105
 Rymaszewski Bohdan 50, 51, 52, **54**, 55, 70, 84, 131, 133, 134, 136, 147, **190**
Rzempoluch Andrzej 45
 Rzucidło Tamara 95
 Rzymowski Wincenty 69
- S**
 Samocki Leszek 85
 Sandecki Ludwik 122, **154**
 Sapeta Inga 103, 105, **164**
 Sarnik-Konieczna Maria 85, 87, 131, 141, 146, **155**, **211**
 Sawicka Barbara 81
 Sawicka Stanisława 69
 Sawicki Ludwik 127
 Sawicki Tymoteusz Mieczysław 89, 100
 Sawicki Wiesław 90
 Sądowski Bolesław 82
 Schaaf Ulrich 148
 Schwarz Franz 67
 Sekieta Paweł 102
Sekuta Bronisław 54
 Serafinowicz Jacek 76
Siciński Andrzej 23
 Siciński Karol 86
 Siemienik Luiza 101
 Siennicki Jerzy 24, 84
 Sierżputowski Włodzimierz **119**
 Sitte Camillo 47
Siurawska Ewa 46
 Siwek Andrzej 75, 139, 140, **172**, **179**
 Skaldawski Bartosz 75
 Skawiński Karol 95
 Skaziński Błażej 87, 88, **143**
 Skibińska Jadwiga 78, 146
 Skiepmo Natalia 95
 Skowron Justyn 90
 Skórewicz Kazimierz 46
 Skórzyńska-Terlecka Barbara 87
 Skrochowski Eustachy Tomasz, ks. **53**
 Skrzypczak Wiesław 105
 Skuza Barbara 93, 94, **172**
 Slobodian Vasyl **172**
 Słobkowski Michał 94
 Słomiński Zygmunt Joachim **18**, 67
 Smarzyńska Maria 72
 Smaza Janusz 148
 Smolińska-Jamka Jadwiga 102
 Smoliński Antoni 107
 Smółski Janusz **68**, 93
 Sobierajska Jolanta 98
 Sobocki Wojciech 103, 104
 Sokołowski Prawdżic Marian **53**, 66
 Soldani Alberto 61, 72, 73, **128**, **131**, **161**
 Solisz Iwona **69**, 101, 102, **142**
 Sołtysiak Marian 46, 74, 132, **197**
 Sosnowski Oskar 54
 Sowiński Ignacy 95
 Sożyńska-Maciejko Barbara 123
 Spiegel Krystyna 100
 Spychała Krzysztof 101
 Stachurska Elżbieta **52**, 82
Stala Klaudia 144
 Stalończyk Lucyna 107
 Stanecka Ewa **69**, 122, 123, 146, 148, **168**
 Stankiewicz Dariusz 107
 Starczewski Mirosław 98
 Starecka Katarzyna 90
 Starzycki Wojciech 121
 Starzyński Aleksander **69**, 120, 121, 131, **147**, **162**
 Stasiak Marek 86
 Steciński Józef 104
 Stępień Aleksandra 90
 Stępień Wiesław 76
Stępiński Krzysztof 141
 Stępkowski Janusz 54, 73, 146, **190**
 Stieler Ewa 110
 Stojak Grażyna 104, **156**
 Stroński Andrzej 105
 Stroński Franciszek 47
 Stróżewski Jacek 88
 Strzałko Maria 119, 120, 121, **194**
 Sulikowski Grzegorz 110
 Suski Marek, bp 148
 Swarczewska Magdalena 115
 Szablowski Jerzy 68, 96

- Szafer Tadeusz Przemysław 96
Szafański Wojciech 15
 Szałygin Jerzy **77, 191**
Szczenkow Aleksiej Serafinowicz 46
Szczerba Adrianna 46
 Szenowicz Ewa 105
 Szepelak Katarzyna 147
 Szeptycki Roman Aleksander, o. **53**
 Szlaga Jan Bernard, ks. 148
 Szmelter Iwona **191**
 Szmygin Bogusław 51, 55, 135, 137
 Szol-Gutkowska Monika 115
 Szopa Ryszard 115
 Szpilewski Stanisław 109
 Szram Antoni 91
 Szulińska Margerita 77
 Szuwarowski Krzysztof 103, 104
 Szwej Jerzy 122
 Szydłowski Jerzy 130
 Szydłowski Tadeusz 21, 24, **44**, 49, 66, 67, 91, 116, 134
 Szygendowski Wojciech **69, 90, 91**
 Szyller Stefan 46
Szyma Marcin 139
 Szymańska Dobrochna 120, 121
 Szymańska Wiesława 106, 107, **192**
 Szymańska-Dereń Małgorzata 89
 Szymański Michał 97
 Szymczak Barbara 75
 Szyszko-Bohusz Adolf 9, 95
- S**
 Śledziewski Piotr, ks. 24, 106
 Ślesiański Władysław 46
 Śleziak Danuta 87, 88
 Śliwa Kazimierz 78, 79
 Śródka Andrzej 49
 Świeżyński Józef 17, 20
 Święcicki Heliodor **14, 67**
 Święcka Ewa 148
 Świszczowski Stefan 94
- T**
 Tajchman Jan **118, 146, 180**
 Tałataj Ewelina 110
 Tarnacki Janusz 110
 Tatarkiewicz Władysław 46
 Teodorowicz-Czerpińska Jadwiga 146
 Terlecki Władysław 91
 Tomala Janusz 120
 Tomaszewicz Jolanta 100
 Tomaszewski Andrzej 49, 55, 71, 131, 136, 137, 140, 148, **150, 160**
 Tomecka Barbara 75
 Tomkiewicz Władysław 69
 Tomkowicz Stanisław 47, **53, 56, 66**
 Tomziński Jerzy o. **218**
Tondos Stanisław 135
Treiderowa Anna 46
 Treter Bogdan 54, 91
Treterowa Kazimiera 54
 Tryburski Jerzy 106
- Trzciniński Maciej* 58
 Trzepizur-Radkiewicz Wanda 101
 Trzewik Michał 85, 86
 Tsakanika Eleftheria **172**
 Tumidajewicz Stanisław 106, 107, **187**
 Tur Jerzy 76, 103, 146, **209**
 Twardowski Tadeusz 85, 86
 Tyzenhauz Maria 79
- U**
 Ujazdowski Kazimierz M. **77**
 Urban Maciej 122
 Urbanowicz Rajmund 113
 Urbanowski Michał 73
 Urbańczyk Jarosław 82
 Urbańczyk Łukasz 116
 Urbańska Marta **76**
 Urbański Krzysztof 117
 Uske-Wierzbanowska Bogna 121
- V**
 Vetulani Cecylia **10, 118**
- W**
 Wajdowicz Marta 104
 Walasek Lidia 123
 Walczak Anna 84
 Walczak Bartosz 91
 Walczak Marek 133
 Walczak Wojciech 89, 90
 Walczewska Danuta 83, **186**
 Walicki Michał 69
 Warchoń Wiesława 99
 Wdowiszewski Jan Kacper 47, 48
 Wendlandt Juliusz 104, 117, **182, 204**
 Węclawowicz-Gyurkovich Ewa **92**
 Wicher-Jesionowska Krystyna 101
 Wieczorkiewicz Antoni 55
 Wierdak Wojciech 103
 Wierzbicka Bożena 46, **64, 76**
 Wierzbicki Andrzej 20
 Wiklak Henryk 129
 Wilanowski Piotr 147
 Wilk Jacek 95
 Wira Paweł 85
 Wiśniowski Teofil 24, 89, 96, 100
 Witek Maria 123
 Witek Waldemar 76
 Witkiewicz Koszczyc Jan 86
 Witkowska Teresa 87
 Witkowski Artur 87
 Witwicki Michał 146
 Wnorowski Radomir 105
 Wojciechowski Andrzej 99
 Wojciechowski Jarosław 11, 12, 14, 19, 23, 24, 25, 27, 30, 44, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 68
 Wojciechowski Maciej 113
 Wojdon Stanisław 146
 Wojdyto Małgorzata **204**
 Wojewódzki Radosław 117
 Wojtal Maria 94
 Wojtkowski Julian, bp 148
- Wolniewicz-Kukuła Elżbieta 122
 Woyda Stefan 130
 Woźniak Bożena Maria 120
 Wójciak Marian 102
 Wójcik Adam 104
 Wójcik Olgierd 93, 146
 Wójcikiewicz Maria 147
 Wrobel Alicja 79
 Wroniecki Jerzy Jan 102
 Wróbel Marek 131
 Wróblewski Tadeusz 98
 Wybicki Józef 30
 Wysocki Jacek 52, 118, **135, 201**
 Wyspiański Stanisław 55
- Z**
 Zachwatowicz Jan **24, 49, 53, 54, 55, 56, 62, 66, 69, 70, 136**
 Zakrzewski Zygmunt 126
 Zalańska Katarzyna 15, 61, 63, 73, **81, 137, 138, 139, 198**
 Zalewska Barbara **69, 118, 119, 181**
 Zalewski Andrzej 148
 Zalewski Władysław **167, 185**
 Zamorski Henryk 112
 Zań-Ograbek Genowefa 95
 Zaremba Dorota 98
 Zaremba Józef 69
 Zarębska Teresa 51, 55, 147
 Zasławska Danuta 111
 Zbiegieni Artur **150**
 Zbiegień Jerzy 95
 Zdrojewski Bogdan 58
 Zegzda Leszek **172**
Zeidler Kamil 13, 15, 58, 135, 138, 139, 147
 Zeidler Mirosław 108, 109, **202**
 Zgrzebnicka-Bierwiazczonek Krystyna 111, 113, 115
 Ziejka Franciszek 45, 46, 132
 Zielniewicz Tadeusz 70, 71, 85, **163, 183**
 Ziemięcki Tadeusz **53**
 Ziębińska Maria 105
 Zin Wiktor **130, 131**
 Zobołowicz Jan 82, 83, 84, **203**
 Zub Jerzy 104, 117
 Zwierzchowski Roman 86
 Zygmunt Małgorzata 115
- Z**
 Żabicka-Barecka Danuta 116
 Żaki Andrzej 128
 Żak-Stobiecka Anna **117**
 Żmudzki Jerzy 136
 Żółkowski Sławomir 75
 Żorawski Jacek, ks. 148
 Żuchowski Piotr 58, 71, 148, **195**
 Żurawicka Grażyna 86
 Żurawski Jerzy **49, 86, 146**
 Żurowski Józef 127
 Żurowski Stanisław **70**
 Żurowski Tadeusz 128
 Żywczyński Adam **107, 118**

Z archiwum
fotografii
Zarządu
Głównego
SKZ

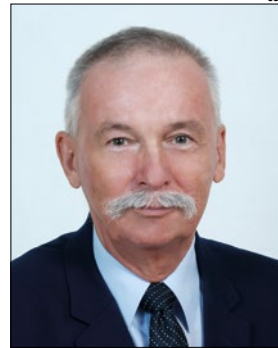
63

67

65

66

68

69

70

71

72

75↓

73

74

77

78

79

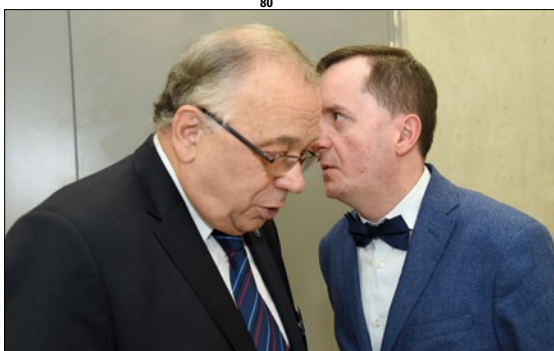
80

81

87↓

83

84

85

88↓

86

89

90

91

92

93

94

95

96

97

98

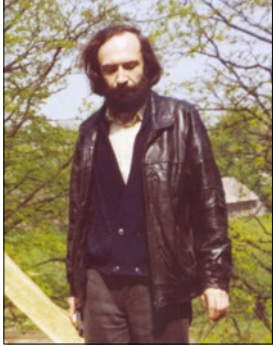
103↓

100

101

102

104

105

106

117

118

120

119

123

121

122

124

122

125

126

129 ↓

127

130 ↓

128

131

135↓

132

136↓

133

137↓

134

138

139

140

144

145

142

141

143

146

147

148

149

151

150

152

153

157

155

156

159

158

160

161

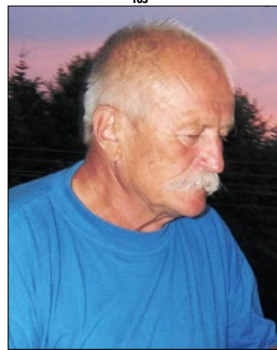

164

162

163

166

165

167

168

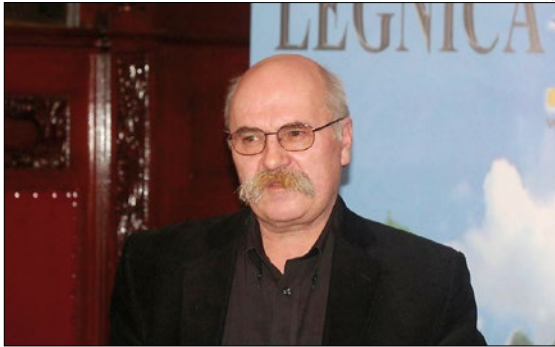

172↓

169

170

171

173

174

175

176

177

178

179

180

181

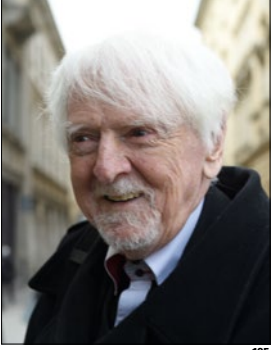
184

182

183

185

186

187

188

189

191

189

192

190

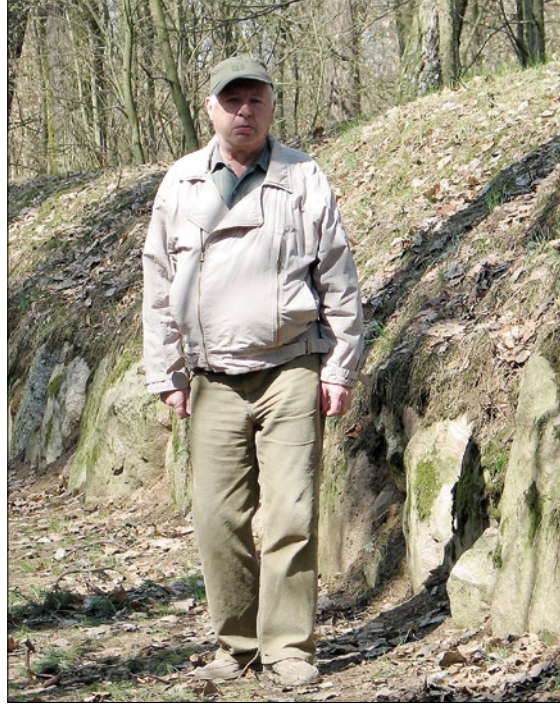

200

201

203

202

207

204

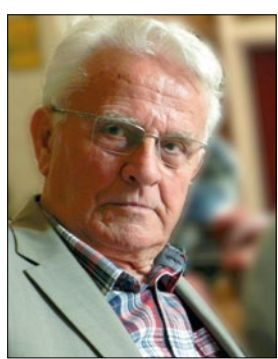

205

206

215↓

211

212

213

214

216

217

218

219

220

54. Bohdan Rymaszeński 55. Wawrzyniec Kopczyński 56. Barbara Bieliniś-Kopeć, Barbara Klajmon 57. Piotr Biaćko 58. Franciszek Cemka 59. Jan Kazimierz Jaskanis 60. Maria Lubocka-Hoffmann 61. Tadeusz Chrzanowski, Marian Kornecki 62. Aleksander Broda 63. Janusz Mróz, Elżbieta Olejak, Krzysztof Kaliściak, Ewelina Pokorska, Ryszard Głowacz 64. Tadeusz Morysiński, Jacek Rulewicz, Bożena Wierzbicka 65. Henryk Dziurła 66. Marek Figiel 67. Ewa Jaszczak 68. Jan Janczykowski, Janusz Smółski 69. Wojciech Szygendowski, Barbara Bieliniś-Kopeć, Aleksander Starzyński, Jacek Dąbrowski, Iwona Solisz, Barbara Klajmon, Zofia Cybulko, Ewa Stanecka, Jan Janczykowski, Barbara Zalewska 70. Stanisław Żurowski 71. Elżbieta Dygaszewska 72. Władysław Filipowiak 73. Stanisław Fiedorcuk 74. Jerzy Jasieńko 75. Andrzej Gaczoł 76. Barbara Jezierska, Marta Urbańska, Wojciech Kolarski 77. Kard. Henryk Gulbinowicz, Kazimierz M. Ujazdowski 78. Tadeusz Maria Rudkowski 79. Marian Konieczny 80. Jacek Purchla 81. Magdalena Gawin, Katarzyna Zalaśińska, Adam Białkiewicz 82. Olga Dyba 83. Andrzej Kadłuczka, Jakub Lewicki 84. Ireneusz Płuska 85. Andrzej Rottermund 86. Jacek Rulewicz 87. Marek Gierlach, Piotr Ogrodzki 88. Janusz Durko, Marek Drozdowski 89. Aleksandra Janikowska 90. Ryszard Mikliński, Marian Kwapiński, Ryszard Głowacz 91. Mirosław Jonakowski 92. Jacek Gyurkovich, Ewa Węćławowicz-Gyurkovich 93. Jacek Rulewicz, Andrzej Kadłuczka, Olgierd Czerner 94. Marek Kędziński 95. Krzysztof Kaliściak, Elżbieta Olejak 96. Andrzej Kadłuczka, Grzegorz Grajewski, Magdalena Gawin 97. Ewa Kica 98. Ryszard Brykowski, Tomasz Merta 99. Beata Kot 100. Marian Kornecki 101. Piotr Brabander 102. Paweł Koziół 103. Zespół warszawskiej centrali Krajowego Ośrodku Badań i Dokumentacji Zabytków 2008 104. Mariusz Czuba 105. Magdalena Gawin 106. Dariusz Kopciowski, Jakub Lewicki 107. Andrzej Koss 108. Alicja Lutostańska 109. Katarzyna Braun 110. Agnieszka Kowalska 111. Andrzej Kubik 112. Andrzej Łojarczyk 113. Halina Landecka 114. Magdalena Marcinkowska 115. Dominika Kuśnierz-Krupa, Kazimierz Kuśnierz 116. Zbigniew Maj, Dariusz Jankowski 117. Iwona Liżewska 118. Tomasz Merta, Jan Tajchman 119. Henryk Kondziela 120. Jan Maraśkiewicz 121. Mariusz Mierzwiński 122. Lech Krzyżanowski 123. Marek Konopka 124. Maciej Obremski 125. Wizyta Waldemara Dąbrowskiego w parku Mużakowskim 2005 126. Maćgorzata Mikołajczak 127. Piotr Napierała 128. Alberto Soldani, Ryszard Mikliński 129. Piotr Ogrodzki, Marek Rubnikowicz 130. Krzysztof Pawłowski, Wiktor Zin 131. Tadeusz Morysiński, Krzysztof Pawłowski, Marek Gierlach, Jerzy Gąssowski, Alberto Soldani 132. Jacek Majchrowski, Tadeusz Chrzanowski 133. Rafał Nadolny 134. Barbara Nowak-Obelinda 135. Maciej Obremski, Jacek Wysocki 136. Antoni Oleksicki 137. Mirosława Romaniszyn 138. Bartosz Podobny 139. Maćgorzata Rozbicka 140. Franciszek Midura 141. Paweł Jaskanis 142. Iwona Solisz 143. Błażej Skaziński 144. Janusz Bogdanowski 145. Olgierd Czerner, Andrzej Michałowski 146. Piotra Dobosz 147. Aleksander Starzyński, Lech Narębski 148. Dorota Raczkowska 149. Wojciech Kapaczyński 150. Artur Zbiegieni, Ewa Nekanda-Trepka, Andrzej Tomaszewski 151. Marek Rubnikowicz 152. Narada dyrektorów ROBiDZ 2005 (Roman Marcinek, Zbigniew Jabłoński, Roman Mirowski, Wojciech Eckert, Beata Makowska) 153. Posiedzenie Rady Naukowej KOBIDZ 2004 154. Ludwik Sandecki 155. Maria Sarnik-Konieczna 156. Grażyna Stojak 157. Roman Marcinek, Zbigniew Myczkowski 158. Roman Prądziński 159. Ewelina Pokorska 160. Andrzej Tomaszewski, kard. Henryk Gulbinowicz 161. Alberto Soldani 162. Mariusz Czuba, Paulina Florjanowicz, Aleksander Starzyński 163. Tadeusz Zielniewicz 164. Inga Sapeta 165. Bronisław Podgarbi 166. Marian Rożej 167. Marzenna Ciechańska, Władysław Zalewski 168. Ewa Stanecka 169. Kazimierz Kuśnierz, Andrzej Kadłuczka 170. Andrzej Gaczoł, Lech Narębski 171. Zdzisław Kurzeja 172. Misja UNESCO przy cerkwi w Powroźniku (Anna Fortuna-Marek, Włodzimierz Gerycz, Anna Marconi, Leszek Zegzda, Barbara Skuza, ks. Janusz Kiełbasa, Roman Marcinek, Eleftheria Tsakanika, Jacek Chrzęszczewski, Wasyl Slobodian, Jan Golba, Krystyna Menio, ks. Piotr Drewniak, Andrzej Siwek) 173. Ewa Bortkiewicz 174. Stanisław Kołodziejski 175. Dominik Komada 176. Maria Majka 177. Paweł Jaskanis, Andrzej Gołembnik 178. Izabela Kazimierz 179. Tomasz Błyskosz, Anna Fortuna-Marek, Andrzej Siwek 180. Jan Tajchman 181. Barbara Zalewska 182. Juliusz Wendlandt 183. Tadeusz Zielniewicz, Andrzej Kadłuczka 184. Marian Kornecki, Stanisław Kołodziejski, Roman Marcinek, Andrzej Gaczoł, Aleksander Broda 185. Władysław Zalewski 186. Danuta Walczewska 187. Stanisław Tumidajewicz 188. Ks. Stanisław Kardasz 189. Krystyna Loose 190. Janusz Stępkowski, Bohdan Rymaszeński 191. Iwona Szmelter, Jerzy Szaćygin 192. Wiesława Szymańska 193. Zbigniew Jabłoński 194. Maria Strzaćko 195. Piotr Żuchowski 196. Wojciech Fijaćkowski 197. Marian Sotysiak 198. Katarzyna Zalaśińska 199. Jerzy Kowalczyk 200. Andrzej Fijaćkowski 201. Jacek Wysocki 202. Mirosław Zeidler 203. Jan Zbolewicz 204. Maćgorzata Wojdyło 205. Dariusz Barton 206. Roman Chwaliszewski 207. Olgierd Czerner, Janusz Bogdanowski, Bonawentura Maciej Pawlicki, Andrzej Michałowski 208. Janusz Cedro, Sambor Gawiński, Marian Kwapiński 209. Jerzy Tur 210. Bogumiła Rouba 211. Maria Sarnik-Konieczna 212. Zbigniew Nawrocki 213. Sambor Gawiński 214. Beata Makowska 215. Wigilia w KOBiDZ 2003 216. Zbigniew Jucha, Antoni Bosak, Mariusz Czuba, Dominik Komada 217. Aleksandra Jakubowska 218. O. Jerzy Tomziński, Jerzy Kowalczyk 219. Michał Krasucki 220. Jacek Rulewicz, Piotr Ogrodzki

LEGENDA

- GRANICA PAŃSTWA POLSKIEGO
- GRANICE OKRĘGÓW KONSERWATORSKICH
- GRANICE WOJEWÓDZTW
- GRANICE POWIATÓW

PODZIAŁ PAŃSTWA POLSKIEGO NA OKRĘGI KONSERWATORSKIE W ROKU 1930

1 OKRĘG WARSZAWA - MIASTO (MIASTO WARSZAWA I WOJ. ŁÓDZKIE) 2 OKRĘG WARSZAWA - WOJ. (WOJ. WARSZAWSKIE I BIAŁOSTOCKIE) 3 OKRĘG LUBELSKI (WOJ. LUBELSKIE, POLESKIE, WOŁYŃSKIE) 4 OKRĘG WILEŃSKI (WOJ. WILEŃSKIE I NOWOGÓRÓDZKIE)	5 OKRĘG POZNAŃSKI (WOJ. POZNAŃSKIE I POMORSKIE) 6 OKRĘG KRAKOWSKI (WOJ. KRAKOWSKIE I KIELECKIE) 7 OKRĘG LWOWSKI (WOJ. LWOWSKIE, TARNOPOLSKIE, STANISŁAWOWSKIE) 8 OKRĘG ŚLĄSKI

Sto lat temu Polacy dokonali rzeczy niezwyklej
– po 123 latach niewoli, 123 latach życia w strukturach
administracyjnych obcych mocarstw, pod wpływem
zróżnicowanych wpływów kulturowych – nie tylko odzyskali
niepodległość, lecz także od fundamentów zbudowali
Rzeczpospolitą Polską. Jedną z cegiełek tworzących gmach
państwa były służby konserwatorskie. Polonia Restituta określiła
ramy prawne, stworzyła skuteczny system ochrony pamiętek
przeszłości, wniosła swój wkład w międzynarodową teorię
konserwatorską. A wszystko to w czasach wojny w obronie
granic, kryzysu gospodarczego, plebiscytów i niepokoїв
społecznych – bo spraw zabytków nie odkładano na czas
sposobniejszy, lecz troszczono się o nie od pierwszego dnia
niepodległości. Łacińska maksyma *Fac et spera* (Działaj i miej
nadzieję) sumuje te wysiłki i może być mottem także dzisiaj.
Stulecie powstania państwowych służb konserwatorskich
Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków postanowiło uczcić,
przygotowując niniejszą publikację. Jest ona skromnym
podziękowaniem dla tych, którzy odeszli. Ma również być
zachętą dla tych, którzy przyjdą, by pamiętali, że wszystkie
trudności można przezwyciężyć.

ISBN 978-83-66160-15-6